

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624,
4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

VILÁG- TÖRTÉNET

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

7. (39.) évfolyam 2017. 4

STEVE TAMARI

ARAB NEMZETI TUDAT A KORA ÚJKORI SZÍRIÁBAN

SÓGOR DÁNIEL

SZÍRIA – EGY ÚTJÁT KERESŐ RÉGHŰJ ORSZÁG

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN

A SZOVJETUNIÓ ÉS OROSZORSZÁG A KÖZEL-KELETEN

VARGA GERGELY

AZ EGYESÜLT ÁLLAMOK ÉS SZÍRIA KAPCSOLATAI
A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

N. RÓZSA ERZSÉBET

FELKELŐK, TERRORISTÁK ÉS AZ ÁLLAMI ERŐSZAK
A SZÍRIAI KONFLIKTUSBAN

SZEMLE

SZMUTKÓ SÁNDOR, TÓZSA-RIGÓ ATTILA, VUKMAN PÉTER ÍRÁSAI

A Világtörténet 2017-es évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Bottoni Stefano,
Katona Csaba, Martí Tibor,
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Pók Attila, Poór János

7. (39.) évfolyam 2017. 4.

TARTALOM

Asszíriától Szíriáig. Dilemmák és útkeresések a szír államiság idején (Bíró László) 505

Tanulmányok

Steve Tamari: Arab nemzeti tudat a kora újkori Szíriában 511

Horváth Máté: Szíria heterodox vallási közösségei 523

Ferwagner Péter Ákos: A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten.
Az 1925–1927-i szíriai felkelés 545

Sógor Dániel: Szíria – egy útját kereső régi-új ország 575

Sz. Bíró Zoltán: A Szovjetunió és Oroszország a Közel-Keleten 597

Varga Gergely: Az Egyesült Államok és Szíria kapcsolatai a kezdetektől napjainkig 619

N. Rózsa Erzsébet: Felkelők, terroristák és az állami erőszak a szíriai konfliktusban 647

Szemle

A „Kutya” árnyékában. A tatárok és a délszláv országok
a 13. század második felében (Szmukó Sándor) 663

Üzlet és szabály. Kereskedők és intézmények a 16–19. században (Tózsá-Rigó Attila) 666

Társadalmi egyenlőtlenségek és elégedetlenségek
a titói Jugoszláviában (Vukman Péter) 671

Jelen számunkat Bíró László szerkesztette

CONTENT

From Assyria to the Syrian Statehood: Dilemmas and Crossroads (László Bíró)	505
<i>Studies</i>	
Steve Tamari: Arab National Consciousness in Early Modern Syria	511
Máté Horváth: The Heterodox Religious Communities of Syria	523
Péter Ákos Ferwagner: The Shock of the French Colonial Rule in the Middle East: The Great Syrian Revolt, 1925–1927	545
Dániel Sógor: Syria – an Old-New Pathfinder Country	575
Zoltán Sz. Bíró: The Soviet Union and Russia in the Middle East	597
Gergely Varga: Relations between the United States and Syria from 1946 to the Present	619
Erzsébet N. Rózsa: Insurgence, Terrorism, and State Violence in the Syrian Conflict	647
<i>Book Reviews</i>	
The Tartars and the South Slavic Countries in the Second Half of the 13 th Century (Sándor Szmutkó)	663
Interests and Rules: Merchants and Institutions in the 16–19 th Centuries (Attila Tózsza-Rigó)	666
Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism (Péter Vukman)	671

Asszíriától Szíriáig

Dilemmák és útkeresések a szír államiság idején

Az „arab tavasz” hullámai 2011-ben Szíriát is elérték, és így az érdeklődés közép-pontjába kerülő országból érkező hírek ellepték a sajtót, majd ezt követően a tudományos élet is nagyobb figyelmet kezdett fordítani a közel-keleti térségre. E tekintetben a Világtörténet sem marad ki a sorból, folyóiratunk tematikus számokat szentel a levantei történelmi kérdéseknek. Első összeállításunk az idei második lapszámában jelent meg, amelyben arra helyeztük a hangsúlyt, hogy bemutassuk: Szíria egy olyan régióban helyezkedik el, ahol mindegyik korszakban jelentős kulturális-szellemi-gazdasági érintkezések folytak, nagyarányú kölcsönhatások, népességmozgások zajlottak. Ugyanakkor egy olyan terület volt, amelyre a történelem folyamán több birodalom is igényt tartott, utolsóként az Oszmán Birodalom terjesztette ki hatalmát a térségre. Az 1516 óta tartó oszmán fennhatóságnak az első világháború vetett véget.

Az első világháborúban az Oszmán Birodalom a központi hatalmakhoz tartozott. A térségben érdekeltségekkel rendelkező antanthatalmak saját javukra kívánták felhasználni az Oszmán Birodalom közel-keleti arab tartományaiban egyre növekvő elégedetlenséget. Az arab nemzeti mozgalom – melynek egyik központja Szíria volt – a 20. század elejére eljutott arra a szintre, hogy reformokat, autonómiát követeljen, sőt a birodalomtól való elszakadást szorgalmazza. 1916-ban a britek támogatásával törökellenes felkelés robbant ki a Vörös-tenger melléki Hidzsász tartományban, Huszein mekkai saríf vezetésével. Az arab vezetők – homályos brit ígéretésekre alapozva – reménykedtek abban, hogy létrejöhet a Közel-Keleten egy egységes arab királyság. Mi több, 1919–1920-ban kísérletek történtek Szíria függetlenségének elismertetésére, a Damaszkuszt birtokló, a Szíriai Nemzeti Kongresszus által 1920 márciusában szíriai királlyá kikiáltott Fejzsál ennek érdekében Párizsban tárgyalt. Eredménytelenül, mivel 1920 nyarán a francia csapatok bevonultak Damaszkuszba, és érvényt szereztek a közben meghozott nemzetközi szerződéseknek.

Az Oszmán Birodalom kapitulációja után tehát nem került sor a vágyott nagy arab állam létrehozására, hanem a francia és angol nagyhatalmi érdekeknek megfelelően, a korábbi megállapodások nyomán felosztották a területet. A háború alatt ugyanis Nagy-Britannia és Franciaország – Oroszország beleegyezésével – megállapodott az Oszmán Birodalom közel-keleti hatalmának felszámolásában, a terü-

let az egyes hatalmak érdekszféráinak megfelelő felosztásában (Sykes–Picot titkos egyezmény, 1916), majd pedig az európaiak exportálták találmányukat, a nemzetállamot a Közel-Keletre is. Az 1920. áprilisi, a Törökországgal kötendő sèvres-i békeszerződést előkészítő San Remó-i konferencián a Népszövetség mandátuma alá rendelték a régiót, úgyhogy a területek az említett egyezménynek megfelelően brit és francia ellenőrzés alá kerültek (a szíriai és libanoni régiók francia, Palesztina és Jordánia brit mandátumterület lett). A sokkal inkább önjelölt, mintsem igazi szakértők, valójában a térséget nem kellő mértékben ismerők által meghúzott határok népeket, családokat, vallási közösségeket választottak szét, illetve egymáshoz ellenségesen viszonyuló vallási irányzatokat és etnikumokat kényszerítettek egy országba, miközben a nagyhatalmi érdekszférák szerinti felosztás következtében megakadályozták az arab egység, egy nagyobb arab állam létrejöttét a Földközi-tenger keleti partvidékén (a történelmi Nagy-Szíriát).

Szíria esetében nem is a jelenlegi határok között alakították meg az államot, hanem a francia mandátum keretében a mai Szíria és Libanon területén hét entitást hoztak létre, a vallási-etnikai viszonyok bizonyos mértékű figyelembevételével. A két világháború közötti időben az államrendszer átalakult, ami egyrészt jelezte a szíriai egységtokekvéseket, valamint erőteljesen megjelent és kifejezésre jutott a vágy a függetlenség iránt, mint például a szír felkelés idején 1925–1927-ben. Idővel a francia hatóságok egyre nagyobb autonómiát engedtek a szíriaiaknak (1930-ban Damaszkusz és Aleppó Államok egyesültek, 1936-ban elnökválasztást tartottak), majd megkezdődtek a tárgyalások a függetlenségről, melynek során megígérték, hogy csökkentik a francia csapatok létszámát, illetve a francia befolyást az ország belső ügyeibe.

A második világháború idején, Franciaország kapitulációja után a vichyi kormány kezébe került a mandátumos hatalom. 1945 májusában véres harcok folytak a francia fegyveres erők és a szírek között, a világháborút követő, a nemzetközi kapcsolatokban bekövetkező változások azonban – így az ENSZ megalapítását előkészítő San Franciscó-i tanácskozás, amelyen Szíria is részt vett, a Népszövetség megszűnése, valamint a Franciaországra gyakorolt nemzetközi nyomás – lehetővé tették Szíria függetlenné válását. 1946 áprilisában az utolsó francia csapatok is elhagyták Szíriát.

A függetlenné válást követően megkezdődött a belső politikai rendszer kiépítése. A kezdeti parlamentáris rendszer 1949-ig állt fenn, amikor is a hadsereg puccsot hajtott végre, amit újabbak követtek. Az országot az instabilitás jellemezte. Időtállóbb politikai struktúra az Arab Szocialista Újjászületés Pártjának (Baasz) 1963. márciusi hatalomátvétele után alakult csak ki. A vezetők párton belüli egymással való leszámolása során 1970 novemberében Háfez al-Aszad hadügyminiszter ragadta magához a hatalmat. 1971-ben köztársasági elnökké választották, s ezt követően közel 30 évig állt az ország élén. Az újonnan elfogadott alkotmány biztosította a Baasz Párt vezető szerepét és kontrollját a politikai és a gazdasági élet minden szintjén. Kihívások nem is a háttérbe szoruló, illetve betiltott pártok, hanem az iszlám fundamentalisták részéről érték (például a Muszlim Testvérek fellépése révén).

Háfez al-Aszad halála (2000) után az elnöki tisztséget az elhunyt elnök 35 éves második fia, Bassár al-Aszad vette át, aki – legalábbis saját nyilatkozatai szerint – a 21. század követelményeinek megfelelően modernizálni kívánta Szíriát. A gazdasági nyitás mellett néhány olyan intézkedést hoztak, amit politikai engedménynek lehet tekinteni (például engedélyezték új pártok alapítását is, enyhítettek a biztonsági intézkedéseken), de a belső feszültségek nem tompultak. A lakosságot súlyos gazdasági nehézségek terhelték (különösképpen a szárazság okozta gondok), emellett a korábban nagymértékben szekularizált országban ismét megerősödött az iszlám befolyása.

A Közel-Kelet térségében egy ideje zajló tiltakozási hullám 2011 márciusában érte el Szíriát. A túlnyomórészt szunnita tüntetők a politikai foglyok szabadon bocsátását, az állampolgári szabadságjogok biztosítását követelték. Országszerte megmozdulásokra került sor, nemcsak Damaszkuszban, hanem Deraában, Homszban és a keleti országrészben is. Az események rövid időn belül előre nem látott módon alakultak. Bassár al-Aszad rendszere erőszakkal lépett fel a tüntetők ellen, és néhány hónap múlva már a katonaságot is bevetette. Ezzel szinte egy időben, még a nyáron a hadseregből kilépett magas rangú tisztek létrehozták az úgynevezett Szabad Szíriai Hadsereget, amely – a külföldi támogatásnak köszönhetően – a következő évre komoly katonai erővé vált, és harcba bocsátkozott a kormány egységeivel. A hamarosan polgárháborúvá fajuló ütközetek egyre véresebb formát öltöttek, s új, a legkülönbözőbb érdekeket képviselő és a legkülönbözőbb harcmodort alkalmazó szereplők léptek színre. A Mediterráneum keleti partvidékének, a Közel-Kelet geostratégiai szempontból rendkívül fontos állama rövidesen több részre hullott, egyes területeire más-más politikai erő terjesztette ki ellenőrzését (kormányerők, szíriai ellenzék, szíriai kurdok egységei, Iszlám Állam, Nuszra Front, Hezbollah). A harcok a mai napig nem fejeződtek be, noha 2017 őszére az Iszlám Államot nagymértékben visszaszorították. A nemzetközi közösség a válság kirobbanásakor – tagjainak eltérő érdekei és más színtereken is meglévő ellentétei miatt – nem tudott megfelelő segítséget nyújtani, nem volt képes megakadályozni a háború kiterjedését, majd pedig békét teremteni, ezt követően pedig az elmúlt években megindult békefolyamat fontos kérdéseiben – a Szíria jövőjével kapcsolatos különböző elképzelések miatt – megegyezni.

Folyóiratunk mostani száma az elmúlt száz év eseményeinek során felmerült dilemmákat veszi számba. A térségben a legfontosabb kérdések az identitáshoz, a nemzethez és az államhoz kötődnek. Az egyes időszakokban különböző módon merült fel a függetlenség és az államiság problémája: létre lehet, illetve létre kell-e hozni az arab egységet, és a külpolitikai viszonyok milyen mértékben befolyásolják a szír államiság sorsát, valamint milyen szövetségest érdemes választani a változó nemzetközi erőterben. A most közölt tanulmányok ezeket a kérdéseket járják körbe, a jelenlegi helyzetet meghatározó történelmi folyamatokat bemutatva.

Az első tanulmányban Steve Tamari az arab nemzeti tudat kialakulásának kezdeteire reflektál. Az arab nacionalizmust vizsgáló történészek általában ragaszkodnak a modernista felfogáshoz. Elemzésük középpontjában a 19. század közepén megjelenő új eszmék, szellemi-társadalmi mozgalmak állnak, illetve a naciona-

lizmus fokozatos terjedése a 20. században, amit az arab függetlenségi igények ki nyilvánításának tartanak. Ugyanakkor a 16–18. századi jogtudományi értekezések és krónikák bizonyítják, hogy Szíria tudósai körében a hagyományokra épülve már az arab nacionalizmus megjelenése előtt is létezett az arab nemzeti tudat. Nábuluszi, egy damaszkuszi szúfi tudós vitairatából kimutathatók a nemzeti tudat elemei: a közös eredet mítosza, az arab anyanyelv, és ehhez kötődött a kiválasztottság (a Korán értelmezésére) és a felsőbbrendűség érzése. A most közölt tanulmány egyúttal ellentmond annak a felfogásnak is, miszerint a premodern és a modern történelmet áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól. Az arab etnikai identitás vizsgálata jelentős mértékben hozzájárulhat a korai és a 19–20. századi arab történelem összefüggéseinek megismeréséhez.

A szír állam politikai viszonyaival kapcsolatban gyakran felmerül, hogy a mindenkori hatalom szívesen támaszkodott az ország vallási kisebbségeire a szunni többséggel szemben, illetve a többségi szunnitáktól való félelem miatt a vallási kisebbségek lojálisabbak a hatalomhoz. Az ország vezetése például az 1960-as évek közepe óta az alaviták köréből került ki, az erősödő iszlamizmustól tartó drúzok pedig a 2011 óta zajló polgárháborúban az Aszad-rendszert támogatják. Ebből kifolyólag szerkesztőségünk úgy érezte, helyet kell adni egy olyan írásnak, amely közelebb hozza a szíriai vallási kisebbségeket. Horváth Máté három, szélsőséges síita tanokban gyökerező heterodox irányzat: az alaviták, a drúzok és az iszmáiliták történeti fejlődését, tanait és jelenlegi helyzetét mutatja be. A három szíriai közösség tantételeiben számos közös vonás figyelhető meg, és történetük is sok szempontból hasonlóan alakult fennállásuk során.

Az Oszmán Birodalom kiszorítását követő új rendezés próbáját jelentette az 1925–1927. évi szíriai felkelés, amelynek részleteit Ferwagner Péter Ákos írása mutatja be. A közel két évig tartó rebellió nem hozta el sem Szíria függetlenségét, sem Franciaország távozását a térségből. Franciaország súlyos tapasztalatokkal gazdagodott: egyrészt rádöbrent gyengeségére, másrészt megtanulta, milyen eszközöket kell alkalmaznia, miként kell közelednie a helyi lakossághoz annak megnyerése érdekében. A politikai engedelmények viszont hozzájárultak ahhoz, hogy meginduljon a szír politikai szerveződés, középpontjában a függetlenséget követelő Nemzeti Blokkal.

Az 1946 utáni szíriai dilemmákat elemzi Sógor Dániel. Mindenekelőtt arra kellett választ adnia a politikai elitnek: milyen állami kereteket alakítsanak ki, tekintve hogy a létrejött Szíriát kicsinek és életképtelennek tartották. A szír politikai vezetés a kisállamiság meghaladása érdekében többször törekedett unióra egy másik arab állammal. Az Egyiptommal 1958-ban létrejött államszövetség a gazdasági fejlettségbeli különbségek és a személyi ambíciók miatt azonban kudarcot vallott. Ezt követően, csalódva mind az egyiptomi, mind az előkészített, ám végül nem megvalósult iraki szövetségben, Szíria inkább saját fejlődésére fordította erejét, és így bár gazdasági adottságai nem predesztinálták arra, a térség önálló, meghatározó szereplőjévé vált. A másik nagy dilemma, amely végigkísérte az ország történetét, s amit a cikk részletesen bemutat, az arab nemzethez és az iszlámhoz való viszonyulás. A második világháborút követően előrehaladt a szekuláris állam kiépítése, az

arab egység hangoztatásával. Az 1970-es évektől, a Baasz Párt kormányzása idején hosszú ideig erősödött a nemzettudat, de a 21. századra – a rendszerrel való szembenállás fokozódásával – előretört az iszlám fundamentalizmus.

A második világháborút követően a közel-keleti térség átalakult, többek között Szíria is függetlenné vált, egyúttal megváltozott a térségben érdekelt nagyhatalmak sora. Megjelent a Szovjetunió és az Egyesült Államok. Sz. Bíró Zoltán a Szovjetunió és annak felbomlása után Oroszország közel-keleti politikáját tekinti át. Az 1950-es évek derekától a Szovjetunió megállapodásokat kötött a fejlődő világ országaival, amelyek keretében gazdasági és technológiai segítséget nyújtott. A térségben Egyiptommal, Irakkal és Szíriával alakultak ki a legszorosabb, de idővel változó intenzitású kapcsolatok. A hidegháború lezárultával és a Szovjetunió felbomlását követően Moszkva részben a korábbinál szűkösebb erőforrások, részben a térség politikai leértékelődése miatt látványosan elfordult a Közel-Keletől. Különböző okokból kifolyólag Szíria maradt – Irán mellett – az egyetlen olyan térségbeli ország, amely továbbra is élvezte a 2000-es évek elejétől a Közel-Keleten is ismét egyre aktívabb szerepet vállaló Oroszország támogatását. Ennek oka Szíria Oroszországgal szemben felhalmozott jelentős adósságában és a tartúsi haditámaszpont jelentőségében ragadható meg. Oroszország – arra hivatkozva, hogy az Iszlám Állammal szemben egyetlen erős ellenfél van, mégpedig a szíriai kormányerők – mind a mai napig Bassár al-Aszadot és rendszerét támogatja.

Ezzel szemben az Egyesült Államok – miként Varga Gergely tanulmányának kezdő soraiban olvashatjuk – a szíriai polgárháború kezdetétől Bassár al-Aszad elnök távozását sürgeti, ám a két ország közötti szembenállás jóval korábbi időkre nyúlik vissza. Mindenekelőtt a Szíria területi integritásának elemeit is érintő izraeli-szír konfliktus, a szír vezetés hajlíthatatlan, Izrael elismerésének kérdésében kompromisszumot nem ismerő álláspontja befolyásolta a viszonyt az egész korszakban az első arab–izraeli háborútól kezdve. Az ellentétekhez hozzájárultak még Szíriának a Szovjetunióval és Iránnal fenntartott kapcsolatai. A 2000-es évek demokráciaterjesztési kísérletei – a helyi viszonyok figyelmen kívül hagyásával – elősegítették az egész arab térség destabilizálódását. Az amerikai kormányzat a szíriai polgárháborúval kapcsolatos politikáját alárendelte egyéb térségbeli érdekeinek, és a szélesebb hatalmi viszonyok szempontjait előtérbe helyezve, az Irán, Szaúd-Arábia, Törökország és Izrael közötti változó egyensúlyra figyelve alakította ki stratégiáját. Barack Obama elnök el kívánta kerülni, hogy az USA ismét egy bizonytalan kimenetelű fegyveres beavatkozásba kezdjen a régióban, e visszahúzódnak következtében orosz és iráni támogatással lehetővé vált az Aszad-kormányzat megerősödése 2015–2016 folyamán. Bár a Trump-adminisztráció is szükségesnek véli Aszad távozását, a lehetőségek hiánya miatt az amerikai kormányzat passzív marad, s így a jelenlegi folyamatok végső soron az Egyesült Államok kiszorulását eredményezik.

A jelenlegi szíriai válság egyik kísérőjelenségét, a terrorizmust állítja tanulmánya középpontjába N. Rózsa Erzsébet. Megközelítését indokolttá teszi, hogy miközben a szíriai kormányzat és egyes beavatkozó külföldi erők a terroristákkal szembeni fellépésről beszélnek, az ellenzéki csoportok, illetve számos külhoni vélemény állami terrorizmust emleget. A terrorizmus fogalma tekintetében nem léte-

zik egy általánosan elfogadott meghatározás, és különösen a Szíria esetében felmerülő állami terrorizmus kérdése vet fel még több bizonytalanságot, mivel nehezen lehet megállapítani, hogy az erőszak alkalmazása meddig minősül legitimnek. A tanulmány a korai előzményekre visszanyúlóan bemutatja a szíriai terrorszervezeteket, így a most legjelentősebb szerepet játszó Iszlám Állam és Nuszra Front létrejöttét és átalakulásait. A jelenlegi helyzettel kapcsolatban megállapítja, hogy a most zajló békefolyamat során Bassár al-Aszad és kormánya nélkül nem képzelhető el a helyzet rendezése, ugyanakkor a jelentősebb befolyásra szert tett fegyveres ellenzéki csoportok is jelen vannak a tárgyalásokon, így bizonyára meghatározott szereppel bírnak majd az új Szíriában is.

Mint a korábbi Szíria-számban is jeleztük, egy folyóirat nem pótolhatja az országtörténeti összefoglalást, így mostani összeállításunkban sem vállalkoztunk másra, mint hogy az elmúlt években az aktuálpolitikai események következtében az érdeklődés középpontjába került állam történetéből egy-egy eseménysort vagy folyamatot felvillantsunk. A szerkesztőség arra törekedett, hogy olyan írásokat gyűjtsön össze, amelyek hozzájárulnak a 20. században létrejött és függetlenné vált állam belső dilemmáinak, útkereséseinek, valamint a fejlődési irányokat nagymértékben meghatározó szűkebb és tágabb nemzetközi viszonyrendszereknek a jobb megismeréséhez.

Bíró László

FROM ASSYRIA TO THE SYRIAN STATEHOOD DILEMMAS AND CROSSROADS

In the history of 20th century Syria, the most important issue can be considered the changing interplay between national identity and statehood. The quest for independence and national statehood have emerged in various ways in different periods. The dilemma was whether or not to forge a united Arabic nation, notwithstanding the influence of foreign policy factors on the development of Syrian statehood and alliance policy. The editors wish to contribute with this special issue to a better understanding of the dilemmas and crossroads of contemporary Syria.

Arab nemzeti tudat a kora újkori Szíriában

A 21. század első két évtizede során új fejezet nyílt az Oszmán Birodalomban élő arabok kutatásában. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején az oszmán arabisztika önálló kutatási területté vált: a történészek helyi források felhasználásával egy olyan történetet igyekeztek rekonstruálni, amely addig homályban maradt, mivel vagy a birodalmi források és Isztambul, illetve a központ politikájának oszmánista fókuszú értelmezései rejtették el a kutatók szeme elől, vagy az arabok oszmán-ábrázolása, amely az oszmánokat idegen hódítóknak mutatta.¹ Azóta a jelen dolgozat megírásáig monográfiák tömkelege született, amelyek a központ és a tartományok forrásait vették alapul, és kibővítették ismereteinket az oszmán uralom alatt lévő arab területek társadalmi, gazdasági, vallási és kulturális dimenzióiról, különösen a „kora újkori” időszakban, az oszmán hódítástól a 19. századig. Számos tanulmány készült a témában, ennek ellenére a kora újkori oszmán arab történelem első angol nyelvű áttekintéseit – több mint egy generáció elteltével – csak ebben az évtizedben publikálták.²

Míg a korábbi generáció tudományos munkásságát elsősorban a fennmaradt oszmán bírósági nyilvántartásokon alapuló gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások határozták meg, a fiatalabb tudósok egyre inkább a művelődés- és esztörténet felé fordultak.³ Kevés – és elsősorban európai nyelveken író – történész vállalkozott a kora újkori és az újkori arab történelem közötti folytonosság feltárására. A modernista és nacionalista szemléletű történetírások hatása az a történész-körökben valósággal megkérdőjelezhetetlen megállapítás, hogy a premodern és a modern történelmet áthidalhatatlan szakadék választja el egymástól. Ugyanakkor az arab etnikai identitás vizsgálata jelentős mértékben hozzájárulhat a premodern és az újkori arab történelem közötti folytonosság feltárásához, annak ellenére,

* A szerző a Southern Illinois University Edwardsville (USA) professzora.

1 Két ilyen jellegű, kiemelkedő munka: az angolul olvasó közönség számára Holt, 1966; az arabul értők számára pedig Rafiq, 1974.

2 Hathaway-Barbir, 2008; Masters, 2013.

3 Például: Grehan, 2014; Sajdi, 2013.

hogy különösen a nyugati történészek továbbra is elutasítják azt az elgondolást, miszerint a modern arab nacionalizmus rendelkezik premodern előzményekkel.⁴

Egy szír tudós, Abdul-Karim Rafeq az egyetlen angolul író történész, aki évtizedeken keresztül, következetesen vizsgálta az arab etnikai identitást az oszmán *Bilād as-Sám* (*Bilād al-Shām*) területén a 19. század végén és a 20. század elején megjelenő, kifejezetten politikai töltetű nacionalizmus kialakulása előtt. Az arab etnikai identitás témája legtöbb munkájában megtalálható, először a nagy hatású *The Province of Damascus* című művében említi. Ebben található az a megállapítás, hogy egyes helyi kortársakat büszkeség töltötte el, látván, hogy közülük egy arab család, mint például az Azmok ('Azm), ilyen magas politikai pozícióba emelkedett.⁵ Rafeq legrészletesebben egy 1995-ben írt cikkében fejti ki a témát.⁶ A városok szunnita muszlim *ulemáját* ('*ulamā*', vallástudósok közössége) reprezentáló 16., 17. és 18. századi jogtudományi értekezések, intellemirodalom, életrajzok és krónikák felhasználásával meggyőzően érvel amellett, hogy Szíria népességének ebben a rétegében szilárd hagyományokra épülve már az arab nacionalizmus megjelenése előtt is létezett az arab nemzeti tudat. Bemutatja, hogy a szíriai *ulema* tagjai Szíriát a *bilād al-arab* (*bilād al-'arab*), „az arabok földje” részének tekintették, önmagukra és arab társaikra pedig *abnā* vagy *aulād al-arab*-ként (*abnā'awlād al-'arab*), „az arabok fiaiként” gondoltak. Bár hűséges alattvalói voltak az Oszmán Birodalomnak⁷ és azonosultak a többi muszlimmal, arab identitásérzetük miatt gyakran kerültek konfliktusba az *ad-daula at-turkijja*-val (*al-dawla al-turkiyya*), azaz a „török állammal”.⁸

Az alábbiakban Rafeqnek az oszmán Szíriában élő arabok etnikai identitásáról szóló megállapításait használom kiindulási pontként két kérdés megválaszolásához: az egyik specifikus és gyakorlati, a másik általánosabb és elméleti. Az első, hogy milyen alkotóelemei voltak az arab identitásnak, ahogyan a korszak *ulemája* értette azt. Végso soron mi különböztette meg az arabokat másoktól? A második, hogy milyen elméleti implikációkat rejt számunkra a „nemzet” és a nacionalizmus fogalmainak megértését illetően az a tény, hogy az arab etnikai tudat már a nacionalizmus megjelenése előtt létezett. Beszélhetünk arab nemzetről a nacionalizmus kezdetei előtt? Az első kérdés megválaszolásához részletesen megvizsgálom az egyik 17. századi forrást, amelyet Rafeq idéz az identitásról és lojalitásról szóló cikkében. A szöveg egy damaszkuszi szífi tudós, Abd al-Gani an-Nābulusi ('Abd al-Ghanī al-Nābulūsī, megh. 1731) által írt vita, címe: *Kitāb al-kaul asz-szadīd fī dzsavāz hulf al-waīd wa-r-radd ala r-rūmi al-dzsāhil al-anīd* (*Kitāb al-qawl al-sadīd fī jawāz khulf al-waīd wa-l-radd 'alā' l-rūmi al-jāhil al-anīd*, A helyes tanítás annak lehetőségéről, hogy Isten nem fogja [megbüntetni a keresztényeket és a zsidókat]: válasz a tudat-

4 Idézet Hathaway és Barbir munkájából: „Az »arab« szó az 1516–1800 közötti időszakban általában a beduin nomádokat vagy a szubszaharai afrikaiakat jelentette; a szó modern etnikai, területi vagy nyelvészeti konnotációi még alig, vagy egyáltalán nem léteztek.” Hathaway–Barbir, 2008. 3.

5 Rafeq, 1966. 88–89.

6 Rafeq, 1995. 79–93.

7 Ez az első világháborúig érdemben nem változott.

8 Rafeq, 1995. 79–80.

lan és makacs töröknek).⁹ Véleményem szerint a szöveg alapján tett megfigyelések hozzájárulnak a nacionalizmus modernista értelmezéseinek kritikájához, egy olyan történetírással kapcsolatos vita részeként, amely jelen dolgozat későbbi részében kerül bemutatásra. Visszatérve az oszmán időszaknak a tágabb értelemben vett arab történelem szélesebb kontextusában elfoglalt helyzetére, a fent említett megállapítások – legyenek akár gyakorlatiak, akár elméletiek – a premodern és az újkori szír történelem közötti kontinuitásnak legalább egy fontos aspektusát érinthetik.

Az arab etnikai tudat a 17–18. században

Az iszlám periódus alatt a Szíria területén uralkodó államok közül az Oszmán Birodalom hozta létre a leghatékonyabb olyan bürokratikus rendszert, amely integrálta az *ulemát* (törököket és arabokat, illetve egyéb nem török nemzetiségűeket egyaránt) az állam vezető intézményeibe. Ugyanakkor az Oszmán Birodalom arab *ulemája* büszkén és tudatosan vállalta arab identitását. Ennek a közös arab identitás-tudatnak három fő alkotóeleme volt: 1. a spirituális kiválasztottság feltételezése; 2. a közös eredet mítosza; és végül 3. a vele született képesség az arabnak, Isten nyelvének megértésére. Ezek az alapvető alkotóelemek egyértelműen megerősítettek az önálló és különböző identitás érzetét, miközben az arabok a szélesebb iszlám világhoz is kötődtek, és lojális alattvalói voltak az Oszmán Birodalomnak. Nábuluszi 1692-es munkája, a *Kitáb al-kaul* lefegyverző nyíltsággal fejezi ki ezt a különállóságot.

Abd al-Gani an-Nábuluszi volt a kora újkori Szíria egyik legelső tudósa. Nemrégiben egy életrajzírója azt állította, hogy valamennyi kortársánál több eredeti művet alkotott, többek között a szúfizmusról, a *fikhről* (*fiqh*) (az iszlám jogfilozófiájáról), különböző szekuláris témákról, de számos útikönyvnek, sőt egy négykötetes *divánnak* (versgyűjtemény) is ő volt a szerzője.¹⁰ *Kitáb al-kaul* című munkájában Nábuluszi hosszan idéz egy 17. századi damaszkuszi történész, Nadzsm ad-Dín al-Gazzi (Najm al-Dīn al-Ghazzī, megh. 1651) önálló értekezéséből, melynek címe: *Huszn at-tanabbuh lima varada fi-t-tasabbuh* (*Husn al-tanabbuh limā warada fī-l-tashabbuh*, A látszatra való éber figyelés fontosságáról). Gazzi volt Damaszkusz sáfíita muftija, akit a történészek elsősorban egy életrajzi szótár készítőjeként ismernek, amelyben a 16. században (az iszlám naptár szerinti 10. században) elhunyt muszlim kiválóságokat sorolja fel. Mivel mind Nábuluszi, mind Gazzi a kor kiemelkedő alakjai voltak, talán nem észszerűtlen feltételezni, hogy gondolataik visszhangra találtak a kortársak között, különösképpen a szíriai arab *ulema* elit köreiben.

Ebben az értekezésben Nábuluszi egy meg nem nevezett török íróval vitázik, aki szerint a keresztények és a zsidók akkor sem kerülhetik el a büntetést a túlvilágon, ha megfizetik a *dzsizját* (*jizya*, fejadó). Nábuluszi egy olyan „kulturháború”

9 Nábuluszi: *Kitáb al-qawl*. A szöveg nagy része az „ígéret és fenyegetés” koncepciójával foglalkozik (*al-wa’d wa-l-wa’id*), miszerint Isten a paradicsomot ígérte a hívőknek és a poklot a hitetleneknek. Az értekezés ezen aspektusa nem képezi a jelen dolgozat tárgyát; részletes elemzésért lásd: Winter, 1988. 92–103.

10 Schlegell, 1997. 8–9. Két újabb Nábuluszi-életrajz: Surriyeh, 2005; Akkach, 2007.

végén állt ki a nem muszlimok spirituális helyzete mellett, amely az egész oszmán világon végigsöpört, és az iszlámnak egy szigorúbb, szó szerinti és reformista (mai szóval „fundamentalista”) értelmezését szegezte szembe az uralkodó nézetekkel és gyakorlattal, különösen a népszerű szúfi rendekével, valamint a középkori misztikus és filozófus, Muhji ad-Dín Ibn al-'Arabi (Muḥyī al-Dīn Ibn al-'Arabī, megh. 1240) gondolataival. A reformisták, Kádizáde Mehmed követői különösen Isztambulban voltak aktívak, de mire Nábuluszi megírta a *Kitáb al-kaul*, a mozgalom már Damaszkuszban is elterjedt.¹¹ Nábuluszi mindent megtett, hogy megvédje a Kádizáde-féle mozgalom által támadott egyes gyakorlatokat, mint például a zenehallgatást, a kávéfogyasztást és a sírok látogatását. Egy ponton olyannyira készült a harcra, hogy hét évre visszavonult az otthonába. Később a város szélére költözött, és gyakran hosszú utakra indult a szír vidéken, hogy spirituális energiáinak feltöltése céljából szent helyeket látogasson meg. A harag és neheztelés, amit gyakran érzett, szinte tapintható az itt tárgyalt szövegben.

A *Kitáb al-kaul* című munkát jellemző harsány etnocentrizmust a könyv alcíme (Válasz a tudatlan és makacs töröknek) az első pillanattól kezdve egyértelművé teszi. Nábuluszi már a bevezetőben hangoztatja törökellenes és arabpárti érzéseit, és habozás nélkül támadja ellenfelének etnikumát. Célkeresztjébe veszi a „civilizálatlan és gonosz embert” a „törökök országából (*bilád ar-rúm/bilád al-rūm*)”, aki „hitelenséggel vádolja az arabokat és az arabok fiát. Teszi ezt annak ellenére, hogy ő nem arab és egy nem arab fia, és annak ellenére, hogy az »ulema« kijelentette: vallási ügyekben az arabok a törökök és a perzsák vezetői, mivel az arabok vitték el az iszlámot a törököknek. Talán ez az igazságot elutasító, szerencsétlen lélek elfelejti, hogy nem sokkal ezelőtt valószínűleg még keresztény volt, és a muszlimok ellen harcolt, Jézust imádta, disznóhúst evett, bort ivott, és bálványok előtt csúszkált a földön. Most a vallástudós fehér turbánját viseli, és a muszlimok ruházatát ölti magára, de csak Isten tudja, mi rejtőzik a szívében. És még ő merészel hitelenséggel vádolni egy hívő muszlimot.”¹²

Nábuluszi ebben a rövid részletben ismerteti azokat a fontosabb alkotóelemeket, amelyek alapján az etnikai identitást értelmezi. Először is, úgy látja, hogy a világ – különösen az iszlám világ – etnikai csoportok között van felosztva. Külön megemlíti az iszlám történelme során az arabok hagyományos riválisait, a törököket és a perzsákat. Visszatérő téma e tekintetben az arabok különleges szerepe, mivel ők mutatták be az iszlám vallást a többi nemzetnek. Ellenfelének származására utalva, „aki nem arab és egy nem arab fia”, felfedi, hogy az ő értelmezésében a genealógia központi szerepet játszik az etnikai identitás meghatározásában. Végül megjegyzi, hogy a látszat csalóka lehet; ehhez a gondolathoz visszatér akkor is, amikor azt tárgyalja, hogy az arabok – szemben a nem arabokkal – intuitív módon megértik a szent szövegeket.

11 Az isztambuli Kádizáde-féle mozgalom eredetével és jelentőségével kapcsolatban lásd: Zilfi, 1986. 251–269. A mozgalom damaszkuszi jelenlétével kapcsolatban lásd: Schlegell, 1997. 64–72.

12 Nabulusi: *Kitab al-qawl*, 29b.

Nábuluszi etnocentrizmusának középpontjában az az elképzelés áll, hogy az arabok spirituálisan magasabb rendűek a többi nemzetnél. Nábuluszi, Gazzi és néhány társuk gyakran hangoztatják ezt, ahogyan számos elődjük is tette az iszlám megszületése óta. A fent röviden vázolt arab spirituális felsőbbrendűségnek három sajátos aspektusára kívánok fókuszálni: az arabok „kiválasztottságára”, a közös lezármazás mítoszára, mely szerint az arab és az ábrahámi genealógia összeolvadt a múltban, és az arab nyelvre, amelyet Isten nyelveként értelmeztek.

Gazzi szerint, ahogy Nábuluszi is idézi, Isten szándékosan választotta ki prófétáit a nemzetek és törzsek közül. Végső üzenetét egy arab prófétára bízta, ez a választása pedig bizonyítja, hogy az arabok felsőbbrendűek a többi nemzetnél. Gazzi ezzel kapcsolatban számos *hadísz* (*ḥadīth*) említ: „Isten [mondja Gazzi] kiválasztotta (*iṣṭafā*) Izmaelt Ábrahám gyermekei közül és Banu Kinánát (*Banū Kināna*) Izmael leszármazottai közül (...), amiből az következik, hogy Izmael és leszármazottai a legjobbak Ábrahám nemzetségéből, és ezért jobbak ők, mint Izsák leszármazottai, akik a Banu Iszrá'ílt (*Banū Isrā'īl*), Izrael gyermekeit alkotják. Végül pedig, az, hogy az egyik csoport jobb a másiknál, azt mutatja, hogy mindkettő jobb a nem araboknál [al-adzsam/al-'ajam]. Ha nem ezt jelenti a *hadísz*, akkor nem lett volna szükség megemlíteni Izmael kiválasztását, így viszont az ő kiválasztása a leszármazottai kiválasztását is jelenti.”¹³

Gazzi szerint egy másik *hadísz*ban a Próféta ezt mondja: „Isten az emberek közül az arabokat választotta, az arabok közül Mudar (*Muḍar*) törzsét, Mudar törzsből a Kurajs (*Quraysh*) törzset, a Kurajs törzsből Banu Hásimot (*Banū Hāshim*), végül a Banu Hásimból kiválasztott engem [Mohamedet].”¹⁴ Gazzi számos bizonyítékot felvonultat, amiket saját ötleteivel is kiszínez, annak bemutatására, hogy Mohamed maga is hitt az arabok különleges státuszában. Ilyen (kétséges eredetű) *hadíszok* például: „Aki az arabokat szereti, engem szeret, és aki az arabokat megveti, engem vet meg” és „Az arabokat három okból szeretik: mert én arab vagyok, mert a Korán arabul van, és mert a Paradicsomban is arabul beszélnek.”¹⁵ Egyértelműen saját kiegészítés, amikor Gazzi megemlíti a *hadísz*t, miszerint „csak vallásosságban helyezem az arabokat a nem arabok elé, és a feketét a vörös elé”, majd hozzáteszi „ugyanakkor, ha vallásosságuk erejében megegyeznek, az arab megelőzi a nem arabot, amint az számos *hadísz*ből kiderül, amelyekben Mohamed jelzi, hogy Isten jobban kedveli az arabokat”.¹⁶

Gazzi azon elképzelése, hogy az arabok felsőbbrendűek a nem araboknál, ellentmond annak, hogy az iszlám üzenete egyetemes, és az Istennek való engedelmességet a muszlimok közösségét alkotó nyelvi és etnikai csoportok sokasága fölé helyezi. Az egyik legismertebb, ezzel foglalkozó rész a Koránból az *al-Hudzsurat* szúrából (*sūrat al-ḥujurāt*) származik, és így szól: „Bizony, egy férfiből és egy nőből teremtettünk benneteket, aztán népekké és törzsekké tettünk benneteket, hogy megismerhessétek egymást. Bizony, a legnemesebb Allah előtt közületek az, aki a

13 Uo. 30b. Bani Kinana az a törzs, amelyből a Kurajs származott.

14 Uo. 30b–31a.

15 Uo. 31a.

16 Uo. 30a.

legistenfélőbb” (49:13).¹⁷ Az viszont, hogy a *Korán* arabul került kinyilatkoztatásra, hogy Mohamed arab volt, hogy először az arabok tértek át az iszlámra, és hogy annak első százada alatt az arabok határozták meg az „iszlám politikáját”, mind hozzájárult az arabok összetartásának és etnikai büszkeségének folyamatos erősödéséhez az iszlám történelme során. Az araboknak az iszlám történelmében elfoglalt első helye ugyanakkor táplálta a muszlimok egyéb csoportjai közötti etnikai összetartást, különösen a törökök és a perzsák között. Az érlelődő etnikai konfliktus végül a 8–9. században a *suúbijja* (*shu'ūbiyya*) néven ismert arabellenes mozgalomként robbant ki, a perzsák és az arabok, illetve a két nép etnikai büszkeségének kifejeződése közötti feszültségek eredményeképpen. 17. századi vitáiróink tehát már a mítoszoknak és a *hadísz*nak ebből a megbízhatatlan tárházából merítettek az arab felsőbbrendűség hangoztatásakor.

Ahogy a fenti példák is mutatják, a közös leszármazás elképzelése szoros kapcsolatban áll az arabok „kiválasztottságának” gondolatával. Ezt a preislám arab genealógiák és az ábrahámi leszármazás feltételezett összekapcsolódása tette lehetővé. Mohamed próféta és követői elismerték a zsidó–keresztény hagyomány prófétáit és nagy alakjait, Mohamedet pedig utánuk következő prófétának tekintették. Az iszlám történelmének első századaiban a klasszikus arab genealógiákat a bibliákkal keresztezve igyekeztek az arabokat és Mohamedet Ábrahámhoz kötni.¹⁸ A preislám arab hagyomány két csoportra osztotta az arabokat: a Kahtántól (*Qaḥṭān*) származtatott déliekre, vagy „igazi arabokra” (*al-arab al-arabijja/al-'arab al-'arabiyya* és *al-arab al-'ariba/al-'arab al-'ariba*), és az északi arabokra, Adnán ('*Adnān*) leszármazottaira, akiket „arabizáltak” (*mutaarriba/muta'arriba* vagy *musztaariba/musta'ariba*). Ennek a genealógiának az iszlám változata úgy tartja, hogy Adnán Izmael fia volt, aki Ábrahám és Hágár fia volt. A 18. századi jemeni lexikográfus, Murtada z-Zabídi (Murtaḏā al-Zabīdī) szerint az arabok egy nemzet (*dzsíl min an-nász/jíl min al-nās*), amely két csoportból áll: Kahtán leszármazottaiból, akiket tisztáknak tartanak, és azokból, akik felmenői között van Muadd (Mu'add) és Adnán, és származásukat Izmaelig vezetik vissza, akinek felesége (bár ő maga nem) Kahtán, vagyis a „tisztá” arabok leszármazottja.¹⁹ Az arab és az ábrahámi genealógia találkozása lehetővé tette az arab muszlimok számára, hogy etnikai különállásukat még egy olyan spirituális rendszerben is megtartsák, melynek fő üzenete éppen a rendszer egyetemessége volt.

A vizsgált *ulema* arab tagjai az arab nyelvnek az iszlámban elfoglalt különleges helyzetét is felhasználják etnikai különállóságuk és felsőbbrendűségük hangsúlyozására. Gazzi így ír erről: „Az emberek a legjobbak az állatok között, mivel Isten megáldotta őket a beszéd és a logikus gondolkodás adományával, és e kettőből született meg a Szent Könyv. Minél tisztább és érthetőbb az ember beszéde, annál erősebb az értelme és annál nagyobb a bölcsessége. Nem kétséges, hogy az arabok

17 Az eredeti, angol nyelvű szövegben megjelent fordítás forrása: *The Holy Qur'an: Text, Translation, and Commentary*, Washington DC, Islamic Center. 1978. 1407. A magyar fordítás Kis Zsuzsanna Halima munkája.

18 Eph'al, 1976. 234.

19 Zabidi, 1967. vol. III. 332–334.

*minden nép közül a legékesszólóbbak, és hogy minden nyelv közül az ő nyelvük teszi lehetővé a jelentések legfinomabb különbségeinek kifejezését. A Korán maga is e kiválóság bizonyítéka.*²⁰

Az arab a *Korán*, és így Isten nyelve is, és kizárólag az arabok tudják tökéletesen elsajátítani. Ez különösen fontos az arab *ulema* tagjainak, így Nábuluszi és Gazzi számára is, akik folyamatos küzdelemben álltak a vallástudósok testületének nem arab tagjaival. Ez világos abból is, ahogyan Nábuluszi támadja a törököt, aki az ő szemében csupán tetszeleg a tudós szerepében. Nábuluszi különbséget tesz között, ha valaki arabul tanul, vagy ha arab. A nem arabok megtanulhatnak arabul, de nem válhatnak arabbá, és sohasem sajátíthatják el a nyelvet olyan tökéletesen, mint egy anyanyelvi beszélő. Nábuluszi így ír erről: „*Akik valóban ismerik a nyelvet, azok csupán az arabok (...). Sok perzsa, török, és az ulema egyéb tagjai annyira megtanultak arabul, hogy látszólag tökéletesen folyékonyan beszélnek, de valójában csak nagy erőfeszítéssel tudnak így szólni.*”²¹

Nábuluszi arra a következtetésre jut, hogy „*a nem arabok alapvetően különböznek az araboktól, legyenek akár perzsák, akár törökök, akár az arab nyelv tudósai*”. Nábuluszi utal arra, hogy az arabság kritériuma nem egyszerűen az arab nyelv ismerete, hanem valami, ami a „természetes beszéddel” rokonítható, ami azt is jelenti, hogy a szent szövegek teljes megértéséhez is erre van szükség.

Az arab etnikai tudat 17. és 18. századi megnyilvánulási módjai az olyan szövegekben, mint a *Kitáb al-kaul*, fontos adalékokkal szolgálnak a nemzet és a nacionalizmus, különösen az arab nacionalizmus fogalmainak megértéséhez. Továbbá arra is rámutatnak, hogy fontos kontinuitás létezett egyfelől az oszmán uralom *nahda* (*nahda*)²² előtti korszaka (melyet egykor az arab sötét kor névvel illettek), másfelől pedig az újkori szír történelem között.

Elméleti megközelítések – a közösségek kulturális és szimbolikus ereje

Bár Walker Connor kutatási területe a 20. század végi etnonacionalizmus, érdemes megfogadnunk azt a javaslatát, hogy tisztázzuk a témánk szempontjából releváns, ugyanakkor gyakran összekevert, félreérthető kifejezéseket. A nemzetek és nacionalizmusok eredetének vizsgálatakor gyakran zavart okoz a „nemzet” és a „nemzet-állam” kifejezés. Connor hangsúlyozza a nemzet szubjektív és társadalompszichológiai aspektusait. Connor szavaival a nemzet „olyan emberek csoportja, akik hisznek abban, hogy őseik rokoni kapcsolatban álltak. A nemzet a legnagyobb csoport, amely ilyen hiten osztozik.”²³ A lényeg az, hogy eszközként a hit fontosabb, mint az

20 Nabuszi: *Kitáb al-qawl*, 29b.

21 Uo. 32b.

22 Nahda: az arab „reneszánsz”, „újjáéledés”, kulturális-irodalmi mozgalom a 19. század végén – 20. század elején.

23 Connor, 1994. 212.

objektív valóság, a mítosz fontosabb, mint a tények. Nem az a fontos, hogy az arabok Adnántól származnak-e vagy hogy Mohamed Ábrahám leszármazottja-e, hanem az, hogy Nábuluszi, Gazzi és társaik hisznek abban, hogy igen. Connor szerint a legtöbb nemzet nem esik egybe az állammal, ezért a nemzetállam voltaképpen történelmi ritkaság, bár számos tudós és általában a nyilvánosság szinonimaként használja a két kifejezést. Számos középkori, kora újkori és újkori példa alapján meggyőzően érvel amellett, hogy a legtöbb nemzet a közös leszármazás mítoszára épül.²⁴ Ezzel magyarázza azt is, hogy a nemzetben gyökerező nacionalizmus mindig nagyobb erőt képvisel, mint a patriotizmus, amely az állam absztrakt fogalmára épül. Connor szerint a tudósok figyelmét azért kerüli el ez a distinkció, mert a nemzetet nem rokonsági csoportként írják le.²⁵ A „nemzetet” az „etnikai csoporttól” a tudatosság szempontjából is megkülönbözteti. A nemzet tagjai tudatosan nemzetként azonosítják magukat, míg az etnikai csoportot kívülállóként azonosítják akként, ezért az ilyen csoport legjobb esetben is „potenciális nemzetnek” tekinthető.²⁶

Magától értetődik, hogy az általunk vizsgált szír tudósok nem voltak „nacionalisták”, és a bizonyítékok szerint az általuk kifejezett nemzeti érzés mindössze egy kis csoportra, az arab szunnita muszlim tanult elitre korlátozódott. Nábuluszi és társai nem érezték, hogy egységesek lennének célkitűzéseik az arab tömegekkel. Az arab nyelvet egyfajta standardként alkalmazva Nábuluszi különbséget tesz az arab *ulema* és az arab *avāmm* (*‘awāmm*), vagyis a köznép között: „Az arab azt jelenti most, a múltban és a jövőben egyaránt, aki arabul beszél, anélkül, hogy a nyelvet kerébe törné. (...) Akik valóban ismerik a nyelvet (*al-faszih/al-faših*), azok az arabok csupán (...), és közöttük is az *ulema*. (...) Ezért, aki a közönséges emberekkel (*‘awāmm*) beszél az arabok között most avagy máskor, hallani fogja, hogy azok beszéde eltér a nyelv szabályaitól.”²⁷

Bár Nábuluszi ily módon korlátozza az arab etnikai tudat fogalmát, fejtegetései mégis tartalmazzák a nemzetfogalom szempontjából legfontosabb elemeket: a közös eredet és a nemzeti tudat érzékelését. Az, hogy ezeket az isteni kiválasztottság és a spirituális felsőbbrendűség érzete is táplálta, csak még erősebbé tette a két jelenséget. Ezért tökéletesen kézenfekvő, hogy Nábuluszi nézeteiből, ahogyan a *Kitáb al-kaul* című művében megjelennek, következik az arab nemzeti tudat kialakulása. De akkor miért kerültk a tudósok mindenáron annak tárgyalását, hogy az arab nemzet a nacionalizmus 19. századi kialakulása előtt is létezett?

Ennek fő okát a nacionalizmus, különösen pedig az arab nacionalizmus modernista értelmezéseinek dominanciájában látom. A nacionalizmus modernista értelmezése szerint egy tisztán újkori jelenségről van szó. Eszerint a nacionalizmus eloldhatatlanul az olyan, a 18. és 19. században végbemenő drámai átalakulásokhoz kötődik, mint a francia forradalom, az ipari kapitalizmus terjeszkedése, valamint a bürokratikus nemzetállam és kellei, a sorkatonaság és a tömeges oktatás kialakulása. Ernest Gellner, a nacionalizmus első „modernista” teoretikusa szerint a

24 Uo. 211–226.

25 Uo. 197.

26 Uo. 103.

27 Nabulusi: *Kitáb al-qawl*, 32a–32b.

történelem két fő szakaszra, az agrár-, illetve az ipari periódusra bontható.²⁸ Az előbbben vallási intézmények és családi struktúrák tartották össze a társadalmakat. Az európai ipari forradalom és a vallás azt követő hanyatlása, illetve a monarchiák bukása után a nacionalizmus lett az új „társadalmi ragasztóanyag”. A nacionalizmus modernista megközelítésének legfőbb jegyei a társadalmi-gazdasági változások, valamint a premodern és az újkori történelem közötti határozott különbség hangsúlyozása. A „modernista” paradigma több variációban létezik, többek között olyan nézet is akad, amely szerint a nemzetek és a nemzeti hagyományok „elképzelt” és „kitalált” konstrukciók, de az ilyen megközelítések is ragaszkodnak az újkori és a premodern történelem közötti éles határvonalhoz.²⁹

A nacionalizmus kutatásának területén a modernizmus legfontosabb kritikusai Anthony Smith. Ő a mítoszt, a szimbolizmust és a kultúrát helyezi a középpontba, és a modern nemzetek premodern eredete mellett érvel.³⁰ Smith az „etnikai közösségek” (valamint a kevésbé szerencsés „*etnikum*” szót) és „etnikai nacionalizmus” kifejezéseket használja a kulturális összetartozás premodern érzésének leírására. Az etnikai közösségek „egy közös nevet viselő embercsoportok közös leszármazással, mítoszokkal, történelemmel és kultúrával, amelyek rendelkeznek egy bizonyos területtel kapcsolatos képzettársításokkal és az összetartozás érzésével”.³¹ Az etnikai közösségek kulturális és szimbolikus ereje kulcsfontosságú ahhoz, hogy megértsük a nemzetek közötti mai konfliktusokat, mivel ezek tükrözik „a modern nemzetek ősi eredetét, múltba kapaszkodó gyökereiket (...), amelyek egyediségüket fejezik ki”.³²

Az arab nacionalizmust vizsgáló történészek általában ragaszkodnak a modernista paradigmához.³³ Vizsgálódásaik célkeresztjében a 19. század közepén elinduló első ideológiai mozgások állnak, illetve a 20. században a nacionalizmus fokozatos terjedése, amit az arab politikai függetlenség nyílt igényének tekintettek. A periodizációt illetően elsősorban azon vitáznak, hogy az arab nacionalizmus kezdete a 19. század közepére, végére vagy a 20. század elejére tehető.³⁴ Az arab nemzeti tudat kialakulásának premodern jelei iránt kevés érdeklődést mutatnak. Rafeq kezdeményezései a területen, Connor megállapításai a tudatosság fontosságáról a nemzetek létrehozásában, és Smith hangsúlyai a premodern mítoszoknak és jelképeknek a modern nacionalizmusok kialakításában játszott fontos szerepéről együttesen olyan ellenszert alkothatnak, amellyel hatásosan kezelhető a modernizmus idegenkedése attól, hogy kontinuitást találjon a premodern és a modern történelem között.

28 Gellner elképzeléseiről és a nacionalizmus kutatására gyakorolt hatásáról alapos áttekintés: Hall, 1998.

29 Anderson, 1983; Hobsbawm-Ranger, 1983.

30 Smith, 1986. Smith elismeréssel adózik John Armstrongnak az ezen a területen végzett úttörő munkájáért. Lásd: Armstrong, 1982.

31 Smith, 1986. 32.

32 Uo. 212–214.

33 Egyik gondolatébresztő kritikájában Rashid Khalidi így fogalmaz: „Számos közel-keleti nacionalizmushoz hasonlóan az arab nacionalizmus is a 19. század intellektuális légkörének terméke volt, a század egyik válasza arra a folyamatra, amely a világot egyetlen rendszerben egyesítette, Európával a középpontban.” Khalidi, 1991. 1364.

34 Uo. 1363–1373.

A következő lépésben alaposan fel kell tárnunk a premodern arab nemzeti tudat és annak modern, kifejezetten politikai megnyilvánulási formái között lévő kapcsolatokat. A jelen tanulmány fókuszja miatt itt nem nyílik lehetőség azoknak a mítoszoknak és jelképeknek a pontos azonosítására, amelyekhez az arab nacionalisták visszanyúltak az új politikai ideológia megteremtésekor, de egy, a Nábuluszié-hoz hasonló szövegből levonható konklúziók segítségünkre lehetnek a kérdés alapvető tisztázásában. Majdnem kétszáz évvel az arab nacionalizmus legkorábbi megjelenése előtt a szíriai arab *ulema* tagjai már érezték az emocionális és pszichológiai erőt, amit a nemzet képvisel: az a nemzet, amely vérségi kapcsolatokon alapult, amelyet Isten választott ki, hogy terjessze végső üzenetét, és amelyet megajándékozott azzal a képességgel, hogy tökéletesen elsajátítsák a nyelvet, amelyen ezt az üzenetet megfogalmazták. Nem meglepő tehát, ha entellektüel leszármazottaik ugyanazokhoz a mítoszokhoz és jelképekhez nyúlnak vissza.

E felvetés továbbgondolásával az oszmán periódus szervezettebben integrálható lenne az arab történelem általános egészébe, és elkerülhetővé válna az a perspektíva, amely az arab nacionalizmust elsősorban az európai nyomásra és befolyásra adott válaszként értelmezi. Nábuluszi 17. századi etnocentrikus kirobbanása a Kádizáde-féle mozgalom terjedésének kontextusában vizsgálva a nemzeti tudat örökös kiadásának-visszahúzóadásának a példájaként értelmezhető. A nem arabok elleni támadó kirohanásában olvasható Gazzi-szöveg egy soha el nem múltó nemzeti sértettséget tápláló történelmi öntudatot tár elénk: „*Amikor Omár összehívta a dívánt (dīwān [tanács]), hogy osztanák el a zsákmányt, a jussokat a leszármazás sorrendjében állapították meg, kezdve azokkal, akik a legközelebbi rokonságban voltak a Prófétaival, és csak amikor az arabokkal megtörtént az elszámolás, akkor került sorra az adzsam [nem muszlimok]. A díván mindig így működött az ar-Rásidún (al-Rāshidūn) kalifák alatt [patriarchális kalifátusnak nevezett, 632 és 661 között tartó időszak], és a többi kalifa alatt [az Omajjádok és Abbászidák idején] Banu Umajja (Banū Umayya) és Banu l-Abbász (Banū al-'Abbās) vezetésétől egészen addig, amíg az umma [muszlimok közössége] más kezekbe nem került, és akkor kitudódott, hogy az adzsam élvezett elsőbbséget, és ez ellen senki nem tiltakozhatott.*”³⁵

A szövegből arra következtethetünk, hogy az *umma* a nem arabok felemelkedésével került más kezekbe, és azt követően az arabokat megfosztották az őket megillető járandóságtól. Az ilyen emlékek valószínűleg nem mindig voltak előtérben, de a diszkrimináció érzete felerősíthette ezeket, és ez magyarázhatja a *Kitáb al-kaul* defenzív jellegét. Talán a 8. és 9. századi suúbijja mozgalom és a 17. századi arabok reakciója a Kádizáde-féle mozgalomra az etnikai tudat két kirobbanásaként értelmezhető, amikor a történelem során gyakran szunnyadó, de mindig túlélő etnikai büszkeség a felszínre tört. A modern nacionalista mozgalomra ezek alapján ugyanennek a jelenségnek egy különböző – régi és nagy hatású előzmények talajából kihajtó és azokból táplálkozó – formájaként tekinthetünk.

Fordította: Szőnyi Péter

³⁵ Nabulusi: *Kitāb al-Qawl*, 31b.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Abd al-Ghani al-Nabulusi: *Kitāb al-qawl al-sadīd fī jawāz khulf al-wa'īd wa-'l-radd 'alā' l-rūmī al-jāhil al-'anīd*. Staatsbibliothek zu Berlin, Mq 1581, ff. 29a–46b.

2. Kiadott források és szakirodalom

Akkach

2007 Akkach, Samer: *'Abd al-Ghani al-Nabulusi: Islam and the Enlightenment*, Oxford, 2007.

Anderson

1983 Anderson, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*. London, 1983.

Armstrong

1982 Armstrong, John A.: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill, 1982.

Connor

1994 Connor, Walker: *Ethnonationalism: The Quest for Understanding*. Princeton, 1994.

Eph'al

1976 Eph'al, Israel: 'Ishmael' and 'Arab(s)': A Transformation of Ethnological Terms. In: *Journal of Near Eastern Studies*, 35. (1976) 4 sz. 225–235.

Grehan

2014 Grehan, James: *Twilight of the Saints: Everyday Religion in Ottoman Syria and Palestine*. Oxford, 2014.

Hall

1998 *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*. Ed.: Hall, John A. Cambridge, 1998.

Hathaway–Barbir

2008 Hathaway, Jane–Barbir, Karl K.: *The Arab Lands under Ottoman Rule, 1516–1800*. Harlow, 2008.

Hobsbawm–Ranger

1983 *The Invention of Tradition*. Eds.: Hobsbawm, Eric–Ranger, Terence. Cambridge, 1983.

Holt

1966 Holt, Peter Malcolm: *Egypt and the Fertile Crescent: A Political History, 1516–1922*. London, 1966.

Khalidi

1991 Khalidi, Rashid: Arab Nationalism: Historical Problems in the Literature. In: *The American Historical Review*, 96. (1991) 5. sz. 1363–1373.

Masters

2013 Masters, Bruce: *The Arabs of the Ottoman Empire, 1516–1918: A Social and Cultural History*. Cambridge, 2013.

Rafeq/Rafiq

1966 Rafeq, Abdul-Karim: *The Province of Damascus, 1723–1783*. Beirut, 1966.

1974 Rafiq, 'Abd al-Karim: *al-'Arab wa- al-'Uthmaniyyun, 1516–1916*. Damascus, 1974.

1995 Rafeq, Abdul-Karim: Social Groups, Identity and Loyalty, and Historical Writing in Ottoman and Post-Ottoman Syria. In: *Les Arabes et l'histoire créatrice*. Ed. par Chevallier, Dominique. Paris, 1995. 79–93.

Sajdi

2013 Sajdi, Dana: *The Barber of Damascus: Nouveau Literacy in the 18th-Century Ottoman Levant*. Stanford, 2013.

Schlegell

1997 Schlegell, Barbara von: *Sufism in the Ottoman Arab World: Shaykh 'Abd al-Ghani al-Nabulusi*. [Ph.D. dissertation, University of California.] Berkeley, 1997.

Smith

1986 Smith, Anthony D.: *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, 1986.

Surriyeh

2005 Surriyeh, Elizabeth: *Sufi Visionary of Ottoman Damascus: 'Abd al-Ghani al-Nabulusi, 1641–1731*. London, 2005.

Winter

1988 Winter, Michael: A Polemical Treatise by Abd al-Ghani al-Nabulusi against a Turkish Scholar on the Religious Status of the Dhimmis. In: *Arabica*, 35. (1988) 1. sz. 92–103.

Zabidi

1967 al-Zabidi, Muhammad Murtada al-Husayni: *Taj al-'arus min jawahir al-qamus*. Ed.: Abd al-Karim al-'Izbawi. Kuwait, 1967.

Zilfi

1986 Zilfi, Madeline: The Kadizadelis: Discordant Revivalism in 17th-Century Istanbul. In: *Journal of Near Eastern Studies*, 45. (1986) 4. sz. 251–269.

STEVE TAMARI

ARAB NATIONAL CONSCIOUSNESS IN EARLY MODERN SYRIA

The study of the Arabs of the Ottoman Empire has entered a new phase during the first two decades of the 21st century. Whereas economic and social history dominated the scholarship of last generation, younger scholars have increasingly turned to cultural and intellectual history. The study of Arab ethnic identity holds significant potential as a subject that can contribute to exploring the continuities between pre-modern and modern Arab history despite the fact that Western historians in particular continue to dismiss the suggestion that modern Arab nationalism had pre-modern antecedents. The article analyzes two questions, one more specific and empirical, the second more general and theoretical. First, what were the constituent elements of Arab identity as understood by the 'ulama' of this period, what, in the final analysis, distinguished Arabs from others. Secondly, what are the theoretical implications of the existence of Arab ethnic consciousness prior to the rise of nationalism for our understanding of concepts like "the nation" and nationalism itself, and was there an Arab nation before the rise of nationalism?

Szíria heterodox vallási közösségei

A Szíriai Arab Köztársaság muszlim és arab többségű, de vallási és etnikai értelemben véve egyaránt sokszínű ország. Az utolsó hivatalos népszámlálásra 2004-ben került sor, ekkor a Szíriai Központi Statisztikai Hivatal 17 920 844 lakót regisztrált;¹ újabb népszámlálást azóta a 2012-ben kialakult polgárháború miatt nem lehetett lebonyolítani. Becslések szerint a háború által sújtott Szíriában megközelítőleg 18 millióan élnek,² emellett az ENSZ menekültügyi szervezete (UNHCR) 5,3 milliónál is több, más országban regisztrált szíriai menekültről tud (2017. augusztusi adat).³ Ilyen körülmények között a pillanatnyi felekezeti arányokat sem lehet pontosan megállapítani, de az 1960-as népszámlálás óta ezen a téren egyébként is csak becslésekre lehet hagyatkozni, mivel akkor rögzítették utoljára a vallásra vonatkozó adatokat.⁴

Szíria 1946-ban lett független Franciaországtól. Az 1920-ig Oszmán Birodalomhoz tartozó, később Szíriává egyesült államokban az azokat létrehozó francia hatóságok 1922 során hajtották végre az első népszámlálást. A korabeli adatok szerint a nem egészen 1,3 milliós lakosság 66,7 százaléka a szunnita iszlámhoz, 12,2 százaléka az alavita irányzathoz, 10,8 százaléka pedig tucatnyi különböző – többféle rítusú ortodox, katolikus, miafizita és protestáns – keresztény felekezethez tartozott. 3,6 százalék drúz volt, 1,1 százalék iszmáilita sítának, nem egészen 1 százalék pedig izraelitának vallotta magát. Elenyésző számban (0,1 százalék) regisztráltak tizenkettes vagy imámita sítákat (korabeli szóhasználatban *métouali*).⁵ Ehhez képest az eltelt nem egészen száz évben jelentősen eltolódtak az arányok: becslések szerint a lakosság 74 százaléka szunnita, 13 százaléka síta (beleértve a köztük elsöprő többségben lévő alavitákat), 10 százaléka keresztény, 3 százaléka drúz, míg a zsidóság – az arab–izraeli konfliktus folyamányaképpen – néhány főt leszámítva eltűnt az országból.⁶

Jelen cikkben a három, szélsőséges síta tanokban gyökerező heterodox irányzat: az alaviták, a drúzok és az iszmáiliták történeti fejlődését, tanait és jelenle-

* A szerző az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola arabisztika programján doktorált.

1 Főbb adatai hozzáférhetőek a Szíriai Központi Statisztikai Hivatal honlapján.

2 Az ENSZ-adatbázis szerint 18,52 millió fő. A CIA World Factbook szerint 18,03 millió fő.

3 Az ENSZ menekültügyi szervezete honlapja adatai.

4 Seurat, 1980. 17. (8. lj.), 32. (12. lj.)

5 Államonkénti és felekezetenkénti bontásban közli: Bernard, 1924. 73–77.

6 CIA World Factbook.

gi helyzetét kívánjuk röviden bemutatni. A három szíriai közösség tantételeiben számos közös vonás figyelhető meg, és történetük is sok szempontból hasonlóan alakult fennállásuk 1000–1100 évében. Ezen túlmenően mindhárom csoport különlegesen kötődik Szíriához: 1966 óta az alaviták köréből kerül ki az ország vezetése, a világ alavitáinak és drúzainak zöme Szíriában él, míg az iszmáilita iszlám – melynek egyik irányzataként indult a drúz vallás – itt alakult ki.

Az iszmáiliták

A Szíriában ma is megtalálható nem ortodox irányzatok közül legkorábban az iszmáilita sía jelent meg.⁷ Ma a világ iszmáilitáinak csupán kis töredéke, közel százezer fő él Szíriában, akik arab nyelvűek és identitásúak. Az irányzat egyébként főként Dél- és Közép-Ázsiában, Kelet-Afrikában, illetve a Közel-Keleten (Jemen, Egyesült Arab Emírségek) rendelkezik sok követővel, emellett a 20. század óta jelentős közösségei jöttek létre a nyugati világban is; hívei számos etnikumhoz és nemzethez tartoznak.⁸

A kezdetek

Az iszmáiliták olyan síták, akik szerint a 765-ben meghalt Dzsaafar asz-Szádikról (Ja'far al-Šādiq) – a tizenkettes síták hatodik imámja – Iszmáíl (Ismā'īl) nevű, még apja életében elhunyt fián keresztül annak Muhammad (Muḥammad) nevű fiára szállt az imámatus. Az irányzat tényleges szülőhelye Szalamijja (Salamiyya), az Orontész-völgy és a Szír-sivatag határán fekvő kereskedőváros volt, ahol a 9. század folyamán egy titokban szerveződő – épp ezért a korabeli forrásokban nem szereplő, a későbbi iszmáilita írásokban pedig csak ritkán és ellentmondásosan emlegetett – misszió (daava/da'wa) központja alakult ki. A misszió a mai Algériától Egyiptomon át Jemenig és Kelet-Iránig toborzott híveket a mahdiként (*mahdī*) visszavárt Muhammad b. Iszmáíl nevében.⁹ 899-ben a misszió vezetője, Abdalláh ('Abdallāh), akit az ellenséges források lekicsinylően Ubajdalláh ('Ubaydallāh) néven említenek, bejelentette a hívei számára, hogy ő Muhammad b. Iszmáíl egyenes ági leszármazottja, a legitim imám, egyben a mahdi (ez utóbbi megnevezést később uralkodói névként használta). Ez szakadáshoz vezetett az irányzaton belül, ugyanis sokan csalónak vélték, és továbbra is Muhammad b. Iszmáílt várták vissza – őket egyik vezetőjükéről karmatiknak (*qarmaṭī*) nevezték.¹⁰ A szalamijjai központ sajátos módon nem az ellenséges karmatik, hanem az al-Mahdi imámságáért síkra szálló hívek miatt veszett oda. Egy Zikravajh (Zikrawayh) nevű dél-iraki misszionárius és két fia – „az anyajegyes ember” (*šāḥib al-shāma*) és „a tevekancás ember” (*šāḥib al-nāqa*) –

⁷ A közösségről magyar nyelven is elérhető friss összefoglalás: Daftary, 2006.

⁸ Daftary, 2007. 501–502.

⁹ Az irányzat eredetéről és a misszió korai történetéről lásd: Daftary, 2007. 87–136.; Hajnal, 2013. 39–82.

¹⁰ A 12. századra elenyészett karmati irányzat kialakulásáról, legjelentősebb közösségéről lásd: Hajnal, 2013.

902-ben fellázadt a Szír-sivatag beduinjai élén az imám nevében. A lázadás nyomán a bagdadi Abbászida Kalifátus számára is ismertté vált az iszmáilita mozgalom, az imám pedig híveinek közép-szíriai sikerei ellenére jobbnak látta elmenekülni fiával és maroknyi hívével. A lázadók hiába próbálták visszahívni, és amikor az Abbászida seregek vereséget mértek rájuk, dühüket az imám Szalamijában maradt családján és udvartartásán töltötték ki. A kalifátus erői 907-re végleg felszámolták az iszmáilita lázongást Szíriában.¹¹

Fátimidák és nizárik

Al-Mahdi az Abbászidák elől Észak-Afrikába menekült, ahol 909-ben a berberek kutāma (*kutāma*) törzsére támaszkodva ténylegesen államot tudott alapítani mint kalifa és imám. A tőle származó Fátimidák 969-ben meghódították Egyiptomot, ahol 1171-ig uralkodtak; az 1070-es évekig Szíria zöme is uralmuk (Aleppóban pedig befolyásuk) alatt állt. A birodalmat alapító iszmáilita Fátimidák továbbra is fenntartották missziójukat, és ennek révén hozzájuk hű közösségek léteztek birodalmuk határain kívül, Jemenben, Iránban és Indiában is – később ez lett az iszmáilita iszlám fennmaradásának záloga. Szíriában leginkább az Orontész-völgyben gyökeresedett meg az irányzat a Fátimida-korszakban, de az itteni jelenlétük a 12. század elejére elenyészett.¹²

Egy rendezetlen örökösödési kérdés 1094–1095 során újabb szakadást idézett elő az iszmáilita irányzatban: al-Musztanszir (al-Mustanszir, ur. 1036–1094) imám-kalifát al-Musztaali (al-Musta‘lī, ur. 1094–1108) nevű fia követte a kairói trónon, ám sokan idősebb fiát, az Alexandriában sikertelenül fellázadó és kivégzett Nizárt (Nizār) tartották legitim örökösnek.¹³ Az Alamút (Alamūt) várából szerveződő iráni Fátimida misszió a Nizár-párti (nizári, nizárita) irányzathoz csatlakozott Haszan-i Szabbáh (Ḥasan-i Šabbāḥ, megh. 1124) vezetésével, aki regionális hatalommá alakította a hívei kezén lévő várhálózatot.¹⁴ Dinasztikus módon uralkodó utódai eleinte a rejtőző Nizár nevében kormányoztak, és misszionáriusi titulust (*dāi/dā’ī*) viseltek. Az 1162-ben trónra lépő II. Haszanról viszont fia és utódja kinyilvánította, hogy valójában Nizár egyik leszármazottja és legitim imám volt; ezáltal ő maga és utódai is akként uralkodtak a továbbiakban.

A nizárik missziója a szeldzsukok és keresztetek által uralt szíriai területeken is terjeszkedni kezdett.¹⁵ Az aleppói szeldzsuk szultán, Ridván b. Tutus (Riḍwān b. Tutuḥ, ur. 1095–1113) tolerálta, és talán támogatta is a nizárik működését, de ha-

11 Daftary, 2007. 122–124.

12 A szíriai Fátimida-uralom történetének rövid, magyar nyelvű összefoglalását lásd: Horváth, 2017. 252–254.

13 A teljesség kedvéért itt jegyezzük meg, hogy a Fátimida irányzat al-Ámir (al-Āmir, ur. 1108–1131) halála után is kettészakadt, és az elhunyt kalifa kérdéses sorsú gyermekének, at-Tajjibnak (al-Tayyib) is lettek követői (az úgynevezett tajjibik). Misszionáriusok vezette közösségeik máig léteznek Jemenben és Indiában, és jóval zárkózottabb, konzervatívabb csoportot alkotnak, mint a nizárik. Szíriában sosem volt különösebb jelentőségük.

14 Az alamúti korszak áttekintését adja Daftary, 2007. 301–402.

15 A történeti háttér áttekintéséhez lásd: Horváth, 2017. 255–264.

lálát követően elüldözték őket Aleppóból, és Orontész-völgybeli terjeszkedési kísérleteik sem jártak sikerrel. Egy ideig a damaszkuszi Búrida-udvarban találtak támogatásra, de végül innen is elűzték őket. Az 1130-as évektől kezdve végül sikeresen megvetették a lábukat az Alavita-hegység déli részén. Kadmúsz (al-Qadmūs) várával kezdve tucatnyi kisebb-nagyobb erősséget szereztek meg a tengerpart és az Orontész-völgy közti hegyvidéken; legjelentősebb városuk a hegység keleti lábánál álló Maszjáf (Masjāf) lett. A szíriai közösség leghíresebb vezetője Rásid ad-Dín Szinán b. Szalmán (Rāshid al-Dīn Sinān b. Salmān) volt, aki röviddel 1162 után vette át a vezetést a várhalózat felett, és 1192–1193 során bekövetkezett haláláig ő állt az itteni nizárik élén. A keresztések által „a hegy öregjeként” ismert Szinán kibővítette és megerősítette a várrendszert, és nagy hangsúlyt fektetett a beépített ügynökként és orgyilkosokként használható, úgynevezett fidáik (*fidāʿī*) alkalmazására.¹⁶ Szinán mindennek köszönhetően sikeresen egyensúlyozott a nyugati kereszties és a keleti muszlim nyomás között, viszonylag függetlenül az iráni vezetéstől.¹⁷

Bár 1164-ben bejelentették a spirituális értelemben vett feltámadást (kijāma/*qiyāma*), ezáltal az iszlám előírásainak eltörlését, a nizári iszmáiliták a 13. század elején közeledni kezdtek a szunnitákhoz. III. Haszan (ur. 1210–1221) trónra lépve a nyilvánosság előtt tagadta meg a korábban meghirdetett feltámadást. 1211-ben maga az Abbászida kalifa ismerte el a híveitől – szerintük csak színlelésből – ortodox vallásgyakorlatot megkövetelő imámot szunnita muszlimnak.¹⁸ A szíriai nizárik követték a szunnita fordulatot, ami addig is jó viszonyukat kifejezetten baráti tette a Belső-Szíriát szunnita kézben egyesítő Ajjúbidákkal.¹⁹

A perzsiái nizári államiságot a mongol hódítás söpörte el 1256–1257 folyamán. Ennek nyomán a szíriai közösség megosztottá vált, ami megkönnyítette legyőzésüket. Az 1260-ban Szíriába érkező mongolok négy nizári várat – köztük Maszjáfot – is harc nélkül foglalhattak el, ám az egyiptomi mamlúkok legyőzték és kiűzték őket a térségből. A nizárik segítették a mongolok elleni harcot, így váraikat visszaszerezhették, de I. Bajbarsz (Baybars, ur. 1260–1277) szultán kezdettől fogva az alávetésükre törekedett: privilégiumaikat megvonta és beavatkozott a misszionáriusok megválasztásába. 1271-ben a szultán elérte, hogy az utolsó misszionárius lemondjon a közösség kezén levő nyolc várról. Ezek némelyike ellenállt a szultánnak, így uralma csak 1273 nyarára vált teljessé. A mamlúkok azonban megelégedtek az államiség felszámolásával, magát a nizári közösséget nem érték komolyabb retorziók. Különadót fizettettek velük, területük pedig önálló igazgatási egységként tagolódott a birodalomba „a misszió várai” (kilā ad-daava/*qilāʿ al-daʿwa*) néven; időnként orgyilkosságokra is felbérelték őket. A mamlúk kori adminisztratív különállás az oszmán periódusban is megmaradt. Ennek köszönhetően az Alavita-hegységben fennmaradhatott a nizári identitás és hagyomány.²⁰

16 Az itteni nizárik egyik megnevezése volt az aszaszin, ami az európai nyelvekben orgyilkos jelentésben terjedt el a fidáik tevékenységének köszönhetően.

17 Daftary, 2007. 367–373.

18 Daftary, 2007. 375–376.

19 Daftary, 2007. 389–391.; Humphreys, 1977. 311.

20 Daftary, 2007. 398–402.

Újkori történelem

A nizári imámátus túlélte a mongol pusztítást Iránban. A 14. század elején egy újabb örökösödési vita szakadáshoz vezetett a nizárik között. A szíriai közösség Muhammad-Sáh (Muḥammad Shāh) imámságát fogadta el, szemben Kászim-Sáh (Qāsim Shāh) híveivel. Eleinte a muhammad-sáhi irányzat dominált a Szíriától Indiáig szétszórta élő iszmáiliták között, de idővel a kászim-sáhi misszió vált dominánssá. A kicsiny szíriai nizári közösség történetéről a 19. századig kevés információt jegyeztek fel. A 18. századtól kezdve több ízben hallunk összecsapásokról a terjeszkedő alaviták és az iszmáiliták között. A közösséget belső konfliktus is megosztotta Kadmúsz és Maszjáf emírei között.

A szíriai nizárik kapcsolata 1796-ban megszűnt a mintegy három évszázada Indiában élő muhammad-sáhi imámokkal. 1887-ben delegációt küldtek a szubkontinensre, hogy felkutassák vezetőjüket, ám miután a vérvonal feltételezhető kihalása miatt nem jártak sikerrel, többségük elfogadta a kászim-sáhi irányzat imámja, III. Aga Kán (III. Āghā Khān, ur. 1885–1957) legitimitását. A helyben dzsaafariként (*ja 'fari*) ismert, Maszjáf és Kadmúsz vidékén élő muhammad-sáhi máig a rejtőzködő imámjukat várják vissza. Lélekszámuk nagyjából 15 ezerre tehető, javarészt szegény földművesek. A világ nizárijai között mára csupán ők tartoznak a muhammad-sáhi irányzathoz. A szíriai nizárik nagyobb része Szalamijjában és környékén él: az elhagyatott, romos várost a kadmúzi emír 1843-ban telepítette be szultáni engedéllyel. A nagyjából 80 ezres lélekszámúra becsült közösség a kászim-sáhi irányzat híve.²¹

A kászim-sáhi imámok a 15. század második felében bukkantak fel a közép-iráni Kásán (Kāshān) környékén. Idővel különösen sok – és imámjaik számára bőkezűen adózó – hívet szereztek Indiában. A könnyebb kapcsolattartás érdekében az 1740-es években Délkelet-Iránba, Kermán (Kermān) környékére települtek, majd a 46. imám, I. Aga Kán (ur. 1817–1881) az 1840-es években az indiai Bombayba tette át a székhelyét, ahol a népes indiai nizári közösség – az úgynevezett hodzsák (*khoja*) – adóiból hatalmas vagyonra tett szert. Vagyonát és jó brit kapcsolatait utódai is megörökölték. Utóda, II. Aga Kán hamar meghalt. A gyermekként trónra lépő III. Aga Kán sokat utazott, felkeresve híveinek különféle közösségeit (Szíriában 1951-ben járt), de ideje nagy részét Európában töltötte, ahol a nagy uralkodóházakkal – különösen a brit királyi családdal – alakított ki szoros kapcsolatokat. A két világháborúban kiállt a britek mellett, és fontos szerepet töltött be a brit-indiai muszlim politikai életben. Az aktív közösségszervező munkát folytató III. Aga Kán modernizációs programjában fontos szerepet kapott egyebek mellett a nizárik oktatásának és egészségügyi ellátásának fejlesztése, illetve a nők egyenjogúsítása (például a kendő viselésének eltörlése, a közösségi életben való részvétel támogatása).

III. Aga Kánt unokája, a Svájcban nevelkedett, Harvard Egyetemen tanult, a franciaországi Aiglemont birtokon élő IV. Aga Kán követte a nizári közösség élén,

²¹ Daftary, 2007. 489–490.

aki folytatta nagyapjának politikáját. 1986-ban globális alkotmányt adott ki hívei számára. Szíriában is létrejöttek az országos iszmáilita szervek, emellett az Aga Kán Alapítvány (Agha Khan Foundation) az Aga Kán Fejlesztési Hálózaton (Agha Khan Development Network) keresztül jelentős összegekkel támogatta a szíriai nizárik kulturális életét, illetve több, iszmáilitákhoz köthető történeti emlékhely (például az aleppói belváros, Maszjáf városa) felújítását.²² Az iszmáilita vallás, filozófia, irodalom és történelem kutatása is nagy lendületet kapott a 20. század második felében az imámok bőkezűségének köszönhetően, mindenekelőtt a londoni Institute of Ismaili Studies révén.²³

Tanaik

Az iszmáiliták síta muszlimok, így szent könyvük a Korán, vallásgyakorlatuk pedig nem sokban tér el az ortodox irányzatokétól. Tekintélyes mennyiségű vallási irodalmuk a középkorban jellemzően arab és perzsa nyelven készült, az újkortól viszont különböző indiai nyelvek – szindhi, pandzsábi, gudzsaráti – is kiemelt szerephez jutottak.²⁴

Ellenfeleik az iszmáilitákat rendszerint a Koránban foglalt isteni rendelkezések rejtett, ezoterikus (belső, ar. bātin/bāṭin) értelmére utaló „bátini” (bāṭini) megnevezéssel illették, mivel utóbbi fontosságát hangsúlyozták. Ez a Korán látványosan, exoterikus (külső, ar. zāhir/zāhir) jelentésével áll szemben. Az exoterikus jelentés magyarázata a tafszír (tafsīr), az ezoterikusé a tavíl (ta’wīl). A síta irányzatok közös vonása, hogy az imámoknak olyan különleges tudást (ilm/’ilm) tulajdonítanak, amely révén egyedülként képesek megérteni a vallás igazságait, és kizárólag ők képesek ennek tanítására, átadására (az alkotmányban is szereplő taalím/ta’līm). Ezt különösen a korai nizárik hangsúlyozták, akiket ezért taalímiknek is neveztek.²⁵

IV. Aga Kán 1986-ban kiadott globális iszmáilita alkotmánya bevezetőjében rögzíti, hogy az iszmáiliták muszlimok, akik egy Istenben hisznek, Mohamedet pedig az ő utolsó prófétájának és küldöttjének ismerik el. Ezután az irányzat síta voltát fekteti le, miszerint a próféta Alit nevezte ki az első imámmá azzal a céllal, hogy ezoterikus magyarázatot és tanítást (taalím/ta’līm) nyújtson az emberiség számára; egyúttal deklarálja, hogy az imámság Ali és Fátima fiági leszármazottai között örökölődik. Az örökös személyét az imám jelöli ki. Az alkotmány szerint IV. Aga Kán a 49. imám, aki abszolút hatalmat gyakorol minden vallási és közösségi kérdésben. Az imám egyszerre segíti a hívek spirituális és materiális fejlődését.²⁶

22 Az Aga Kánok korszakáról Daftary, 2007. 463–504. Sokszínű tevékenységükről továbbá lásd a fejlesztési hálózat honlapját: <http://www.akdn.org/> (hozzáférés: 2017. október 27.).

23 Honlapja: <http://iis.ac.uk/> (hozzáférés: október 27.).

24 Az irányzathoz kötődő művek bibliográfiái: Ivanow, 1963; Poonawala, 1977. A kiadott munkákról, tágabb perspektívából Daftary, 2004.

25 Daftary, 2007. 340–342.

26 Daftary, 2007. 500–504.

Teológiai, kozmológiai téren a 10–11. századi iszmáilita művek a neoplatonizmus hatását tükrözik. Istenképük teljesen transzcendens, azaz emberi értelemmel felfoghatatlan és jellemezhetetlen. A teremtés emanációkon keresztül valósult meg, bár ezek részleteit illetően az ismert szerzők nem képviseltek egységes álláspontot, és több szempontból egymással is vitában álltak. Komplex metafizikai, kozmológiai rendszereik közös vonása volt az iszmáilitákra kezdettől fogva jellemző ciklikus történelemszemlélet.²⁷ A főként iráni filozófus-teológusok által kidolgozott gnosztikus-ezoterikus doktrína a 11. század után csak a tajjibi közösségben fejlődött tovább, a nizárik körében nem.

Az önálló iszmáilita vallásjog megalapozója és legnagyobb tekintélye a korai Fátimidák főbírója, a csak Numán kádiként (al-Qāḍī al-Nuʿmān) emlegetett an-Numán b. Muhammad volt (megh. 974). Fő műve „Az iszlám pillérei” (*Daʿāʾim al-islām*),²⁸ amelynek első felében vallási köteleességeket – az öt közismert pillér mellett az imámok iránti hűség (valája/*walāya*) és a rituális tisztaság (tahára/*ṭahāra*) szerepel alapvető elvárásként –, második részében pedig viselkedési, illetve magánjogi szabályokat fektet le. A művet a Fátimidák hivatalos törvénykönyvükké tették, és a tajjibi közösségekben máig ez a jogi alpmű; a nizárik számára viszont imámjaik fermánokban és alkotmányokban lefektetett iránymutatása a mérvadó. Az alkotmányadás gyakorlatát III. Aga Kán kezdte el az indiai és az innen elszármazott kelet-afrikai közösségekben. Ezekkel és fermánjaival hierarchikus tanácsrendszert hozott létre, illetve rögzítette a nizári vallásgyakorlat szabályait. Az 1986-os globális alkotmány a korábbi, regionális szervezeti rendelkezéseket kiegészítve, tanácsok létrehozásáról rendelkezik helyi, regionális és országos szinten. Emellett oktatási és vallási tanácsokat, valamint pénzügyi és bírói szerveket állított fel.²⁹

A drúzok

Becslések szerint Szíria lakosságának nagyjából 3 százaléka tartozik az iszmáilita irányzatból kialakult drúz valláshoz. Nagy többségük az ország déli részén, a Haurán (Ḥawrān) bazaltfennsíkján, a Drúz-hegységben él, emellett kisebb közösségeik vannak a Hermon-hegy keleti lejtőin és Damaszkusz környékén, az 1967 óta izraeli megszállás alatt álló Golán-fennsíkon, illetve északnyugaton, az Alavita-hegység és Aleppó között. Szírián kívül Libanonban és Izraelben él jelentősebb drúz közösség. Népszámlálás híján libanoni lélekszámukat 200–390 ezer fő közé teszik.³⁰ Zömmel a Bejrút és Szidón közti hegyvidéken és Bejrúttól keletre, illetve a Hermon-hegy nyugati részén lévő Tajm-völgyben (Wādī al-Taym) élnek. Izraelben a 2008-as népszámlálás szerint 122 ezer fő (1,6 százalék) tartozott a drúzok közé.³¹ Az itteni

²⁷ A főbb szerzők nézeteinek összefoglalását lásd: Daftary, 2007. 128–136., 223–237.

²⁸ Kiadását Asaf A. A. Fyze készítette el Kairóban, 1951–1961-ben.

²⁹ Daftary, 2007. 500–504.

³⁰ Firro, 1992. 3.

³¹ Az Izraeli Központi Statisztikai Hivatal táblázatos adatai: http://www.cbs.gov.il/www/mifkad/mifkad_2008/tables/dem1_20.xls (hozzáférés: 2017. október 27.).

drúz lakosság főként az ország északi részén, a libanoni határ közelében, a nagyjából Akkó és Szafed közti sávban lévő falvakban összpontosul. Néhány drúz település Haifa közelében is található.³² Nyelvük és identitásuk arab, bár Izraelben vannak törekvések az elkülönülő identitás kialakítására.³³

A vallás eredete

Az iszmáiliták többsége tévedhetetlen, isteni eredetű ezoterikus tudással rendelkező imámként tisztelte a Fátimida kalifákat, de al-Hákim (*al-Hākīm*, ur. 996–1021) udvarában olyan szélsőségesek is megjelentek, akik istenítették az uralkodót. Az aszketikus hajlamú, más irányzatok ellen időnként erőszakosan fellépő kalifa idején a misszionáriusok körében szakadás következett be az 1010-es években. Ismereteink szerint bizonyos al-Haszan b. Hajdara al-Ahram (al-Ḥasan b. Ḥaydara al-Akhrām) hirdette először nyíltan al-Hákim isteni mivoltát 1017-ben, ám őt a következő évben meggyilkolták. 1019-ben indult újra a mozgalom két vezetővel: Hamza b. Ali (Ḥamza b. ‘Alī) és a Nastakínként (Nashtakīn) is ismert Muhammad b. Iszmáil ad-Darazi/Darazi (Muḥammad b. Ismā‘īl al-Darzī) vezetésével. A drúzok elnevezése ad-Darzi nevéből származik,³⁴ noha az egyik szent iratuk elítéli ad-Darzit és kizárja a közösségből.³⁵ Az iráni és közép-ázsiai eredetű prédikátorok számos hívet gyűjtöttek, ami a katonaság véres fellépéséhez vezetett. Darzi eltűnt, Hamza pedig elrejtőzött, de sikerült visszatérnie al-Hákim kegyeibe. A kalifa rejtélyes eltűnését (1021) követően a drúzokat keményen üldözni kezdték, vezetőik pedig ismét elrejtőztek.

A közösség vezetője Bahá ad-Dín al-Muktana (Bahā’ al-Dīn al-Muqtanā) lett. Ő egy ideig kapcsolatban volt tanítómesterével, Hamzával, akinek valamikor al-Hákimhoz hasonlóan szintén nyoma veszett. Al-Muktana 1027-ben indította újra a nyílt térítést, immár Egyiptomon kívül. Főleg Szíriában ért el sikereket, de idővel riválisai jelentkeztek a misszióban, ő maga pedig 1037-ben visszavonult. 1043-ig írt leveleket a híveknek, ezzel pedig a nagyjából negyedszázada tartó drúz térítés végleg véget ért.³⁶

A drúzok még a 11. század folyamán a dél-libanoni, palesztinai és szíriai hegyekbe szorultak vissza. Sokáig a mai Libanon területén éltek legnagyobb számban; jellemző, hogy a 19. század elejéig a dél-libanoni hegyvidéket nevezték Drúz-hegységnek. A közösség középkori történetéről nagyon keveset tudunk: saját krónikáik csak a 16–17. századtól kezdve maradtak fenn, a külvilág történetírói pedig nem sok figyelmet szenteltek nekik. Úgy tűnik, az arab tanúh (*tanūkh*) törzsszövetségnek fontos szerepe volt a vezetésükben; valószínűsíthetően ebbe tartoztak a keresztes korszakban Bejrútot és az attól délre eső területeket uraló drúz Buhtur (Buḥtur)-család tagjai is.³⁷

32 Firro, 1999. 56.

33 Firro, 1999.

34 Arabul egyes számban durzi, tbsz. durúz (durzī, durūz).

35 Firro, 2013.

36 A korai drúz történelmet összefoglalja Abu-Izzeddin, 1993. 74–86., 133–141.; Firro, 1992. 3–20. Iszmáilita szempontból lásd: Daftary, 2007. 186–191.

37 Abu-Izzeddin, 1993. 142–171.; Firro, 1992. 25–27.

Az oszmán korban

Az alavitákhoz hasonlóan az oszmánok a drúzokat sem ismerték el különálló, autonóm vallási közösségnek (*millet*), ám félreeső lakhelyüknek köszönhetően lényegében hasonló státuszban voltak. A 16. században Dajr al-Kamar (Dayr al-Qamar) és a Súf (Shūf) körzet urai, a Maan (Maʿn) család vette át a drúzok vezetését. Hosszan ellenálltak az oszmánokkal szemben, majd 1590-ben a törzsfő, II. Fahr ad-Dín (Fakhr al-Dīn) kormányzói kinevezést kapott a szultántól a Szidóni szandzsák, majd 1598-tól több más levantei tartomány élére. Túlzott hatalmát látva az oszmánok 1633-ban legyőzték, és fogságba vetették. A hatalmas területen prosperáló, stabil uralmat kialakító Fahr ad-Dínt a modern történetírás a libanoni nemzet egyik korai hőseként, afféle országalapítónak állította be.

1633 után a szűken vett libanoni terület felett megmaradt a Maanok uralma, de sem ők, sem az 1697-ben őket váltó Sihábok (Shihāb) közé tartozó emírek hatalma nem tudott ilyen mértékben újra megerősödni. A drúz közösséget törzsi ellentétek osztották meg, az emírek hatalmát pedig a földbirtokosok korlátozták. A belső küzdelmekbe a környező oszmán tartományok helytartói is beavatkoztak. A szunnita Sihábok idején Libanonban jelentősen megnőtt a maronita keresztények lélekszáma és befolyása. Az emírek igyekeztek együttműködni a keresztényekkel, sőt a család több tagja – így a legjelentősebb fejedelem, II. Basír (Bashīr, ur. 1789–1840) – át is tért. Ezzel összefüggésben a 17–18. század fordulójától kezdve a drúzok nagyobb számban kezdtek a mai Szíriában lévő Haurán-fennsíkra települni.³⁸

1841-ben az oszmánok felszámolták az örökletes emírséget, ettől kezdve pedig gyakorivá váltak az összecsapások a drúzok és a keresztények között. 1860-ban a libanoni drúzok hauráni segítséggel rátámadtak a keresztényekre, és több településen mészárlásokat hajtottak végre. Damaszkuszban is keresztényellenes zavargások kezdődtek. Franciaország csapatokat küldött Libanonba, az oszmán hatóságok pedig kemény megtorlással sújtották a drúzok vezetőit, aminek hatására ismét nagyobb tömegek települtek a hauráni hegyekbe. Az itteni drúzok körében ekkortól az Atras (Atrash) család tett szert vezető szerepre. Az általuk vezetett közösség több ízben konfliktusba került az oszmán kormányzattal, és elérték, hogy a drúzok körében ne próbálkozzanak a sorkatonai szolgálat bevezetésével.

A modern korban

Bár a francia mandátum keretén belül 1921-től kezdve önálló állammal rendelkeztek, ahol a körülbelül 50 ezres lakosság 85 százaléka drúz volt, a hagyományosan autonóm közösséget elidegenítette a francia hatóságok túlzott befolyása és erőszakos fellépése. A korábban oszmánok ellen is hadakozó Szultán al-Atras (Sulṭān al-Atrash, 1891–1982) felkelést robbantott ki 1925-ben, amihez a többi szíriai állam területén is sokan csatlakoztak. Ugyan a franciák két év alatt leverték a nagy szíriai forradalomként ismertté vált felkelést, a gyarmati kormányzat kompromisszumokra

³⁸ Abu-Izzeddin, 1993. 179–220.; Firro, 1992. 27–78.

kényszerült, így előbb Aleppó és Damaszkusz államok egyesülhettek, később pedig a Drúz és az Alavita Állam is beolvadt Szíriába. A drúzoknak a független Szíriában is voltak konfliktusai a központi hatalommal: a szunnita Adíb as-Sísakli (Adíb al-Shīshaklī) katonai diktatúrája (1949–1954) több ízben bevetette ellenük a hadsereget, és a kisebbségnek – melyben még mindig nagy befolyása volt Szultán al-Atrasnak és családjának – nagy szerepe volt a megbuktatásában.³⁹ Az alavitákhoz hasonlóan a drúz kisebbség körében is teret hódítottak a pánarab nacionalista és radikális nézetek, így az ezeket képviselő Baasz (Ba‘th) Párt a drúzok körében is népszerűvé vált. A Baasz hatalomátvételét követően, 1966-ban több drúz tiszt puccsot kísérelt meg, mivel úgy vélték, nem részesülnek kellőképpen a hatalomból.⁴⁰ A sikertelen államcsíny nyomán a drúzok súlya jelentősen csökkent a pártban, de ezzel együtt a többi vallási közösséghez hasonlóan folyamatosan szerepet kaptak a kormányzatban.

A többségi szunniták körében megjelenő iszlamizmustól tartó drúzok a 2012 óta zajló polgárháborúban lojálisak maradtak az Aszad-rendszerhez, bár a keresztényekhez hasonlóan kevésbé az aktív küzdelmekben vesznek részt, ehelyett jobbra hátszói biztosító szerepet játszanak a Hazai Véderők kötelékében.⁴¹

A drúz vallás

Az iszmáilitákkal és alavitákkal ellentétben a drúzok tanait szent iratok egységes gyűjteménye foglalja össze. Hamza és két tanítványa, al-Muktana és Iszmáíl b. Muhammad at-Tamími (Ismā‘īl b. Muḥammad al-Tamīmī) 13. században összegyűjtött és hat könyvre osztott írásai – összesen száztizenegy értekezés – alkotják a drúz kánont (címe Raszáil al-hikma/Rasā‘il al-ḥikma, 'A bölcsesség episztolái').⁴²

A drúzok önmagukat egyistenhívőknek, egységihívőknek (muvaḥḥidūn/muwaḥḥidūn) nevezik.⁴³ Neoplatonikus kozmológiájuk az iszmáilita nézetekből ered. Ők is egyetlen, örök, emberi ésszel felfoghatatlan és szavakkal leírhatatlan Istenben hisznek, és úgy tartják, hogy minden teremtett dolog ennek emanációja. Elsőként a kozmikus princípiumok jöttek létre: Istenből emanálódott az Univerzális Értelem, abból az Univerzális Lélek, abból az Ige, abból a Megelőző, abból a Követő – ezek az úgynevezett spirituális előkelőségek (hudūd/ḥudūd). Ahogy Isten, úgy a kozmikus princípiumok is megtestesültek az idők folyamán. Isten utoljára al-Hákim formájában jelent meg, a princípiumok pedig Hamza (az Univerzális Értelem, egyben al-Hákim/Isten imámja) és négy követője képében (köztük al-Muktana a Követő). Alacsonyabb szinteket foglalnak el a különböző rangú hittérítők, az Erőfeszítés, Megnyitás/Győzelem és Képzelt megtestesülései. Alattuk állnak az egyszerű hívek.

39 Hinnebusch, 2002. 27.; Seurat, 1980. 28–31.

40 Hinnebusch, 2002. 59.

41 Balanche, 2015. 102.

42 Kiadása: Anwar Yasin, Bejrút, 1986. (A drúzok szerint a kiadott változat szándékos torzításokat tartalmaz. Firro, 2013.)

43 A drúz hitvilágról lásd: Abu-Izzeddin, 1993. 101–126.; Firro, 1992. 10–13.; Firro, 2013.

Az emberiség története évezredek ciklusokon keresztül haladt előre al-Hákim megjelenéséig. (A ciklikus történelemszemlélet is iszmáilita sajátosság.) A drúzok hisznek a lélekvándorlásban: úgy hiszik, a sorozatos újjászületések során a lélek minden létező élethelyzetet megtapasztal. A lélekvándorlás során egyes lelkek elérhetik a tökéletességet, ekkor a csillagok közé kerülnek; egyébként a végítéletig tart a folyamat. Az ítéletet megelőzően al-Hákim és Hamza visszatér, hogy elterjessze az igazságot a földön, a drúzok pedig a világ urai lesznek.

Valamikor a késő középkorra a drúz közösség az alavitákhoz hasonlóan beavatott elitre és beavatatlan köznépre oszlott – előbbieket „értelmeseknek” (ákil/’*āqil*, tbsz. ukkál/’*uqqāl*), utóbbiakat „tudatlanoknak” (dzsáhil/’*jāhil*, tbsz. dzsuhhál/’*juhḥāl*) hívják. A beavatottaktól szigorúan erényes életvitelt várnak el rendszeres imával, a hazugság, lopás és bosszú tilalmával. Ők vehetnek részt a vallási szertartásokon és olvashatják a szent könyveket. Közülük kerülnek ki a különleges iskolákban képzett sejkék, akik különösen kegyes életvitelűek. Az egyes területek vallási vezetői (raíszok/’*ra’īs*) közülük kerülnek ki. A közemberekre kevésbé szigorú szabályok vonatkoznak, és nem kötelességük törekedni a beavatásra. Csak kevés szertartáson vehetnek részt, a szent könyveket pedig nem olvashatják, ehelyett a sejkék iránymutatását követik.

A vallásgyakorlás tekintetében a drúzok úgy tartják, hogy az ortodoxokra jellemző exoterikus és az iszmáiliták által követett ezoterikus értelmezésekkel ellentétben a valódi monoteistáknak nincs szükségük sem rituálékra, sem szimbólumokra. Így az iszlám öt pillérét hét alapelv váltotta fel: a hazugság tilalma (ami alól kivétel az ön- és hitvédelmi célú hazugság); egymás kölcsönös segítése és védelmezése; az egység hitttel ellentétes tanok elítélése; a más hitűektől való távolságtartás; az isteni egység korokon átívelő elismerése; beletörődő megalégedés Isten cselekedeteivel; alávetés Isten parancsainak.

A drúzok nem építenek mecsetet, a beavatottak gyűléseire (madzslisz/’*majlis*) egyszerű imaházakban kerül sor csütörtök esténként. A beavatottak körében jellemző a hosszabb-rövidebb ideig tartó elvonulás. Bár az iszlámot nem tartják érvényesnek, a mindennapokban hagyományosan elfogadják a hanafita vallásjogot kisebb-nagyobb módosításokkal (például a házasságban férfi és nő azonos jogokat élvez), és a muszlim ünnepeket is tartják. Rituális felhangok nélkül ugyan, de a körülmetélés és keresztelés is előfordul a körükben.

Az alaviták

Szíria modern kori történelmében kiemelkedő szerepet játszik az alavita közösség, mivel 1966 óta az államelnöki posztot, a legfontosabb erőszakszervezetek és katonai alakulatok vezetését, valamint a legbefolyásosabb állami pozíciókat is alaviták töltik be. Mindehhez jelentős gazdasági súly társul. Befolyásuk messze meghaladja a lakosságon belüli számarányukat, ami becslések szerint 11–12 százalékos. Az alaviták túlzott hatalma nagyban hozzájárult a jelenleg is zajló polgárháború szektáriánus jellegének kialakulásához, ugyanis az irányzat a szunnita muszlimok nagy része

szerint nem sorolható az iszlámhoz, és a síiták sem ismerik el egyetemlegesen az iszlám részének – mi több, a külvilág felé maguk az alaviták sem hangsúlyozták saját muszlimságukat a 20. századig. Maga az alavita (ar. *'alawī*, 'Alihoz kötődő') elnevezés is modern fejlemény. Korábban nuszajriknak (ar. *nuṣayrī*) nevezték őket, ami az irányzat alapítójára utal – ellenfeleik máig ezt a derogálónak számító, eretnek-séggel asszociálható megnevezést használják rájuk.

A szíriai alaviták mintegy fele a róluk elnevezett Alavita-hegységben és a környező tengerparton (Latakia/al-Lādhiqiyya és Tartúsz/Tartūs tartomány) él. Damaszkuszban és környékén, illetve a közép-szíriai Homsz/Ḥimş és Hamá/Ḥamā vidékén fél-félmillióra becsülik polgárháború előtti lélekszámukat. Szírián kívül nagyobb számban csak a szomszédos országokban élnek: Törökország Hatay, Adana és Mersin tartományában 750 ezer, Libanon északnyugati csücskében 100–120 ezer alavita élhet.⁴⁴ Az alaviták alapvetően arab nyelvűek és identitásúak, de a törökországi közösség mára nyelvi szempontból nagyrészt eltörökösödött, és arab identitása is egyre gyengébb.⁴⁵

Az irányzat eredete

A 8–9. században a síita iszlámon belül számos misztikus irányzat alakult ki, amelyeket kortársaik Ali és a többi imám istenítésével, azaz eretnek-séggel vádoltak.⁴⁶ A 20. századig általánosan használt nuszajri elnevezés Muhammad b. Nuszajrra (Muḥammad b. Nuṣayr) megy vissza, aki kapcsolatban állt a 868-ban elhunyt tizedik és a 873-ban meghalt tizenegyedik síita imámmal. Ibn Nuszajr 873/4 után – amikor is az imámita síiták hite szerint az utolsó, tizenkettedik imám eltűnt, hogy majdan az eszkatologikus mahdiként (*mahdī*) térjen vissza – magát a tizenegyedik imám bizalmas tanítványának (báb/*bāb*, szó szerint 'kapu'), illetve a rejtőzködő tizenkettedik imám képviselőjének nyilvánította, ám ezt a síiták zöme nem fogadta el. Bár a jelek szerint Ibn Nuszajrt magas körök is támogatták, halála után az általa vezetett közösség visszaszorult.

Ibn Nuszajr harmadik utódát, al-Huszajn b. Hamdán al-Haszībit (al-Ḥusayn b. Ḥamdān al-Khaṣībī, megh. 957 v. 967) tekinthetjük az irányzat tényleges megalapítójának. Haszībi máig hivatkozott hagyományozó a tizenkettes síiták körében, bár későbbi vallástudósaik eretneknek tartották. A síita Bújidák 946-os hatalomátvételét követően Bagdadban élt, majd a Hamdánida Aleppóba települt, ahol Szajf ad-Daula (Sayf al-Dawla) emír udvarában talált támogatásra. Mindvégig egyszerre működött nagy tekintélynek örvendő ortodox imámita tudósként és vezette titkos nuszajri közösségét. Művei is tükrözik a kettősséget: vannak misztikus, ezoterikus munkái és imámita vallási írásai is.

44 Goldsmith, 2015a. 144–145.

45 Goldsmith, 2015a. 148–149.

46 A nuszajrik/alaviták középkori történetének és tanainak legalaposabb feldolgozása Friedman kötete (a korai időszakról Friedman, 2010. 5–42.); a kutatás általában a modern idők történetére vagy vallási kérdésekre fókuszál. Rövidebb, sommásabb összefoglalásokért lásd: Goldsmith, 2015b. 13–37.; Farouk-Alli, 2015. 27–47.

A szíriai közösség a harráni (Ḥarrān) Muhammad b. Ali al-Dzsilli (Muḥammad b. ʿAlī al-Jillī, megh. 1008 után) vezetésével kezdett terjeszkedni. Dzsilli munkásságának zöme – kérdés-felelet felépítésű művek és episztolák – oktató célzatú volt, de vallásjogi természetű döntései is fennmaradtak. Dzsilli utóda Majmún b. al-Kászim at-Tabaráni (Maymūn b. al-Qāsim al-Ṭabarānī) lett, aki írásai alapján a síita iszlám mellett a görög filozófiát, a perzsi vallásokat és a keresztény tanokat egyaránt jól ismerte. Legismertebb műve az alavita ünnepekről szól, azok részletes rituális szabályaival;⁴⁷ ezen túlmenően több korábbi nuszajri vezető műveit közreadta és kommentálta.

Középkori évszázadok a hegységben

Egy 20. századi közlés alapján Tabaráninak szokás tulajdonítani a közösség meghonosítását az akkor bizánci kézben lévő Latakia vidékén. Ezt egykorú források nem támasztják alá, de az valószínű, hogy a 11. században már voltak nuszajrik az utóbb róluk elnevezett hegységben. A közösség Tabaráni halála után elvesztette egységes vezetését. Az Alavita-hegység a 12. század elejére kereszties uralom vagy befolyás alá került, illetve a nizárik lettek a déli vidékek urai. Emiatt a hegyvidéki alaviták elszigetelődtek belső-szíriai – Aleppó, Homsz és Hamá környékén élő – hittestvéreiktől.⁴⁸ A 20. században lejegyzett alavita hagyomány szerint a 13. század elején egy szindzsári (Sinjār) emír, bizonyos al-Makzún (al-Makzūn, megh. 1240) érkezett az iszmáiliták és a belső-szíriai szunnita Ajjúbidák által sanyargatott alaviták megsegítésére.⁴⁹ Hatalmas seregével elűzte ellenségeiket, majd a belső viszályokat is felszámolta: teológiai vitát rendezett, megölette a rivális nézetek képviselőit, írásait pedig elégettette. Sajátos módon az egykorú források azonban nem tudnak al-Makzúnról és dicső tetteiről. Több, neki tulajdonított munka maradt ránk, de ezek alapján sem pontosítható az életútja. Tanaiból kitűnik, hogy a szúfizmus számos aspektusát elfogadta, ám az Istennel való egyesülés tanát hevesen ellenezte. Az alavita hagyomány szerint al-Makzúnnal számos katona érkezett a tengerparti régióba, főleg Dzsabala (Jabala) vidékére, és őket tekintik a legtöbb mai alavita klán őseinek.

Szíria 1260-tól kezdve az egyiptomi mamlúkok uralma alá került, akik a szunnita ortodoxia bajnokaiként agresszíven léptek fel a heterodoxia ellen. A hódító Bajbarsz szultán (Baybars, ur. 1260–1277) elrendelte, hogy minden nuszajri faluban mecsetet kell építeni. Betiltották a borfogyasztást és a beavatásokat, illetve magas adókat vetettek ki. Az intézkedések nem lehetettek túlzottan sikeresek, ugyanis 1317-ben meg kellett ismételni őket. Ekkor tört ki a nuszajrik felkelése a magát mahdinak (*mahdī*) nevező személyiség vezetésével Dzsabala környékén. A lázadók rajtaütöttek a városra, ahol megszárolták és fosztogattak, miközben nyíltan hirdették tanaikat. A Tripoliból küldött haderő napokon belül leverte őket, amit

47 *Kitāb sabīl rāḥat al-arwāḥ*, 1946.

48 Friedman, 2010. 43–51.

49 Friedman, 2010. 51–56.

véres megtorlás követett. Ebben az időszakban készült a híres hanbalita jogtudós, a damaszkuszi Ibn Tajmijja (Ibn Taymiyya) utóbbi időben sokat hivatkozott fetvája az alaviták ellen.⁵⁰ A mamlúkok ugyanakkor hivatalosan nem támogatták az általuk fundamentalizmusa miatt többször börtönbe vetett tudós nézeteit, és hasonló fetvákat nem ismerünk a korszakból.

A jelek szerint az irányzat híveinek többsége nem csatlakozott az erőszakos lázadáshoz, ami egyébként is idegen volt a tanait évszázadokon át titkoló közösségtől. A nuszajrik többsége valószínűleg beletörődött, hogy nem tartják őket muszlimnak, és elfogadták a nem muszlim kisebbségekéhez hasonló jogállást. Alacsony szociális státuszuk miatt a lehető legkisebb fejadót kellett megfizetniük.⁵¹

Az oszmán uralom négy évszázada

Mind az alavita hagyomány, mind a modern történetírás az üldöztetés időszakaként tekintett az oszmán uralom 1516–1918 közti négy évszázadára.⁵² Az újabb kutatók azonban megkérdőjelezzik ezt a képet: a korabeli hivatalos dokumentumok inkább pragmatikus hozzáállást tükröznek az oszmán hatalom részéről.⁵³ Szisztematikus üldözésről, áttérítési kísérletekről nem tudunk. Az oszmán hatóságok heterodoxoknak tartották a nuszajrikat, ezért mamlúk kori előzményekre menő különadót fizettettek velük. Ugyanakkor az alaviták rendszeresen folyamodtak az oszmán bíróságokhoz, ahol hitük miatt nem érte őket kimutatható hátrány. Emellett a 16. század végétől általánossá vált az adóbérlet (*iltizām*) intézménye a szíriai tartományokban, és a fennmaradt szerződések bizonyítják, hogy alaviták is lehettek adóbérlők. Egyes családok a jövedelmező állásból nagy vagyonra és lokális hatalomra tettek szert (például a 18. századra délen, Šāfītā környékén a Samszínok/Shamszínok és a Raszlanok/Raslanok, északon a Sillífek/Shillífek). A késő oszmán kori decentralizáció juttatta nagyobb szerephez és mozgástérhez a hagyomány szerint ősi, de erődökhöz és adószedési jogokhoz csak ebben az időben jutó alavita törzsszövetségeket.⁵⁴

A 18. században Latakia jelentős kereskedelmi központtá vált a környékbeli dohánytermelés jóvoltából. Ez számos alavita számára biztosított megélhetést, és a közösség lassan terjeszkedni kezdett a partvidéken. A 19. század elejére az alavita elit példátlan mértékben megerősödött, egyes tagjai helyi hadurakká váltak. Az előkelőségek lojálisak voltak a privilégiumaikat biztosító oszmánokhoz: az 1830-as években Isztambul támogatva lázadtak fel a hódító egyiptomiak ellen. A modernizáció az alavitákat is elérte a 19. század közepén. Izolációjukat megtörte, hogy

50 Friedman, 2010. 62–63., 188–197. A fetva fordítása: Friedman, 2010. 299–309.

51 Friedman, 2010. 56–64.

52 A hagyományos nézetet tükrözi például Farouk-Alli, 2015. 33. Szintén lenézett, sokszor üldözött, bár pragmatikus okokból többnyire megtűrt kisebbségként jellemzi az alavitákat Goldsmith, 2015b. 37–43.

53 Winter, 2015. 49–62.

54 Ezek: haddādīn/haddādīn (a tengerparton), hajjátīn/khayyāfīn (a hegység déli részén, a libanoni határnál), matāvira/matāvira (Latakától északra, a török határnál és Maszjáf vidékén), kalbijja/kalbiyya (Latakától keletre és délre; utóbbihoz tartozik az Aszad család is). Goldsmith, 2015b. 7.

őket is érintette a sorkatonaság bevezetése, illetve hogy a protestáns missziós tevékenység homlokterébe kerültek. A hittérítőknek köszönhetően jelentek meg az első iskolák az elmaradott alavita vidéken, amire az oszmánok szunnita hittérítéssel és az infrastruktúra javításával válaszoltak. A 19. század közepén sok alavita települt a hegységtől keletre fekvő Orontész-völgybe is, ahol szintén földművesként találtak megélhetést.

A 20. században

1920-ban a francia hatóságok létrehozták a tengerpartot és hegyvidéket magában foglaló Alavita Államot, amelynek Latakia volt a központja. A törzsi és vallási szempontból megosztott, immár magukat is alavitának nevező, a tizenkettes sítákkal egyre erősebb kapcsolatokat építő nuszajrik körében azonban nem sikerült erős szeparatista szellemiséget elültetniük. Ellenkezőleg: többségük támogatta Szíria egységét, és hangsúlyozni kezdték iszlámhoz tartozásukat. Az alaviták felülreprezentáltak voltak a franciák által létrehozott Levantei Különleges Erőkben, ami miatt rájuk ragadt a kollaboráció vádja. 1936-ban végül a francia hatóságok beletörődtek, hogy az Alavita Állam beolvadjon Szíriába. Számottevő ellenállás csak Szulajmán al-Mursid (Sulaymān al-Murshid), a mursidi szekta névadó alapítója és hívei részéről jelentkezett: 1939-ben és 1946-ban is fellázdak az egységes szíriai kormányzat ellen, ezért Mursidot végül kivégezték.⁵⁵

Az 1946-ban függetlenné váló ország hadseregének alapját a Levantei Különleges Erők képezték, emellett a tiszti karrier továbbra is a társadalmi felemelkedés lehetőségét jelentette a szunnita földbirtokosok és nagykereskedők által dominált országban, így az alaviták és más kisebbségek körében népszerű maradt a katonai pálya. Az alaviták között roppant sikeres volt az 1947-ben alapított, szekuláris, szocializmust és arab nacionalizmust hirdető Baasz Párt, az alapítók közül Zaki al-Arszúzi (Zakī al-Arsūzī) latakiai orvos szerzett különösen sok támogatót. A párt 1963 óta vezeti Szíriát, a pártállam vezetése pedig 1966 óta alavita kézben van.⁵⁶ Háfez al-Aszad (Ḥāfiẓ al-Asad) 1970-es hatalomszerzése kivételes pozícióba juttatta a történetük során általában marginális helyzetű alavitákat. Az elnök közeli rokonaira és szövetségeseire bízta a hadsereg legfontosabb alakulatai, az egyéb fegyveres szervek és a titkosszolgálatok vezetését. A jobbára szegény, iskolázatlan, falusi alaviták számára megnyílt a felemelkedés útja a különböző állami szervezetekben, és a legmagasabb pozíciók betöltői komoly vagyona és politikai befolyásra tettek szert. Az Aszad-korszakban felerősödött az alavita-síta közeledés: számos síta klerikus kinyilvánította, hogy az alaviták a tizenkettes síta irányzat követői – ez illeszkedett Aszad és a síta klérus uralta Irán, illetve a libanoni Hezbollah szövetségébe is.⁵⁷

Kivételezett helyzetük és az ezzel szemben a többségi, szunnita társadalomban kialakuló, 1979–1982 között véresen levert felkelésbe torkolló ellenérzések

55 Seurat, 1980. 14–17.

56 Az alaviták és a Baasz Párt uralmáról lásd Hinnebusch, 2002; és összefoglalva Hinnebusch, 2015; Goldsmith, 2015b. Demográfiai szempontból: Balanche, 2015.

57 Az alavita-síta közeledést tekinti át Mervin, 2010.

sek csak fokozták összetartásukat – igaz, a vallási irányzat hívei korántsem tekinthetők minden tekintetben egységes blokknak. A felkelés, majd a 2012 óta zajló háború megerősítette az alaviták félelmeit és megszilárdította a közösség összetartását és az Aszad-rezsimnek nyújtott támogatását.⁵⁸

Az alavita tanok

A hívek által máig rejtegetett alavita szent iratok összessége máig nem ismert, de néhány munkát publikáltak ezek közül.⁵⁹ Az alavitizmus a szélsőséges, ezoterikus síita iszlámból, valamint – legalábbis külsőségeiben – a kereszténységből, emellett iráni és pogány hagyományokból egyaránt táplálkozik.⁶⁰ Istenképe egy örök, emberi jellemzőkkel leírhatatlan létező, és minden teremtés ennek emanációja (neoplatonista hatás). Monoteizmusukat azért kérdőjelezhatték meg, mert az isteni aspektusok hármasságában hisznek (nem kizárt, hogy keresztény hatásra): a három aspektus a Jelentés vagy Lényeg (az emanáció forrása); a Név vagy Fátyol (az első emanáció, amely definiálja és elrejtje a Lényeget) és a Kapu (a második emanáció, amely közvetít az istenség és teremtményei között). Az istenség emanációi ciklikus módon látszólagosan megjelennek a világon, anélkül, hogy ténylegesen megtestesülnének. A triád öt emanációja („öt árva”) teremtette az öt magasabb és hét alacsonyabb rendbe sorolt alacsonyabb emanációkat.

Hitük szerint az iszlám ciklusában Ali töltötte be a Jelentés, Mohamed próféta a Név, Szalmán al-Fáriszi (Salmān al-Fārisī) nevű követőjük pedig a Kapu szerepét, míg az öt árvát Ali öt ismert párthívével azonosították. Az istenség ezután folyamatosan jelen volt különböző formákban egészen a 12. imám eltűnéséig. Ibn Nuszajr maga előbb a Kapu, majd a Név szerepét töltötte be, követője pedig az úgynevezett árvák legnagyobbika volt a hívek szerint. A későbbi sejkek, vallási vezetők az alacsonyabb rendekhez tartoztak.

A bűnök Isten próbatételei, a büszkeség és a kétség nyomán keletkeztek. A bűnök adtak végül életet Iblisznak (*Iblīs*, az ördög) és a démonoknak, akik maguk is megjelennek emberi formában (például Ali ellenségeiként). Az alaviták magukat olyan csoportnak tartják, melynek tagjai tiltakoztak a gonosz emberiség megteremtése ellen, ezért estek ki a fény világából, de egyedül nekik van reményük üdvözülni. Az alaviták hisznek a lélekvándorlásban és újjászületésben. Büntetésük, hogy a gonoszok által uralt világban élnek életeiket, és részt kell venniük az újjászületési folyamatban, de csak nyolcvan ízben. A lélekvándorlás történhet más emberekbe, állatokba vagy akár élettelen tárgyakba is: minél súlyosabb bűnököt követett el életében az illető, annál rosszabb helyzetben születik újjá.

58 Hinnebusch, 2002. 63., 65–68.; Goldsmith, 2015b. 75–106.

59 A legfontosabb forrásokat listázza és röviden jellemzi Friedman, 2010. 246–272. Libanonban az utóbbi évtizedekben számos, korábban nem ismert alavita forrást kiadtak az úgynevezett Silsilat al-turāth al-alawī (Alavita örökség sorozat) keretén belül, ám szervezetlen módon. Erre: Friedman, 2010. 67.

60 A tanok összefoglalása: Bar-Asher, 2010; illetve Friedman, 2010. 67–129. Utóbbi szerző a nem iszlámban gyökerező hatásokat számba véve összességében külsődlegesnek tekinti azokat (Friedman, 2010. 223–233).

Az alavita vallásgyakorlat

Az irányzat gyakorlata jelentősen eltér az iszlámban megszokottól.⁶¹ Az alaviták az általános muszlim tanúságtételben – miszerint nincs más istenség, csak Isten, és Mohamed az ő küldöttje – rendszerint Alit szerepeltetik Isten helyén (akit Isten egy megjelenési formájának tartanak). Ők is naponta ötször imádkoznak, de más mozdulatokkal, és nem a Kába felé fordulva, mivel azt spirituális iránymutatóként értelmezik. Nem használnak mecseteket, helyette magánházakban gyűlnek össze. Az alavita vallástudósok a ramadán havi böjtöt a beszéd tilalmával szigorítják híveik számára. Az alamizsna kötelességétől eltekintenek, ehelyett spirituális adománynak tekintik: a misztikus tan átadásának kötelessége veszi át a helyét. A zarándoklatot spirituális útként, helyszíneit és tárgyait szentek és az istenség szimbólumaiként értelmezik, a tényleges mekkai zarándoklatot elutasítják. Hogy a vallásjogot alkalmazták-e, források hiányában nem megválaszolható, bár a nuszajri szerzők az ezoterikus értelmezés előtérbe helyezése mellett figyelmeztetnek az exoterikus rendelkezések betartására is. Az alkoholfogyasztást nem tiltják (egyes ünnepeiknek szerves részét is képezi), és bár a nők nem lehetnek beavatottak, nagyobb szabadságot élveznek, mint az iszlám fő áramlataiban (nem kell kendőt viselniük, vegyülhetnek a férfiakkal).⁶²

A síita irányzatokban veszély esetén engedélyezett rejtőzés, színlelés (*taqiyya*) a nuszajri számára előírás volt mind a külvilág, mind a beavatatlan hitsorsosaik előtt. A drúzokhoz hasonlóan az alaviták is beavatottakra (elit, *khāṣṣa*) és tudatlan, paraszti sorban élő tömegre (köznép, *‘amma*) oszlanak. Pontos adatok nem állnak rendelkezésre ennek kialakulására vonatkozóan, de a 11. századra tehető, amikor a terjedés periódusát a rejtőzésé váltotta fel. Az elit tagjai, a sejkek többnyire meghatározott családokból kerülnek ki, de előfordul, hogy tehetséges ifjak is felemelkednek a köznépből.⁶³

Az irányzat terjedésében nagy szerepet játszott különböző vallások – iszlám, zoroasztrizmus, kereszténység – ünnepeinek misztikus átértelmezése és átvétele. Ünnepeik meghatározásához egyaránt használják a muszlim holdnaptárat és a szoláris naptárakat. Megtartják az iszlám ünnepeit (böjttörés, áldozati ünnep); különböző síita emléknapokat (Ali utódnak történő kinevezése, ásúra, a nadzsráni hitvita, Omár kalifa megölése stb.), a karácsonyt, a tavaszi napéjegylenlőségre időzített perza újévet (*naurúz*) és az őszi napéjegylenlőségkor tartott párját (*mihradzsán*), illetve a naurúzzal egybeeső, szintén iráni tartalommal megtöltött „nagycsütörtököt”. Március 17-e az alapító, Ibn Nuszajr emléknapja.⁶⁴

61 Bar-Asher, 2010; Friedman, 2010. 129–152. alapján.

62 Goldsmith, 2015b. 8.

63 Goldsmith, 2015b. 8.

64 Friedman, 2010. 152–173.

A vallási kisebbségek és a szunnita többség a modern Szíriában

A franciák által létrehozott Damaszkusz és Aleppó Államban, majd az egyesült Szíriában a többnyire liberális, nacionalista nézeteket képviselő szunnita földbirtokos-kereskedő elit kezében volt a hatalom, de a szunnita többség körében az 1920-as évektől a modern, politikai iszlamizmus is megjelent. 1945-ben jött létre a Muszlim Testvériség helyi ága, amely az egyiptominál kevésbé radikális, mind a szúfizmus, mind a nem muszlimok iránt nyitottabb világnézetet képviselt; felkarolta az arab nacionalizmust és szocialista politikát hirdetett. Az 1949–1954 között fennálló katonai diktatúrák üldözték a népszerű mozgalmat, amely ennek folytán visszavonult az aktív politizálástól, és 1958-ban elfogadta a szekuláris Egyesült Arab Köztársaság létrejöttét. Bár a szociális és oktatási szférában aktív maradt, népszerűsége és súlya jelentősen csökkent.⁶⁵

A Szíria vezetését 1963-ban megszerző Baasz Pártban az alavita Szaláh Dzsadíd (Šalāh Jadīd) tábornok 1966-os puccsát követően vált egyértelműen dominánssá a származási tekintetben vidéki, felekezeti szempontból pedig kisebbségi – alavita, drúz, iszmáilita – csoport. A szocialista és harciasan szekuláris rezsim ugyanakkor elidegenítette a hagyományos, jellemzően szunnita vezető rétegeket.⁶⁶ Az Asszad-rendszer vezetésében – a hadseregben és a kormányban egyaránt – kezdettől fogva, ha nem is népszerűgarányos módon, de jelentős számban képviselve voltak a (főleg damaszkuszi) szunnita körök. Az elnök szunniták és más vallási kisebbségekhez tartozók pozíciókba juttatásával tudatosan igyekezett elkerülni, hogy kifejezetten alavita vezetőként tekintsenek rá. Ezzel együtt mindvégig az alaviták dominanciája maradt a rezsim legitimációs deficitjének fő oka.⁶⁷

A szekuláris Baasz-rezsimmel szemben kezdettől fogva jelentős volt a vallási színezetű ellenállás. Aszad a vallásos lakosságra való tekintettel tudatosan hangsúlyozta önnön muszlim hitét: elvégezte a kis zarándoklatot, megemelte az ulema ('*ulamā'*) fizetését, és rendszeresen részt vett nyilvános imákon.⁶⁸ Az ellenállás központja a korábbi politikai súlyát elvesztő Aleppó, illetve a földbirtokosok által dominált, konzervatív Hamá lett. Az iszlamisták mind erősebben hangsúlyozták az alaviták eretnek voltát – körükben újra előtérbe került a nuszejri elnevezés, és hivatkozási alappá vált Ibn Tajmijja nevezetes fetvája, miközben fokozatosan terjedt a dzsihadista szellemiség. Az 1970-es évek végétől iszlamista fegyveresek eleinte célzott módon, majd válogatás nélkül támadták a rendszer képviselőit. 1979-ben egy aleppói tisztii iskolában számos alavita kadétot mészároltak le, amire a kormányzat véres megtorlással válaszolt. Ennek nyomán ismét tömeges tüntetések kezdődtek, amelyeket a Muszlim Testvériség vezetett, a kormányzat pedig kemény retorziókkal válaszolt. A szembenállás 1982 februárjában kulminált, amikor Hamában a Testvériség és más iszlamista erők dzsihadot hirdettek, és miután több baaszistát meggyilkoltak, a hadsereg megtámadta a várost és több tízezer lakóval végzett. Damaszkusz

65 Lefèvre, 2013. 19–40.

66 Hinnebusch, 2002. 63., 65–68.

67 Hinnebusch, 2002. 68.

68 Lefèvre, 2013. 47.

a felkelés éveiben – részben a helyi elit kooptálása, részben az ellenállás itteni csíráinak gyors elfojtása révén – viszonylag nyugodt maradt.⁶⁹

Ezt követően a titkosszolgálati szervek szoros megfigyelés alatt tartották az iszlamista mozgalmakat, ugyanakkor az állam mind jobban felkarolta a mérsékelt iszlamista ideológiát és annak több képviselőjét. Különösen a magának szunnita feleséget választó Bassár al-Aszad idején tettek gesztusokat a konzervatívabb többségnek: megszorodtak a vallási intézmények, egyesületek és rendezvények, megjelent az iszlám bankrendszer, engedélyezték a kendőviselést az oktatásban.⁷⁰ Mivel az ifjabb Aszad kapcsolata lazább lett az alavita közösséggel, az korántsem olyan egységesen támogatta az új elnököt, mint az apját, de tömegesen nem fordítottak hátat a rendszernek.⁷¹ A polgárháborúban, miután a szunnita alakulatok sokszor megbízhatatlannak bizonyultak, egyértelműen az alavita katonaság maradt a rendszer katonai bázisa, de a számukra egzisztenciális fenyegetést jelentő militáns szunnita iszlamizmussal szemben a többi vallási kisebbség is a rendszert támogatja.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Internetes adatforrások

Az Agha Khan Development Network honlapja:
<http://www.akdn.org/>

A CIA World Factbook Szíriára vonatkozó lapja:
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>

Az ENSZ-adatbázis (UNDATA) Szíriára vonatkozó lapja:
<http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Syrian%20Arab%20Republic>

Az ENSZ menekültügyi szervezetének (UNHCR) Szíriára vonatkozó lapja:
<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>

Az Institute of Ismaili Studies honlapja:
<http://iis.ac.uk/>

Az Izraeli Központi Statisztikai Hivatal honlapja:
<http://www.cbs.gov.il>

A Szíriai Központi Statisztikai Hivatal honlapja:
<http://www.cbssyr.sy/>

69 Goldsmith, 2015b. 84–107.; Lefèvre, 2013. 81–133.

70 Lefèvre, 2013. 147–160.

71 Goldsmith, 2015b. 129–168.

2. Kiadott források és szakirodalom

Abu-Izzeddin

1993 Abu-Izzeddin, Nejla M.: *The Druzes: A New Study of their History, Faith and Society*. Leiden, New York, Köln, 1993.

Balanche

2015 Balanche, Fabrice: 'Go to Damascus, My Son'. Alawi Demographic Shifts under Ba'ath Party Rule. In: *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael-Larkin, Craig. London, 2015. 79–106.

Bar-Asher

2010 Bar-Asher, Meir: Alawīs, Classical Doctrines. In: *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Eds.: Fleet, Kate-Krämer, Gudrun-Matringe, Denis-Nawas, John-Rowson, Everett. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_23431 (hozzáférés: 2017. október 27.).

Bernard

1924 Bernard, Augustin: Les populations de la Syrie et de la Palestine d'après les derniers recensements. In: *Annales de Géographie*, 33. (1924) 181. sz. 73–79.

Daftary

2004 Daftary, Farhad: *Ismaili Literature: A Bibliography of Sources and Studies*. London, 2004.

2006 Daftary, Farhad: *Az iszmá'iliták rövid története*. Ford. Hajnal István. Bp., 2006.

2007 Daftary, Farhad: *The Ismā'īlīs. Their History and Doctrines*. Cambridge, 2007.

Farouk-Alli

2015 Farouk-Alli, Aslam: The Genesis of Syria's Alawi Community. In: *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael-Larkin, Craig. London, 2015. 27–47.

Firro

1992 Firro, Kais M.: *A History of the Druzes*. Leiden, 1992.

1999 Firro, Kais M.: *The Druzes in the Jewish State. A Brief History*. Leiden, Boston, Köln, 1999.

2013 Firro, Kais M.: Druzes (Durūz). In: *Encyclopaedia of Islam, THREE*. 2013. Eds.: Fleet, Kate-Krämer, Gudrun-Matringe, Denis-Nawas, John-Rowson, Everett. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_26097 (hozzáférés: 2017. október 27.).

Friedman

2010 Friedman, Yaron: *The Nuṣayrī-ʿAlawīs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Leiden, Boston, 2010.

Goldsmith

2015a Goldsmith, Leon T.: Alawi Diversity and Solidarity. In: *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael-Larkin, Craig. London, 2015. 141–158.

2015b Goldsmith, Leon T.: *Cycle of Fear. Syria's Alawites in War and Peace*. London, 2015.

Hajnal

2013 Hajnal István: *A qarmaṭīk története Bahrainban [273/886–470/1078]*. Bp., 2013.

Hinnebusch

2002 Hinnebusch, Raymond: *Syria, Revolution from Above*. London, New York, 2002.

2015 Hinnebusch, Raymond: Syria's Alawis and the Ba'ath Party. In: *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael-Larkin, Craig. London, 2015. 107–124.

Horváth

2017 Horváth Máté: Szíria az abbászida és a mamlúk uralom között. In: *Világtörténet*, 7. (39.) (2017) 2. sz. 249–266.

Humphreys

1977 Humphreys, R. Stephen: *From Saladin to the Mongols. The Ayyubids of Damascus 1193–1260*. Albany, 1977.

Ivanow

1963 Ivanow, Wladimir: *Ismaili Literature: A Bibliographical Survey*. Teheran, 1963.

Kitāb Sabīl rāḥat al-arwāḥ

1946 *Kitāb Sabīl rāḥat al-arwāḥ wa-dalīl as-surūr wal-afrāḥ ilā fāliq al-aṣ-bāḥ al-ma'rūf bi-Mağmū' al-a'yād. Festkalender der Nusairier. Grundlegendes Lehrbuch im syrischen Alawitenstaat*. Hrsg. v. Strothmann, Rudolf. Berlin, 1946.

Lefèvre

2013 Lefèvre, Raphaël: *Ashes of Hama. The Muslim Brotherhood in Syria*. Oxford, 2013.

Mervin

2010 Mervin, Sabrina: 'Alawīs, Contemporary Developments. In: *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Eds.: Fleet, Kate–Krämer, Gudrun–Matringe, Denis–Nawas, John–Rowson, Everett. http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_22953 (hozzáférés: 2017. október 27.).

Poonawala

1977 Poonawala, Ismail K.: *Biobibliography of Ismā'īlī Literature*. Malibu, 1977.

Seurat

1980 Seurat, Michel: Les populations, l'état et la société. In: *La Syrie d'aujourd'hui*. Vol. IV. Dir.: Raymond, André. Aix-en-Provence, 1980. 87–141.

Winter

2015 Winter, Stefan: The Alawis in the Ottoman Period. In: *The Alawis of Syria. War, Faith and Politics in the Levant*. Eds.: Kerr, Michael–Larkin, Craig. London, 2015. 49–62.

MÁTÉ HORVÁTH

THE HETERODOX RELIGIOUS COMMUNITIES OF SYRIA

Syria is a confessionally diverse country, where along with the overwhelming Sunni majority, significant Christian and non-Sunni Muslim communities exist. In this article, the author presents the history and basic beliefs and doctrines of three of the non-Orthodox communities: the Ismailis, the Alawis and the Druze. All three have special relationships with Syria: the Ismaili sect originated here, while the great majority of the world's Alawi and Druze population lives within the borders of the country. In addition, the Syrian regime has been dominated by Alawis for over half a century.

These sects all originate from radical medieval forms of Shii Islam, and thus they share some core features, such as the Neo-Platonic doctrine of an abstract God and creation through emanation. All of them diverged from the Orthodox Sunni and Shiite Islamic norms, resulting in isolation and occasional persecution during their 1000-year long history. Nevertheless, there are vast differences between them: while the Ismailis' preference of the esoteric interpretation of the Quran did not result in a significant change in religious practice, the Alawis incorporated many non-Islamic elements in their system of beliefs and rituals (e.g. the transmigration of souls, the consumption of wine etc.). As for the Druze, whose faith and society both bear many similarities with the Alawis, they do not even regard themselves Muslims.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS*

A francia gyarmati uralom megrendülése a Közel-Keleten

TANULMÁNYOK

Az 1925–1927-i szíriai felkelés

Az 1925-ben kitört nacionalista felkelés a legerőszakosabb epizódját jelentette annak a hosszú küzdelemnek, amelyet a szíriai nép a francia mandátumos hatalom ellen folytatott az 1920 és 1946 közötti időszakban. E küzdelem kezdetét az 1920. július 24-i maiszalúni csata jelentette, amelyben a franciák – jelentős részben észak- és fekete-afrikai sorozott katonáikkal – szétverték az arabiai Hásimita-dinasztiából származó, s csak néhány hónappal korábban szíriai királlyá kikiáltott Fejszal csapatait. A fiatal uralkodó kénytelen volt elhagyni országát, rövid életű királysága megszűnt létezni.¹ Szíria és a belőle kiszakított Libanon a korábban megkötött nagyhatalmi alku következtében francia mandátumterületté vált. Az 1920-as évek közepén azonban hatalmas erejű felkelés tört ki az idegen fennhatóság ellen, rámutatva a franciákkal szembeni elégedetlenségre. A lázadás rendkívül súlyos gondokat okozott a párizsi kormány számára, már csak azért is, mert ekkoriban Franciaországnak más gyarmatain (például Marokkóban) szintén komoly nehézségekkel kellett megküzdenie.² A több mint 90 évvel ezelőtt történeteket azért is érdemes felidézni, mert magyarul tudomásom szerint eddig csupán egyetlen, 80 évvel ezelőtt íródott, némileg elavult dolgozat foglalkozott velük.³

A francia mandátum

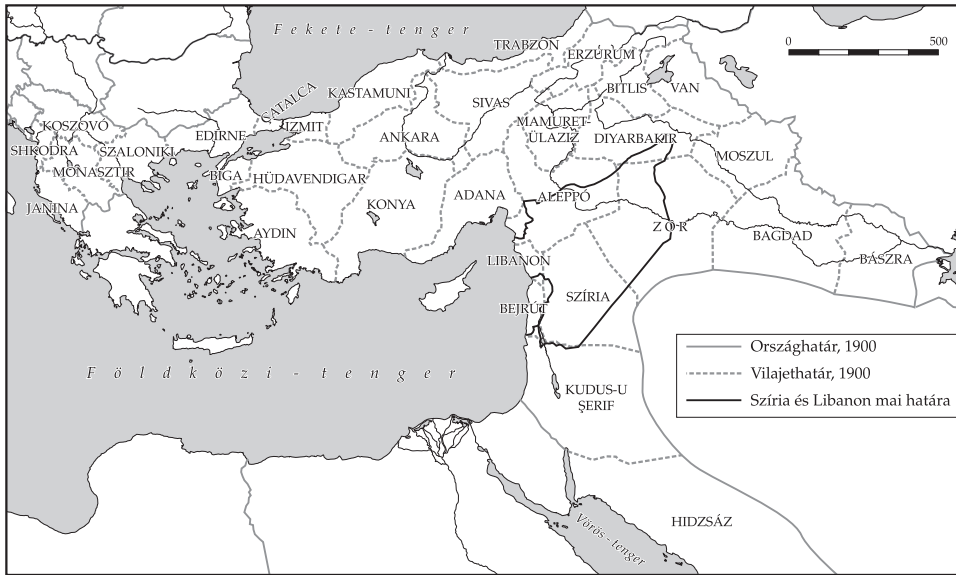
A modern Szíria az első világháborúban győztes antanthatalmak akaratából született meg. Területe sokkal kisebb volt, mint az Oszmán Birodalom idején a hozzá tartozó vilajetek összessége (188 ezer km² a körülbelül 300 ezerrel szemben). Határait önkényesen húzták meg, az itt élők akaratát nem vették figyelembe. A Sínai-félszigettől a Toros-hegységig húzódó szíriai oszmán tartományokról (*1. térkép*) leválasztották a mai Libanont, Jordániát, Ciszjordániát, Izraelt, Nyugat-Irakot és a török Hatay tartományt (a régi Alexandrettai szandzsákot), ez pedig kezdettől fogva

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tan-
székének docense (Szeged, Egyetem u. 2., ferwagner@hist.u-szeged.hu).

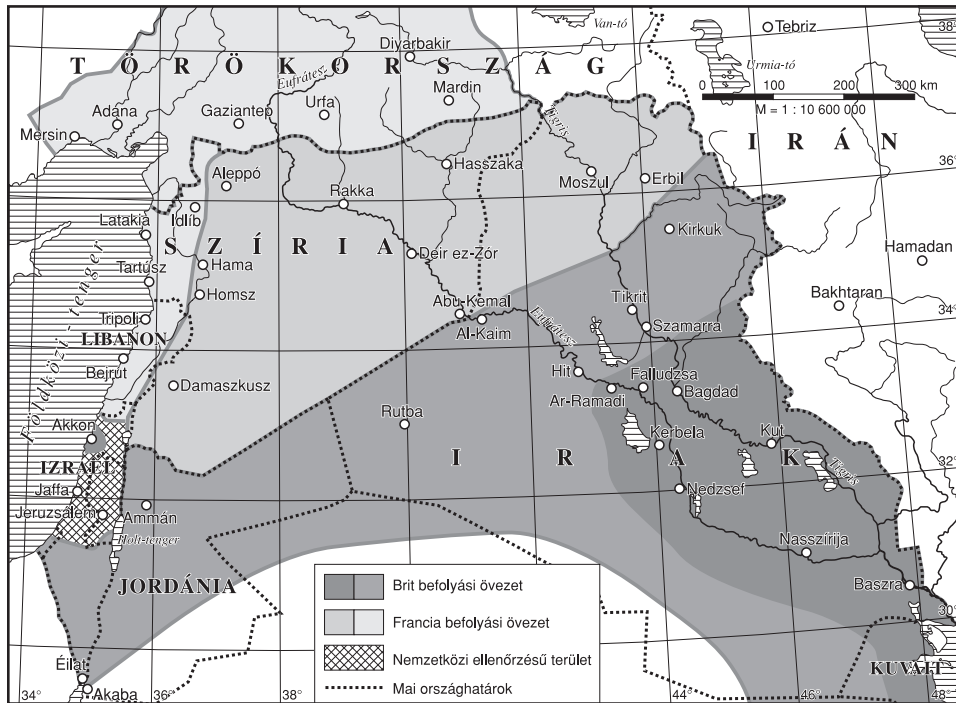
1 Ferwagner, 2015. 5–14.

2 Soós, 1991. 66–73.

3 Szárazajtai Incze, 1938. I. 329–354.

1. térkép. Az Oszmán Birodalom a századfordulón

2. térkép. A Sykes–Picot-szerződés

ellenérzéseket keltett a nyugatiakkal szemben. Annál is inkább, mert a 20. század elején az itteni nagyvárosok az éledező arab nacionalizmus melegágyaivá váltak,⁴ az egységes arab állam létrehozására irányuló törekvések pedig az első világháború befejeződésekor elemi erővel törtek felszínre a nagy múltú Damaszkuszban. Az antant függetlenségre vonatkozó, többször megismételt ígéretei ellenére az imperialista térhódítás lázában égő győztesek végül nagyhatalmi érdekeik érvényesítése és az egész Közel-Kelet felosztása mellett döntöttek. Szíria az 1916-ban megkötött Sykes–Picot-szerződés értelmében francia érdekszférába került (2. térkép),⁵ Párizs pedig nem habozott érvényesíteni a jogait az első adandó alkalommal. A Népszövetség 1919. április 28-án elfogadott alapokmányának 22. cikkelye rendelkezett a mandátumrendszer létrehozásáról, az idesorolt „közületek” pedig „valamely Megbízott Hatalom tanácsadó és támogató vezetése alá” kerültek.⁶ Oszmán-Szíriáról a végső döntést egy év múltán San Remóban hozták meg. Ezzel a kocka el volt vetve. Az arab nemzeti aspirációkat megtestesítő Fejszal franciák általi elűzése csalódást keltett és sérelmet okozott a mind etnikailag, mind vallásilag rendkívül heterogén szíriai lakosság számára.

A francia közvélemény szemében a szíriai mandátum voltaképpen természetesnek tűnt, hiszen Franciaországnak évszázados kapcsolatai és érdekei voltak a térségben. Az átlagember arról is meg volt győződve, hogy a Közel-Keleten a franciákat szimpátiával fogják fogadni, ezért különösebb nehézségre nem számított. A kormány mindenekelőtt a francia érdekek megvédelmezését tartotta szem előtt, illetve azt, hogy Nagy-Britannia ne cselekedhessen kénye-kedve szerint a Levántéban. Párizs kezdettől fogva azt a politikát képviselte, hogy kemény kézzel bánik a helyiekkel, vagyis nem teszi lehetővé a függetlenség felé való elmozdulást, mert nem akarta, hogy a legfontosabb észak-afrikai gyarmatain, elsősorban Algériában példát vegyenek a szíriai folyamatokról.⁷

Párizsban kevesen voltak olyanok, akik tudatában voltak annak, hogy a világháború mennyire kimerítette Szíriát (a mezőgazdasági termelés például csak 1928-ban érte el az 1914-es szintet).⁸ Nem vetettek számot igazán az arab nacionalizmus vitalitásával, valamint azzal a ténnyel sem, hogy Fejszal a britek hozzájárulásával 1918 ősze óta saját adminisztrációt épített ki Damaszkuszban, mely a szíriaiak egyre nagyobb támogatását élvezte. A Bejrútban tartózkodó közel-keleti francia főmegbízott nem sokat érzékelt a szíriai nagyvárosokban uralkodó állapotokból és hangulatból. Erre a problémára a francia mandátumos hatóságok egyik főtisztviselője kendőzetlenül rámutatott. A külügyminisztérium számára 1926 őszén, már néhány esztendővel a távozása után készített hosszabb beadványában azt írta az első francia hivatalnokokról, hogy „közülük senki, legyenek katonák vagy civilek, nem ismerte a Keletet: abban a hiszemben indultak útnak, hogy először rá kell ten-

4 Antonius, 1945. 79–125.

5 Ferwagner, 2016. 33–52.

6 A mandátumrendszer alapelvei. A Nemzetek Szövetsége Egységokmányának 22. cikkelye, Versailles, 1919. június 28. Lásd: Lugosi, 2006. 60–61.

7 J. Nagy, 2009. 70.

8 Thomas, 2005. 218.

nünk a kezünket Szíriára, a többbit majd meglátjuk”.⁹ Ez az attitűd is hozzájárult ahhoz, hogy Franciaország 1920-ban precíz és világosan deklarált célok nélkül vetette meg a lábát a térségben. Ahogy egy jeles szíriai nacionalista 1939-ben megfogalmazta, „ez a mandátum félreértés volt. (...) Senki sem jutott el soha odáig, hogy meghatározza a struktúráját, vagy pontosítsa a célját. Minden erőfeszítés, amelyet ennek a fikciónak a megvalósítására, ennek a látszatnak a politikai és jogi valóságba való átültetésére tékózoltak el, véresen erőszakos reakciókat keltett.”¹⁰ Párizs végül úgy döntött, kihasználja az etnikai-vallási megosztottságot, a kisebbségeket támogatja, aminek rendkívül rossz fogadtatása volt az arab egység hívei körében.¹¹

A semmi és senki által nem zavartatott franciák 1920 nyarán bábkormányt állítottak fel, majd Damaszkuszban centralizált francia adminisztrációt hoztak létre. Augusztus 8. és szeptember 1. között rendelettel egymástól elkülönülő öt entitást alakítottak ki, a Damaszkuszi Független Államot, az Aleppói Kormányzóságot (különleges területként hozzácsatolták Alexandrettát), az autonóm Alavita Területet, az autonóm Drúz-hegységet (Dzsebel-ed-Drúzt) és Nagy-Libanont. Franciaország megteremtette „a helyi autonómiák föderációját”, amelyről Clemenceau a Fejszallal való találkozásán már 1919 áprilisában beszélt.¹² Ahelyett, hogy megfelelt volna „a lakosság hagyományainak és elvárásainak”, ahogy akkoriban a miniszterelnök mondotta, ez a feldarabolás kedvezett Franciaország felekezeti klientúrájának, elsősorban a libanoni keresztényeknek. De kedvezett a közel-keleti francia jelenlétben érdekelt üzleti és más – elsősorban keresztény – köröknek is, ami a lyoni katolikus napilap, a *L'Express* augusztus 27-i számában is nyilvánvalóvá vált. A cikk helyeselte a „Libanoni Köztársaság” megnagyobbítását és támogatta Szíria többi részének felosztását, mert az „megkönnyíti az ellenőrzést”.¹³ A felosztás jogtalanságára ugyanakkor 1928-ban írt munkájában már egy fiatal szíriai jogász, Edmond Rabbath (1902–1991) is rámutatott: „Szíria aprócska államokra való feldarabolása nyilvánvaló ellentmondást mutat a 22. cikkellyel és a mandátum tartalmával, még akkor is, ha utóbbit csupán pusztá gyámsággként fogjuk fel.”¹⁴

A *divide et impera* politikáját a Népszövetség valójában megkönnyítette. 1922 nyarán hivatalosan is beiktatták a mandátumot, s azt a feladatot szabták a mandátori hatalomnak, hogy készítse el a rá bízott területek alkotmányát, mely tiszteletben tartja a lakosság jogait, érdekeit és akaratát. Ezenkívül Franciaországnak fokozatosan a függetlenség felé kellett volna vezetnie Szíriát és a belőle kiszakított Libanont. A feladat nem lehetett egyszerű, hiszen nagyon eltérő közösségeket kellett volna megszervezni és kormányozni: maronita és más keleti keresztényeket, szunnita és síita muszlimokat, alavitákat és drúzokat, arabokat, törököket, kurdokat és örményeket, beduinokat és városlakókat. „Huszonkilenc faj és vallás, micsoda állatkertet kell itt

9 Caix, 2006. 394–456.

10 Mardam Bey, 1994. 13.

11 Mizrahi, 2002. 35–71.

12 Hokayem-Bittar, 1981. 131–132.

13 Chevallier, 1960. 275–320.

14 Rabbath, 1928. 62.

vezetni!” – kiáltott fel egy francia tisztségviselő.¹⁵ Éppen a mandátumra hivatkozva Párizs a közösségekre való támaszkodás mellett döntött, mondván, helyi autonómiát biztosít azoknak, akik ezt igénylik. A különálló szíriai entitásokban tehát helyi kormányokat hoztak létre, de ez a megosztottság sosem találkozott a szíriaiak, s különösen a nacionalisták egyetértésével. A damaszkusziak például úgy érezték, elvágta őket a tengertől. 1922 nyarán ráadásul bejelentették Dzsebel-ed-Drúz függetlenségét, a többi entitást pedig egy török származású politikus, Szubhi Barakat elnöksége alatt föderációba kényszerítették. A következő évben mindegyik terület „közvetett úton” megválaszthatta saját reprezentatív kormányzótanácsát. Latakia környékén ekkor alakult meg az Alavita Állam. 1924-ben a franciák elismerték az alaviták külön kormányát, ugyanakkor beolvasztották Aleppót a Damaszkuszi Államba, amelyet innentől hivatalosan Szíriának neveztek (Alexandretta Szíria részeként saját adminisztrációval rendelkezett). Fővárosnak némi hezitálás után Damaszkuszt tették meg, bár Aleppó legalább annyira ambicionálta ezt a státuszt, amiben a két város évszázados rivalizálása tükröződött vissza.¹⁶

A drúzok

Ebben az igencsak bonyolult és gyakran változó politikai helyzetben a szíriai közösségek közül a drúzok okozták a legtöbb fejtörést Franciaország számára, holott a déli Drúz-hegyvidéken élő 60-65 ezres felekezet csupán törpe kisebbséget jelentett a kétmilliós összlakosságon belül (a mandátumterület egészén a számuk nem érte el a százezret, a fővárosban 3500-an éltek). A Damaszkusztól mintegy száz kilométerre fekvő Haurán vulkanikus masszívumában alakították ki szállásterületük központját, mely ideális búvóhelyül szolgált, mivel 1800 méter magasra törő hegyei miatt szinte áthatolhatatlan és nehezen megközelíthető volt. Haurán láva- és bazalttömbje mindig is lázadók, bűnözők, törvényen kívüliek tanyájaként szolgált, ahová a hatóság keze nemigen ért el. Nem csoda, hogy a drúzok évszázadok óta itt, a kihunytt kráterek sziklás labirintusában éltek: üldözött vagy legjobb esetben megtűrt vallási kisebbségként kénytelenek voltak biztos menedéket kialakítani a maguk számára.¹⁷

A drúzok sokban különböztek a Levante más felekezeteitől. A híres francia utazó, Volney már a 18. században felhívta a figyelmet mértéktartásukra, állhatatosságukra, bátorságukra.¹⁸ Ez a törzsi keretek között élő, de rendkívül összetartó nép szigorú és megingathatatlan „feudális” törvényeknek engedelmességedett. Mindenki által elismert vezetője nem volt, s a klánok állandóan rivalizáltak egymással. A főnökök hatalmát bizonyos mértékben csak a helyi vagy általános gyűlések korlátozták, ahol a drúz pasák és bejek vitatták meg közös ügyeiket. A függetlenségére hallhatlanul féltékeny közösség archaikus mezőgazdálkodást folytatott, szegényes és ap-

¹⁵ Wailly, 2010. 154.

¹⁶ Andurain, 2013.

¹⁷ Ugyanezért költöztek nagyobb számban Libanon megközelíthetetlen és jól védhető hegyei közé is. Vö. Ferwagner, 2013. 30.

¹⁸ Volney, 1787. II. 64–77.

rócska oázisfalvaiban szőlőt, diót, búzát, árpat, lencsét termesztett és ellenállt a modernizáció minden formájának. Mivel hisznek a reinkarnációban, megvetették a halált: kiváló lovasként elszánt és bőszen harcosoknak számítottak. Egyszerre voltak vendégszeretők és harciasak, kedvesek és végtelenül kegyetlenek. Erős identitás-tudat forrasztotta őket egybe: hajlandók voltak mindent feláldozni azért, hogy ön-maguk maradhassanak.

A drúzok egyedi, ezoterikus vallására és a közösség kialakulásának érdekesítő történetére itt most nincs mód kitérni,¹⁹ azt azonban meg kell jegyezni, hogy a szunnita iszlám rendre elhajlásként, eretnecséggként tekintett rá, miközben maguk a drúzok általában muszlimoknak tartják magukat. Bizonyos szerzők mégis inkább külön vallásként állítják be a drúzot, mivel „teljes mértékben független más vallásoktól”, így természetesen az iszlámtól is, amellyel „totálisan szakított”.²⁰ Papjaik nincsenek, csak beavatottjaik (*ukkál*), szertartásaikat titkos helyeken végzik. A szunnita iszlám által időnként üldözött drúzok a Libanon- és Antilibanon-hegység után, a 17. századtól a keletebbre fekvő Hauránban hozták létre biztos menedékhelyüket. Sőt a 19. században a befolyásuk jelentősen visszaesett Libanonban a maronita keresztények javára, így Haurán (a Drúz-hegység) vált a közösségük centrumává.

Az első világháború befejeződésekor Dzsebel-ed-Drúz a britek megszállása, illetve az 1916 óta zajló törökellenes arab felkelés tényleges katonai vezetője, Fejszal emír uralma alá került. A drúzok azonban nem szimpatizáltak vele, mivel az arabiai sivatagból származó beduinak tartották, akinek semmi köze Szíriához. Mindazonáltal a britek ígéretet tettek neki az arab függetlenségre, sőt homályosan az arab egység megvalósítására is. A drúz felekezeten s annak meghatározó klánjában, az al-Attrason belül ekkoriban két nagy politikai pólus emelkedett ki. A szueidai és szalhadi al-Attrasok támogatták az „arab *risorgimentót*” megtestesítő Fejszalt és Nagy-Britanniát. A drúzok által „a franciák atyjának” gúnyolt Fárisz al-Attras és a vallási vezetők körül tömörülő, nagyobb létszámú csoport viszont inkább Franciaország mellett állt, s elvetette Damaszkusz főségét, mivel a franciáktól a Drúz-hegység autonómiáját remélte.

Miután 1920-ban a francia csapatok bevonultak Damaszkuszba, felvették a kapcsolatot ezekkel a drúz vezetőkkel. A közel-keleti francia főmegbízott, Henri Gouraud tábornok fogadta a hauráni előkelőket, akik hajlandónak mutatkoztak a francia mandátum elfogadására azzal a feltétellel, hogy a Drúz-hegyvidék megkapja az áhított autonómiát. Gouraud egyik munkatársa, a Damaszkusz élére állított Georges Catroux ezredes igyekezett megnyerni minél több drúz potentátot, amit akadályozott az arab nacionalisták propagandája.²¹ Utóbbiak élvezték az előzőtt Fejszal bátyja, a britek által Transzjordánia élére állított Abdalláh emír támogatását. 1921. március 4-én Gouraud megbízottja, Robert de Caix és Mahmud Abu Fahr drúz vallási vezető megállapodást kötött, mely a drúz-hegyvidéki „emirátus” létre-

19 A vallásról magyarul lásd: Ferwagner, 2013. 29–31.; Sógor, 2013. 29–30. Angolul pedig két munkára hívnám fel a figyelmet: Khuri, 2004; Abu-Izzeddin, 1993.

20 Roussel, 2011.

21 Catroux a francia sajtóban alapos részletességgel számolt be a mandátumos hatóságok szíriai feladatairól. Catroux, 1922. 199–226.

hozására vonatkozott. A megállapodást április 5-én hirdették ki. A vallási vezetők egyöntetűen, a főnökök többségükben elfogadták a mandátumot, tervbe vették a drúz „alkotmány” kidolgozását, francia tanácsadók kiküldését és francia helyőrség telepítését Dzsebel-ed-Drúz „fővárosába”, Szueidába, amelyet eleinte még valamire való út sem kötött össze a külvilággal.²² Az emirátus a szíriai francia mandátumon belül széles körű közigazgatási autonómiát élvezett, melynek élére négy esztendőre megválasztott „államfőt” és választott tanácsot állítottak.

Ezután nem sokkal 45 tagú helyi tanácsot választottak, a helyi végrehajtó hatalom pedig május 1-jén Szelim al-Attras pasa kezébe került ambiciózus unokatestvére, Szultán al-Attras pasa, a transzjordániai Abdalláh támogatója nagy bosszúságára. Szultán nem volt akárki. A Drúz-hegység legtekintélyesebb családjának sarjaként az első világháború végén támogatta Feiszal törökellenes mozgalmát, 1918 végén pedig lovasaival jelen volt Damaszkusz felszabadításánál. A mélyen vallásos, bátor és nagy hírű sejk mindig is ellenségesen viszonyult a franciákhoz, mert Dzsebel-ed-Drúz teljes függetlenségét akarta. Kapcsolatban állt a fővárosi arab nacionalistákkal: a franciaellenesség egy oldalra sodorta őket.

1921 nyarán a franciák katonai erő híján leginkább politikai eszközökkel próbálták meg elfogadtatni a mandátumi rendszert a drúzokkal, de kezdetől fogva szembesülniük kellett a ténnyel, hogy a falvakban ellenséges hangulat uralkodik. Mindez a napnál is világosabbá vált, mikor június végén az ország déli részébe ellenőrző körútra érkező Gouraud tábornok ellen merényletet kíséreltek meg. A tábornok sértetlen maradt a gépkocsiját ért támadás után, de a szíriai csendőrség egyenruháját viselő támadók a tolmácsát, Brunet francia tisztet így is meggyilkolták, majd a szomszédos Transzjordániába menekültek. A hatóságok azonban hamarosan azonosították a merénylet értelmi szerzőjét és végrehajtóját egy libanoni síta rebellis, Adham Handzsár személyében. Handzsár egy év múltán, 1922 júliusában visszatért, és Szultán al-Attras házában vendégeskedett a Szueidától délre fekvő al-Kuraja faluban, miközben a házigazda nem tartózkodott otthon. A franciák megneszelték a dolgot, és éjszaka foglyul ejtették Handzsárt. Mikor al-Attras hazatért és tudomást szerzett vendége letartóztatásáról, haladéktalanul Szueidába ment, és a tradicionális vendégjogra hivatkozva erőlyesen követelte Handzsár szabadon engedését. Követelését azonban elutasították.

Másnap, július 20-án a Handzsárt Damaszkuszba kísérő zsandárookra útközben fegyveresek támadtak, így azok kénytelenek voltak Szueidába visszatérni. A hatóságok gyorsan erősítést küldtek a fővárosból, amelyet azonban szintén támadás ért, egy francia tiszt, André Bouxin főhadnagy életét veszítette. Ekkor fordult elő első ízben – de nem utoljára –, hogy a francia légierő beavatkozott, és Szultán al-Attras kurajai házát bombázta. Catroux egy különítmény élén azokba a falvakba indult, ahonnan a drúz fegyveresek származtak, hogy megtorlásképpen elkobozza az elkövetők vagyonát vagy felrobbantsa a házukat (ez korábban török szokás volt, évtizedekkel később az izraeliek is alkalmazni fogják majd a pa-

²² *La Croix*, 1925. szeptember 22.

lesztinokkal szemben). Ezenkívül a fegyveres incidensek közelében fekvő falvakra pénzbírságot róttak ki.

Szultán al-Attras és hívei Transzjordániába menekültek, de az ellenőrizhetetlen határon átkelve Hauránban bármikor rajtaütéseket hajthattak végre és eltűnhettek, mielőtt még a franciák beavatkozhattak volna. Ez a lázadás a mandatori hatalom számára veszélyesebb volt, mint a korábbi időszak szórványos, bár helyenként igen erőszakos megmozdulásai. Ezúttal ugyanis egy rendkívül tekintélyes törzsi vezető szegült ellen, akit hívei vakon követtek. A vezérkarnak nem volt más választása, mint alkalmazkodni a lázadók taktikájához. Alfred Guédeney ezredes, a damaszkuszi csapatok parancsnoka algériai lövészekből és tunéziai szpáhikból felállított egy kisebb és rendkívül mozgékony egységet. A feletteseinek így festette le a csapat magatartását: *„A könnyűfegyverzetű osztag parancsnoka sohasem tévesztheti szem elől a gyarmati háború alapszabályait: csoportban kell maradni, nem szabad kisebb egységekre szétszakadni, mindenre odafigyelni minden irányban, mindent és mindig, menet közben és megálláskor is, gondosan kell megválasztani a táborhelyeket úgy, hogy harcra csakis megfelelő körülmények között kerülhessen sor, még biztosnak tűnő országban is.”*²³

Ennek ellenére az al-Attras kézre kerítése érdekében tett összes erőfeszítés hiábavalónak bizonyult. A lázadó főnök kihasználta biztos transzjordániai búvóhelyét és élvezte a lakosság egy részének támogatását, amelynek a szemében ő a becsület és a drúz hagyományok megtestesítője volt. Gouraud a külügyminiszternek írt levelében panaszkodott arra, hogy a britek nem tesznek meg mindent eme „agresszorok” kordában tartására, akik értésére adták, hogy ők sem mindenhatók, hiszen „Transzjordániában csupán tanácsokat és pénzt oszthatunk”.²⁴ A franciák ennek ellenére erős nyomást gyakoroltak a palesztinai brit hatóságokra, aminek végül lett némi fogantója: a drúz lázadók egy idő múlva már nem tudtak olyan szabadon átkelni a határon. Megjegyzendő, hogy később, a drúz lázadás kirobbanása után a francia hatóságok meg voltak győződve a britek bűnrészességéről, s különféle bizonyítékokat tártak a nyilvánosság elé a drúzoknak nyújtott brit segítség (pénz, fegyver, lőszer) részleteiről.²⁵ Azt sugallták ezzel, hogy a közel-keleti rivális, Nagy-Britannia érdekelt lehetett Franciaország befolyásának meggyengülésében.

Szultán al-Attras 1923 áprilisában hazatért Szueidába, hogy részt vegyen a drúz autonómia első születésnapján tartott ünnepségeken, s a korábban *in contumaciam* halálra ítélt vezető kegyelmet kért a hatóságoktól. A költségvetés és a csapatok létszámának csökkentésével elégedetlenkedő és ezért lemondó Gouraud helyére közel-keleti francia főbiztossá áprilisban kinevezett Maxime Weygand tábornok szeptemberben azt kérte a francia kormánytól, hogy függesse fel az al-Attras és társai után indított hajszát, majd a sajtóban közzétette, hogy „a nagylelkű Franciaország” megbocsát a bűnösöknek. A megbékélés jele volt, hogy a következő évben Weygand személyesen is részt vett a drúz autonómia megadásának évfor-

23 Baron, 2013. 63.

24 Gouraud tábornok 1922. október 3-i levele Poincaré külügyminiszternek. *Documents diplomatiques*, 1922., 2008. 361.

25 Coblenz, 1930. 261., 292. Idézi: Wailly, 2010. 220–224.

dulós ünnepségén Szueidában, ahol a rokonai által körülvelt Szultán al-Attras a saját sátrában fogadta.

Weygand idején – átmenetileg – viszonylag nyugodt időszak köszöntött a mandátumterületekre. Ez részben tekintélyének, részben jó vezetői képességeinek volt tulajdonítható. Civil kabinetjének vezetője azt írta róla: „Franciaország képviselője mindenekelőtt jó benyomást keltett, ami elsőrendűen fontos a Közel-Keleten.”²⁶ Hívő katolikusként nem tett különbséget a felekezetek között, pártatlanul bánt velük, s tisztelettel viszonyult a képviselőikhez. Igyekezett mindenkit meghallgatni és mindenkivel szót érteni. Amikor 1924 novemberében visszahívták az anyaországba, a nála búcsúlátogatáson járó egyik drúz vezető saját bevallása szerint annyira felindult, hogy egész nap „túl izgatott volt ahhoz, hogy le tudjon ülni”. Határozottsága, egyenes beszéde, nyíltsága sokakat megnyert. Nagy figyelmet fordított a politikai mellett a gazdasági és társadalmi kérdésekre is. Energiát fektetett a mezőgazdaság, a kereskedelem és a szállítás fejlesztésébe (öntözés, vámügyek, kikötői munkálatok).

Az ország egyesítése

Mindazonáltal a politikai problémák nem oldódtak meg, éppen ellenkezőleg. Főleg a szíriaiak méltatlankodtak továbbra is országuk feldarabolása ellen. A nacionalisták olyan független Szíriát szerettek volna, ahol az 1,5 millió muszlim akarata érvényesül az 500 ezer keresztényével szemben. A mandátori hatalom azonban úgy vélte, ez a vallási ellentétek kiújulásához, sőt mézárkláshoz vezetne. Az elégedetlenség mérséklése érdekében Weygand és a munkatársai, René Giscard d’Estaing és Robert de Caix ekkor döntöttek úgy, hogy egy Tunézia méretű államban egyesítik Aleppót és Damaszkuszt, vagyis a francia mandátum ettől fogva két államra oszlott, Libanonra és Szíriára. Utóbbiban pedig – mint láthattuk – az alaviták, Alexandretta és a drúzok kibővített autonómiát élveztek.

A tervhez 1924 tavaszán szerezték meg a kormány hozzájárulását, így a rendeletet május 11-én Bejrútban kihirdették. Ennek értelmében az eddigi külön parlamenti közgyűléseket összevonták, s egységes törvényhozást alakítottak (Föderális Tanács). A végrehajtó hatalmat a négy évre megválasztott elnökre ruházták, akinek a munkáját az előtte és a Föderális Tanács előtt felelős öt miniszter segítette (belügy, igazságügy, pénzügyek, közoktatás, munkaügy). A külügyek és a hadügyek továbbra is a mandátori hatalom irányítása alatt maradtak. Weygand az új szabályozást június végén Damaszkuszban is kihirdette: befejeződik „Damaszkusz és Aleppó Államok egyetlen független államba való egyesítésével a katonai folyamat, a fejlődés minden kilátásával, amitől egy megszerveződő nagy arab állam kialakulása várható”.²⁷ A rendelet hatályba lépését 1925. január 1-jével ígérte meg. Így került

26 Giscard d’Estaing, 1932. 13–26. A szerző a későbbi francia köztársasági elnök, Valéry Giscard d’Estaing nagybátyja.

27 Rabbath, 1928.

megválasztásra 1924 decemberében a már említett Szubhi Barakat, a Föderális Tanács korábbi elnöke. A nyugalmas időszak azonban nem tartott sokáig, mert az anyaországban politikai fordulat ment végbe.

Carbillet tervei

1924 májusában a franciaországi parlamenti választásokat az úgynevezett Baloldali Kartell nyerte meg, a radikális és antiklerikális Édouard Herriot új kormánya pedig leváltotta a drúzokkal kiegyező, mély katolikus hitét sohasem tagadó Weygand-t. Helyére novemberben a republikánus Maurice Sarrail tábornokot állította, aki hírnévben és karizmában messze elmaradt az elődeitől, márpedig a személyes tekintély a Közel-Keleten sokat számít. A szabadgondolkodó és radikálisan antiklerikális főtitst abba a Szíriába kapott kinevezést, ahol Franciaország hagyományosan a keresztények protektorának szerepét játszotta. Ateizmusa eleve komoly politikai hátrányt jelentett számára a Levantéban, ahol a vallás az identitás legfőbb forrása.

A Baloldali Kartell győzelme és Sarrail kinevezése azonnal felélénkítette a politikai életet a Levantéban. A keresztény közösségek eleve ellenségesen fogadták a főmegbízottat annak közismert antiklerikalizmusa miatt (a libanoni katolikus iskolákban egyperces „gyászszünetet” tartottak a republikánus tábornok kinevezése hírére), miközben a szíriai lakosság a baloldali kormánytól nagyobb önállóságot remélt. Az 1925. január 2-án Bejrútba érkező Sarrailnak fogalma sem volt arról, hogy mekkora nehézségekkel kell szembenéznie. Rögtön baklövést követett el, amikor a fogadására rendezett ceremónián ellentmondást nem tűrve elbocsátotta Libanon kormányzóját, a nagy népszerűségnek örvendő Charles Vandenberg tábornokot, mivel a kormány helyi, az itt élők által választott kormányzót akart a mandátumterület élére állítani.²⁸ Visszatetszést keltett, hogy a tiszteletére tartott misén – hiába hívták – nem volt hajlandó részt venni (az egyik beosztottját küldte maga helyett). Ezután átgondolatlan döntések követték egymást, mint például a politikai körök olvasott lapjának, a *L'Orient*-nak a betiltása. Ennél is fontosabb volt ugyanakkor, hogy az anyaország súlyos gazdasági nehézségei miatt csökkenteni kellett a Levantéban állomásozó hadsereg létszámát (ezekre a katonákra égető szükség volt Marokkóban). Az 1921-ben még 50 ezer főt számláló haderő 1925 elejére 15 ezer főre csökkent. S ez is elsősorban gyarmati egységekből, az ldegenlégió csapataiból és tüzérosztagokból állt. A legnagyobbbrészt algériai, marokkói, tunéziai, madagaszkári és szenegáli katonákhoz a helyi lakosság időnként kifejezetten ellenségesen viszonyult.

Sarrail tehát egyfelől politikailag rövid időn belül izolálódott, másfelől katonailag meggyengült. A helyzetet súlyosbította, hogy Gabriel Carbillet százados, Szelim pasa drúz vezető Weygand által kinevezett adminisztratív tanácsadója fejébe vette Dzsebel-ed-Drúz felszabadítását a feudális béklyók alól, s belőle modern, demokratikus állam létrehozását. Mindez kihívást jelentett az olyan klánok számá-

²⁸ Fournié, 2002. 125–168.

ra, mint az al-Attras. Vérbeli kolonialistaként jó szándékkal ugyan, de türelmetlenül és buzgón európai normákat és közigazgatást akart meghonosítani egy tradicionális társadalomban, mely egyáltalán nem állt készen egy ilyenfajta sokkterápia elviselésére. A már idézett, szintén imperialista elveket valló Robert de Caix sommásan így vélekedett a századosról: „Előélete aligha tette őt alkalmassá arra, hogy rábízzák Dzsebel-ed-Drúz kormányzását.”²⁹

Carbillet barátja, az újságíró Albert Londres viszont így jellemezte őt: „Olyan embert láttam magam előtt, akinek a fejét mintha hatalmas kalapácsütésekkel egy kubista szobrász formálta volna. Viaszszínű arc. Előreugró áll. Alsó állkapcsa úgy ugrott ki az arcából, mint ahogy egy erkély kiáll a homlokzatból, beesett arc, mozdulatlan üvegszemek; lefésült, fekete, tintával festett haj. Szomorú? Igen, az! Letört? Egyáltalán nem! Hideg erő sugárzott ebből az emberből. Érezni lehetett, hogy »valakivel« állunk szemben.”³⁰

A nagy munkabírású Carbillet a Drúz-hegységben építkezésekbe fogott, utak nyomvonalát jelölte ki, kutakat fúrt, iskolákat nyitott, öntözőműveket létesített, fejlesztette a mezőgazdaságot, javította az orvosi ellátást, támogatta a régészeti feltárásokat, múzeumokat avatott.³¹ Sarraïl pedig támogatta. Lassacskán Carbillet lett a „főnök”, a drúz közemberek egyre inkább hozzá fordultak tanácsért, útmutatásért, amit a nagycsaládok vezetői nem toleráltak, így ugyanis csökkent a társadalomra gyakorolt befolyásuk. Ráadásul Carbillet ügyesen kihasználta a köztük zajló rivalizálást. A hegyvidéken hagyományosan a földeket háromévente újraosztották, a jobb földeket az előkelők, a rosszabbakat a szegények kapták. Most a szokásokat felrúgva Carbillet a felosztást igazságosabb alapra helyezte, ami sértette a sejkék érdekeit.

Az egyszerű emberek – akiknek tetszett, hogy Carbillet a fizetését visszautalta a drúz kincstárba – már az egymás közötti vitáik, konfliktusaik megoldását is a századostól várták, holott korábban a bíraskodás a klánvezérek kiváltsága volt. Az adót is Carbillet hajtotta be, pedig hagyományosan ez is a főnökök feladata volt, és a nagyszabású közmunkák elvégzésébe mindenkit bevont, mindenkinek dolgoznia kellett, tekintet nélkül a társadalmi rangjára. Ha kellett, népszerűtlen módon kényszermunkára vezényelte az embereket, a szembeszegülőket pedig pénzbüntetéssel sújtotta. Szokás volt, hogy az analfabéta drúzok két-három arab nyelvű napilapot is kaptak, s rendszeresen beszédtek tőlük az előfizetést. Carbillet azonban véget vetett ennek az igazságtalan és értelmetlen gyakorlatnak, mire az arab sajtó méltatlankodott és hevesen bírálta „a műveltség és kultúra eme ellenségét”.³² Egyeseknek a módszere tetszett, mások – elsősorban az előkelők – viszont alig várták a pillanatot, hogy hangot adhassanak az elégedetlenségüknek. A vérrokoni kapcsolatok, a hagyományok által megszentelt katonai arisztokrácia tisztelete, a tradicionális társadalmi rendhez való ragaszkodás, amelyben mindenkinek megvan a maga helye, mind-mind gátolta a tevékenységét, a konfliktus pedig feloldhatatlannak bizonyult.

29 Caix, 2006.

30 Carbillet, 1929. 21. Albert Londres előszava.

31 Mizrahi, 2003. 365–367.

32 *Le Petit Parisien*, 1925. december 22.

Az elégedetlenségnek mélyebb társadalmi okai is voltak. Franciaország a modernizáció egyre több elemét honosította meg Szíriában (mezőgazdasági gépek, kerékpárok, gépkocsik, varrógépek, iskolák). Az oktatás és a technikai fejlődés kettős hatása kikezdte a tradicionális társadalom alapjait. A lovak, szamarak és tevék hagyományos kereskedelme le hanyatlott, a vidéki klánok elszegényedtek, miközben a városi polgárság gazdagodott. A vidéki nagy famíliák parasztok által műveltetett földjei egyre kevesebbet jövedelmeztek, többen eladni kényszerültek birtokaikat. Mindez együtt járt a francia katonai jelenlét csökkenésével, legfeljebb a városokban maradtak helyőrségek. A katonák és a civil tisztségviselők gyarmatosító módszerei az egész országban elégedetlenséget váltottak ki. Politikai síkon a drúz elit elégedetlensége kiegészült, sőt összefonódott a szíriai arab nacionalisták függetlenségpárti törekvéseivel, ami országos dimenziót kölcsönzött az eredetileg regionális, törzsi jellegű rebellióknak. Már 1925 tavaszán egyre több elszigetelt erőszakos támadás, rajtaütés történt Szíria-szerte, de a magabiztos franciák nem aggódtak különösebben.

A felkelés kirobbanása előtt maga Carbillet is büszkén vonta meg tevékenysége mérlegét: *„A drúzoknak, minden drúzknak – az én drúzaimnak – tudniuk kell, hogy továbbra is nagyon erősen kötődöm hozzájuk, mert hiszen nekik köszönhetem életem legnemesebb megelégedését. Azt, hogy gazdaságilag, intellektuálisan és pénzügyileg átalakíthattam Dzsebel-Drúzt, az ő munkájuknak, az ő bátorságuknak, az ő intelligenciájuknak köszönhetem, ami nélkül nem lett volna lehetséges átadni 600 km hosszú utat, kivájni 300 km hosszú csatornát, franciául megtanítani 3000 gyereket, ásátásokat indítani három római városban, megnyitni hét múzeumot a kőmaradványoknak, elültetni egymillió szőlőtőkét, olyan hatalmas munkákat elvégezni, mint Ain-Guiné vizének elvezetése (...), ezenkívül – újabb adók nélkül – huszonnyolcmillió Napóleon-arannyal gyarapítani a kasszát, e munkák dacára.”*³³

Carbillet azonban pontosan tudta, hogy a Drúz-hegységben ténylegesen nem a franciák, hanem Szultán pasa kezében van a hatalom: *„Szultán képviselte az »autoritást«.”*³⁴ Súlyos megtorlást kockáztatott, aki nem engedelmeskedett neki, fenyegetéssel mindenkit megtört. Az előkelők tanácskozásain a franciák elleni harc mellett érvelt, s minden habozóra rákényszerítette az akaratát. Ez persze megfelelt a hagyományoknak: a főnök parancsát el kellett fogadni, Szultán pedig képes volt energikusan, gyakran pedig brutálisan eljátszani a vezér szerepét. Ez a férfi nagyon jól ismerte Hauránt és ragaszkodott a hagyományokhoz, így a drúz tanács Szelim pasa 1923. szeptember 15-i halálakor ideiglenes kormányzónak választotta. Végleges döntést viszont a klánok megosztottsága miatt nem tudtak hozni, így kerülhetett a hatalom átmenetileg Carbillet kezébe, aki húsz hónapig fáradhatatlanul dolgozott, mialatt a hegyvidék nyugodt maradt. 1925 áprilisában Sarrail Szeuidába látogatott, ahol lelkes fogadtatásban volt része ugyanúgy, mint egy évvel korábban Weygand tábornoknak. Csakhogy még ugyanabban a hónapban drúz küldöttség

33 Carbillet, 1929. 11–12. Tegyük hozzá: a 600 kilométer út kizárólag a francia tisztviselők és a néhány előkelő automobiljainak közlekedésére szolgált, hiszen az utakra a tevék őslakosoknak nem volt szükségük.

34 Carbillet, 1929. 76–77.

kereste föl a főmegbízottat, bepanaszolták Carbillet századost, és kérték, hogy drúz kormányzót nevezzen ki. Az 1921. márciusi megállapodásra hivatkoztak, amit viszont – megsértve a jelenlévőket – a főmegbízott nem volt hajlandó elismerni, mondván, azt „csak egy vallási vezető írta alá”.³⁵

A kimerült százados éppen ekkor, május végén utazott szabadságra Franciaországba. Helyettese, Raynaud százados, aki megpróbálta megbékíteni az elégedetlenkedő sejkeket, igyekezett megvédeni előttük Carbillet-t, s arra biztatta őket, hogy panaszaikkal forduljanak a főmegbízotthoz. Egy olyan országban, ahol mindig is virágzott a *mazbata* (petíció) gyakorlata, több se kellett: 24 család fejének aláírásával két követelést fogalmaztak meg. Az egyik óslakos (drúz) politikai vezető végleges kinevezésére vonatkozott, a másik pedig a gyűlölt kényszermunka eltörlésére. Jellemző módon a mandátumos adminisztráció (a második világháború alatt nagy szerepet játszó, de ekkor még teljesen tapasztalatlan Henri Dentz hírszerzési főnök) június 2-án kíméletlenül elutasította a kéréseket.³⁶

A felkelés kezdete

Ugyanezen a napon Raynaud értesítette Bejrútot, hogy „kampány készülődik Dzsebel-ed-Drúzban a távol lévő Carbillet ellen, amelyben nem csupán az al-Attrasok, hanem a nagyobb drúz családok többsége is részt vesz”.³⁷ Sarrailet ügyet sem vetett a figyelmeztetésekre, amelyeket „siránkozásoknak” minősített, sőt a békülékeny Raynaud-t július közepén leváltotta. Június 3-án Damaszkuszban az éppen ott tartózkodó Auguste Brunet parlamenti képviselő fogadta 38 tekintélyes drúz vezető delegációját, s megígérte nekik, hogy panaszaikat továbbítja a főmegbízottnak. Június 15-én Bejrútban Sarrailet nem fogadta ezt az – igaz, nem hivatalos, senki által nem választott, valójában önjelölt – drúz küldöttséget, mely audienciát kért tőle, sőt keresetlen szavakkal („Kotródjanak innen!”) hazazavarta a tagjait. A megalázott főnökök dühösen tértek vissza a hegyvidékre. Három nappal később Raynaud új-fent figyelmeztette főnökét, hogy el kellene fogadni a delegáció követeléseit, mivel „általános mozgalomról van szó, ami megköveteli, hogy az eseményekre a legnagyobb figyelmet fordítsuk”. Végül 27-én újabb kollektív, mintegy száz aláírással ellátott levél érkezett a mandátumos hatóságokhoz a drúzoktól, mely Carbillet eltávolítását kérte.³⁸

Az elégedetlenség nagyságát mutatta, hogy július 3-án Szueidában egy francia tisztet a nyílt utcán bántalmaztak, sőt rálöttek. Csak Raynaud gyors közbelépésének köszönhetően nem történt tragédia. Raynaud utóda, Tommy-Martin parancsnok, aki Szueidában pillanatok alatt felmérte a viszonyokat, július közepén vi-

35 *L'Écho de Paris*, 1925. szeptember 29.

36 Dillemann, 1982. 49–54.

37 A jelentést a decemberi parlamenti vitában Désiré Ferry képviselő idézte. *JORF Débats parlementaires 2e séance du 18 décembre 1925*. 4441. Ebben a vitában az ellenzéki képviselők aprólékosan taglalták az események menetét, számos jelentést, dokumentumot idézve.

38 Uo. 4442.

lágosan megüzente Bejrútba: ha Carbillet visszatér, Dzsebel-ed-Drúzban felkelés fog kitörni.³⁹ Ebben a feszült légkörben Sarraïl csapdát állított öt drúz főnöknek, akiket július 11-én azért hívott Damaszkuszba, hogy előadhassák a panaszukat. Megszimatolva a veszélyt, a franciáktól immár semmit sem váró és remélő Szultán al-Attras nem tett eleget a meghívásnak. Jól tette. Amint a küldöttség tagjai megérkeztek, rögtön letartóztatták, majd szigorú őrizet alatt Palmürába szállították őket. A vendégjog e brutális megsértése a damaszkuszi arabokat mélységesen felháborította és a franciák ellen fordította.

A harcias és vérig sértett drúzokat viszont arra kényszerítette, hogy fegyvert fogjanak. Ekkor már nem lehetett meggátolni a kegyetlen összecsapások kirobbanását, még a franciabarát drúz előkelők és vallási vezetők sem akadályozhatták meg Szultán pasát abban, hogy fegyvereseket gyűjtsön maga köré, és kibontsa a lázadás zászlaját. Július 16-án kibocsátott kiáltványa tömören, de egyértelműen tartalmazta a célokat, melyek nem valamiféle ókonzervatív, netalán vallási jellegű törekvések, hanem nagyon is modern, nacionalista koncepciót tükröznek:

„Nem kértünk mást az elnyomótól, csak azt, hogy egy embertelen francia kormányzót váltson le, és nevezzen ki helyébe egy másik franciát. Nemcsak hogy nem hallgatták meg a kérésünket, hanem a küldötteinket birka módjára elhajtották, később pedig igazságtalanul börtönbe vetették őket. (...) Sorsunk el van döntve. Háborúnk szent háború. Kihúztuk a kardunkat a hüvelyéből és csak akkor tesszük vissza, ha az alábbi céljainkat megvalósítottuk:

1. A tengerpartot és a belső részeket magában foglaló egy és oszthatatlan arab Szíria teljes függetlensége.

2. Nemzeti kormány felállítása és alkotmányozó gyűlési választások megrendezése abból a célból, hogy elkészítsék a szerves alaptörvényt.⁴⁰

3. Az idegen megszálló csapatok hagyják el az országot, nemzeti hadsereget kell létrehozni, mely őrködik a rend és a biztonság fenntartásán.

Fegyverbe! Isten velünk van!

Éljen a független Szíria!”⁴¹

Miután július 17-én egy drúz puskatűz miatt kényszerleszállást végrehajtó francia repülőgépet és a személyzetét a palesztinai határ közelében túsul ejtették (a légiőr ekkoriban alacsonyan repülve bombázás és géppuskázás nélkül igyekezett megfélemlíteni a lakosságot), Szultán al-Attras lázadó július 20-án egyetlen kardcsapás nélkül elfoglalták Szalhadot és kirabolták, illetve a lázadás jeleként felégették a laktanyáját. Másnap a település felmentésére és a pilóták kiszabadítására küldött, Normand százados által vezetett 200 fős francia-szíriai hadoszlopot, még azelőtt, hogy elérte volna a 12 kilométerre fekvő Szueidát, al-Kafr mellett közelharcban porrá zúzták. Pedig Szultán személyesen figyelmeztette Normand-t, hogy vonuljon vissza. „Nincs szükségünk arra, hogy civilizáljanak bennünket. Ha nem akarsz meghalni, az embereiddel fordulj vissza!” Normand nem hallgatott rá, sőt

39 Uo. 4443.

40 Mint láttuk, ezt a Népszövetség az 1922. júliusi hivatalos nyilatkozatában írta elő a mandátori hatalom számára.

41 A kiáltvány szövegét lásd: J. Nagy, 1995. 73.

sértésekkel halmozta el a drúz vezetőt. Megkeserülte. Az egyik oldalon 50 drúz, a másikon nyolc francia tiszt (köztük Normand) és 107 közkatona vesztette életét.⁴² A halottak fegyvereit a drúzek megszerezték, az ellenséges sebesülteket pedig kímeletet nem ismerve felkoncolták. Ez volt a felkelés első komoly összecsapása a francia csapatok és a drúz irreguláris harcosok között. Mindössze néhány tucat francia túlélőnek sikerült valahogy elvergődnie a hegyvidék fővárosának megerősített helyőrségébe, amelynek 21-én este megkezdődött az ostroma.

A főmegbízott utasítására a garnizon felmentése és Szultán megbüntetése érdekében Roger Michaud tábornok sietve háromezres, javarészt afrikaiakból és helyiekből álló sereget vont össze a várostól 30 kilométerre, de a vállalkozás feletébb veszélyesnek tűnt, mivel a felkészületlen katonáknak nehéz és ellenséges terepen kellett operálniuk, segítséget pedig sehonnan sem remélhettek. Július 29-én Szultán al-Attras fegyveresei – aki ekkorra megszerezte a drúz nagycsaládok támogatását – tönkretették a vasutat Damaszkusz és Deraa között, valamint a Szeidába vezető kövezett utat is. Így a fegyverzetet, a lőszert, az utánpótlást és az élelmiszert csigalassúsággal tevék és szamarak hátán kellett szállítani.

A gyalogosok, lovasok és tüzérek menete a sivatagi dombok között július 31-én perzselő nyári hőségben indult el, a nagy szárazságban kínzó szomjúság gyötörte a katonákat. A hadoszlop rendkívül hosszúvá nyúlt, ami kimondottan sebezhetővé tette. Mindezt a drúzek a hegyvidék bejáratánál fekvő Mazraa városka közelében ki is használták. A vegetáció nélküli nyílt terep a lesben álló lázadóknak kedvezett, mivel a hegyoldalakról minden mozgást könnyűszerrel szemmel tarthattak. A francia előőrs túl gyorsan haladt, és messze megelőzte a lassabban vánszorgó és az ellátmányt szállító derékhadat. Utóbbira Szultán al-Attras ötszáz drúz lovasa augusztus 2-án szürkületkor rárontott, a kíséretet biztosító madagaszkári és helyben toborzott szíriai katonák pedig teljesen megzavarodtak. A gyorsan visszavonuló pasa egy komplett tüzéruteget és több száz puskát, hatalmas mennyiségű lőszert és egyéb ellátmányt zsákmányolt. Másnap újabb támadást intéztek a menetoszlop ellen, pánikszerű visszavonulásra kényszerítve azt. Látva a meghátrálást, al-Attras üldözésre utasította az embereit: a franciák visszavonulását fedező madagaszkári egység megsemmisült. A túlélők augusztus 3-án nagy nehezen visszavergődtek a kiindulóbázisukra. Halottakban, sebesültekben, fogságba esettekben és dezertálóknak a veszteség 700-800 főt tett ki, vagyis minden harmadik katona odaveszett! Michaud helyettese, a madagaszkáriakat vezető Jean Aujac őrnagy a fogságba esés helyett az öngyilkosságot választotta.⁴³ Szultán al-Attras ezzel a felkelés vitathatatlán vezetőjévé vált.

A franciák e katasztrófális, De Caix szavaival „botrányos veresége” sokkhalámot váltott ki Szíriában. Sarrail annyira nem számított a kudarcra, hogy július 30-án még egy marokkói lövészekből álló zászlóaljnak is engedélyt adott a Bejrútból való távozásra, hogy Marokkóba menjen. A drúz főnökök és az arab nacionalisták számára viszont Mazraa Maiszalún megbosszulását jelentette, melynek emlékére a

42 JORF, 4445.

43 Provence, 2005. 63.

2000-es években emlékművet is emeltek. Bebizonyosodott, hogy a franciák nem legyőzhetetlenek! A francia tekintély súlyos csorbát szenvedett, mivel a megszállók vereségének híre gyorsan terjedt, s egész Szíriában visszhangot keltett.

A Raynaud százados képviselte mandátumos hatóságok augusztus 11-én kénytelenek voltak tárgyalásokba bocsátkozni a drúz sejkekkel, akik élén Hamad al-Attras állt. A franciák szerették volna elérni, hogy az összes fogságba esett katonájukat engedjék szabadon, valamint hogy eltemethessék az al-Kafrnál és Mazraánál elesett, s még mindig a csatatéren heverő halottaikat. A drúzok cserébe követelték Carbillet leváltását, általános amnesztiát, nemzeti kormányt, alkotmányozó gyűlés összehívását a szerves alaptörvény megalkotására, valamint a szueidai helyőrségben július 3. óta fogva tartott tíz vezetőjük, továbbá a Palmürában őrzött főnökök elengedését. Augusztus 14-én került sor a foglyok cseréjére a tárgyalások helyszínén, a hauráni Umm-Valad faluban. Több mint kétezer drúz lovas jelent meg, hogy megünnepelje az övéik szabadulását!⁴⁴ A tárgyalások azonban megszakadtak, mert Szultán al-Attras nem volt hajlandó letenni a fegyvert és a Sarrail által követelt pénzbírságot kifizetni az amnesztiáért cserébe, a mandátumos hatóságok pedig nem akartak politikai engedményeket tenni, mert úgy vélték, az egyenlő lenne a fennhatóságuk megszűnésével.

Franciaországban gyakorlatilag észrevétlen maradt a mazraai csata, mert hogy minden figyelmet a marokkói rif felkelés kötött le. Illetve az úgynevezett Citroen közép-afrikai expedíció látványos sikere: a résztvevők 1924 októbere és 1925 júliusa között könnyű hernyótalpas járműveikkel az algériai Colomb-Bécharból a fekete kontinens átészelve eljutottak a madagaszkári Antananarivóig...⁴⁵ Az anyaországban az eseményekről először augusztus 3-án a *L'Écho de Paris*, illetve a *Le Temps* számolt be az utolsó oldalán egy rövid hír keretében: „Bizonyos agitáció ütötte föl a fejét július 20. körül Dzsebel-Drúzban, a szueidai őrhely közelében, helyi viták következtében; egy kisebb francia hadoszlopot sikertelenül megtámadtak a táborhelyén.” Hozzáteszi, hogy „Sarrail tábornok nyomban erősítést menesztett a blokádnál alá vont szueidai őrhelyre, és intézkedéseket tett a lázadók ellen”.⁴⁶ Augusztus 7-ig, illetve 8-ig kellett várni arra, hogy a két lap közétegye „a Londonban, jeruzsálemi táviratokra építő és az angol sajtó által közhírré tett hírt, miszerint az ammáni tudósító jelentette, hogy nemrég összecsapás tört ki a franciák és drúz lázadók között. Utóbbiak a meglepetés erejét kihasználva sikeresen hadianyagot zsákmányoltak, közte ágyúkat és mintegy száz, ellátmánnyal megrakott tevét. A franciák, miután veszteségeket szenvedtek, visszavonultak.”⁴⁷

Sarrail sajtóra gyakorolt hathatós nyomása és a katonai cenzúra következtében csak kerülő úton és szinte minden esetben a brit sajtónak köszönhetően értesült – egyébként igencsak felületesen – a francia közvélemény a szíriai felkelésről. Éppen a főmegbízotti hivatal hallgatása nyomán a brit sajtó túlzásai és hamis hírei valósággal elárasztották az újságok hasábjait. Augusztus 9-én a *Le Temps* újfent

44 Provence, 2005. 75.

45 Murray, 2000. 95–108.

46 *Le Temps*, 1925. augusztus 3.; *L'Écho de Paris*, 1925. augusztus 3.

47 *L'Écho de Paris*, 1925. augusztus 7.; *Le Temps*, 1925. augusztus 8.

„angol forrásból származó táviratokat” idézett, s értesítette az olvasóit, hogy minden valószínűség szerint „a francia csapatokat valóságos sorscsepás érte”. Emellett már óvatos elemzésre is vállalkozott a felkelés „bonyolult” okairól, Dzsebel-Drúz „zabolátlanságáról”, a szomszédos Transzjordánia „franciaellenességéről” és figyelemre méltó módon „talán a mandátumos hatalom képviselőinek bizonyos hibáiról”, merthogy ebben a „feudális országban a főnökök csak nehezen alkalmazkodnak a nyugati civilizációhoz, a lakosság fölött pedig gyakorlatilag ellensúly nélküli hatalmat gyakorolnak”.⁴⁸ A kormányfő csak 13-án este tette közzé Sarrail két nappal korábban befutott jelentését a Michaud-féle hadoszlop vereségéről és a „800 fős” veszteségről.⁴⁹ Teljes volt a döbbenet, világossá vált, hogy a szíriai helyzet minden addiginál súlyosabbra fordult.

A jobboldali *L'Écho de Paris* – amely már augusztus 2-án sérelmezte, hogy semmilyen információt nem tesz közzé a kormány és a főmegbízotti hivatal a Hauránban történekről – „Moszkva és a III. Internacionálé” kezét vélte látni a szíriai (és marokkói) lázadásokban. Idézte a szervezet végrehajtó bizottságának előző évben közzétett nyilatkozatát, melyben kijelentette, „teljes mértékben támogatja a szíriai nép harcát a förtelmes rabiga ellen. Követeli Szíria kiürítését”.⁵⁰ A lap valóságos kampányt indított a baloldali Sarrail és a szabadkőművesek ellen, amelyben nagy szerepet játszott Henri de Kérillis újságíró, első világháborús hős és népszerű pilóta. Azzal vádolta a főmegbízottat, hogy katonailag alkalmatlan parancsnokokat nevezett ki, és a felelősséget az ő nyakába varrta. Carbilliet-t, „a prokonzul kreatúráját, barátját és bizalmi emberét” is bírálta, aki „hozzá hasonlóan szabadkőműves”. Megoldás: „Sarrail visszahívása”!⁵¹ Kérillis szeptemberben Szíriába utazott, ahonnan cikksorozatban számolt be a történekről a közvéleménynek. Információi anynyira fontosak voltak, hogy – a főmegbízott nagy bosszúságára – még a kormány is támaszkodott rájuk.

Annak ellenére, hogy Mazraa után a felkelés egész Hauránra kiterjedt, sőt Damaszkuszt is elérte, a *Le Temps* augusztus 24-én még mindig ezt írta: „A szíriai helyzet továbbra is kusza és zavaros. Még mindig nem tudjuk, mi történik ott. (...) Megpróbáltuk feltenni a kérdést, vajon az angol forrásból való információk – egy részük valóságtartalmáról megbizonyosodhattunk – összességükben helytállók-e. (...) Nem elég közzétenni az anyaországban, hogy »Szíriában rend uralkodik«. Az anyaország ennél többet akar tudni.”⁵² A parlamenti képviselők még decemberben is arról panaszkodtak, hogy semmit sem tudnak a történekről,⁵³ holott ekkorra már a sajtóban is alapos – igaz, sok tekintetben téves és hibás – elemzések láttak napvilágot a felkelés okairól és lefolyásáról.⁵⁴ Tény, hogy a főmegbízotti hivatal nyilatkozatai-

48 *Le Temps*, 1925. augusztus 9.

49 *Le Temps*, 1925. augusztus 13.

50 *L'Écho de Paris*, 1925. augusztus 15.

51 *L'Écho de Paris*, 1925. augusztus 8. Carbilliet Albert Londres segítségével a *Le Petit Parisien* hasábjain védte meg magát s hátrított el minden felelősséget: „60 ezer drúz védtem 20 főnök ellenében...” *Le Petit Parisien*, 1925. december 22.

52 *Le Temps*, 1925. augusztus 24.

53 *L'Ouest-Éclair*, 1925. december 21.

54 Például *Le Petit Parisien*, 1925. december 16., 19., 20., 22., 24.

ban visszatérő formula volt az, hogy „Dzsebel-ed-Drúzban minden nyugodt”. Valójában több száz beduin hatolt be Transzjordánia felől Szíriába, falvakat fosztottak ki, emiatt a francia légierő naponta bombázásokra kényszerült. A még mindig ostrom alatt álló szueidai helyőrségnek légi úton, ejtőernyővel kellett utánpótlást eljuttatni.

A Drúz-hegység, ahonnan a lakosság fegyverforgatásra alkalmatlan része zömében Transzjordániába menekült, egyetlen hatalmas katonai táborra alakult; szünet nélkül toborozták a harcosokat. Szultán haderejét 20-30 ezer fő alkotta, akik egy emberként követték, de a győzelmek a tekintélyes sejk mögé sorakoztatták fel a Szíria más részein élő drúzokat is. Sőt a sikerek felkorbácsolták a nagyvárosi nacionalizmust, mely 1920 óta háttérbe szorult, de egy pillanatra sem tűnt el.⁵⁵ Ennek a szíriai arab nacionalizmusnak a drúz győzelmek megadták azt az eszközt, amiben addig hiányt szenvedett: a katonai erőt.

A franciák számára pontosan ez jelentette a legnagyobb problémát: a futótűzként terjedő drúz felkelés nem maradt elszigetelt jelenség, ugyanis annak vezetői példa nélküli szövetséget kötöttek a damaszkuszi arab nacionalistákkal. A találkozó Szultán al-Attras egyik fia, Manszúr és a nacionalista vezetők, Abder-Rahmán Sahbandar, az általa februárban létrehozott Néppárt elnöke, valamint a később történelmi szerepet játszó Dzsamil Mardam Bej, a szíriai függetlenség egyik kovácsa között augusztus 22-én zajlott le. Elhatározták, hogy a drúz lázadás az általános szíriai felkelés első szakasza lesz. Három kiáltványt bocsátottak ki. Az első, *„Fegyverbe! Fegyverbe!”* című megismételte a július 16-i felhívást: mozgósítani szándékozott a népet a francia forradalom elvei alapján álló Szíriai Köztársaság megteremtéséért vívandó fegyveres harc és a nemzeti hadsereg felállítása érdekében. A második: *„Általános felhívás testvéreinkhez”*, utasításokat tartalmazott a harcolóknak és halállal fenyegette az árulókat. A harmadik pedig meghatározta a szíriai nemzetet: *„Nincsenek drúzok, szunniták, alaviták, síták, keresztények: mindannyian ugyanannak az egy nyelvet beszélő, közös hagyományokkal és érdekekkel rendelkező nemzetnek a fiai.”*⁵⁶

Innentől általános felkelésről beszélhetünk, amely a leghosszabb, legvéresebb periódust jelentette, célja pedig a franciák kiűzése volt. Augusztus 24-én a hegyvidékről 1500 drúz lovas indult Damaszkuszba, akiket csak hatalmas erőfeszítéssel tudtak feltartóztatni és visszavonulásra kényszeríteni a hatóságok. Néhány száz főnek ennek ellenére sikerült elérnie a fővárost. A hónap végén ráadásul beduin törzsektől kölcsönzött tevekaravánok indultak Damaszkuszba, hogy a nacionalisták zászlaja alá gyülekező lelkes és buzgó csapatoknak fegyvert, ellátmányt szállítsanak. E csoportok társadalmi összetétele meglehetősen összetett volt: elsősorban paraszti elemek vettek bennük részt, de nem maradtak távol a jobb jövőben reménykedő szegény falusi és városi dolgozók, fiatal értelmiségiek, ezenkívül a zsákmány ígérete és a lelkesedés is sok beduint csábított. Köztörvényes bűnözők is keveredtek a felkelők közé, a hangadójukra még vérdíjat is kitűztek. Erős agitáció ütötte fel a fejét a dél-libanoni drúzok körében is, akik folyamatos kapcsolatban álltak a dél-szíriai testvéreikkel. A városi középosztály ellenben nem mozdult, a fel-

55 Rabbath, 1982. 405–447.

56 Wailly, 2010. 225.

kelők így kisebbségben maradtak, de ahhoz elég sokan voltak, hogy fenntartsák a nyugtalanságot és a bizonytalanságot (a vasútvonalakat állandóan zaklatták), ami a fővárosban augusztus végén már erősen érződött.

A kormány, amelynek a figyelmét lekötötte a súlyos marokkói helyzet, leginkább amiatt aggódott, hogy milyen visszhangja lesz a szíriai eseményeknek Észak-Afrikában. Augusztus végén betiltotta a szíriai Néppártot, vezetői közül többeket letartóztatott, és erősítéseket indított útnak, szeptember 3-án pedig a levantei csapatok élére az energikus Maurice Gamelin tábornokot állította, aki egyben a főmegbízott helyettesi feladatait is ellátta. A tábornok megértette, hogy a felkelés elfojtásához annak fészket kell pacifikálni. Első dolga így nem is lehetett más, mint a drúzok által mindennap – a Michaud hadoszlopától rekvirált ágyúkkal – bombázott szueidai garnizon felmentése. Ehhez azonban tekintélyes haderőt, hétezer katonát, ezenkívül lovakat, málhásállatokat, élelmiszert, vizet kellett összevonni és felhalmozni. Csakhogy a Dzsebel-ed-Drúz előterében felállított táborát szeptember 16-áról 17-ére virradó éjszaka meglepetésszerűen kétezer drúz támadta meg, de Gamelin légiószai elkeseredett küzdelemben feltartóztatták őket. Csak a másnap délután megérkező erősítés segítségével sikerült visszavonulásra kényszeríteni a bőszen ostromló támadókat.⁵⁷ Gamelin gyalogságot, lovasságot, tüzérséget, valamint harckocsikat és repülőgépeket is magában foglaló hadoszlopa így csak szeptember 24-én jutott el Szueidába, miután csaták sorozatát vívta meg, s sikerült felmentenie a július 21. óta ostromlott hétszáz katonát. „Szueidát felmentették!” – adta hírül diadalmasan a francia sajtó.⁵⁸ A franciák azonban az utánpótlási nehézségek (vízhiány, drúz rajtaütések) miatt nem maradhattak: három nap múltán az egész hegyvidéket evakuálniuk kellett, amely így hónapokra kikerült az ellenőrzésük alól.

Gamelin úgy határozott, szigorú megtorlást fog alkalmazni, a pacifikálás során porig rombolja az ellenálló településeket. Október elején hozzá is fogott a művelethez. A drúzok által kiürített falvak sorra váltak a tűz martalékává, az állatállományt elhajtották, a gyümölcsfákat kivágták. Az expedíció mégsem hozott eredményt: az elbujdosott drúzok még inkább meggyűlöltek Franciaországot, harci moráljuk tovább erősödött. A felkelés súlypontja mégis a nagyvárosokba, leginkább Damaszkuszba tevődött át, s ezzel új szakasz vette kezdetét.

A felkelés kiszélesedése és leverése

A drúzok hauráni lázadása kiváló alkalmat teremtett a szíriai nagyvárosi nacionalizmusnak a cselekvésre. 1925 februárjában Damaszkuszban Sahbandar jogászok részvételével megalapította a Néppártot, mely nem tekinthető még jól szervezett, strukturált politikai szervezetnek, sokkal inkább elitklubnak. Ezek a szenvedélyes és

57 A sikert a kormány nyomban kommunikálta a sajtó útján, a győzelemről a vidéki lapok is beszámoltak. „A rohamozók számbeli fölénye ellenére az Idegenlégió egyik százada és egy lövészszázalaj jelentős veszteséget okozva visszaverte őket: 500 halott az első becslések alapján.” *Journal du Loiret*, 1925. szeptember 23. A francia veszteséglistára 47 halott, 83 sebesült került.

58 *L'Est républicain*, 1925. szeptember 25.

kitartó, muszlim kultúrájú nacionalisták a népre hivatkoztak, sérelmeiket pedig hevesen hangoztatták: az egységes arab állam (Nagy-Szíria) meg nem valósulása, a mandátumrendszer bevezetése, Feiszal elűzése, országuk feldarabolása, Libanon leválasztása, Bejrút kijelölése a francia főmegbízotti székhelynek Damaszkusz kárára, a szíriai kereskedelmet ért hátrányok, a keresztények egyre nagyobb befolyása stb. Sahbandar nem győzte hangoztatni, hogy annak idején az antanthatalmak függetlenséget ígértek Szíriának, a szíriaiak pedig kivették a részüket az oszmánok elleni harcból az első világháború alatt. Ezek a javarészt laikus politikusok elkötelezetek voltak ugyan a nyugati republikánus eszmék iránt, de hevesen támadták a francia uralmat és a mandátumos hatóságok tisztviselőit. Panaszait a Népszövetséghez is eljuttatták. A drúzokkal kötött, már említett megállapodás után csak idő kérdése volt, hogy mikor terjed át az erőszak a nagyvárosokra.

Azon a napon, amikor Gamelin kiürítette Szueidát, Fauzi Kaukdzi, egy franciák szolgálatában álló szír katonatiszt, az oszmán hadsereg egykori katonája, aki kapcsolatban állt Szultán al-Attrassal, átállt a felkelők oldalára és 400 beduin élén benyomult Hamába. Felgyújtotta a szerájt, és kifosztotta annak fegyverraktárát. Akcióját a lakosság egy része is támogatta. Véres utcai harcok kezdődtek a helyőrséggel, aminek következtében a város egy része (városháza, piac) a tűz martalékává vált. A megérkező szenegáli erősítés (páncélautók, géppuskák, repülőgépek) segítségével a franciák ellentámadásba mentek át, ennek következtében október 6-án Kaukdzi távozni kényszerült, Transzjordániába menekült. A hatóságok ostromállapotot hirdettek, kijárási tilalmat rendeltek el, letartóztatásokat fogantatosítottak (az őrizeteseket bántalmazták, megkínozták) és hadisarcot vetettek ki a lakosságra. Mivel a megszabott határidőre a bírságot nem gyűjtötték össze, elrendelték Hamá lövetését. Egész negyedeket romboltak porig, szemtanúk a halottak számát 300 és 400 közé tették.⁵⁹ A Hamában történtek csupán előjátékát jelentették azoknak az eseményeknek, amelyek az elkövetkező hónapokban szó szerint vérbe borították Szíriát. Az ugyancsak mozgolódó Aleppó környékén például a repülőgépek beduin falvakat bombáztak. A vidék egyre nagyobb mértékben csatlakozott a drúzok felkeléséhez: francia helyőrségeket vettek ostrom alá, őrzőerőket támadtak meg, raboltak, fosztogattak. A franciák a vasutakat kénytelenek voltak páncélvonatokkal védeni.

A nagy kiterjedésű Damaszkusz keleti külterülete, a vízben gazdag, termékeny Gúta („mélység”, „mélyedés”) erdős-ligetes, mezőgazdasági övezete nem csupán régóta kedvelt kirándulóhelye volt a fővárosiaknak, hanem kiváló búvóhely is a bűnözők és a törvényen kívüliek számára. Az itteni kertek 1925 őszén gerillaharc helyszínévé változtak, amelynek első áldozatai helybéli, nemzedékek óta elsőrangú öntözőműveket üzemeltető parasztok voltak. Dzsebel-ed-Drúzból fegyveres csoportok érkeztek ugyanis az oázisba, hogy felkelésre ösztönözzék Damaszkuszt, illetve a kertekkel szomszédos, a főváros déli részén lévő Maidan népi szegénynegyedét. Válaszul a hatóságok október 9-én ostromállapotot és kijárási tilalmat rendeltek el. A franciák behatoltak Gúta kertjeibe a lázadók után, még a lé-

⁵⁹ Rabbath, 1982.

gierőt is bevetették. A menekülőket elbújtató falvakat felperzselték, a cserkesz és örmény segédcsoportok a francia tisztjeik szeme láttára szabadon fosztogattak. Többtucatnyian vesztették életüket, a damaszkuszi előkelők tiltakozását pedig a hatóságok figyelmen kívül hagyták. Mindez csak olaj volt a tűzre, mivel mind több paraszt csatlakozott az ellenálláshoz.

Példát akarván statuálni, Sarrail úgy határozott, közszemlére teszi a feltételezett lázadók holttesteit, számos egyet nem értő tiszt figyelmeztetése dacára. Október 15-e délutánján szörnyű látványt nyújtó, véres holttesteket hordoztak körbe teveháton a Damaszkusz szívében fekvő el-Merdzsé téren. Ez azért volt óriási hiba, mert 1916. május 6-án pontosan ugyanitt az oszmánok nyilvánosan hét arab nacionalistát végeztek ki, ami miatt a teret Mártírok terének is nevezték. Nem pusztán a történelmi múlt korbácsolta fel a gyűlöletet, hanem az is, hogy a halottak között sokkal több volt a földjén megölt egyszerű parasztember, mint a kezében fegyverrel elesett lázadó. A franciák 1926 januárjában a téren felakasztották azt a Fahri Hasszán al-Harrátot is, aki a gútai felkelés egyik legendás vezetőjének, Hasszán al-Harrátnak a fia volt.⁶⁰ Hasszán al-Harrát korábban damaszkuszi éjjeliőrként kereste a kenyerét, majd valami kihágás miatt a törvény elől Gútába szökött, ahol a cimboráival bandát alakított. Október elején komoly gondot okozott a hatóságoknak. Az egyik alkalommal például egy hatvanfős őrzőjáratot az egyik faluban álmában ejtett foglyul.

A fővárosban, ahol időközben kifosztották a piacot, és egyre gyakrabban tört ki lövöldözés a beszivárgó fegyveres bandák részvételével, a légkör nyomasztóvá vált. Gamelin a Drúz-hegységből visszatérő csapatokat arra próbálta felhasználni, hogy fenntartsa a rendet. Nem sok sikerrel. A felkelők barikádokat emeltek, a külvárosokban francia katonákat támadtak meg. Az európaiak a konzulátusaikra menekültek. Úgy tűnt, jól szervezett és központilag irányított bandák veszik át az uralmat. Október 18-án a boltok zárva maradtak, alig lézengtek emberek az utcákon, ahol géppuskás páncélkocsik és járőrök cirkáltak. Hasszán al-Harrát vezetésével egy erős lázadó egységnek mégis sikerült aznap behatolnia több városnegyedbe is, ráadásul a lakosság egy része csatlakozott hozzá. Az egység az Omajjád-nagy mecset mellett található és Sarrail tábornok székhelyeül szolgáló Azm-palota felé vette útját; az éppen odatartó főmegbízott gépkocsioszlopára is tüzet nyitott. Minden előzetes bejelentés nélkül a francia főparancsnokság estefelé úgy döntött, csak a stratégiai fontosságú pontokat tartja, s tüzéségi sortűzet nyit figyelmeztetés gyanánt a városra, később pedig a Maidan negyedre, mely egy követ fújt a lázadókkal, s amelyet a franciáknak már ki kellett üríteniük. Sarrail nem akarta vállalni az utcai harcok kockázatát, amelyek kimenetele szerfelett bizonytalannak látszott, a várható veszteségek pedig túlságosan súlyosnak tűntek.⁶¹ A szörnyű döntés így is kiváltotta a diplomáciai testületek október 21-i kemény hangú tiltakozását, mivel nem volt idejük biztonságba helyezni a saját polgáraikat.⁶²

60 Moubayed, 2006. 359–360.

61 Erről a külügyminisztérium közleményt is kiadott, mely az okozott károk nagyságáról alaposan félretájtotta a közvéleményt. *Le Temps*, 1925. november 5.

62 A dokumentum teljes szövegét lásd: Rabbath, 1928.

Másnap a lázadók a kormányzói palotát előzönlötték, kifosztották, az egyik felét felgyújtották. Tüzek gyúltak és terjedtek el több városnegyedben is, a fosztogatások pedig egyre nagyobb méreteket öltöttek, miközben a damaszkuszi lakosság fegyverkezett és lőszerral szerelkezett fel. A pánikba esett és rettegő keresztény közösség – az 1860-as szörnyű pogromból⁶³ okulva – a legtekintélyesebb muszlim személyiségekhez fordult segítségért és menedéért. A muszlim és keresztény előkelők közbenjárására Gamelin tábornok 20-án véget vetett a Maidan bombázásának, de csak miután a város képviselői vállalták, hogy kollektív pénzbírság gyanánt százezer livre-t fizetnek, s beszolgáltatnak háromezer puskat.⁶⁴

Ennek a három tragikus napnak azonnali következményei lettek. Több mint ezren veszítették életüket, a tűz több száz házat és történelmi műemléket pusztított el (a később újjáépített városnegyed a *harika* [tűzvész] melléknevet kapta). Amikor nem sokkal később Roland Dorgelès író bejárta a romokat, azokat az első világháború frontvonalába eső falvak romjaihoz hasonlította.⁶⁵ A brutális represszió Párizsban is nagy felzúdulást keltett. Különös módon az antiklerikális és ateista Sarrail a képviselőház had- és külügyi bizottságának összevont ülése előtt novemberben azt állította, azért lövette Damaszkuszt, hogy megóvja a keresztény és a drúz (!) kisebbséget a muszlimoktól.⁶⁶ Valójában a zavargásoknak semmilyen felekezeti vagy vallási jellegük sem volt. A sajtó megbotránkozott: „Sarrail tábornok úgy csapott le Szíriára, mint a sáskahad. (...) Szíriában csodálatos örökséget kapott, amelyet botránys módon eltékozolt. Büntetésre van szükség. Azonnal változtatni kell a rendszeren.”⁶⁷

A francia-szíriai kapcsolatok helyrehozhatatlanul súlyos kárt szenvedtek, miközben a damaszkuszi nacionalista politikusok – lemondva arról a reményről, amelyet a drúzokkal kötött szövetség keltett bennük – többé nem voltak hajlandók együttműködni a Szultán al-Attras által a fővárosba küldött újabb erősítésekkel. Mindazonáltal a Franciaországban és másutt, elsősorban az arab világban a Damaszkusz bombázása nyomán támadt tiltakozás nem tette lehetővé a kormány számára, hogy Sarrailt a helyén hagyja. Ezenkívül a szíriai válság a szétmorzsolódó és pénzsűkében lévő Baloldali Kartell számára végzetes csapást jelentett a frank árfolyamának összeomlásával együtt. Paul Painlevé kormánya megbukott, és átadta helyét Aristide Briand utolsó kormányának, majd a jobboldali Raymond Poincaré 1926 nyarán visszatért a miniszterelnöki bársonyszékbe.

Mindeközben sajtókampány bontakozott ki Sarrail tevékenységével kapcsolatban. A már többször idézett *Le Temps* kijelentette: „Aligha kétséges, hogy a mostani fejlemények Franciaország képviselője személyes cselekedeteinek és az általa követett politikának tulajdoníthatók. (...) Weygand tábornok utódjának bejárta beiktatása óta a konfliktusok, a félreértések, a súrlódások megsokasodtak a mi gyámságunk alá helyezett területen. (...) Akárhogy is, olybá tűnik, hogy a főmegbízott képességeit meghaladják azok a nehézségek, amelyekkel szembe kell néznie. Az odaküldött

63 Ferwagner, 2013.

64 Baron, 2013. 76.

65 Naaman, 2015.

66 *Le Temps*, 1925. november 19.

67 *Journal des Débats*, 1925. október 30.

erősítések hadmozdulatainak fényében a Szíriába és Libanonba küldendő, a feladatainak jobban megfelelő fő kormányzó kinevezése kényszerítően vetődik fel.”⁶⁸

A főmegbízottat a brit lapok sem kímélték. A *Daily Telegraph* közölte a kairói szír bizottság elnökének tiltakozását, amelyben a történetekért minden felelősséget Sarrailra hárított: „A drúz felkelés elfojtása érdekében alkalmazott módszerei veszélyes helyzetet teremtettek, amely mostanra csaknem katasztrofálissá vált a franciák számára.”⁶⁹ A *Daily Star* sem fukarkodott a bírálókkal: „Szultán Attras mozgalmának első napjaiban a drúzzal szemben tanúsított kegyetlen bánásmód, a damaszkuszi haramiák holttesteinek közszemlére tétele, valamint a város bombázása anélkül, hogy az európai kolóniának előzetesen lehetősége lett volna menedéket keresnie: ez volt a főmegbízott adminisztrációjának három kolosszális hibája.”⁷⁰ Olyan vélemények is előfordultak, melyek a francia mandátumot a Kelet „új beteg embereként” aposztrofálták, utalva a 19. század időközben kimúlt „beteg emberére”, az Oszmán Birodalomra.

Sarrail politikája a képviselőházban is élénk polémiát váltott ki, s alátámasztotta a kommunista párt (FKP) Szíriával és Marokkóval kapcsolatban képviselt anti-kolonialista politikáját. Decemberben a Szíriáról folytatott vitában a kommunista Jacques Doriot így kiáltott fel: „Miben ragadható meg Sarrail tábornok legfőbb teljesítménye? Damaszkusz bombázásában. (...) Ez a tett az iszlámmal szembeni valóságos provokáció volt. Soha nem került nyilvánosság elé ilyen tisztasággal a gyarmatosítás brutalitása. (...) A gyarmatokon sokkal inkább, mint másutt, a háborút háborúnak nevezik. De vigyázzunk: a dolgozók gyarmati népekkel vállalt szolidaritása erősödik, s csak akkor ér véget, amikor a követeléseik, a függetlenség és a béke, biztosítva nem lesznek.”⁷¹

A kormánynak nemigen lehetett más választása: vissza kellett rendelni Sarrail tábornokot, ami október 30-án meg is történt (a főmegbízott november 8-án hagyta el Bejrútot), egyszersmind vizsgálóbizottságot küldött a helyszínre Dupont tábornok vezetésével.⁷² November 6-án Briand a képviselőház külügyi bizottságában bejelentette, hogy a kormány döntése értelmében civil megbízottat, Henry de Jouvenel szenátort küldik Szíriába, aki a Népszövetség előtt már képviselte Franciaországot. Mielőtt az új levantei főtisztviselő elfoglalta volna a posztját, tudatta terveit: meg kell nyerni az arab nacionalisták bizalmát, mert ellenükben semmilyen politika sem lehet sikeres. Mindenekelőtt november 19-én Londonba utazott, mivel Sarrail és a francia közvélemény jelentékeny része azzal gyanúsította Nagy-Britanniát, hogy szerepet játszott a szíriai eseményekben. Sikerült olyan ígéretet kicsikarnia Sir Austen Chamberlain külügyminisztertől, hogy Szultán al-Attras többé nem lelhet menedéket Transzjordániában. Jouvenel november 24-én Marseille-ből hajón Kairóba ment, hogy találkozzon „a Franciaországgal ellenséges szíriai főnökök-

68 *Le Temps*, 1925. október 29.

69 *Daily Telegraph*, 1925. október 30.

70 *Daily Star*, 1925. október 30.

71 *L'Ouest-Éclair*, 1925. december 21.

72 A feladata eredetileg a Michaud-féle hadoszlop tragédiájának kivizsgálása lett volna. *Le Petit Parisien*, 1925. október 31.

kel, azaz a Szíriai–palesztin Kongresszus és a Szíriai Unió vezetőivel. Ők azok (...), akik Kairóból bizonyos eszközökkel a Franciaországgal szembeni mozgalmat irányítják. Látni akarom őket, beszélgetni akarok velük, tájékozódni szeretnék.”⁷³ Csalatkozni kellett, ugyanis ezekből a tárgyalásokból semmi egyéb nem szűrődött le, mint hogy Franciaországnak le kell mondania a mandátumáról, s haladéktalanul távoznia kell Szíriából.

A Bejrútban 1925. december 2-án kihajózó Jouvenel nyomban kénytelen volt szembesülni a Libanon drúzok lakta déli részén, Haszbeja, Raseja és Mardzsajún környékén augusztus végén kirobbant összecsapásokkal, mivel az itt élő mintegy tízezer drúz természetes módon csatlakozott a hauráni testvérei lázadásához. A franciák jó előre felfegyverezték a keresztény lakosságot, repülőgépekről pedig október folyamán drúz falvakat bombáztak. Ezek után az alkalmanként 1500–2000 drúz lovas és gyalogos falvakra, városokra rontott rá, amit fosztogatás, gyűjtogatás kísért, de az itteni mozgalom vezetői hangsúlyozták, hogy nem a keresztényeket, hanem a mandátumos hatalmat tekintik ellenségüknek, s a keresztényüldözésnek még a látszatát is kerülni akarták. Nyilatkozataikban, kiáltványaikban a nemzeti egységre hivatkoztak. Jelmondatuk: „A vallás Istenre tartozik, a haza viszont mindenké.” Ennek ellenére a keresztények és a drúzok között előfordultak összecsapások, a legjelentősebbek Kaukaba faluban. November 20-án a rasejai francia helyőrséget szabályos ostrom alá vették, súlyos veszteségeket okozva. Mikor a védők már csaknem kifogytak a lőszerből, és elvesztették minden reményüket, az utolsó pillanatban megérkezett a felmentő sereg, az ostromlók pedig szétszéledtek. A garnizon húsz halottja és nyolcvan sebesültje a teljes állomány 40 százalékát tette ki, ugyanakkor a városban és környékén 1200 holttestet szedtek össze. A rebelliót ugyan felszámolták, de a Libanon-hegységben és az Antilibanon meredélyein – olykor 80 centiméter vastag hóban, vagy éppen szakadó esőben – az elszigetelt hadműveletek egészen 1926 februárjáig eltartottak.

Damaszkusz környékén és Hauránban viszont 1925. november végén szükségállapotot kellett hirdetni a lázadó bandák fosztogatásai miatt. Gúta továbbra is az eltökélt felkelők kezén volt, a francia csapatok pedig képtelennek bizonyultak arra, hogy kimozdítsák őket onnan. Ilyen körülmények között az egész damaszkuszi régió gerillaharcba süllyedt: éjjelente a francia őrszolgák ellen támadásokat intéztek, az elkövetők üldözésére pedig egyáltalán nem nyílt mód. A Maidan negyed, ahol nagy mennyiségű muníciót halmoztak fel, a lázadók biztos bástyája lett. November elején hiába fésülte át 1500 katona, végül úgy sikerült a fővárost teljesen pacifikálni, hogy elővették III. Napóleon párizsi módszerét: a zezugos, áthatolhatatlan utcák helyén a lakosság kényszermunkájával széles, a katonai járművek közlekedésére alkalmas sugárutakat építettek, így el tudták vágni a Damaszkusz és Gúta közötti átjárást.⁷⁴ Emellett szögesdróttal vették körbe a várost, bizonyos stratégiai pontokat megerősítettek, és terméskövekből, homokzsákokból utakadályokat, barikádokat emeltek. A Maidan ellen 1926 februárjában és májusában két „hadmű-

73 *La Croix*, 1925. november 25.

74 Wailly, 2010. 251.

veletet” indítottak, ami valójában szisztematikus rombolásból, gyújtogatásból, fosztogatásból állt. Civilek (nők, gyerekek) tucatszám veszítették életüket. A parancsnokság a következőkkel indokolta az eljárást: „A csapatok a Maidanban valódi védelmi szervezettel találták szembe magukat. A leküzdésükhöz a szükséges eszközöket kellett bevetni, vagyis rohampáncélosokat, tüzérséget.”⁷⁵

Gamelin tábornoknak a kemény, hideg tél után, 1926 tavaszán – miután jelentős erősítést kapott Franciaországból – sikerült valamelyest ellenőrzése alá vonnia a felkelés központját, Dzsebel-ed-Drúzt is. Április végén beosztotta, a kiváló Édouard Andréa tábornok páncélosokkal, géppuskákkal és légierővel felszerelt hadoszlopa Szueidát visszafoglalta. Hatezer drúz ellenállását kellett leküzdni, ami csak súlyos veszteségek árán sikerült (84 halott, köztük 9 tiszt, 310 sebesült; a drúzok 500–1000 főt veszítettek). „Ezzel a hadművelettel – adta hírül büszkén a sajtó – véglegesen helyreállítottuk a fennhatóságunkat egész Dzsebel-Haurán fölött.”⁷⁶ Ami persze téves helyzetértékelésnek bizonyult. Igaz ugyan, hogy a korábbi adminisztrációt helyreállították, és új francia kormányzót neveztek ki, de a hegyvidék pacifikálása egészen 1926 végéig eltartott. Andréa nem Sarraill bombázásos vagy Gamelin terrormódszerét alkalmazta, hanem mozgékony és kiválóan felszerelt egységeket küldött szét a szélrózsa minden irányába a rend fenntartására. Emellett külön hangsúlyt fektettek a tárgyalásokra a családfőkkel (Szultán al-Attrassal szintén próbálkoztak), ami Jouvenel szándékainak is jobban megfelelt. A britekkel való megegyezésnek köszönhetően a transzjordániai határ egyre áthatolhatatlanabbá vált a lázadók számára, akik így nem juthattak külső segítséghez. Májustól a drúzok, köztük Szultán rokonai, csatlakozni kezdtek a franciákhoz, akikből lovas osztagokat szerveztek segédhaderő gyanánt, ami a helyismeret és a hírszerzés szempontjából rendkívül értékes hozzájárulást jelentett. Az utolsó jelentősebb ütközetre júniusban került sor, amikor nagyjából ezer fegyveres próbált meg sikertelenül szétverni egy francia mobil egységet. Június 4-én a lázadók kezén maradt utolsó erősséget, Szalhadat is sikerült bevenni. Szultán al-Attrasnak ekkorra csupán maroknyi híve maradt, így kénytelen volt előbb Transzjordániába, onnan pedig az arábiai Hidzsázbba menekülni.⁷⁷

Jóllehet a hegyvidék pacifikálása többé-kevésbé a felkelés végét jelentette, még hátravolt a gútai gerillatevékenység felszámolása, ahol a lázadók saját adminisztrációt hoztak létre és hatékony védelmi rendszert építettek ki. A felkelést egy bizottság irányította, amelyet még 1925 augusztusának végén Szueidában hoztak létre. A politikai vezetését Sahbandar látta el, mellette működött a katonai parancsnokok tanácsa Szultán al-Attras elnökletével. Még bíróságot is létrehoztak. A felkelés adminisztrációja úgy igyekezett megteremteni működése pénzügyi alapjait,

75 Rabbath, 1928.

76 *Le Temps*, 1926. április 27.

77 Arábiában egyszerű beduinaként élt, Szíriába csak a francia–szíriai szerződés 1936-os megkötése után térhetett vissza. Damaszkuszban a függetlenség nemzeti hőseként fogadták, ő azonban ekkor már az önállóság békés eszközökkel való kivívását szorgalmazta, s tanácsaival segítette a nemzeti mozgalmat. A nép tiszteletétől övezve 1982-ben hunyt el. 2005-ben Szueidában grandiózus mauzóleumot emeltek számára, a holttestét ott helyezték el.

hogy kezdetleges adót vetett ki a gútai falvakra és a többi „felszabadított” területre. Az ily módon befolyt jövedelem azonban messze nem fedezte a költségeket, ezért nagy szükség volt az arab–iszlám világból – elsősorban Egyiptomból, Palesztinából, Irakból, Indiából és Amerikából – érkező adományokra. Damaszkusz bombázása után a felkelés iránti külföldi szimpátia érezhetően megnövekedett.

A gútai gerilla felszámolásában a franciáknak sokat segített, hogy 1926 nyarán a marokkói felkelést végleg leverték, így onnan csapatokat lehetett átirányítani a Közel-Keletre. Az anyaországból is érkeztek további erősítések. Ilyen előkészületek után, 1926 júliusában tüzérségi támogatással és páncéllal rendelkező francia katonák hatoltak be több irányból a kertekkel teli oázisba, s a kemény fellépésnek a lakosok lettek a tehetetlen áldozatai. Ismételten falvakat bombáztak, civileket gyilkoltak, fosztogattak. A felkelők kíméletlen üldözése egészen októberig tartott; 1927 elejére a felkelést leverték, csupán egy-két elszigetelt góc tartotta magát. A legtávolabbi sivatagi ellenálló csoportokat 1927 júniusában kényszerítették menekülésre a szomszédos Transzjordániába.

*

A közel két évig tartó rebellió nem hozta el sem Szíria függetlenségét, sem Franciaország távozását. Egyesek szerint a mozgalom felemás átmenetet jelentett a lázadás és a forradalom között, mivel nem jött létre tökéletes szimbiózis a drúz epicentrum és a többi városi és vidéki gócpont (Damaszkusz, Hamá, Gúta) között: nem valósult meg a nacionalisták és a drúzok teljes egysége.⁷⁸ Párizs azonban megbizonyosodott a gyengeségéről és helyzete kétségéről, erre pedig egy olyan mozgalom döbbsentette rá, melynek a nagyságát nem látta előre, s kibontakozását sem tudta megakadályozni. Azt a tapasztalatot szűrték le, hogy elengedhetetlen politikai engedményeket tenni. Így került sor első lépésként 1926-ban a libanoni alkotmány kibocsátására. Szíriában 1925 decemberében a főmegbízott bejelentette, hogy reprezentatív tanácsokat fognak választani, amelyek feladata az alkotmányok kidolgozása lesz. A politika fordulatai miatt azonban a damaszkuszi alkotmányozó gyűlés csak 1928 júniusában ült össze, amelyben a nacionalisták erős kisebbséget alkottak, s hamarosan megalakították a mandátum utolsó periódusának meghatározó politikai erejét, a Nemzeti Blokkot, mely Szíria függetlenségének következetes harcosaként elévülhetetlen érdemeket szerzett az önállóság kivívásában.

⁷⁸ Bokova, 1991.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Abu-Izzeddin

1993 Abu-Izzeddin, Nejla M.: *The Druzes. A New Study of their History, Faith and Society*. Leiden, 1993.

Andurain

2013 Andurain, Julie d': Alep ou Damas? In: *La voie de l'épée* című internetes blog, 2013. augusztus 30. <https://lavoiedelepee.blogspot.hu/2013/08/alep-ou-damas-par-julie-dandurain.html> (letöltés: 2017. július 4.).

Antonius

1945 Antonius, George: *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. London, 1945.

Baron

2013 Baron, Xavier: *Aux origines du drame syrien 1918–2013*. Paris, 2013.

Bokova

1991 Bokova, Lenka: *La confrontation franco-syrienne à l'époque du mandat, 1925–1927*. Paris, 1991.

Caix

2006 Caix, Robert de: L'organisation donnée à la Syrie et au Liban de 1920 à 1923 et la crise actuelle. In: Khoury, Gérard D.: *Une tutelle coloniale. Le mandat français en Syrie et au Liban. Écrits politiques de Robert de Caix*. Paris, 2006. 394–456.

Carbillet

1929 Carbillet, Gabriel: *Au Djebel Druse. Choses vues et vécues*. Préf. d'Albert Londres. Paris, 1929.

Catroux

1922 Catroux, Georges: Le mandat français en Syrie. Son application à l'État de Damas. In: *Revue politique et parlementaire*, 1922. február 10. 199–226.

Chevallier

1960 Chevallier, Dominique: Lyon et la Syrie en 1919. Les bases d'une intervention. In: *Revue historique*, 224. (1960) 2. sz. 275–320.

Coblentz

1930 Coblentz, Paul: *Le silence de Sarrail*. Paris, 1930.

Dillemann

1982 Dillemann, Louis: Les Druzes et la révolte syrienne de 1925. In: *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 69. (1982) 1. (254.) sz. 49–54.

Documents diplomatiques

2008 Ministère des Affaires Étrangères, Commission des Archives Diplomatiques: *Documents diplomatiques français, 1922*. Tome II. (1er juillet – 31 décembre). Bruxelles, 2008.

Ferwagner

2013 Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak 1840–1861*. Szeged, 2013.

2015 Ferwagner Péter Ákos: Az első szíriai állam története: a kérészetű damaszkuszi Arab Királyság. In: *Belvedere Meridionale*, 27. (2015) 3. sz. 5–14.

2016 Ferwagner Péter Ákos: Közel-keleti nagyhatalmi érdekek az első világháborúban: titkos szerződések. In: *Mediterrán és Balkán Fórum*, 9. (2016) 3–4. sz. 33–52.

Fournié

2002 Fournié, Pierre: Le Mandat à l'épreuve des passions françaises: l'affaire Sarrail (1925). In: *France, Syrie et Liban 1918–1946. Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*. Éd. par Méouchy, Nadine. Damas, 2002. 125–168.

Giscard d'Estaing

1932 Giscard d'Estaing, René: Weygand administrateur. Souvenirs de son séjour en Syrie et au Liban. In: *Revue hebdomadaire*, 41. (1932) 19. sz. 13–26.

Hokayem–Bittar

1981 Hokayem, Antoine–Bittar, Marie-Claude: *L'Empire ottoman, les Arabes et les Grandes Puissances 1914–1920*. Beyrouth, 1981.

J. Nagy

1995 J. Nagy László: *A Mediterráneum a XX. században. Szemelvények*. Szeged, 1995.

2009 J. Nagy László: *Az ummától a nemzetállamig. Az arab országok a 19–20. században*. Szeged, 2009.

JORF

Journal officiel de la République française.

Khuri

2004 Khuri, Fuad I.: *Being a Druze*. London, 2004.

Lugosi

2006 *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Szerk.: Lugosi Győző. Bp., 2006.

Mardam Bey

1994 Mardam Bey, Jamil: Le bilan d'une équivoque. In: Salma Mardam Bey: *La Syrie et la France. Bilan d'une équivoque (1939–1945)*. Paris, 1994.

Mizrahi

2002 Mizrahi, Jean-David: La France et sa politique de mandat en Syrie et au Liban (1920–1939). In: *France, Syrie et Liban 1918–1946. Les ambiguïtés et les dynamiques de la relation mandataire*. Éd. par Méouchy, Nadine. Damas, 2002. 35–71.

2003 Mizrahi, Jean-David: *Genèse de l'État mandataire. Service des Renseignements et bandes armées en Syrie et au Liban dans les années 1920*. Paris, 2003.

Moubayed

2006 Moubayed, Sami: *Steel & Silk. Men & Women Who Shaped Syria 1900–2000*. Seattle, 2006.

Murray

2000 Murray, Alison: Le tourisme Citroën au Sahara (1924–1925). In: *Vingtième Siècle, revue d'histoire*, 68. (2000) 1. sz. 95–108.

Naaman

2015 Naaman, Abdallah: *Le Liban. Histoire d'un nation inachevée*. Paris, 2015.

Provence

2005 Provence, Michael: *The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism*. Austin, 2005.

Rabbath

1928 Rabbath, Edmond: *L'évolution politique de la Syrie sous mandat*. Paris, 1928.

1982 Rabbath, Edmond: L'insurrection syrienne de 1925–1927. In: *Revue historique*, 276. (1982) 2. (542.) sz. 405–447.

Roussel

2011 Roussel, Cyril: *Les druzes de Syrie. Territoire et mobilité*. Beyrouth, 2011.

Sógor

2013 Sógor Dániel: *Országismertető. Szíria*. Bp., 2013.

Soós

1991 Soós Edit: A Rif Köztársaság, 1921–1926. In: *Világtörténet*, 13. (1991) tavasz-nyár, 66–73.

Szárazajtai Incze

1938 Szárazajtai Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háború után. A béke háborúi*. I–II. Bp., 1938.

Thomas

2005 Thomas, Martin: *The French Empire Between the Wars. Imperialism, Politics, and Society*. Manchester, 2005.

Volney

1787 Volney, Constantin-François de Chasseboeuf: *Voyage en Syrie et en Égypte, pendant les années 1783*. I–II. Paris, 1787.

Wailly

2010 Wailly, Henri de: *Liban, Syrie: le mandat 1919–1940*. Paris, 2010.

PÉTER ÁKOS FERWAGNER

THE SHOCK OF THE FRENCH COLONIAL RULE IN THE MIDDLE EAST

THE GREAT SYRIAN REVOLT, 1925–1927

The nationalist insurrection broke out in 1925 was the most violent episode of the long struggle the Syrian people fought against the French mandatory power in the period between 1920 and 1946. In the middle of the 1920s this devastating uprising pointed out the dissatisfaction with the French rule and caused very serious problems for Paris. Among its causes one has to mention the grievances of the Arab nationalists in Syria and the dissatisfaction of the Druze tribal aristocracy with the methods of the French mandatory administration. The bloody uprising from the Druze Mountains spread to Damascus and other big cities (Hama, Aleppo). In August and September 1925, the French lost their battles against the Druze tribal warriors who made an alliance with the Damascus nationalist leaders. The aim was to expel the French administration and establish the independent Syrian nation-state. Because the insurgents broke into Damascus and caused serious security problems in the city, the capital was bombed on the order of chief commissioner Sarrail, causing enormous damage. The French gained reinforcement and eventually managed to defeat the uprising. This was facilitated by the fact that the alliance between the Druze tribes and the urban middle classes did not prove to be lasting. The last centres of armed resistance were only overcome in the summer of 1927. As a result of the uprising, the French were forced to introduce political concessions in their Middle East mandates.

Szíria – egy útját kereső régi-új ország

Bár kétségtelen – ahogy ezt a szír néplélek szereti is felemlegetni –, hogy Szíria az emberi civilizáció egyik bölcsője és a különböző korokban mindig meghatározó térség volt, modern értelemben – mivel az első világháború után nyerte el határait és csak 1946-ban lett független – fiatal ország.¹ Soha korábban nem létezett a jelenlegi határai között, országhatárral elválasztva a térség többi államától. Ezt az új országot létrejöttkor szinte minden irányban testvéri, szintén frissen, Szíriával egy időben született arab államok vették körül. A szomszédos területekkel az évszázadok során a különböző birodalmak keretei között – még ha laza egységben is, de – mindig együtt élt. Északon pedig az a Törökország határolta, amely formálódó viszonyai közepette ugyanúgy egy új, útját kereső ország volt, de mégis örököse annak az Oszmán Birodalomnak, amely négy évszázadon keresztül meghatározta a térség fejlődését, méghozzá annak felfogásában negatív előjellel.

Szíriának, mint a régió többi újonnan létrejött államának, először is meg kellett válaszolni azt a két alapvető kérdést, hogy „kik vagyunk mi”, és „mi közünk van egymáshoz”. Ez a kérdésfelvetés azért is volt lényeges, mert el kellett dönteni, hogy a térségbeli országok az első világháború utáni angol–francia osztozkodás által kialakított határok között éljenek-e tovább, vagy pedig valamilyen részleges vagy teljes egységben. Ezentúl – együtt vagy külön – új országot kellett építeni, meghaladva a négy évszázadnyi oszmán, illetve a 25–30 évnyi francia, illetve angol fennhatóság örökségét. A belső útkeresés folyamatait nagymértékben befolyásolta a második világháború után kialakult bipoláris szembenállás, a két szuperhatalom versenyfutása a korábban gyarmati függésben lévő területekért. A nagyhatalmi szembenállás nemcsak a hatalmi kérdésekben vagy a szövetséges kiválasztása tekintetében, hanem szellemi szinten is érezte hatását, különösen a világnak ezen a részén, ahol ezeket az országokat alapjaiktól újjá kellett építeni, ha úgy tetszik, „újra ki kellett találni”. Mindezeket a nehézségeket súlyosbította, ahogyan élezi a feszültségeket ma is, az arab világnak az a dilemmája, amit Izrael jelent. A zsidó állam ugyanis az arabok felfogásában idegen testként vágja ketté az arab világ keleti és nyugati felét, egyszersmind a térség politikai gondolkodásában nyugati agresszió-

* A szerző történész, arabista.

¹ A tanulmányban az arab személynevek tudományos átírásban szerepelnek, több esetben azonban zárójelben bevett magyar alakokat is megadtunk.

ként jelenik meg. Ezeknek a párhuzamos folyamatoknak az összessége határozta meg a térség országainak belső fejlődését.

Szíría kiváltképp színes utat járt be. Míg ugyanis 1946-ban, a függetlenség elnyerésekor egy sodródó és útját kereső gyenge ország volt, addig az 1980-as évekre a térség egyik meghatározó állama lett. Olyan központ, amely alapvetően képes volt befolyásolni – ha nem is irányítani – a régió politikai viszonyait. A nagyobb országok, Irak, Egyiptom vagy Szaúd-Arábia játékszeréből, vetélkedésének tárgyából önálló hatalmi szereplővé vált. E tanulmány ezt a fejlődési utat próbálja meg bemutatni, még ha nagy vonalakban is, némileg választ is adva napjaink bonyolult viszonyaira, melyek mind a második világháború utáni útkeresésben gyökereznek.

Az örökség és az új kihívások

Amennyiben meg kívánjuk érteni, miért vett éles fordulatokat a szír politika a függetlenségtől 1970-ig, majd mi okozta a „hirtelen megnyugvást”, át kell tekintenünk, hogy milyen is volt az a Szíría, amely 1946-ban született. Határai tekintetében új ország volt, mivel sosem létezett korábban ilyen határok között. 1516 és 1918 között a terület az Oszmán Birodalom része volt, mely több évszázadnyi háború után végre békét hozott a térségnek. Ám minthogy a történelmi Nagy-Szíría² nem volt sem kiemelten fontos terület, sem pedig frontvidék, ez a béke nem békés fejlődést, hanem sokkal inkább pangást, lassú elmaradást jelentett. 1920-ban, amikor a francia mandátum létrejött, felekezeti alapon új államokat hoztak létre. Ebben az államrendszerben, amely bizonyos változtatásokkal elvben 1936-ig, a gyakorlatban 1946-ig állt fent, a francia hatóságok nagyban támaszkodtak a különböző etnikai és felekezeti kisebbségekre, elsősorban a keresztényekre, illetve az olyan kisebb muszlim közösségekre, mint a drúzok vagy az *'alawik* (alaviták). Mivel korábban a kisebbségekhez tartozók a társadalom alsóbb rétegét alkották, számukra kitérésí és előrelépési lehetőség volt a gyarmati hadsereg, ugyanakkor elképzelhetetlen és megvetendő pálya az addig privilegizált szunnita nagycsaládok számára. Ez a magyarázata annak, hogy a független szír állam hadseregében – elsősorban a tisztí

2 Az arab történelmi gondolkodásban a *Bilād aš-Šām*, a történelmi Nagy-Szíría a mainál egy jóval nagyobb területet jelöl, mindazt a vidéket, amely a mai török határ, Irak, Szaúd-Arábia és Egyiptom közt terül el. Ezt a térséget, még ha nem is képezett önálló politikai egységet, a középkorban az arabság egységes területként kezelte. Ebből következnek, hogy még ma is a köznyelvben a *Šām* egyszerre jelenti Damaszkuszt, a mai Szíríai Arab Köztársaság területét, illetve a tágabb térséget. Ebben a kettősségben gyökerezik az a felfogás, amely szerint az önálló Szíría mai formái közt nem életképes, ugyanakkor természetes egység áll fent a térség államai közt. 1920-ban a Sykes-Picot-egyezmény értelmében ezt a területet kettéosztották, egy angol és egy francia mandátumterületet alakítottak ki. Az egykori Nagy-Szíría területén az angol mandátumból Jordánia, Palesztina és Izrael, míg a franciából Libanon és Szíría jött létre. A francia hatóságok 1920-ban az uralmuk alatt álló szíríai területet nem két, hanem hét államra osztották fel. Ez a felosztás elvben 1936-ig, a valóságban 1946-ig állt fent. Bár a történelem Libanon különállását igazolta, míg a hat különálló szír államét nem, ez a hagyaték a magyarázata Szíría térségbeli politikájának éppúgy, mint az időnként fellépő belső széthúzásnak. Yapp, 1991.

állományban, de nem kevésbé a sorállományban – a kisebbségek jelentős többségben voltak a szunnita többséghez képest. A hadseregek a hatalomért való küzdelme pedig alapvetően meghatározta a szíriai belső fejlődés útjait.³

Amíg a hadsereget a kisebbségek túlsúlya, a külkapcsolatokat pedig az útkeresés és egyfajta revansvágy jellemezte, a politikai elitet sokkal inkább egy tradicionálisabb gondolkodás. Az a szunnita nagycsaládokból álló hatalmi elit, amely a századok során összenőtt az oszmán tartományi kormányzattal, gazdasági erejét az oszmán korszakból, míg politikai tőkét a franciákkal szembeni 25 éves függetlenségi küzdelemből eredeztette. A két háború közti Nemzeti Blokkból létrejövő hagyományos pártoknak azonban nem volt jövőképük.⁴

Szíria 1946-ban egy olyan ország volt, amely bár végre elérte a függetlenséget, új határait mind gazdaságilag, mind szellemileg-lelkileg szűknek érezte, és amelynek törvényeit és belső adminisztrációját az oszmán és a francia igazgatás kusza hagyatéka jelentette. Ezek között a feltételek között az 1946-ban hatalomra lépő új kormányzatnak még akkor sem lett volna könnyű dolga, ha világos jövőképpel, valódi tömegbázissal és karizmatikus vezetőkkel rendelkezik.

Demokráciából katonai kormányzás, 1946–1949

Minden nehézsége és visszássága ellenére komoly nosztalgia él Szíriában az 1946 és 1949 közti viszonyok iránt, mégpedig joggal. Ez az időszak ugyanis a teljes demokrácia ideje volt. A nosztalgia azonban elsősorban nem a korszak saját erőnyeiből alakult ki, hanem a következő időszak negatív élményeiből ered: az 1949-es év három katonai puccsából, az 1950–1960-as évek szakadatlan fordulataiból és sodródásából, majd az azt követő egypártrendszerből, amihez képest az 1946 és 1949 közötti néhány év valóban szabad, plurális korszak volt.

Az 1946 utáni időszak igazán meghatározó tényezője nem is a belső fejlődés, hanem a térségbeli kihívások voltak. Sukrī al-Quwwatī (Sukri al-Kuatli), a független Szíria első köztársasági elnöke – aki jelentős mértékben függött a szaúdi támogatástól – a régi elit jellemző figurája volt. Egy olyan időszakban, amikor három komoly kihívás is állt előtte, karizma és világos jövőkép hiányában, nehezen tudott úrrá lenni a belső nehézségeken. A következő fontos feladatok állta előtte: tető alá kellett hozni Franciaországgal egy pénzügyi egyezményt az ország pénzügyi függetlenségének megteremtése érdekében, a transzarábiai kőolajvezeték (TAP) megépítésének elfogadása,⁵ majd 1948-tól Palesztina kérdése.

Mint a többi arab ország, úgy Szíria számára is 1948-ban Palesztina megsegítése és az Izraellel szembeni hadba lépés elsősorban nem a palesztinok miatt volt

3 Houry, 2014; Finkel, 2007. 109–554.

4 Houry, 2014; Seale, 1986. 24–37.

5 Trans-Arabian Pipeline: olajvezeték, amely Szaúd-Arábiát és a libanoni Szidon kikötőjét kötötte volna össze. Propagálói elsősorban Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok voltak, s minthogy Quwwatī elnök maga is szaúdi támogatást élvezett, így a szíriai vezetés is támogatta a vezeték megépítését, annak ellenére, hogy a politikai csoportok többsége ellenezte azt.

fontos, hanem egy olyan könnyű és népszerű győzelmet ígért, mely útján a belső feszültségek levezethetőknek, az éppen hatalmon lévő hatalmi elit válsága leküzdhetőnek tűnt. S mint a többi ország esetében, ez teljességgel a visszájára fordult. Az újonnan létrejött ország hadereje ugyanis teljesen felkészületlen volt egy valódi katonai megmérettetésre, így az első arab–izraeli háborúban elszenvedett sikertelenségek miatt a szír kormány hitele gyorsan apadt, a Nemzeti Párt – amely magához képest már az 1947-es választásokon is gyengén szerepelt – miniszterei sorra mondtak le, a hadsereg ifjú tisztjei viszont egyre inkább úgy érezték, hogy feladatuk elsősorban nem az ellenség, hanem a civil vezetés miatt megoldhatatlan.⁶

E nehéz helyzetben, elsősorban a pénzügyi egyezmény megkötésére és a transzarábiai kőolajvezeték építésének elősegítésére Quwwatli 1948 decemberében egy addig viszonylag ismeretlen technokratát, Hālid al-'Azmot (Khalid al-Azm), bízott meg kormányalakítással. Bár 1949 februárjában a két egyezményt a kormány el is fogadta, nyilvánvaló volt, hogy a parlament jó eséllyel nem fogja jóváhagyni, mégpedig elsősorban a Nemzeti Párt és Quwwatli népszerűtlensége miatt. A külső partnerek számára a szír kormány egyre inkább tehertételt jelentett, annak ellenére, hogy korábban támogatták. 1949 márciusában a hadsereg vezérkari főnöke, Husni az-Za'im (Huszni al-Zaim) vezetésével egy vértelen puccs során megdöntötte a kormányt, átvette a hatalmat, majd az-Za'im köztársasági elnöknek és egyúttal miniszterelnöknek nevezte ki magát. Bár a puccs elsődleges támogatója az Egyesült Államok volt (a CIA útján),⁷ igazi mozgatórugója a hadsereg egyre növekvő politikai szerepvállalása, az addigi politikai elit hitelvesztése, közvetlenül pedig a palesztinai háború kudarca volt. A folyamat pedig, melyben az új katonai kormányzat nem a szír utca Nyugat-ellenes elvárásai, hanem a Nyugat elvárásai szerint haladt tovább, nem állt meg.⁸

Egy év, három puccs, 1949

1949 márciusában az-Za'im vezetésével a hadsereg átvette a hatalmat, az új vezetésnek azonban nem maradt sok ideje a fennálló kihívások megoldására. Külső támogatóinak megfelelt ugyan az új kormányzat, de a felkorbácsolt arab nemzeti érzésnek nem, így még az év augusztusában a hatalomátvétel két korábbi segítője újabb puccsot hajtott végre, és új fordulat következett be az országban. Sāmī al-Ĥinnāwī (Sami al-Hinnawi) tábornok vezetésével, a Szíriai Nemzeti Szociális Párt (SZNSZP) és a Néppárt, illetve az Irak mögött álló tábor támogatásával megdöntötték az-Za'im kormányát (az-Za'imot ki is végezték). Al-Ĥinnāwī – nem lévén politikus alkat – visszaadta az irányítást a pártoknak és választásokat is tartott, ez azonban nem jelentette a hadsereg visszaszorulását.

6 Seale, 1986. 24–63.

7 A számítás bevált, hiszen az-Za'im katonai kormányzása idején Szíria ratifikálta a TAP-szerződést.

8 Seale, 1986. 34–45.

Az országon belül túl nagy volt a megosztottság a külpolitikai irányultság kérdésében: az-Za’im bukását az iraki–jordániai tábortól való elfordulás és a francia orientáció jelentette, az al-Ĥinnāwī által hatalomra segített Néppárt bukását viszont az iraki–jordániai orientáció okozta. Az Irakkal való unió ugyanis – mind Szíriában, mind Irakban – csekély valódi támogatottságot élvezett, és túl nagy volt a minden irányból megmutatkozó ellenállás az elképzeléssel szemben. 1949 decemberében egy újabb katonai puccs következett Adīb aš-Šišaklī (Adib al-Sisakli) vezetésével, főleg azon erők támogatásával, amelyek már al-Ĥinnāwīt is segítették. A cél azonban most a függetlenség megőrzése, illetve a hadsereg hatalmának megtartása volt. Aš-Šišaklī – köszönhetően jobb taktikai érzékének és a nyílt konfrontáció elkerülésének – négy évig megtarthatta hatalmát, ám túl kis belső támogatottsággal rendelkezett ahhoz, hogy tartós kormányzatot építhessen ki. A szír társadalom ekkor még túl megosztott, míg a térségbeli helyzet túl képlékeny volt.⁹

Egy éven belül tehát három puccs követte egymást, amit még ennyi idő elteltevel is nehéz rekonstruálni. Az első puccs támogatói nem ellenségei voltak a korábbi civil irányításnak, pusztán határozottabb eredményeket vártak. Amint azonban az államépítés első lépései megtörténtek az-Za’im ideje alatt,¹⁰ főként a térség viszállyai miatt felerősödtek a belső hatalmi harcok. Először az Irakot pártoló csoport jutott hatalomra, amely nem volt képes döntő lépéseket tenni, így az iraki egyesülés körüli dilemma és a nemzeti érzés újabb puccsot eredményezett. Ezt követően egy időre az önálló út keresésének időszaka jött el. A következő kormányzat egy új korszak kezdetét jelenthette volna, valójában a mozgásban lévő külső és belső erők időleges erőgyűjtéséről volt csak szó.

A „függetlenségtől” az unióig, 1949 decemberétől 1958-ig

Azok az erők, amelyek 1949 harmadik váltását előidéztek, elsősorban a szír állam köztársasági rendszerének és „függetlenségének”¹¹ védelmében léptek fel, ugyanakkor szándékaik mögött meghúzódott a hadsereg mind nagyobb politikai tudatossága és elégedetlensége a civil kormányzatok állandó sodródásával és tehetetlenségével. Mindannyiszor ugyanis, amikor egy puccs után a hadsereg visszaadta a hatalmat a pártoknak, csak a régi viták éledtek újjá. Három puccs után a lakosság többsége is immár stabil irányítást követelt, és mindenekelőtt elsősorban nyugalmat. 1951-ig a hadsereg még nem nyíltan gyakorolta hatalmát, hanem a parlament működését meg-

9 Seale, 1986. 46–63.; Khadduri, 1960.

10 Bár csak bő négy hónapig volt hatalmon az-Za’im, mégis az ő ideje alatt indult meg az államépítés első pár lépése: az új politikai intézményrendszer kiépítése, így az új választójogi törvény bevezetése, a nők politikai jogainak kiterjesztése, hogy csak párat említsünk.

11 A függetlenséget ez esetben idézőjelben kell értenünk, mivel ezek a személyek sem utasították el az együttműködést bizonyos arab országokkal, vagy akár az uniót, ám mindenáron el akarták kerülni a nagyhatalmak befolyását. Legtöbbjük számára elképzelhető volt az egység Irakkal vagy akár Egyiptommal is, ám nem azon az áron, hogy valamely külső nagyhatalomnak az adott országgal kötött szerződése kiterjedjen Szíriára is. Egy olyan arab egységet képzeltek el, mely kizárja a nagyhatalmi befolyást mind gazdaságilag, mind katonailag.

hagyva, „csak” a végső döntést tartotta meg magának a főbb kérdésekben. A belpolitika tovább őrlődött az Irak-orientációjú Néppárt és a Szaúd-Arábia-párti Nemzeti Párt, illetve azon erők között, melyek mindkét irányt elvetették.

1951 végén azonban egy újabb katonai puccs következett, amely már a hadsereg nyílt uralmához vezetett. A hatalmat a háttérben gyakorló Adīb aš-Šišaklī – az utolsó, 1949-es puccs igazi vezére – 1951-ben még Fawzī as-Salū ezredest, 1953-ban azonban már saját magát tette meg az állam vezetőjének. Ebben az időben először jelent meg az a politikai elképzelés – amely 1970 után már általánossá vált –, melynek alapján a hadsereg – nem kis részben saját hatalmát féltve – elvetette az egyesülést mindkét nagyobb szíriai politikai táborral, és minden együttműködés előfeltételének Szíria megerősödését tartotta. Egy olyan szövetséget akart létrehozni, amely az ország javára válik. Aš-Šišaklī ezen elképzelés nyomán Arab Felszabadítási Mozgalom néven saját pártot alapított, amely elvben az összes pártot egyesítette volna, míg a pártok szabad működését betiltotta. Bár aš-Šišaklī jó kapcsolatot tartott fent Franciaországgal – melynek segítségével modernizálta és megerősítette a hadsereget –, Szaúd-Arábiával és Egyiptommal, a célja immár világosan megfogalmazódott, miszerint országát önálló tényezővé kívánja tenni.¹² A körülmények azonban nem kedveztek. Hiába próbált aš-Šišaklī politikai tábort építeni, az Arab Felszabadítási Mozgalom nem tudott gyökeret eresztetni a társadalomban; és hiába csatlakozott hozzá a tisztikar java, nem voltak sem eszméi, sem vezetői. Amikor pedig 1954-ben újabb fordulat következett be, a vezető bukásával ez a politikai szerveződés is hamar megszűnt.¹³

1954-ben – főként iraki segítséggel – a katonaság ismét felkelt.¹⁴ Ugyan a hadseregnek csak egy része csatlakozott a felkelőkhöz, és a főváros is az elnök kezén maradt, aš-Šišaklī elkerülendő a belháborút és egy esetleges iraki beavatkozást, lemondott és elhagyta az országot.¹⁵ A hadsereg ezúttal elkötelezett volt, hogy a

12 Seale, 1986. 73–99., 118–147.

13 Seale, 1986. 118–147.

14 Összetett és önálló tanulmányt érdemlő kérdés az iraki kormány hozzáállása Szíriához a monarchia éveiben, tekintve hogy sokszor azonos időben egymásnak ellentmondó lépéseket láthattunk, ami kaotikus viszonyokat eredményezett. Az okok elsősorban abban keresendők, hogy Irakot ekkor három ember irányította: a kiskorú II. Fajšal (Fejşzal) király, 'Abd Al-Ilah régens, a király nagybátyja, valamint különböző posztokon Irak legtehetségesebb politikusa, Nūri as-Sa'īd, akik között azonban komoly ellentétek voltak. Az iraki politikai elit és Nūri as-Sa'īd számára az unió nem volt kívánatos, ám egy baráti Szíria igen. Amikor pedig a király nagykorú lett, megfelelő megoldásnak tűnt, hogy a régens Szíriában új trónt kapjon, hogy egyúttal ily módon az Irakon belüli feszültség csökkenjen. Ez a megoldás azonban Szíria számára elfogadhatatlan volt. Ebből fakad, hogy Irak 1958-ig folyamatosan beleavatkozott a szír belügyekbe, rendszeres volt bizonyos baráti politikusok pénzélése, vagy a puccsok támogatása. Amikor viszont Irak számára kedvező fordulat állt be, nem tudott élni vele. A hatalomra jutott baráti elitet nem tudta kellően felkarolni, mivel az ugyanúgy uniót akart, de monarchia nélkül. Khadduri, 1960.

15 Érdekes kérdés, hogy miért a hadsereg buktatott meg egy katonai diktatúrát, annak győzelme után pedig miért adta vissza a hatalmat a civil irányításnak. A válasz részben a külső szereplőkben keresendő, mint Irak, másrészt aš-Šišaklī személyében, aki vérbeli katonaként a hadsereg bizalmával lett az ország vezetője. Nem lévén politikus, túlzottan kicsiny támogatói kört épített ki, amelyben csak egy szűk katonai réteg érvényesült. Idővel azonban egyre jobban eltávolodott a korábban hatalma alapját képező fiatal tisztikartól, amikor pedig megpróbált egy stabilabb kormányzatot kiépíteni és a hadsereg befolyását csökkenteni, szándéka megpecsételte a sorsát. Bukását külső tényezők és belső személyi ellentétek okozták. Nem áll

hatalmat visszaadja a polgári vezetésnek, s 1954-ben valóban páratlanul tiszta választásokat tartottak. Hiába tért vissza a hadsereg oltalma alatt a régi politikai elit al-Quwwatli vezetésével, és hiába nyerte meg a választásokat a Nemzeti Párt és állt vissza az 1949 előtti rend, az eredmények már azt mutatták, hogy előretörték az új ideológiai pártok. A régi elit egyre világosabban látta, hogy napjai leáldoztak, és ebben a helyzetben megpróbált előre menekülni. Abban a reményben, hogy egy markáns vezető helytartóiként még megőrizhetik hatalmukat a régi elit vezetői, azt javasolták Egyiptomnak, hogy a két ország 'Abd an-Nāšir (Gamal Abden-Nasszer) vezetésével egyesüljön. Ennek nyomán 1958-ban létrejött az Egyesült Arab Köztársaság, amely három évig, 1961-ig maradt fent.¹⁶

Az „újjászületés” útján

Szíria azonban semmilyen vonatkozásban nem állt készen az unióra. Mind tisztikara, mind közigazgatása színvonalában messze elmaradt az egyiptomi mögött, így 'Abd an-Nāšir nemigen tehetett mást, mint hogy a szíreket Egyiptomba rendelte továbbképzésre, míg a szír igazgatást képzetesebb egyiptomiakkal töltötte fel. A helyzet igazi vesztese a hadsereg volt, amely úgy érezte, hogy lassan teljesen elveszti befolyását, így az Arab Szocialista Ba'at Párt (Baasz) támogatásával a nemzeti önállóság érzésre hivatkozva egy újabb katonai puccsot hajtott végre 1961-ben, amely helyreállította Szíria függetlenségét.

Ahogy korábban, úgy 1954 után sem volt képes a régi elit stabil irányt adni az országnak. A lakosság mind jobban kiábrándult a régi elitből, amelynek hatalmát az Egyiptommal kötött unió ideig-óráig még fenntartotta, ám a gazdaságilag és területileg amúgy is kétes vállalkozás megpecsételte a sorsát. Az 1954 utáni korszak már csak egy százalmas másodvirágzás volt, ami csak annak volt köszönhető, hogy a régi elitet leváltani készülő erők – elsősorban a Ba'at és az SZNSZP – között még nem dőlt el a küzdelem, és még egyik új párt sem volt elég erős, hogy egymagában irányítsa az országot. Az Egyiptommal létrehozott unió azonban azt is megmutatta, hogy mindenfajta államegység – még egy fejlettebb és segíteni kész arab szomszéddal is – illúzió mindaddig, míg nincs Damaszkuszban stabil vezetés, a belső erők pedig mozgásban vannak.

Az Egyiptomtól való elszakadás már a Ba'at politikai erősödésének eredménye volt, de a párt ekkor még nem tudott egyedül kormányozni. A legtöbb pártot – az 1963-as újabb puccsig – engedte működni, sőt fel is használta azokat saját céljaira. Az unióból való kilépés és a stabil uralom kiépítése között eltelt tíz év alatt a párton belül lezajlott egy folyamat, melyben először a katonai szárny állította félre a civilt, majd pedig a különböző felekezeteket és nagyvárosokat képviselő katonai csoportok szorították ki egymást. A küzdelmet megannyi regionális esemény kísér-

ugyanis aš-Šišakli mögött olyan széles, társadalmi beágyazottsággal rendelkező réteg, mint 1970 után Hāfiż al-Asad esetében. Seale, 1986. 118–147.; Dam, 1996. 28–29., 118–135.

¹⁶ Seale, 1986. 307–326.

te – például az egymást gyorsan váltó puccsok Irakban, a Ba'at iraki hatalomátvétele, vagy az 1967-es Izrael elleni háború, melyben Szíria elveszítette a Golán-fennsíkot –, ezek azonban döntően nem befolyásolták az ország belső fejlődését. Régóta nyilvánvaló volt, hogy a Ba'at Szíria legszervezettebb ereje, az egyetlen olyan erő, amely képes az országot összefogni a – Ba'at-szal történt összenövése óta immár ideológiával és társadalmi támogatással is rendelkező – hadsereg segítségével. Az pedig, hogy a küzdelemből melyik belső csoport kerül ki győztesen, csakis annak a kérdése volt, hogy melyik bizonyul szervezettebbnek és összetartóbbnak. 1970-re, amikor Hāfiz al-Asad (Háfez al-Aszad) átvette a hatalmat, és lezajlott az utolsó katonai puccs, a belső erők végleg kimerültek a 30 év szakadatlan harcaiban. Megindulhatott az új ország felépítése, amit igazából 1949-ben el kellett volna kezdeni – immár a Ba'at elvei alapján. Az 1970-es években Szíria olyan fejlődésen ment át, amely egyrészt példátlan, másrészt bebetonozta a kormány hatalmát. Az a Szíria, melyet ma ismerhetünk, és amely a 2000-es években a térség egyik leggyorsabban fejlődő állama volt, ekkor született.¹⁷

Eszmék és irányzatok

Szíria fejlődésének meghatározó tényezői kétségtelenül a térségbeli fejlődés, a második világháború utáni képlékeny közel-keleti viszonyok voltak, ám Szíria nemzetközi helyzetét nagyban befolyásolták belső viszonyai, belső szellemi, politikai fejlődése. Mindaddig, amíg a szír belső viszonyok rendezetlenek voltak, Szíria sodródott a belsőleg stabilabb államok alkotta csoportok között. Amikor azonban a belső helyzet nyugodtabb és stabilabb lett, Damaszkusz is egy lett a térség meghatározó tényezői között. Épp ezért fontos röviden áttekinteni, hogy milyen szellemi irányzatok hatották át a függetlenség utáni szír politikai életet.

Sok kérdés osztotta meg a politikai gondolkodást, ami rengeteg választ, így rengeteg irányzatot eredményezett. Szomorú mellékjelensége azonban a szír fejlődésnek, s ennyiben némileg sajátos is a többi arab országéhoz képest is, hogy bár rengeteg szellemi irányvonal jött létre, mindazonáltal hiányoztak azok a karizmatikus vezetők, akik valóban képesek lettek volna összefogni az országot, és esetleg irányt mutatni az egész térségnek. Ugyanakkor azok a tehetségesebb, politikailag rátermettebb vezetők, akik időről időre ki tudtak alakítani valamilyen egységet az országban, általában nem rendelkeztek komoly ideológiai meggyőződéssel. Ez a magyarázata annak, hogy a stabilabb kormányzat csak akkor jöhetett létre, amikor a nagyobb irányzatok küzdelme már lezajlott, és a társadalom nagy része is belefáult ebbe.

A két világháború között még egységes, szinte ideológiamentes szír politikumról beszélhetünk. A „politikai osztály” erős embereit a régi nagy családok, általában a szunnita földbirtokos vagy kereskedő klánok idősebb tagjai adták, akik személyükben egy-egy nagyvárost jelenítettek meg. A létező nagy pártok mind a Nem-

¹⁷ Dam, 1996. 34–135.; Lesch, 2005. 180–197.

zeti Blokkban tömörültek, áthatotta őket a nemzeti érzés, a francia hatásra megjelenő szekuláris és köztársasági állameszme, illetve a függetlenség vágya. Egyetlen céljuk az ország egységének elérése (vagyis a felekezeti államocskák felszámolása) és függetlenségének kivívása volt. Amikor ez többé-kevésbé megvalósult,¹⁸ merült fel a hogyan tovább kérdése, és indult meg az addig egységes tömb szétválása, egyben az új csoportok megjelenése.

A Nemzeti Blokk a Nemzeti Pártra, amely döntően Damaszkuszt képviselte, és külső partnerei Szaúd-Arábia és Egyiptom voltak, illetve a Néppártra bomlott, mely mögött Aleppó szempontjai álltak, külső szövetségesei pedig Irak és Jordánia voltak, mivel Aleppó gazdasági érdekei ezt diktálták. Ezek a pártok sem mély társadalmi gyökerekkel, sem társadalmi-politikai jövőképpel nem rendelkeztek, sokkal inkább a régi elit gazdasági érdekeit és emocionális elköteleződéseit képviselték. Ugyanakkor a második világháború után a szír társadalmat is – a legtöbb arab országéhoz hasonlóan – áthatotta a korábbi gyarmatosító nagyhatalmak elutasítása és a szekularizmus, így ebből következően ezek a gondolatok képezték a hagyományos pártok teljes politikai töltetét a köztársaság eszméjével együtt, amely a fejlettség szimbóluma lett. Ez a magyarázata annak is, hogy amikor az 1950-es évek elején a Néppárt hatalomra jutott, nem tudott komoly eredményt elérni az Irakkal való egyesülés ügyében, mivel a monarchikus államformát, valamint a nyílt gazdaságikatonai szövetséget Angliával még a párton belül is sokan elfogadhatatlannak tartották, nem is beszélve a többi pártról, a hadseregről vagy a társadalom szélesebb rétegeiről. A köztársaság a függetlenség szimbóluma lett, míg egy monarchiával való egyesülés – lett legyen az gazdaságilag bármennyire is szükséges és előnyös, politikailag pedig racionális – az árulással lett volna egyenértékű, mely vád a hatalmon lévő kormánnyal szemben mindig felhasználható volt. A Néppárt erőzóját elsősorban az okozta, hogy bár támogatta az unió gondolatát, azt nem tudta sem nyíltan képviselni, sem elérni, míg a Nemzeti Pártét az, hogy az egyesülés megakadályozásán túl nem volt képes alternatívát adni. Ez a patthelyzet eredményezte, hogy a függetlenség és a stabilitás megjelenítője a hadsereg lett, amelynek vezetői 1949-től kezdve több puccsot is végrehajtottak. A katona elnökök-miniszterelnökök azonban hosszabb ideig nem tudták megtartani hatalmukat, mert nem volt mögöttük szellemi háttér és ebből következően társadalmi tömegbázis. A fejlődésnek ez az íve előrevetítette a hagyományos pártok halálát és új, immár ideológiai alapú pártok térnyerését.¹⁹

A függetlenség elérése után a politikai gondolkodáson belül felmerült néhány, az ország berendezkedésével kapcsolatos sarokpont és mindenképpen megoldandó alapkérdés. Ezek közül a legfontosabb a szekuláris és köztársasági állam megteremtése volt. Egy igazságosabb társadalmi modell kialakítása, amely a régi keretek bizonyos felbomlasztását jelenti (például a földosztás által), és egyúttal nagyobb társadalmi mobilitást enged. Ezeket az elképzeléseket főképpen a baloldali mozgalmak támogatták, és az 1950-es években szerte a világban felívelőben voltak

18 Uzer, 2010. 88–105.

19 Seale, 1986. 1–57.; Khoury, 2014.

a baloldali pártok. A társadalmi célok mellett világviszonylatban is erősödött a nemzeti érzés, a függetlenség vágya, egyben a – korábbi gyarmattartó – nagyhatalmak elutasítása. Ugyanakkor azt is meg kellett válaszolni, hogy mit is jelent a nemzet. Esetünkben szír, vagy csak arab nemzetről beszélhetünk, illetve ezeknek mik a keretei? Hol a helye a Szírián belüli számos etnikai vagy felekezeti kisebbségnek? Két sajátosan helyi válasz született, a Szíriai Nemzeti Szociális Párté, illetve a Ba'at-é. A két párt ugyanazokra a kérdésekre teljesen más megoldásra jutott.

Az SZNSZP-t Anṭūn Sa'āda (Antun Saada) libanoni keresztény gondolkodó alapította 1932-ben,²⁰ nagyban merítve az akkori szélsőjobboldali eszmékből. Bár az alapító 1949-ben meghalt, szellemi hagyatéka máig erős. Az ő nézeteiben is kiemelt szerepet kapott egy igazságosabb, szocialisztikus társadalomkép, nemzetfelfogásában Sa'āda elutasította mind a nyelvet, mind a vallást mint az identitás forrását. Úgy tartotta, hogy a nemzetet az egy helyen élő, azonos szellemi és történelmi hagyományokkal rendelkező emberek közössége alkotja, így esetünkben a szír nemzetet az egykori Nagy-Szíria és Irak területén élők. Ebből következően Sa'āda elvetette az arab egységet, mivel a szíriai embereknek sem az Arab-félszigethez, sem Észak-Afrikához nincs semmi közük. Ebben a nemzetben minden vallási és etnikai közösségnek természetes helye van, mivel azok mind egy egységes fejlődés különböző ágai, amelyeket összeköt a közös szellemi hagyomány.

A függetlenség elérése után a fiatalok és a hadsereg köreiben az SZNSZP igen népszerű volt, kiváltképp a kisebbségek között, ám a pártot 1954-ben egy politikai gyilkosság után – nagyrészt a fő rivális Ba'at nyomására – egy valóságos boszorkányüldözés keretében felszámolták. Tagjait letartóztatták, az államigazgatásból és a hadseregből eltávolították, több vezetőjét száműzték vagy kivégezték. Csak 2004-ben engedélyezték újra működését ismét. Szellemi hatását mutatja, hogy 2010-ben az állampárt, a Ba'at után a második legnagyobb tagsággal rendelkező párt volt.²¹ Annak, hogy az SZNSZP az 1950-es évek versengésében alulmaradt, az volt a fő oka, hogy ideológiája túl elvont volt, társadalmi programja a Ba'at-éhoz képest gyengébb. Ismételt felívelése elsősorban az arab szolidaritás 2000-es években világosan megmutatkozó hanyatlásának, azaz a Ba'at bizonyos fokú szellemi csődjének köszönhető.²²

A Ba'at²³ 1940-ben három szír alapította. A szunnita Šalāh ad-Dīn al-Biṭār (Salah al-Din al-Bitar), az ortodox keresztény Mišīl 'Aflaq (Michel Aflak) és az 'alawī Zakī al-Arsūzī (Zaki al-Arsuzi),²⁴ akik már személyükben is megvalósították a felekezeti korlátok általuk kívánt meghaladását. A Ba'at eszmerendszere a maga idejében szintén rendkívül progresszív volt. Forradalmian új, egyenlőségen alapuló, szocialista

20 A pártot hivatalosan 1935-ben jegyezték be.

21 Ez különösen nagy eredmény annak fényében, hogy a diákegyesületek, a köztisztviselők és a hadsereg tagjainak körében 2012-ig csak a Ba'at toborozhatott tagokat.

22 Seale, 1986. 64–72., 238–246.; Sa'āda, 1937.

23 Hivatalosan *al-Ba'at at-'Arabī*, azaz Arab Újjászületés.

24 Valójában Arsūzī eredetileg egy önálló szervezetet alapított, de a két párt 1947-ben egyesült. A Ba'at szellemi alapját a három gondolkodó munkáinak együttese képezi, így végső soron egységes mozgalomról beszélhetünk.

társadalmi modellt hirdetett, amely a parasztsokra és a munkásokra épített, ugyanakkor mélyen nemzeti is volt. Meghaladta az addigi – több évszázados – arab-islám történelemszemléletet, melyben az arabság és az iszlám kultúra szétválaszthatatlan, és ehhez kapcsolódott a történelmi küldetésstudat. E felfogás szerint az iszlám nem létezik az arabság nélkül, s hasonlóképpen az arabság sem az iszlám nélkül. Még ha vannak is nem arab muszlimok és nem muszlim arabok, az iszlám magja és vezető ereje mindig is az arabság, a nem muszlim arabok is szükségszerűen az iszlám uralma és szellemisége alatt élnek. A Ba'at̄ viszont azt hangsúlyozta, hogy létezik egységes arab kultúra és történelem az iszlámtól különválasztva is, és ezért a második világháború utáni szétszabdaltságot nem kicsiny, helyi szinten kell feloldani, hanem az egész arab térség egybeolvadása a cél. Ezt jelképezi a párt jelszava: *„Egyetlen arab nemzet egy örök üzenettel.”*²⁵

A Ba'at̄ is egy szekuláris államot propagált, meghaladva a felekezeti viszonyokat, mivel az itt élők mind arabok. Ezek az elképzelések nagy támogatottságot szereztek a pártnak az arab világban, helyi szervezetei több országban is kiépültek, ám pont Szíriában komoly gyengésege volt a Ba'at̄-nak, hogy nem volt nyitott az etnikai kisebbségek felé, amelyeket ezért az SZNSZP felkarolt. Vonzó volt viszont a felekezetek számára, mivel az SZNSZP-vel szemben nem vetette el a vallásosságot, csak a különbségtételt a felekezetek között. A Ba'at̄-nak kezdetektől fogva két komoly bázisa volt, és így két szárnya alakult ki. Az egyiket, a „szunnita civil szárnyat” döntően a nagyvárosok fiatalabb generációi, elsősorban az alsóbb rétegek alkották, a másikat, a katonai szárnyat a hadsereg fiatalabb, felekezeti kisebbségekből származó tisztjei. A párt felívelésének kulcsa éppen az 1970 után komoly sikereket hozó radikálisabb társadalmi programban rejlett, amely egyrészt kitörési lehetőséget ígért a kisebbségeknek, másrészt pánarab üzenet tartalmazott, amely sokkal jobban rezonált a térség 1950–1960-as évekbeli fejleményeire.²⁶

Amikor 1949-ben először jutott hatalomra a hadsereg, a katonai vezetők mögött még nem álltak kiforrott szellemi irányzatok, bár egyik-másik vezető élvezte valamelyik új párt támogatását. A hadsereg uralma sokkal inkább azt mutatta, hogy a hagyományos pártok megbuktak, a fejlődésnek új irányt kell szabni: megfelelő ideológiai-szemleli háttérrel stabilitást biztosítani. A hadsereg teremthetett stabilitást, de eszméket aligha. Ez a magyarázata annak, hogy aš-Šiškli hatalma csúcsán miért hozza létre az Arab Felszabadítási Mozgalmat, amely jól hangzó jelszavak mellett megpróbálta az acsarkodó politikai frakciókat egybekovácsolni.

1954-ben, a katonai diktatúra bukása után a hagyományos pártok még egyszer hatalomra kerültek, de az 1954. évi választások már mutatták, hogy napjaik meg vannak számlálva. Amikor az Egyesült Arab Köztársaság felbomlott, a legerősebb párt már a Ba'at̄ volt, amely 1963-ban formálisan is átvette a hatalmat. 1966-ban, amikor a párt újabb puccsal hivatalosan is egyeduralmú lett, kiszorították a hatalomból a még megmaradt pártokat, majd pedig a párton belül a katonai szárny a civilt. 1966 tehát a hadsereg – már régóta készülődő – győzelmét jelentette a párt

25 *Umma 'arabiyya wāhida dāt risāla hālida.*

26 Dam, 1996. 1–47. Lásd még 'Aflaq írásait: <http://albaath.online.fr>.

és egyben Szíria fölött. A harc 1970-ig tovább folytatódott a különböző katonai klikkek között, melynek végén az 'alawī tisztéké, azon belül is a tengerpartról származó szűk csoporté lett az elsőbbség Hāfiż al-Asad vezetésével. A hatalmi harcokban elsősorban a személyi ellentétek, de egyben a vezetők mögött álló kisebbségek, illetve az általuk képviselt szíriai nagyvárosok és vidékek szembenállása és rivalizálása játszotta a fő szerepet. A több évtizednyi belső küzdelem lezárultával a Ba'at, de sokkal inkább egy szűk körű, összetartó politikai-katonai klikk rivális nélkül irányíthatta az országot.

Az egyetlen komoly kihívás, ami a kormányzatot érte, nem a politikai szervezetek részéről, hanem a politikai gondolkodás addigra már meghaladottnak tűnt szférájából jött, mégpedig a hagyományos szunnita-muszlim vallásos gondolkodás felől. A függetlenné válást követő időszakban is jelen volt a régi vallási elit, majd a Muszlim Testvériség ideológiája, ám akkoriban kevésbé volt népszerű az új, baloldali, szekuláris ideológiákhoz képest, mivel az 1940–1950-es években az arab társadalmat áthatotta egy új társadalom eszményképe és a változás vágya. A vallásos eszmék sok tekintetben összekapcsolódtak a leáldozóban lévő hagyományos politikai elittel és a monarchikus államformával. Ebben az időben még nem volt egy olyan erős szervezet, mint a Muszlim Testvériség – főképpen nem olyan komoly állami támogatókkal, mint napjainkban az Öböl-országok –, amely össze tudta volna fogni azokat a tömegeket, amelyek az iszlám vallás előírásai szerint kívánták a politikai életet is megszervezni.

Az identitás körüli eszmei viták során az SZNSZP és a Ba'at mellett, annak ellenpárjaként a szunnita fundamentalizmus is megjelent. Az SZNSZP számára az identitást a lokalitás jelentette, elvetve mind a vallást, mind az arab – nyelvi-származási – egységet. A Ba'at szerint viszont az identitás alapja az arab nyelv és kultúra, elvetve a lokalitást, a helyi kultúrát, a helyi hagyományokat, s egyszersmind a vallást is. A Muszlim Testvériség az identitást a vallásból eredeztette, elutasította mind a lokalitás szerepét, mind az arab nemzeti gondolatot. Bár mindenkinél erősebb és tisztább identitásképet tudott felmutatni, hiányzott a program, és gondolatrendszerének gyenge pontja volt, hogy nem tudott mit kezdeni Szíria megannyi felekezetével, melyek tagjai alkották a hadsereg és a politikai élet jelentős részét. Mi több, Szíriában hagyományosan idegen volt a vallási fundamentalista gondolkodásmód, ugyanakkor sok felekezet élt az országban.

Amikor az 1960–1970-es évek viszontagságai után az arab egység létrejötte egyre inkább illúzióvá vált, akár még két ország között is, a hatalomra jutott baloldali mozgalmak – Irakban, Egyiptomban és Szíriában – minden látható gazdasági eredményük ellenére nem tudtak áttörő megoldást hozni a társadalmi feszültségek enyhítésére. Nem szűnt meg a szegénység, a korrupció, a vidék leszakadtsága és a harmadik világ megannyi jellemzője. A baloldali eszmék idővel kifulladásra, s folytatódott az a „szellemi libikóka”, amely az arab világ egészét áthatja. A különböző progresszív eszmék erősek a jövőképben, a társadalmi és gazdasági tervekben, de gyengék az identitáshoz kapcsolódó viszonyok kezelésében, különösen az egyszerű emberek szemében, míg a fundamentalizmus erős az identitás kérdésében – minél nagyobb a szunnita többség a társadalomban, annál inkább –, ám gyenge a

gazdasági és társadalmi vízió tekintetében. Amikor az egyik irányzat hatalomra kerül, majd lassan elveszti újszerűsége varázsát, szükségképpen felível a másik. Ez magyarázza az utóbbi időben a térségben lezajlott éles váltásokat, miként Egyiptomban 2011-től napjainkig.²⁷

Szíriában is, amikor a progresszív eszmék harca véget ért 1970-ben, az arab egység jelszava pedig egyre jobban megkopott, ismét előretört az iszlám fundamentalizmus. 1976-tól egyre gyakoribb tüntetésekben és merényletekben öltött testet, míg végül 1982-ben a hamái felkelésbe torkollott, amelyet a hadsereg leverte. A nemzeti öntudat erősödése és az iszlám fundamentalizmus visszaszorulása idején a Ba'at megszerezte a hatalmat, majd stabilizálta uralmát, egészen 2011-ig, amikor a térségben mindenütt ismét lendületet kapott a fundamentalizmus. Minthogy a vallási fundamentalizmus ellenpárja a nemzeti gondolat – bármilyen konkrét formát öltön is –, nem véletlen, hogy napjainkban a megkopott Ba'at és a rehabilitált SZNSZP szellemisége összeolvad egy laza egyvelegben.²⁸

Mint láttuk, Szíria fejlődését döntően meghatározta a hadsereg. Ez a jelenség általános a harmadik világban, ahol az intézmények gyengék, a politikai tömegmozgalmaknak és az állampolgári tudatosságnak nincs komoly hagyománya, az elmaradottság és a szegénység miatt pedig gyors megoldások kellene. Ebben a helyzetben a legszervezettebb intézmény a hadsereg, amely eleve a rendre épül, így sok esetben a stabilitás szimbóluma lesz, és válságos időkben magához ragadja az irányítást. Ezt láthatjuk Latin-Amerika vagy Afrika sok államában. A stabilitás megőrzése érdekében pedig hatalma csúcsán a hadsereg, hogy társadalmi bázist hozzon létre, valamilyen – sok esetben mesterségesen kialakított, erőltetett – eszmét hirdet meg, általában forradalmi köntösben. Hasonló történt Szíriában és több más arab országban is. Egy komoly különbség azonban van. Aš-Šišakli vagy a „naszszerizmus” esete megmutatta, hogy a mesterséges ideológiaépítés önmagában nem mindig elégséges, a Ba'at vonatkozásában tehát másról van szó. Az eszme akkor született, amikor a hadsereg uralma még nem volt adott, így tehát a katonaság és az eszme valós érdekházassága jött létre. A kettő együtt ívelt fel, jutott hatalomra és stabilizálta a létrejött hatalmi viszonyokat. Olyan mélyen összefonódott a kettő, hogy erősen megkérdőjelezhető, vajon létezhet-e egyik a másik nélkül. A párt bukásával jó eséllyel felbomlana a hadsereg, míg a hadsereg politikából való kivonulásával valószínűleg a Ba'at valós uralma megszűnne. Ez pedig még akkor is igaz, ha Szíriában nem beszélhetünk sem egypárti, sem katonai diktatúráról, hanem egy annál jóval komplexebb struktúráról, melynek leírása itt meghaladja a terjedelmi korlátokat. A mai szír közzgondolkodásban a nemzet – megannyi felfogásában –, a függetlenség, a haza és a hadsereg fogalmai összemosódnak.

27 Bakri, 2013.

28 Dam, 1996. 75–117.

A térség és a nagypolitika

Szíria belső mozgásait – különösen a puccsokkal teli 1940–1950-es években – lehetetlen elválasztani a térségbeli erőviszonyoktól, illetve azoktól a nagyhatalmi játszmáktól, amelyek a folyamatok mögött álltak. Mint láttuk, minden belső mozgás eredője a térségben folyamatosan változó erőviszonyban gyökerezett. Szíria kezdetben még túlzottan gyenge volt az önálló regionális politikához. Érdekes módon – a közhiedelemmel szemben – nem Izrael kérdése volt a meghatározó, azt ugyanis a legtöbb arab ország az 1960-as évekig másodlagos ügynek tekintette, olyan kérdésnek, amely automatikusan megoldható, amint az arab egység – bármilyen formában is – létrejön. Sokkal inkább a különböző felfogású és háttérű, egyben különböző nagyhatalmak pártfogását élvező államok egymás közti rivalizálása jelentette a legnagyobb ellentétet, és a szembenállás során sokáig a legtöbb állam számára Szíria tűnt a mérleg nyelvének, amely ha stabilan bármelyik oldalra állítható, akkor a térségbeli erőviszonyok valamelyik csoportosulás javára megváltoznak.

Az első világháború kitörésekor formálisan az egész térség Líbia és Irán között az Oszmán Birodalomhoz tartozott. Anglia azonnal leválasztotta a már régóta kezében tartott Egyiptomot, ahol aztán egy 1922-ben általa felállított monarchiával, egy független állam álcája alatt gyakorolta befolyását. A két országot 1936-tól formális szövetségi és gazdasági egyezmény kötötte össze.²⁹ Az antanthatalmaknak az Oszmán Birodalom többi arablakta területeivel kapcsolatban terveik voltak, így nyíltan támogatták a mekkai helytartó és fia, Fayšal (Fejszál) vezette Hāšimī- (Hásimí-) családot, az általuk kezdett arab felkelést. Bár nekik egy független és egységes arab államot ígértek, a két antanthatalom, Anglia és Franciaország megegyezett a térség háború utáni felosztásában.³⁰ A háború sikeres előrehaladtával, ahogy Fayšal igényei nőttek, Anglia titokban megkezdte kellemetlenné vált szövetségese meggyengítését, és megegyezett az Arab-félsziget belső területeit uraló Sa'ūd- (Szaúd-) családdal.³¹ A háború végén tehát a Hāšimī-család angol támogatás és nemzetközi garanciák híján gyorsan elvesztette magterületét a Sa'ūd-családdal szemben, és egy

29 *The Cambridge History of Egypt*, 1998. vol. 2. 285–295.

30 Az 1916-os Sykes–Picot-egyezményben a két fél biztosította egymást, hogy a háború után Szíria és Libanon francia, míg Egyiptom, Irak, Palesztina és az Arab-félsziget brit érdekövezet lesz. Az Irak és Szíria közt fekvő területet, melyet arabul Ġazīra-nak (Dzsazíra) neveznek és nagyjából a Moszuli vilajet területének felelt meg, a kellő gazdasági egyensúly érdekében felosztották. Keleti, nagyobb fele Moszul központtal angol, míg nyugati fele Dayr az-Zūr központtal francia felségterület lett. Lugosi, 2006.

31 Az Arab-félszigetet az első világháború kezdetén három helyi arab hatalom uralta. A Vörös-tenger menti részt a Hāšimī-család irányította formális oszmán fennhatóság alatt, az északi részt, Šammart a Rāšid család, míg a középső területet Rijád központtal – mely nem véletlenül máig a szaúdi állam központja – a Sa'ūd-család. Ez utóbbi nem vett részt az arab felkelésben, hanem a törzsekből vegyesen, vallási alapon szervezett hadseregével, az úgynevezett *lhwān*-nal (Testvériség) egyesítette a belső területeket, majd 1925-re az egész félszigetet. Az *lhwān* folytatni kívánta küzdelmét a mai Jordánia és Irak irányában, de az angol fenyegetésre a szaúdi vezetés leszámolt fanatikus követőivel és elfogadta máig fennálló határait. Nem kockáztathatta meg ugyanis, hogy a belsőleg gyenge és fejletlen ország szembehelyezkedjen Angliával, melynek segítségétől erősen függött. Éppen ez a kelletlen függés eredményezte viszont, hogy az angol támogatást hamar felváltotta az amerikai, és máig hatóan szoros szövetség épült ki a második világháború után Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok között. Kechichian, 2001. 23–70., 91–128.

saját állam felállításával próbálkozott meg 1920-ban Damaszkusz központtal. Franciaország csapatokat tett partra, és hamar elfojtotta a kísérletet. A Hāšimī-család csillaga azonban nem áldozott le: elfogadva ismét az angol támogatást, Fayšal Irak, testvére, ‘Abd Allah (Abdulláh) pedig Transzjordánia királya lett. Bár a család így két ágra szakadt, összekötötte őket szoros szövetségük, a Szaúd-Arábiával való ellenséges viszony és az angol támogatás.³²

A második világháború után – amikor az arab egység és függetlenség vágya áthatotta az arab utcát – a térségbeli viszonyok úgy néztek ki, hogy a legerősebb állam az angol befolyás alatt álló Egyiptom volt. Saját dominanciája megőrzése érdekében támogatta az Arab Liga 1945-ös megalakítását, ám azt kezdettől fogva egy laza szervezetként fogta fel, amelyen keresztül formális unió nélkül irányíthatja az arab országokat. Az Arab-félsziget legnagyobb országa, Szaúd-Arábia, mely ekkor még óriási olajkincsei és vagyona nélkül egy gyenge és fejletlen állam volt, nem is gondolhatott arra, hogy befolyást szerezzen a többi állam fölött, ám a Hāšimī-tömböt meg akarta fékezni. A két imént említett állam nem volt egymás természetes szövetségese, mégis összekötötte őket az angol befolyás és a Hāšimī-tűlsúly réme.³³ A térfél másik oldalán ott állt Irak és Transzjordánia – Hāšimī királyaik vezetése és szintén angol befolyás alatt –, amelyek szeme előtt egy regionális unió lebegett. Egy olyan állam, amelyben egyesülne a mai Libanon, Szíria, Jordánia, Palesztina és Irak, s amely kellő ellensúlya lenne mind a Sa‘ūd-családnak, mind Egyiptomnak. Libanon, mint kis állam, mely a függetlenné válás után is fenntartotta jó viszonyát Franciaországgal, elsődlegesen saját fennmaradása miatt aggódott, főképpen azért, hogy Szíria ne kebelezze be, és így kész volt elfogadni bármely térségbeli állam támogatását minden szír unió s tervvel szemben.

Szíria jelentette tehát a mérleg nyelvét. Ha 1946-ban csatlakozott volna a Hāšimī-tengelyhez – ami mind történelmileg, mind gazdaságilag logikus lett volna –, eldöntötte volna a kérdést. Csatlakozása az egyik oldalon, míg függetlensége a másikon oly drága kincs volt, mely messze túlmutatott saját értékén. A fennálló viszonyokat bonyolította, hogy Szíria szövetsége Irakkal megbolygatta volna az angol-francia viszonyt, mivel Franciaország a második világháború után is saját érdekszférájának tekintette két korábbi mandátumterületét. Szíria fejlődését alapvetően meghatározta a rivalizálás ezen kusza hálója, amelyből ha bármikor is megpróbált kitörni, az ellenérdekeltek felek beavatkoztak.

1949-ig a damaszkuszi vezetés vigyázott függetlenségére, és élvezte a szaúdi támogatást, ám saját belső eróziója miatt az országnak szilárdabb vezetésre volt szüksége. Ezért is támogatta Szaúd-Arábia és az Egyesült Államok Ḥusnī az-Za‘īm puccsát, mely számítás alapvetően helyes volt. Bár az-Za‘īm az aleppói gazdasági igények megjelenítője volt (a vidéket ugyanis súlyosan érintette északi területeinek Törökországhoz kerülése, illetve az Iraktól való elszigeteltsége), első lépéseit Bagdad irányába tette. A puccs után – részben az Izraellel folyó fegyver-

32 Irak és Transzjordánia, a mai Jordánia jogelődje formálisan 1921-ben lett önálló állam, de mindkettőt – Egyiptomhoz hasonlóan – szövetségi és gazdasági egyezmény kötötte Angliához. Meyer–Bryšac, 2008. 259–292.

33 Seale, 1986. 16–23.

születi tárgyalások során – sürgősen szüksége volt katonai és diplomáciai támogatásra, illetve arra, hogy a kormányát a külföldi országok elismerjék. Irak és Jordánia azonban óvatos volt, tekintve hogy egy formális szövetség komoly szaúdi, egyiptomi és francia ellenkezést váltott ki, és könnyen jelenthetett volna háborút, ugyanakkor a helyzet Damaszkuszban a puccs után bizonytalan volt. Mire pedig döntésre határozták el magukat, már késő volt: az-Za’im már stabilan elkötelezte magát az amerikai gazdasági, illetve a szaúdi és az egyiptomi diplomáciai támogatás fejében.

Husnī az-Za’im bukását az említett lépés is siettette, mivel azok az erők, amelyek őt hatalomba segítették, még mozgásban voltak. Főként a hadsereg fiatalabb, arab nemzeti érzéstől átított tisztjei, illetve a gazdaság fontosabb szereplői elvetették a megkisebbitett Szíria önálló létét, és több államot magában foglaló uniót sürgettek. Ezek az erők emelték magasba al-Ĥinnāwīt. Irak a maga részéről szintén sokat tett azért, hogy az-Za’im megbukjon. A puccs után az új katonai kormányzatot Bagdad siettette az unió irányába, ám messze nem következetesen. Hiányzott a világos terv és az elszántság, így al-Ĥinnāwī is jobbnak tartotta óvatosan kitérni az ajánlat elől. Az év eleji dilemma: vajon van-e belső támogatottsága az uniónak, ismét felmerült, így az új szír kormányzat elnapolta az unió kérdését a nagy hirtelenjében kiírt választások utánra.

Az 1949-es szír választások a Néppárt, így az iraki tábor győzelmét hozták, a hatalom pedig visszakerült a polgári irányítás kezébe, ám sem a politikusok, sem a hadsereg nem támogatta egyértelműen az uniót. A Néppárt tagjai tartottak mind a nemzetközi hatásoktól, mind a hadseregtől, a hadsereg nagy része pedig, mivel tisztjeit áthatotta az arab nemzeti érzés, nem kívánt angol érdekszférába kerülni. A függetlenség és a köztársasági érzés felülírta az Irak iránti lelkesedést. Bár az egyesülés ilyen keretek között már nem volt reális, kiábrándulva mindkét tábor ígéreteiből és a túlzott angol függéséből, a hadsereg 1949 végén ismét a maga kezébe vette az események irányítását. Aš-Šiṣaklī korszaka a függetlenségpártiság erősödését hozta magával. A belső erők ekkor fontosabbnak vélték az ország megerősítését, mielőtt bármifajta egyesülés megvalósulna. Amikor 1954-ben a hadsereg visszaadta a hatalmat a civil irányítás kezébe, addigra az Irakot pártoló erők jelentős többségbe kerültek, 1955-ben azonban ismét döntően megváltoztak az erőviszonyok.³⁴

1952-ben Egyiptomban megdőlt a monarchia, és a hadsereg ‘Abd an-Nāšir³⁵ vezetésével – a hagyományos „oszd meg és uralkodj” politikával először és utoljára szakító módon – markánsan pánarab irányt vett. Ez a politika elutasított bármifajta szövetséget a volt gyarmattartókkal, nyílt együttműködést követelt a térség arab államai között és támogatott minden arab függetlenségi mozgalmat. Ettől

34 Seale, 1986. 24–63.

35 A monarchiát a hadseregen belül szerveződött Szabad Tisztek Mozgalma döntötte meg. 1953-ban, az Egyiptomi Köztársaság létrejöttékor annak első elnöke Muḥammad Nağīb lett, a mozgalom igazi irányítója és erős embere azonban Ćamāl ‘Abd an-Nāšir, Egyiptom második elnöke (1956–1970) volt. *The Cambridge History of Egypt*, 1998. vol. 2. 337–373.

kezdvé Kairó nyíltan ellenséges volt minden olyan arab kormánnyal szemben, amely szövetségben állt valamilyen nyugati nagyhatalommal.

1955-ben a bagdadi szerződés aláírásával létrejött a Közel-keleti Szerződés Szervezete vagy ismertebb nevén a Bagdadi Paktum,³⁶ amely alapjaiban megosztotta az arab közvéleményt. Az iraki vezetés jobban bízott a nyugati fegyverekben és diplomáciai támogatásban, mint az addig már többször leszerelt arab szolidaritásban, és a többi arab országot is sürgette, hogy lépjen be a szövetségbe. Az addig vele nyíltan szimpatizáló szír vezetést is erre kapacitálta, mivel potenciális szövetségest látott a visszatérő „régí gárdában”, és éppen ezért támogatta a nacionalizmusra építő aš-Šiřaklı bukását. A régi-új szír vezetés azonban – érezve saját belső támogatottságának hiányát és tartva a közvéleménytől – félt elfogadni egy gazdaságilag fontos, katonailag pedig jól igazolható szövetséget. Szíria tehát ismét a vetélkedés színtere lett. Ha ugyanis belép a Bagdadi Paktumba, Szíriát biztosan követte volna Libanon, Jordánia, valamint – még ha formálisan nem is csatlakozna, de biztosan támogatná a szervezetet – Szaúd-Arábia, míg ez esetben Egyiptom egyedül marad, és ‘Abd an-Nāšir politikája nyíltan megbukik. Szíria a csatlakozással utólag is megerősítette volna az iraki kormányt, amelynek mindezek ellenére voltak fenntartásai a Bagdadi Paktummal kapcsolatban. A másik oldalon pedig Egyiptom számára döntő fontosságú volt, hogy Szíria ne lépjen be a szövetségbe, mivel ez esetben az említett országok is távol maradnak a Bagdadi Paktumtól, így Irak elszigetelődik, ugyanakkor ezek az államok Kairó felé fordulhatnak.³⁷

A régi politikai osztály, mint láthattuk, előre menekült az Egyiptommal való unióba. Az unió sikerességét akadályozta a két ország egymástól való elzártsága, az eltérő nyelv és kultúra, valamint a fejlettségbeli különbségek. Szíria nem volt elég fejlett, hogy ebben az államszövetségben megfelelő színvonalú saját tiszti és hivatalnokállománnyal képviselje magát, de fejlettebb annál, hogy az egyiptomiak beözönlése ne sértse önértetét. A készülletlenség, a világos tervek hiánya, a nemzetközi kihívások, meg persze a személyi ambíciók és önzés mind siettették az elkerülhetetlen véget.

Az Egyiptommal alkotott államszövetség felbomlásával, amit ismét a hadsereg puccsa ért el, az inga ismét a másik irányba lendült ki, és Bagdad felé sodorta Damaszkuszt. 1958-ban ugyanis Irakban is megdőlt a monarchia, és az ország szintén nemzeti irányt vett. Sokáig úgy tűnt, Irak is részt vesz egy újabb térségbeli unió elképzelés megvalósításában, amit az iraki közvélemény döntő többsége is követelt. Ha létrejött volna egy iraki-szíriai unió, a hagyományos törésvonalak talán meghaladhatóak lettek volna, mert ez esetben Libanon és Jordánia csatlakozása – a helyi monarchia bukásával – elkerülhetetlenül bekövetkezik. Az új iraki vezetés azonban – tekintve hogy az a Szaúd-Arábia támogatta, amely nem kívánt egy gyenge Hāšimi-tömböt egy jóval nagyobbra és erősebbre cserélni – fontosabbnak ítélte saját belső megerősödését.

36 Kölcsönös védelmi szövetség Törökország, Irak, Irán és Pakisztán között, amelynek célja a NATO meghosszabbított karjaként a Szovjetunió feltartóztatása dél felől. A szövetség tagja lett Nagy-Britannia is. *Encyclopedia of Modern Middle East*, 2004. 363., 573–574.

37 Seale, 1986. 186–237.; *The Cambridge History of Egypt*, 1998. vol. 2. 337–358.

Az unió felbomlása logikus módon eltávolította Szíriát Egyiptomtól, ugyanakkor ismét közelebb hozta Irakhoz. 1963-ban ismét kedvező konstelláció alakult ki. A Ba'at Szíriában átvette a hatalmat, majd ezt követően hamarosan a hadsereg egy részének és a Ba'at helyi szervezetének szövetsége Irakban is. Minthogy a Ba'at és 'Abd an-Nāšir ideológiája nem, legfeljebb jövőképei és ambíciói tértek el egymástól, a nagykoalíció karnyújtásnyira tűnt. A vetélkedés tárgya immár Irak lett a három ország vezetői közt, ami egyre inkább személyi, semmint ideológiai dimenziót nyert. Azok a katonák ugyanis, akik Szíriában, illetve 'Abd as-Salām 'Ārif (Abd asz-Szalām Muhammad Ārif) vezetésével Irakban átvették a hatalmat, mélyen megosztottak voltak a Ba'at, egy kifejezetten szír képződmény és 'Abd an-Nāšir között. 1963-ban, egy sikertelen puccs után azonban 'Ārif szakított a Ba'at-szal és Egyiptom pártjára állt. Most tehát a konstelláció ironikus módon úgy alakult, hogy a forradalmi Szíria állt szemben a szintén forradalmi Irakkal és Egyiptommal, de egyben szemben állt a jordániai és a szaúdi monarchiával is. Ez a fordulat világosan jelzi, hogy mennyire megerősödött Damaszkusz, főként szellemi síkon, hiszen immár nem a mérleg nyelve volt, hanem az egyik hatalmi központ, ám helyzetét ez mégsem tette könnyebbé.³⁸

1968-ban Irakban kedvező fordulat állt be, amikor is a Ba'at átvette a hatalmat Bagdadban. Az ország elnöke Aḥmad Ḥasan al-Bakr (Ahmed Haszan al-Bakr) lett, ám a valós hatalmat unokaöccse, Ṣaddām Ḥusayn (Szaddám Huszein) gyakorolta. 1970-ben Szíriában Ḥāfiẓ al-Asad hatalomra kerülésével stabil kormányzat született. Ugyanebben az évben pedig Egyiptomban meghalt 'Abd an-Nāšir, és utóda, Sādāt (Anvar Szadat) elnöksége alatt Egyiptom visszatért hagyományos politikájához, ami szerint Egyiptom érdeke az első, és nem vállal kockázatokat más arab érdekekért. Ezzel Kairó kikerült az uniós tervekől, míg minden korábbinál stabilabb lehetőség adódott Szíria és Irak egyesülésére. A tárgyalások 1979-re célba is értek, és a már kész tervezet értelmében a két ország egyesült volna a Ba'at irányítása alatt. A gyenge Ḥasan al-Bakr lett volna az elnök, míg Ḥāfiẓ al-Asad alelnökként irányította volna az új államot. A személyi ambíciók azonban ismét erősebbnek bizonyultak, és Ṣaddām Ḥusayn, aki jogosan tartott attól, hogy kikerül a hatalomból, azon erőkre építve, amelyek nem nézték jó szemmel az uniót Szíriával, megindította a „Korrekciós Forradalmat”. Ṣaddām Ḥusayn Irak elnöke lett, az államapparátusból pedig eltávolították az unió minden hívét. Bár a két országot ugyanaz az ideológia vezette, névleg azonos célok alapján, vezetőik között pedig pusztán személyi ellentétek voltak, mégis pont utóbbiak miatt vált a két ország egymás legádázabb ellenségévé a 2000-es évek elejéig. Ekkorra Szíria élére új elnök került, míg Irak immár nem jelentett semmilyen veszélyt az 1991-es öbölháború és az azt követő embargók után. Az éppen csak újrainduló gazdasági együttműködésnek³⁹ 2003-ban az amerikai invázió azonban véget vetett.⁴⁰

38 Khadduri, 1978.

39 Szíria kész volt iraki olajat vásárolni és a meglévő vezetéken továbbítani, majd a világgpiacon értékesíteni, míg cserébe az embargót megkerülve alapvető cikkeket eladni. Lesch, 2005. 180–183.

40 Dawisha, 2009. 209–241.

Ekkorra azonban Szíria prioritásai már máshová estek. 1979-ben ugyanis Iránban kitört az iszlám forradalom, amely elsöpörte az amerikaiak által erősen támogatott iráni monarchiát, és az új forradalmi rendszer – bár teokratikus és ekképpen a Ba'at szellemiségével összeegyeztethetetlen volt – elkötelezte magát az olyan regionális ügyek mellett, mint a palesztinkérdés, illetve a térség megtisztítása a nyugati befolyástól. A forrongó és belsőleg megosztott Irán lerohanásában Irak komoly anyagi és politikai hasznot látott, így még ebben az évben háborút indított ellene. Míg az arab országok többsége megrettent az iszlám forradalom hevületétől,⁴¹ Szíria – éppen az Irakkal való ellentétéből következően – lehetőséget látott Iránban. Néhány arab ország támogatását megnyerve ugyan, mint Algéria vagy Líbia, de szinte egyedüliként szállított Iránnak, illetve kész volt közvetíteni Irán és az Irakot támogató arab kormányok között. Ebből, az iraki–iráni háború (1980–1988) éveit végig kitaró együttműködésből olyan szövetség született, amely 2006-ban hivatalos katonai szövetség lett.⁴² Bár szokás ezt a kapcsolatot egyfajta síita tengelyként aposztrofálni, utalva arra, hogy Irán síita többségű ország, míg 1970 óta Szíria élén az elnök és a hatalom birokosainak is komoly része síita, a valóságban két egymással nehezen összeegyeztethető rendszerről van szó. Míg Irán ma egy teokratikus ország, Szíria szekuláris. A két államot nem az ideológiai azonosság, sokkal inkább a közös fenyegetettség hozta össze és tartja együtt mind a mai napig. 1979-től az iraki fenyegetés, 2003 után Irak amerikai megszállása és az abból fakadó biztonsági kockázatok, majd 2011-től a szíriai háború és a Dā'īs (Iszlám Állam) felemelkedése, melynek Iránra nézve is komoly konzekvenciái vannak.⁴³

2003 után Szíria és Irán szorosan összehangolta iraki politikáját, ami az amerikai erők lekötését, egyben Irak talpra állítását célozta. Mind a két kormány támogatta a 2004 után létrejött új iraki kormányt, befektetéseivel pedig a gazdasági helyreállítást. Olyan helyzet állt elő, hogy Libanon, Szíria, Irak és Irán között – bár a biztonsági helyzet száz éve most a legrosszabb – a fenyegetés következtében olyan együttműködés jött létre, amely a viszonyok javulásával stabil tömböt hozhat létre. Hetven év viszontagságai után tehát olyan helyzet alakult ki, amely államok egyesülését rövid távon lehetetlenné teszi, ugyanakkor a térségben két hatalmi tömb alakult ki. Az egyik oldalon ott áll Libanon – elsősorban a Hizb Allah (Hezbollah) –, Szíria, Irak és Irán, lehetőségeihez mérten Algéria, külső támogatóként pedig Oroszország és Kína. A másik oldalon ott áll az Öböl Menti Együttműködési Tanács (GCC: Kuvait, Bahrein, Katar, Egyesült Arab Emírségek, Omán és Szaúd-Arábia), a Szaúd-Arábiának kiszolgáltató Jordánia, valamint Izrael, külső támogatóként pedig elsősorban az Egyesült Államok, illetve az Isztambuli Együttműködés Kezdemé-

41 Tekintve hogy az új rendszer pont egy olyan monarchiát söpört el a társadalom alsóbb rétegeire építve, melyet a Nyugat erősen támogatott, jogos volt a félelem a Perzsa-öböl monarchiáiban, Egyiptomban, de még Irakban is. A „forradalom exportját” az új iráni vezetés egészen Homeini (Khomeini) ajatollah 1989-es haláláig hirdette is. Maltzahn, 2015. 1–82.

42 *Iran, Syria sign agreement*, 2006.

43 Maltzahn, 2015. 1–82.; Goodrazi, 2009.

nyezése formájában a NATO.⁴⁴ E két tömb között őrlődik a belsőleg is megosztott Jemen, a forradalom után éppen csak stabilizálódó Egyiptom, illetve Törökország. Ezek az országok stabilan kötődnek az egyik, illetve a másik tömbhöz, mégis az egyes ellenérdekelt tömbön belül is vannak olyan országok, amelyek a másik tömbhöz tartozó országhoz fűződő érzékeny viszonyuk miatt lavírozni kényszerülnek.⁴⁵

*

SzírIA függetlenségének hetven évét változatos, útkeresésekkel és útvesztésekkel tarkított időszaként lehet jellemezni, ez azonban egyáltalán nem egyedi. Ami egyedivé teszi, az, hogy sokáig SzírIA híján volt olyan stabil kormányzatnak, amellyel a többi térségbeli ország rendelkezett. Valahányszor megvolt egy másik arab állammal megvalósítandó unió belső támogatottsága, a külső feltételek hiányoztak, ha pedig azok adottak voltak, a belső törésvonalak akadályozták meg a valós egysülést. Abban a két esetben pedig, amikor a külső és a belső feltételek is kedvezőek voltak – 1958-ban Egyiptommal, illetve 1979-ben Irakkal –, a gazdasági fejlettségbeli különbségek és a személyi ambíciók tették lehetetlenné a kívánt cél megvalósítását. SzírIA függetlensége pillanatától sokáig őrlődött Irak, illetve az egyiptomi-szaúdi tömb között. Nem érezve elég erősnek és életképesnek önmagát, saját fejlődését csakis más arab államokkal együtt képzelte reálisnak. 1970-től azonban olyan belső – nagyrészt a Ba'at által kialakított – integritás épült ki SzírIában, amely alapján Damaszkusz el tudta fogadni saját önállóságát. Csalódva mind az egyiptomi, mind az iraki szövetségben, SzírIA ettől kezdve inkább saját magára koncentrált, és bár gazdasági adottságai nem predesztinálták arra, önálló szereplővé vált. Nehéz belső helyzete miatt ma úgy tűnik, mintha csak a folyamatos iráni és orosz támogatás tartaná kormányát felszínen, valójában Damaszkusz nem játszik alárendelt szerepet. Jelenleg az iráni–iraki–orosz tömbben foglal helyet, ám a válság elmúltával és a gazdaság helyreállításával SzírIA valós hatalmi szerepe ismét meg fog nőni. Integritása arab szomszédjainál nagyobb, katonai ereje pedig elég lesz ahhoz, hogy megfelelő védelmet biztosítson. E hetven év fejlődése bizonyos értelemben kudarcok sorozata, ám SzírIA belső rendszere minden korábbinál stabilabb, ebből következőleg pedig az ország – bár nem ez volt a célja – önálló hatalmi szereplő lett. Ez a kép 2011-ben biztos igazolható volt, és ugyan napjainkban ez kétségbe vonható, a válság elmúltával ismét bebizonyosodik majd.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Bakrī

2013 Bakrī, Muṣṭafa: *Suqūṭ al-Iḥwān*. [A Testvériség bukása.] Kairó, 2013.

44 ICI, 2011.

45 Sógor, 2015.

Dam

1996 Dam, Nikolaos van: *The Struggle for Power in Syria. Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. New York, 1996.

Dawisha

2009 Dawisha, Adeer: *Iraq. A Political History from Independence to Occupation*. Princeton, 2009.

Encyclopædia of Modern Middle East

2004 *Encyclopædia of Modern Middle East & North Africa*. 2nd ed. Ed.: Mattar, Philip. New York, 2004.

Finkel

2007 Finkel, Caroline: *Osman's Dream. The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*. New York, 2007.

Goodarzi

2009 Goodarzi, Jubin M.: *Syria and Iran. Diplomatic Alliance and Power Politics in the Middle East*. London, 2009.

ICI

2011 *Istanbul Cooperation Initiative (ICI)*. 2011. november 18. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_58787.htm?

Iran, Syria sign agreement

2006 Iran, Syria sign defense agreement. In: *Ynetnews.com*, 2006. június 16. <https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-3263739,00.html>.

Kechichian

2001 Kechichian, Joseph A.: *Succession in Saudi Arabia*. New York, 2001.

Khadduri

1960 Khadduri, Majid: *Independent Iraq 1932–1958. A Study in Iraqi Politics*. London, 1960.

1978 Khadduri, Majid: *Socialist Iraq. A Study in Iraqi Politics since 1968*. Washington, 1978.

Khoury

2014 Houry, Philip Shukry: *Syria and the French Mandate. The Politics of Arab Nationalism, 1920–1945*. Princeton, 2014.

Lesch

2005 Lesch, David W.: *The New Lion of Damascus. Bashar al-Asad and Modern Syria*. New Haven, 2005.

Lugosi

2006 *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Szerk.: Lugosi Győző. Bp., 2006.

Maltzahn

2015 Maltzahn, Nadia von: *The Syria–Iran Axis. Cultural Diplomacy and International Relations in the Middle East*. London, 2015.

Meyer–Bryson

2008 Meyer, Karl E.–Bryson, Shareen Blair: *Kingmakers. Invention of the Modern Middle East*. London, 2008.

Sa'āda

1937 Sa'āda, Anṭūn: *Nuṣū' al-Umam*. [Nemzetek fejlődése.] Bejrút, 1937.

Seale

1986 Seale, Patrick: *The Struggle for Syria. A Study of Post-War Arab Politics*. London, 1986.

Sógor

2015 Sógor Dániel: „Sû-félhold”? Libanoni–szír–iraki–iráni együttműködés a terror árnyékában. In: *Magyar Szemle*, 24. (2015) 9–10. sz. 114–122., 11–12. sz. 86–93.

The Cambridge History of Egypt

1998 *The Cambridge History of Egypt*. Vol. 1. *Islamic Egypt, 640–1517*. Vol. 2. *Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Ed.: Daly, Martin W., Cambridge, 1998.

Uzer

2010 Uzer, Umut: *Identity and Turkish Foreign Policy. The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*. London, 2010.

Yapp

1991 Yapp, Malcolm: *The Near East since the First World War*. London, 1991.

DÁNIEL SÓGOR

SYRIA – AN OLD-NEW PATHFINDER COUNTRY

Syria is no doubt in the center of interest in these days, most especially for the ongoing war there, and its consequences both to the region, and to the world in general. Yet the general knowledge is relatively low about this unique Arab country. Articles and news are plenty indeed, focusing on daily events, but the reasons behind them are seldom well explained. Syria has a complex and very puzzling modern history, which in a nutshell reveal most of the typical problem of the Arab Middle East. When this ancient country gained a brand new statehood in 1946 it was a pawn in the hands of the regional powers, drifting between them. But by the late 1970s Syria gained its own content and power, and started to effect the regional realities much more, then those effected Damascus. This transformation, however, was not without deep struggles – political, ideological, and social –, which this country had to fight through. This article tries to summarize the most significant features of this still ongoing transformation.

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN*

A Szovjetunió és Oroszország a Közel-Keleten

TANULMÁNYOK

Oroszország a Szovjetunióhoz képest jóval kevesebb erőforrással és politikai eszközzel rendelkezik, mint elődje. Mindez a Szovjetunió felbomlását követő évtizedben jelentősen visszavetette Moszkva közel-keleti ambícióit, amelyek már csak azért is korlátozottabbá váltak, mert maga az új orosz vezetés is úgy gondolta, hogy jobb a térségből visszavonulni és eltávolodni azoktól az arab országoktól, amelyek „barátsága” a demokratizálódó Oroszország számára kellemetlennek, sőt kifejezetten kínosnak tűnt. Az 1990-es évek elején a Kreml a Közel-Keleten is igyekezett bizonyítani, hogy másfajta politikát követ, mint követett egykor a Szovjetunió. A jelicini vezetés számára mindennél fontosabb volt a „kollektív Nyugat” jóindulatának elnyerése. Ezt szolgálta a közel-keleti visszavonulás is.

A nyugati hatalmak jóindulatának elnyerése – mint az orosz külpolitika egyik első számú célkitűzése – már az 1990-es évek közepétől kezdett háttérbe szorulni, de érdemi fordulatra csak Vlagyimir Putyin színrelépésével került sor, de még vele sem azonnal. Borisz Jelcin utódjának első elnöki ciklusára ugyanis még sokkal inkább volt jellemző a Nyugattal való kiterjedt kapcsolattartás, mint a konfliktuskeresés. Igaz, a putyini külpolitika már jóval határozottabban képviselte az orosz érdekeket, mint ahogyan az 1990-es években történt. E fordulat részeként Oroszország már a 2000-es évek elején elkezdett egyre aktívabb szerepet vállalni a Közel-Keleten is. Erre azért kerülhetett sor, mert már röviddel Putyin beiktatása után elindult az oroszországi belpolitikai helyzet stabilizálódása, az állami intézmények megerősödése és a gazdasági növekedés. Ráadásul mindez találkozott a külpolitikai aktivitás fokozásának szándékával és azzal az új keletű törekvéssel, hogy Moszkva megpróbált a korábbiaknál erőteljesebben fellépni az orosz üzleti érdekek védelmében.

Ám hiába igyekezett a jelicini vezetés az 1990-es évek elején szakítani a „hidegháború” örökségével, annak minden elemétől mégsem tudott megszabadulni. Azért nem, mert a térségbeli szovjet szerepvállalás emléke nem tűnt el nyomtalanul: az arab világ számos országa és Irán továbbra is úgy tekintett Moszkvára, mint potenciális politikai szövetségesre, vagy olyan elfogulatlan közvetítőre (*honest broker*), amely képes garantálni biztonságát.

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., sz.biro.zoltan@btk.mta.hu).

A Szovjetunió közel-keleti politikája

A Szovjetunió fontos közel-keleti tényezőként a „nemzeti felszabadító mozgalmak” felfelé ívelő szakaszában jelent meg. A gyarmati rendszer felbomlásának hullámai, az arab országokban lejátszódó – a monarchiák összeomlásával járó – „forradalmak” az 1950-es évek elejétől különböző nacionalista csoportokat emeltek hatalmi helyzetbe. Ezek az új elittek elsődleges céljuknak a nemzetállami alapok lefektetését tekintették. A korabeli szovjet vezetés internacionalista ideológiájából következően fenntartásokkal tekintett ezekre a mozgalmakra. Moszkva egy ideig tartotta is magát ehhez a felfogáshoz, de nem sokáig. A Szovjetunió nagyhatalmi érdekei ugyanis fontosabbnak bizonyultak az ideológiai korlátoknál. Azért, hogy azok ne nehezítsék meg a térségbeli szovjet jelenlétet, Moszkva már az 1950-es évek második felére kidolgozta azt az új ideológiai konstrukciót, amely szerint az emberiség jövőjét immár nem egy, hanem három „forradalmi áramlat” határozza meg: a nemzetközi kommunista mozgalom, a nemzetközi munkásmozgalom és a nemzeti felszabadító mozgalom.¹

Ilyen ideológiai keretek között már nem jelentett gondot a fejlődő országok nacionalizmusának integrálása a „világméretű forradalmi folyamatba”. Ez az új ideológiai keret jelentősen megkönnyítette a Szovjetunió gyakorlati kapcsolattartását, olyannyira, hogy az 1950-es évek derekától Moszkva sorra kötötte meg azokat a kormányközi megállapodásokat a fejlődő világ országaival, amelyek keretében gazdasági és technológiai segítséget nyújtott. Ilyen szerződése a Szovjetunióval 1957-ben még csak 17 országgal volt, 1961-ben már 28-cal, 1971-ben 55-tel, 1981-ben 81-gyel, míg a Gorbacsov-korszak elején 83-mal.²

A szovjet szállítások többnyire a Moszkva által folyósított hitelek terhére történtek. A Kremlnek ugyanis szinte mindent megért, hogy politikai befolyását – a gazdasági és technológiai segítségnyújtás eszközével élve – minél több országra terjessze ki. A kihelyezett hitelek nagysága 1989-re elérte a 85,8 milliárd rubelt. Ebből 42 milliárd a fejlődő világ országaira esett. A Szovjetunióval szemben legnagyobb tartozást India, Szíria, Irán, Afganisztán, Etiópia, Algéria, Líbia, Egyiptom, Nicaragua és a Jemeni Arab Köztársaság halmozott fel.³ A felsorolt államok két kivétellel a „Nagy Közel-Kelet” országaihoz tartoznak. Közülük kettő – Egyiptom és Szíria –, továbbá Irak volt az a három állam, amely az 1950-es évekkel kezdődően Moszkva számára a legfontosabb volt.

Egyiptom

A szovjet párt- és állami vezetés a Gamal Abden-Nasszer vezette 1952-es fordulatot követően egy ideig kifejezett gyanakvással követte a monarchiát megdöntő és a köztársaságot kikiáltó fiatal nacionalista tisztek tevékenységét. Hozzájuk fűződő vi-

1 Звягельская, 2017. 18–19.

2 Lásd: *Построено при содействии Советского Союза*, 1982. 16.; Полюнов, 2015. 193.

3 A Szovjetunió hitelkihelyezéseiről először 1990 tavaszán számolt be a szovjet sajtó. Az *Izvesztija* március 4-i számában közölt adatokat idézi: Полюнов, 2015. 194.

szonya csak azok után változott meg, hogy az egyiptomi kormányzat a Szovjetunióhoz fordult segítségért. Ettől megenyhült a szovjet párt- és állami vezetés, és a kairói kapcsolatokban kezdett olyan lehetőségeket látni, amelyekről – holmi ideológiai megfontolások miatt – nem akart lemondani, és ezért a segítségkérést követően gyors cselekvésre szánta el magát. Ebben két körülmény is segítségére volt. Egyrészt az az egyre növekvő egyiptomi aggodalom, amit Izrael fokozódó katonai aktivitása váltott ki. Ilyen geopolitikai környezetben a Szovjetunió Kairó számára olyan biztonságot garantálni tudó államnak tűnt, amely képes eloszlatni félelmeit. Másrészt az is közrejátszott Moszkva gyors régióbeli pozícionyerésében, hogy a nyugati államok – korábbi ígéreteiket felülvizsgálva – megtagadták Egyiptom hitelkérelmének teljesítését. Az új kairói vezetés ugyanis az ország gyors és eredményes modernizálásához elengedhetetlennek tartotta a folyamatos és megbízható energiaellátás megteremtését. Ezt a célt szolgálta a mintegy egymilliárd dollárt igénylő Asszuáni-gát megépítése a Níluson.

A terv felmerülésekor mind a Világbank, mind az Egyesült Államok és Nagy-Britannia felajánlotta, hogy kész az Egyiptom által biztosított 700 millió dolláron felüli részt hitelezni. Erre azonban nem került sor, mert a hitelfolyósítást megzavarta a Törökország és Irak között megkötött *bagdadi paktum*. Az 1955 februárjában parafált szerződéshez már április elején csatlakozott Nagy-Britannia, majd az ősz folyamán Pakisztán és Irán is. Washington bízott abban, hogy rövid időn belül Egyiptom is részese lesz a Szovjetunió feltartóztatását szolgáló megállapodásnak. Ám Nasszer, aki országa külpolitikai irányvonalaként az elnemi kötelezettséget választotta, megtagadta a paktum aláírását. A csatlakozás elutasítása pillanatok alatt kiélezte az amerikai–egyiptomi viszonyt. Azt követően pedig, hogy Nasszer bejelentette, Egyiptom fegyvereket vásárol a Szovjetuniótól, a nyugati hatalmak azonnal visszavonták korábbi, hitelfolyósításra tett ígéretüket. Ekkor azonban Moszkva – felismerve a kialakult helyzetben rejlő lehetőségeket – rögtön felajánlotta a gát felépítéséhez szükséges hiányzó hitelt, ráadásul kamatmentesen.⁴ A Kreml lépése hosszú időre meghatározta a szovjet–egyiptomi kapcsolatok jellegét, a két ország közti szoros szövetségi viszonyt. Ebben a kapcsolatrendszerben kitüntetett szerepet játszott Moszkva Egyiptomnak nyújtott katonai segítsége, ami – a jelentős fegyverszállítások mellett – időről időre szovjet harcoló alakulatok közvetlen, ám rejtett bekapcsolódását is jelentette az Izrael elleni harcban.⁵

A Nasszer vezette Egyiptom nem ismerte el a zsidó államot. Sőt, nemcsak hogy nem ismerte el, de legfőbb céljának – ahogy a térség többi arab állama is – Izrael megsemmisítését tekintette. Ám mielőtt háborút indított volna, szerette volna megtudni Moszkva álláspontját. Annak érdekében, hogy magas szinten tisztázzák

4 Звягельская, 2017. 17–18.

5 Moszkva a „Kaukázus” fedőnevű művelet keretében 1970-ben föld-levegő rakétákkal felszerelt légvédelmi csapatokat, valamint jelentős számú légierőt telepített Egyiptomba. A szigorúan titkos művelet során 70 modern MIG-21-es vadászbombázó és mintegy száz azokat kiszolgáló szovjet pilóta érkezett az észak-afrikai országba. A művelet titkosságának megőrzése érdekében a szovjet pilóták által vezetett szovjet tulajdonban lévő repülőgépekre egyiptomi felségjelzés került. A „Kaukázus” művelet részleteire vonatkozóan lásd: Дрогозов, 2004. 336–352.

a szovjet vezetés viszonyát egy majdani Izrael elleni háborúhoz, már 1965. május végén Moszkvába küldték az egyiptomi hadügyminisztert, Shams Al Din Badrant. Az egyiptomi politikust maga a szovjet kormányfő, Alekszej Koszigin fogadta, aki lehűtötte vendége reményeit, merthogy világosan értésére adta: Moszkva nem támogat semmiféle megelőző csapást Izrael ellen.⁶ Azt, amennyiben megtörténne, agresszióknak tekintené. Badran Kairóba visszatérve tájékoztatta minderről Nasszert. Ugyanakkor ehhez azt is hozzátette, hogy Moszkva azt azonban megígérte, amennyiben az Egyesült Államok Izrael oldalán belépne a háborúba, úgy ő is beavatkozik. Nasszer mindezt úgy értelmezte, hogy Egyiptomnak el kell viselnie Izrael első csapását, és csak ez után veheti fel a harcot. Az ország legfőbb katonai vezetőit is ennek szellemében tájékoztatta, akik ezt tudomásul vették. Egyedül a légierő parancsnoka akadékoskodott, aki figyelmeztette Nasszert, hogy ez a taktika könnyen végzetessé válhat. És két évvel később, 1967-ben azzá is vált.

Az Izrael határainál felsorakozó és jelentős túlerőben lévő egyiptomi, szíriai, jordániai és iraki hadsereg pár nap alatt – Izrael megelőző csapásának következtében – megsemmisítő vereséget szenvedett. A hatnapos háború⁷ során egyértelműen kiderült, hogy a haderő és hadfelszerelés számbeli fölénye önmagában nem garantálja a győzelmet. Ahhoz még valami másra is szükség van: leginkább felkészült, a modern fegyvereket kiválóan ismerő és alkalmazni tudó tisztekre és katonákra. Moszkva azonban a súlyos vereség ellenére sem volt hajlandó levonni ezt a tanulságot, és már röviddel a háború befejezését követően újabb jelentős fegyverszállításokba kezdett. Ennek következtében már néhány évvel a katasztrófális vereség után a Szovjetunió közel-keleti szövetségesei, élükön Egyiptommal, újra jelentős létszám- és eszközfölénybe kerültek Izraellel szemben.⁸ Ám a súlyos háborús kudarc után nemcsak fegyverek érkeztek Egyiptomba, hanem újabb szovjet katonai tanácsadók is. Már június közepén Kairóba látogatott a szovjet fegyveres erők vezérkari főnöke, Matvej Zaharov marsall, aki magával vitte az Egyiptomba telepített katonai tanácsadók új parancsnokát, Pjotr Lascsenko vezérezedest. A tábornokhoz röviddel ezt követően csatlakozó új tanácsadók pedig néhány héten belül kidolgozták az egyiptomi hadsereg irányításának új rendszerét, ami – többek között – azt jelentette, hogy összevonták a légierő és a légvédelem irányítását.⁹ Erre azért került sor, hogy többé ne ismétlődhessen meg az, ami a hatnapos háború első napján történt, hogy az egyiptomi (de éppúgy a szíriai, jordániai és iraki) légierő gépeinek nagy részét még azelőtt megsemmisítették az izraeli vadászbombázók, hogy azok a levegőbe emelkedtek volna.

Gamal Abden-Nasszer 1970-ben bekövetkező halálával a szovjet–egyiptomi kapcsolatok új korszaka vette kezdetét. Ennek első jelei már röviddel az új elnök, Anvar Szadat beiktatása után megmutatkoztak. Az utód hiába volt Nasszer közeli munkatársa – 1964-től egyik alelnöke, majd 1969-től e poszt egyedüli birtokosa –, gyorsan eltávolodott elődje arab szocializmust és pánarab eszméket hirdető politi-

6 Брутенц, 1998. 196.

7 A hatnapos háború részletes történetére vonatkozóan lásd: Churchill, R.–Churchill, W., 1967.

8 Дроговоз, 2004. 325–326.

9 Уо. 328–330.

kájától. Ennek jegyében már 1971-ben megváltoztatta az ország addigi hivatalos elnevezését Egyesült Arab Köztársaságról Egyiptomi Arab Köztársaságra. És már ezt megelőzően májusban letartóztatta azokat a Nasszerhez közel álló politikusokat, akik nem értettek egyet új irányvonalával és megpróbálták ellenzéki csoportként megszerveződni.

Szadatot a nasszeri kurzustól való fokozatos eltávolodása azonban nem akadályozta meg abban, hogy a Szovjetunióval 1971. május 15-én barátsági és együttműködési szerződést írjon alá.¹⁰ Am nem sokkal ezt követően a szovjet katonai hírszerzés arról értesült, hogy az Egyesült Államok vezetése bizalmas csatornákon át tájékoztatta Szadatot arról, hogy „minden lehető segítséget” megad Egyiptomnak, ha az hajlandó megválni a szovjet katonai tanácsadóktól.¹¹ Az egyiptomi elnök – miközben nyilván mérlegelte a „patrónusváltás” lehetséges előnyeit és kockázatát – próbálta maximálisan kihasználni a Szovjetunióval megkötött barátsági szerződésben rejlő lehetőségeket, és már októberben újra ellátogatott Moszkvába. Utazásának az volt a célja, hogy a brezsnyevi vezetést újabb nagyszabású fegyverszállításokra bírja. A Kreml azonban ekkor már gyanakvó volt. Részben azért, mert rossz néven vette a hozzá és a korábban Nasszerhez leginkább közel álló egyiptomi politikusok letartóztatását, részben pedig azért, mert tudomására jutott, hogy Kairó igyekszik az amerikaiak bizalmába férkőzni. Mindezek ismeretében a szovjet vezetés úgy döntött, hogy nem teljesíti Szadat kérését és nem növeli meg az Egyiptomba irányuló fegyverszállításait.¹²

Az egyiptomi elnök azonban nem adta fel, és rövid időn belül még további két alkalommal próbálta meggyőzni Leonyid Brezsnyevet. Ezért előbb 1972 februárjában, majd két hónappal később ismét Moszkvába látogatott, próbálkozásai azonban mindkét esetben kudarcra zártak. Ezek után – talán már meg sem lepve Moszkvát – jött Szadat válasza. Az egyiptomi elnök néhány hónappal utolsó moszkvai útja után, 1972. július 18-án bejelentette: „a szovjet katonai tanácsadók és szakértők küldetése befejeződött.” Vagyis felszólította Moszkvát tanácsadói visszavonására.¹³ Szadat meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunió sem a katasztrófával végződő hatnapos háború előtt, sem azt követően nem adott meg minden szükséges támogatást ahhoz, hogy Egyiptom felülkerekedhessen Izraelen, ezért attól a pillanattól kezdve, hogy elnökké választották, elkezdett kihátrálni a Moszkvával fenntartott szoros kapcsolatokból és próbált közelebb kerülni az Egyesült Államokhoz.

Ebben a köztes – a Szovjetuniótól távolodó és az Egyesült Államokhoz közeledő – helyzetben szánta el magát Egyiptom és Szíria elnöke, hogy revansot vesz a hatnapos háborúban elszenvedett súlyos vereségért és jelentős területi veszteségekért. Egyeztetett módon 1973. október 6-án indítottak támadást az egyiptomi erők a Sínai-félszigeten, míg a szíriaiak a Golán-fennsíkon. Izraelt meglepetésként érte az agresszió. Az engesztelés napját (*jom kippur*) ünneplő ország nem volt erre

10 Рогоза–Ачкасов, 2005. 153.

11 Уо. 153–154.

12 Mindez egyértelműen kiolvasható volt a látogatás végén kiadott közös nyilatkozatból. Lásd: *Pravda*, 1971. október 4.

13 A szovjet tanácsadók kiutasítására vonatkozóan lásd: Примаков, 2006. 144.; Примаков, 1985. 25.

felkészülve. A jelentős arab sikerekkel induló háború azonban végül mégsem zárult a támadók győzelmével. Az izraeli erők ugyanis néhány nap elteltével átvették a kezdeményezést, és ellentámadást indítottak. A harctéri fordulat nyugtalanná tette a moszkvai vezetést, és ezért Andrej Koszigin szovjet miniszterelnök október 16-án Kairóba repült, hogy meggyőzze Szadatot a háború mielőbbi befejezéséről.¹⁴ Miután a szemben álló felek számára néhány hét után nyilvánvalóvá vált, hogy egyikük sem tud a másikon felülkerekedni, a háború október végén befejeződött. Az ekkor kialakult katonai patthelyzet nyitotta meg az utat a háborút követő, éveken át tartó tárgyalások előtt, amelyek végül Camp Davidben 1978. szeptember közepén azzal a kompromisszummal zárultak, hogy Egyiptom – az arab országok közül elsőként – elismerte Izraelt szuverén államként, Tel-Aviv pedig ígéretet tett arra, hogy visszaadja Egyiptomnak a Sínai-félszigetet.¹⁵

Az amerikai elnök, Jimmy Carter közreműködésével létrejött Camp David-i megállapodás alapozta meg a következő év márciusában aláírásra kerülő egyiptomi–izraeli békeszerződést. Eközben a békefolyamatot kívülállóként szemlélő Szovjetunió kénytelen volt csalódottan tudomásul venni, hogy korábbi legfőbb közel-keleti szövetségese, Egyiptom fokozatosan eltávolodik tőle. Abban, hogy ez bekövetkezett, valószínűleg szerepet játszott a Szovjetunió közel-keleti politikájának kétértelműsége is. Egyfelől Moszkva ugyan kész volt fegyvereket szállítani szövetségeseinek, de csak olyan mértékben, hogy az alapjaiban ne forgassa föl a térségbeli erőviszonyokat. Az ugyanis – a kreml-i álláspont szerint – könnyen háborús kalandokra csábíthatná a magát Izraelnél erősebbnek érző arab országokat. Moszkva azonban minden újabb konfliktusban annak kockázatát látta, hogy szövetségesei ismét kudarcot vallanak, és ezért a korábbiaknál erőteljesebben, netán közvetlenül is be kell majd avatkoznia. A Kreml viszont nem akart ilyen kalandokba keveredni. Másrészt a szovjet vezetés nem tekintette céljának – még ha erről érthető módon nyilvánosan nem is beszélt – a közel-keleti válság megoldását. Neki sokkal inkább megfelelt az elhúzódó konfliktus. Ezzel ugyanis biztosítottak látta, hogy az arab országok egy része fontosnak tartja térségbeli jelenlétét és támogatását. Egyiptom különalkuja Izraellel leginkább azért fáj Moszkvának, mert kikezdte régióbeli nélkülözhetetlenségét.

Irak

A Szovjetunió – Egyiptom mellett – kiterjedt politikai, gazdasági és katonai kapcsolatokat alakított ki Irakkal is. Ez a folyamat azok után gyorsult fel, hogy 1968 júliusában az iraki Baasz Párt vezetője, Ahmed Haszan al-Bakr került hatalomra. Az anti-imperializmus, a pánarabizmus, a sajátos arab szocializmus és a nacionalizmus furcsa elegyének jegyében fellépő párt és annak vezetése rövid időn belül szót értett

14 Lásd erre vonatkozóan a KGB első főcsoportfőnöksége (külső hírszerzés) helyettes vezetőjének visszaemlékezéseit. Vagyim Kirpicsenko egyike volt azoknak, akik elkísérték Koszigin Kairóba. Кирпиченко, 1993. 132–133.

15 Izrael 1982-re kivonta erőit és telepeseit a Sínai-félszigetről. A Camp David-i megállapodás szövegét lásd: <http://www.mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/camp%20david%20accords.aspx>.

a térségben mind kiterjedtebb kapcsolatokat kereső Moszkvával. A két ország egyre szorosabbá váló viszonyát az 1972-ben aláírt *barátsági és együttműködési szerződés* teljesítette ki. Bagdad és Moszkva kapcsolatát ugyan időről időre beárnyékolta az országot 1979-től irányító Szaddám Huszein kiszámíthatatlan, fordulatokban gazdag, nemegyszer felesleges kockázatokat vállaló politikája. Szovjet részről azonban készek voltak számos dolgot lenyelni, mert Moszkva még az 1980-as években is rendkívül fontosnak tartotta iraki jelenlétét és befolyását, ami ugyan csak kisebb-nagyobb kihagyásokkal érvényesült, de mégis több volt annál, mint ami a két ország szakítása után maradt volna. Szaddám azért lehetett viszonylag független ebben a kapcsolatrendszerben, mert az ország igen jelentős kőolajbevételekkel és édesvíztartalékokkal rendelkezett. Annak ellenére, hogy szovjet részről gyakran voltak elégedetlenek Szaddám politikájával, Irakot – tekintettel térségbeli jelentőségére – Moszkvában hosszú időn át „szocialista orientációjú” országgént tartották számon.

Az 1980 és 1988 közt folyó iraki–iráni háborút a Szovjetunió többször nyilvánosan elítélte, mint olyan konfliktust, amely árt a világ „nemzeti felszabadító mozgalmainak”.¹⁶ Ám ez a háború elleni kiállás nem akadályozta meg Moszkvát abban, hogy mindkét félnek fegyvereket szállítson. Egyes források szerint a Szovjetunió az 1980-as években évente közel egymilliárd dollárért adott el hadi felszerelést és lőszeret Iraknak.¹⁷ Irak azonban nemcsak Moszkvától kapott fegyvereket, hanem az Egyesült Államoktól is. Ez a furcsa, már-már bizarr kétkulacos politika azonban nemcsak az iraki elnökre volt jellemző, de – mint ahogy utaltunk már erre – a moszkvai magatartásra is. A Szovjetunió ugyanis Iránnak legalább akkora értékben szállított fegyvereket és egyéb hadi felszerelést, mint Iraknak.¹⁸ Teherán azonban – ellentétben Bagdaddal – nem szövetségesei kölcsönéből fizetett a fegyverekért, hanem saját tartalékaiból, ami nyilván vonzóvá tette ezt a piacot, és részben magyarázatát adta az iráni szovjet szállításoknak. Az utóbbira Moszkva annak ellenére is hajlandó volt, hogy Irán számos eszközzel és módon támogatta a szovjetek ellen Afganisztánban harcoló modzsahedeket. De mert a kétoldalú fegyvereladások révén háborús körülmények között próbálhatta ki addig még nem tesztelt eszközeit – és egyébként sem volt érdekelt egyik fél győzelmében sem –, gond nélkül szállított fegyvereket mindkét félnek.¹⁹

A hosszan elhúzódó háború – miután annak nem lett egyértelmű győztese – nehéz helyzetbe hozta Irakot. Mindenekelőtt azért, mert Bagdad a háború idején közel 30 milliárd dollárnyi kölcsönt vett fel. Ennek nagy részét Szaúd-Arábia és Kuvait folyósította.²⁰ Ráadásul a háború egy szakaszában Irak elveszítette az olajkivitele szempontjából kulcsjelentőségű kikötőjét, és ezért kénytelen volt kuvaiti kikötő-

16 Агаев, 1981. 245.

17 Фалунин, 2008.

18 Nemcsak a Szovjetunió szállított fegyvereket Iránnak, de titokban – Izrael közvetítésével – az Egyesült Államok is. Az ügylet azonban 1986 végén nyilvánosságra került és komoly belpolitikai botrányt keltett. Ez lett az *Iran-Contra affair* vagy *Irangate* ügy.

19 Фалунин, 2008.

20 Kuvaittal szemben mintegy 13 milliárd dollárnyi tartozást halmozott fel Irak. Lásd: Звягельская, 2017. 35.

kön keresztül lebonyolítani kőolajexportját. Az ehhez kapcsolódó tranzitdíjból is jelentős iraki tartozások halmozódtak fel. Az iraki vezetés súlyos anyagi helyzetén úgy próbált javítani, hogy igyekezett az olajkitermelő országokat rábírni a kitermelt olaj mennyiségének csökkentésére, ettől remélve az olajárak növekedését. Másrészt, amennyiben ez nem bizonyul járható útnak, úgy a Kuvaittal szembeni tartozások vagy azok egy részének leírásában látott megoldást Bagdad.²¹

Ezek a tárgyalási kísérletek azonban valószínűleg csak elterelő manőverek voltak. Azokkal párhuzamosan, sőt minden bizonnyal már azokat megelőzően körvonalazódott egy jóval merészebb elképzelés is, mely szerint egész egyszerűen el kell foglalni a jelentős katonai erővel nem rendelkező szomszédos országot, Kuvaitot. Ezzel ugyanis egy csapásra három dolgot is sikerülne megoldani. Egyrészt okafogyottá válna a Kuvaittal szemben fennálló tartozások visszafizetése. Másrészt iraki felügyelet alá kerülnének a mintegy százmilliárd hordónyira becsült kuvaiti kőolajtartalékok. Harmadrészt pedig olyan értékes kikötőkhöz jutna Bagdad, amelyek lényegesen megkönnyítenék Irak kőolajexportját. Szaddám Huszein, miközben e tervét szőtte, a jelekből ítélve úgy gondolhatta, hogy komoly nemzetközi reakciókkal nem kell majd számolnia. De súlyosan tévedett. Már Kuvait lerohanásának napján, 1990. augusztus 2-án összeült az ENSZ Biztonsági Tanácsa és Irakot agresszorként ítélte el.²²

Az iraki támadás nyomán kialakult helyzetet mind Washingtonban, mind Moszkvában oly súlyosnak találták, hogy szeptember 9-én – annak ellenére, hogy néhány hónappal korábban, június elején már sor került egy csúcstalálkozóra –, Helsinkiben újra találkozott egymással Bush amerikai és Gorbacsov szovjet elnök. A tanácskozás végén kiadott közös nyilatkozat egyértelművé tette, hogy a felek lényegében azonosan ítélik meg a kialakult helyzetet, és ismételten felszólították Irakot arra, hogy a lehető leggyorsabban vonuljon ki Kuvaitból. Ugyan ekkor még látszott esélye annak, hogy erő alkalmazása nélkül is elérhető az iraki hadsereg Kuvaitból történő kivonulása, ám ennek ellenére a tárgyaláson az amerikai elnök már jelezte, hogy bár Washington nem tervezi Moszkvát arra kérni, hogy küldjön katonai erőt a Perzsa-öböl térségébe, de ha a szovjet vezetés ilyen döntést hozna, azt az Egyesült Államok megértéssel fogadná. Gorbacsov azonban ekkor még úgy látta, hogy a gazdasági nyomásgyakorlás eszközeivel kikényszeríthető az iraki erők visszavonása. Úgy vélte, azzal, hogy az Egyesült Államok csapatokat telepített Szaúd-Arábiába, a legfontosabb célját már elérte: biztosította a térségből kiinduló fennakadásmentes olajexportot.²³ Szaddám Huszein azonban hajthatatlan maradt azok után is, hogy 1990. november 29-én hozott határozatában az ENSZ Biztonsági Tanácsa – Moszkva támogató szavazatával – felhatalmazást adott arra, hogy a nemzetközi közösség 1991. január 15. után erővel léphessen fel Irak ellen, ha addig

21 Bagdad ezt azzal próbálta indokolni, hogy az Irán elleni háborúban nemcsak magát, de Kuvaitot is védte Teheránnal szemben. Uo. 35.

22 Az ENSZ BT 660. számú határozatának szövegét lásd: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/84/IMG/NR057584.pdf?OpenElement>.

23 A helsinki találkozó részleteire vonatkozóan lásd a szovjet delegáció tagjaként azon jelen lévő külügyminiszter-helyettes, Alekszandr Belonogov visszaemlékezéseit: Белоноров, 2001.

nem vonulna ki Kuvaitból. És miután nem vonult ki, a nemzetközi koalíció január 17-én megkezdte február végéig tartó műveleteit Irak ellen.

A Szovjetunió kuvaiti válsághoz és az azt rendezni hivatott öbölháborúhoz való viszonya minden korábbi esetnél jobban mutatta, hogy a gorbacsovi politika nemcsak hogy kerüli a konfrontációt, de arra is hajlandó, hogy még egy olyan ország vonatkozásában is messzemenően együttműködjék a nyugati hatalmakkal, mely országot korábban hosszú időn át kliensének tekintett. Ezzel szemben tizenkét évvel később, 2003 márciusában, az Irak ellen megindított nyugati intervenció idején a putyini Oroszország már távolról sem volt annyira megértő, mint a késői, Gorbacsov irányította Szovjetunió. Ennek azonban nem a két politikus közti alkati különbség a magyarázata, hanem az, hogy az orosz vezetés nem látta bizonyítottan egyetlen – a katonai beavatkozás megalapozását szolgáló – Irak elleni amerikai vádat sem. Nem látta ugyanis bizonyítva, hogy Szaddám Huszein rendszere tömegpusztító fegyvereket rejtegetne, mint ahogy azt sem, hogy kapcsolatot tartana fenn az al-Káida terrorszervezettel. Moszkva azt is kétségbe vonta, hogy az iraki emberi jogi helyzet súlyosabb lenne, mint volt korábban, amikor Bagdad vegyi fegyvereket vetett be az iraki kurdok ellen és kegyetlenül leszámolt a központi hatalom ellen fellázadó sítákkal.²⁴ Az orosz vezetés azonban nemcsak a beavatkozást hitelesen megalapozó bizonyítékokat hiányolta, de arra is felhívta Washington figyelmét, hogy az Egyesült Államok szövetségeseivel egy olyan kényes egyensúlyú térségbe igyekszik erőszakosan beavatkozni, ahol a beavatkozás nyomán különböző csoportok radikalizálódhatnak és a korábbiaknál jóval aktívabbak lehetnek. Mindazonáltal Oroszország a nyugati hatalmak figyelmeztetésén túl nem szánta el magát semmilyen olyan lépésre, amivel megnehezítette volna a nyugati koalíció iraki fellépését. Ezzel szemben tizenkét évvel később, 2015-ben már egészen másképp viselkedik majd a Kreml Szíria ügyében.

Szíria

Moszkva közel-keleti térnyerésének kezdetén Egyiptom volt a térség szovjet szempontból legfontosabb állama, de már az 1960-as évek derekától elkezdődött Szíria felzárkózása. Ráadásul a szovjet–szíriai kapcsolatok már igen hamar „többszorosítottá” váltak. A két ország között nemcsak az állami szervek között jött létre szoros kapcsolat, de a szíriai kormánypárt és a szovjet állampárt között is. Szíria azok után vált Moszkva számára igazán fontossá, hogy 1966-ban – három évvel a korábbi államcsíny után – a szíriai Baasz Párt radikális szárnya került hatalomra. A váltást éles párton belüli frakcióharc előzte meg, aminek eredményeképpen a párt radikálisai győztek, akik a hatalomból rövid úton eltávolították a párt mérsékeltebb egykori alapítóit. Az egymást sűrűn követő puccsok – 1963, 1966, 1970 – végül elvezettek Háfez al-Aszad korábbi hadügyminiszter miniszterelnökké történő kinevezéséhez, majd

²⁴ Az iraki hadsereg több alkalommal vetett be a területén élő kurdokkal szemben vegyi fegyvert. Ezek közül a legsúlyosabb incidensre 1988. március 16–17-én került sor a kurdisztáni Halabdzsában. Lásd: Kelly, 2008. Az iraki sítákkal szemben az első tömeges vérengzésre Huszein idején 1982-ben került sor al-Dudzail faluban, majd 1991-ben az iraki síták felkelésének elfojtása során.

1971-ben államfővé választásához. A volt katonatiszt már alig három hónappal elnöki beiktatása után kötelességének tartotta, hogy ellátogasson Moszkvába, ahol felajánlotta a szovjet vezetésnek, hogy országa területén a Szovjetunió tartson fenn állandó jelleggel katonai támaszpontot, és a szovjet hadihajók használják szabadon a szíriai hadikikötőket. Moszkva az utóbbi tekintetében élt is a lehetőséggel, és még ugyanebben az évben megkötötte a tartúsi bázisra vonatkozó bérleti szerződést.

Szemben az 1966-ban hatalomra került radikálisokkal – akik a szocializmust szűken értelmezve annak tartalmát az állami szektor megerősítésével és a társadalmi igazságosság elmélyítésével azonosították és ennek jegyében elkezdtek kisajátítani a kisvállalkozásokat –, Háfez al-Aszad türelmesebbnek és kevésbé szélsőségesnek bizonyult. Mindazonáltal államfőként ő is a legfontosabb feladatának a hadsereg megerősítését és modernizálását tartotta. Egy olyan haderőt szeretett volna maga mögött tudni, amely képes szembeszállni Izraellel és kellő magabiztosságot ad ahhoz, hogy az ország el tudja viselni a nyugati hatalmak időről időre rá nehezedő nyomását. Moszkva készen mutatkozott ehhez segítséget nyújtani. Hitelt ajánlott fel, és rövid időn belül Szíria legfontosabb fegyverszállítójává vált. A Szovjetunió 1974 és 1985 között Szíriának mintegy 500 modern katonai repülőgépet, 2500 harckocsit és 1200 páncélozott csapatszállító járművet szállított.²⁵

Damaszkusz nem véletlenül vált az 1960-as évek végétől a Szovjetunió egyik legfontosabb, majd – Egyiptom elvesztését követően – legfontosabb közel-keleti szövetségesevé. Az alapjában véve világi jellegű és viszonylag modern gazdasággal rendelkező ország kínálta ugyanis a legjobb lehetőséget arra, hogy a régióban a szovjet erő és támogatás „reklámfelülete” legyen. Ebben a tekintetben már az 1960-as években is fontosabb partner volt Moszkva számára, mint az egyre inkább külön utakon járó Egyiptom. Az utóbbi vezetése ugyanis még a szoros barátság idején is igyekezett némi távolságot tartani Moszkvától. Ez nem azt jelentette, hogy a szovjet–szíriai kapcsolatok természete leírható lett volna azzal az egyszerű képlettel, hogy Damaszkusz mindig és minden tekintetben hű kiszolgálója és követője lett volna a szovjet politikának. Ennél bonyolultabb volt a helyzet. Nemcsak a szíriai vezetésnek kellett alkalmazkodnia a moszkvai elvárásokhoz, de a Kremlnek is tekintettel kellett lennie a szír érdekekre, még akkor is, ha azok nem feltétlenül estek egybe a Szovjetunió közel-keleti elképzeléseivel. A sírek, akik ezekben az években szinte folyamatosan nyílt konfliktusban álltak Izraellel, komoly befolyást gyakoroltak Moszkvára, többek között az 1967-es hatnapos háborút megelőzően is.

Valószínű, hogy a szovjet külügyminisztérium azt az időről időre megismétlődő információt, amely szerint az izraeli hadsereg jelentős erőket vont össze a szíriai határnál, nem saját, hanem szíriai forrásból kaphatta, és belátása szerint értelmezte és használta azt.²⁶ Ilyen tartalmú és jellegű hírszerzési adatok már korábban

25 Звягельская, 2017. 24.

26 A közel-keleti válságról összeállított kétkötetes orosz dokumentumgyűjtemény közöl egy olyan szigorúan bizalmas, az izraeli szovjet nagykövetnek küldött táviratot, amelynek tartalma lényegében megegyezik azzal a szíriai szovjet nagykövettől kapott információval, amit a diplomáciai képviselő vezetője nem sokkal korábban a szíriai külügyminisztertől kapott és táviratban közölt a szovjet külügyminisztériummal. *Ближневосточный конфликт*, 2003. т. 2. 518. A szíriai szovjet nagykövet távirata uo. 503.

is eljutottak Moszkvához. A síriek már egy évvel a hatnapos háború előtt elkezdték ezekkel a hírekkel „megdolgozni” a szovjet vezetést. Ám ellentétben a damaszkuszi vezetéssel, a moszkvai – noha tisztában volt Szíria fenyegetett helyzetével – látott esélyt a két ország közti háború elkerülésére. Épp ezért első reakcióként nem zárkózott el attól, hogy 1967. május 30-án fogadja az izraeli miniszterelnököt, Lévi Eshkolt, aki – ellentétben országa katonai vezetőivel – ugyancsak érdekelt volt a háború elkerülésében. Moszkva, mielőtt végérvényesen döntött volna a látogatásról, konzultált arab szövetségeseivel. Az egyiptomi vezetés, élén Nasszerrel, megértéssel fogadta a szovjet álláspontot. Nem így a síriek. Ők – talán abban bízva, hogy háború esetén a Szovjetunió közvetlenül is beavatkozik a harcokba – határozottan elleneztek az izraeli miniszterelnök moszkvai fogadását, ami tiltakozásuk miatt el is maradt. És nem sokkal ezt követően kitört a hatnapos háború.

Szíria, ahogy Egyiptom is, a katasztrófális vereséggel zárult hatnapos háború után újabb jelentős mennyiségű szovjet fegyverhez jutott. Moszkva azonban nemcsak fegyverekkel segített Damaszkusznak, de rejtett szovjet reguláris erőkkel is. Szíriába 1973 őszén, a jom kippuri háború előtt érkeztek szovjet harcoló alakulatok. Moszkva a balti térségből irányított át olyan repülőerőket, amelyek elsődleges feladata az izraeli légierő és légvédelem rádiótechnikai eszközökkel történő zavarása volt.²⁷ Párhuzamosan ezzel továbbra is nagy számban vettek részt a katonai műveletek tervezésében és a helyi erők kiképzésében a már korábban Szíriába telepített szovjet katonai tanácsadók. Ám hiába indult sikeresen az engesztelés napi háború, a harctéri kezdeményezést rövid időn belül átvette az izraeli hadsereg. Az újabb katasztrófát megelőzendő a Szovjetunió léghídon át jelentős mennyiségű fegyvert dobott át Egyiptomba és Szíriába. A fegyverek mellett katonák is érkeztek: pilóták és a légvédelmi rakétákat kezelni képes tisztek. Orosz források szerint a léghíd közbeeső állomása Magyarországon volt egy a Déli Hadseregcsoport kezelésében lévő katonai reptéren.²⁸ Az 1973-as háború idején szállított jelentős mennyiségű fegyver és a korlátozott, ám mégis sokat jelentő közvetlen szovjet katonai segítség megkímélte Szíriát attól, hogy az 1967-es hatnapos háború után újabb katasztrófális vereséget szenvedjen el. A háborút katonai értelemben nem nyerte meg senki, ám az így kialakult helyzetből egészen más következtetésre jutott Egyiptom, mint Szíria. Kairó elindult azon az úton, ami a Camp David-i megegyezéssel elvezetett az egyiptomi–izraeli különbékéhez. Damaszkusz más utat választott. Kibírtott korábbi, Izraelt el nem ismerő, azzal megbékélni nem akaró álláspontja mellett, és élesen elítélte az egyiptomiak opportunizmusát.

Azok után, hogy Egyiptom az 1970-es évek végére végképp eltávolodott a Szovjetuniótól, Szíria vált Moszkva első számú közel-keleti partnerévé és a szovjet fegyverek legnagyobb térségbeli vásárlójává. A két ország közti szoros kapcsolat Gorbacsov hatalomra kerülésével kezdett megváltozni, ami megmutatkozott abban is, hogy a szovjet fegyverszállítások mennyisége az 1980-as évek második felében már folyamatosan csökkent. A kapcsolatok lehűlésében közrejátszott az is,

27 Дроговоз, 2004. 362.

28 Уо. 368.

hogy a gorbacsovi évek alatt megindult a szovjet–izraeli közeledés, ami végül elvezetett a két ország közti diplomáciai kapcsolatok helyreállításához (1991. október 18.). Damaszkusz megütközve vette tudomásul e fejleményt, miként azt is, hogy a Szovjetunió immár semmiféle akadályt nem gördített az ország zsidó állampolgárainak – jelentős részben Izrael felé tartó – emigrációja elé.

Oroszország közel-keleti politikája és szíriai háborúja

Moszkva figyelme a Szovjetunió felbomlását követően részben a korábbinál szűkebb erőforrások, részben a térség politikai leértékelődése miatt látványosan elfordul a Közel-Kelet felé. A késői szovjet évekre egyébként is jelentősen megkoptak a korábbi kapcsolatok. Egyiptom már az 1970-es években elfordult a Szovjetuniótól, Irak pedig folyamatos konfliktuskereső politikája miatt egyáltalán nem tűnt ideális partnernek. Olyannyira nem, hogy Gorbacsov semmiféle akadályt nem gördített a Kuvaitot lerohanó Irak erőszakos megfékezéséig. Szíria maradt – Irán mellett – az egyetlen olyan tényező a térségben, amely továbbra is élvezte Moszkva figyelmét és támogatását. Ebben több körülmény is közrejátszott. Egyrészt, hogy Szíria jelentős, mintegy 7–9 milliárd dollárba becsült adósságot halmozott fel a szovjet korszakban.²⁹ Orosz részről erről nem szerettek volna lemondani. Másrészt, a szíriai hadsereg volt a térségben leginkább szovjet fegyverekkel ellátva. Azok utánpótlása, javítása és lőszerrel való ellátása olyan potenciális bevételi forrás volt, amit Moszkva érthető módon nem akart elveszíteni. Ez jelentős mértékben arra is lehetőséget adott, hogy a Kreml befolyásolni tudja a szíriai politikát. Harmadrészt pedig Szíria továbbra is a közel-keleti térség egyik meghatározó hatalma maradt, ezért magatartásától sok minden függött a régióban. Ilyen súlyú partnerről nem érdemes lemondani, és ezzel Moszkvában is tisztában voltak.

Mindezekon túl Szíriában maradt meg azon kevés katonai támaszpontok egyike, amelyek a Szovjetunió felbomlása után is az orosz haditengerészeti erők rendelkezésére álltak. A tartúsi hadikikötő jelentősége kiváltképp azok után nőtt meg, hogy Vlagyimir Putyin első elnöki ciklusa idején – a szíriai bázis kivételével – felszámolta az összes, a Független Államok Közössége térségén kívüli orosz támaszpontot. Végül pedig jelentőséget adott Szíriának az a körülmény is, hogy az iszlám radikalizmus terjedésével Moszkvának saját területén is szembe kellett néznie. Ez a fajta fenyegetettség az 1990-es évek közepétől, az első csecsen háború kezdetétől jelentkezett, de igazán súlyos problémává a második csecsen háború idején vált. A Kreml számára egyáltalán nem volt közömbös, hogy antiterrorista fellépése során mely muszlim országok megértésére, illetve együttműködő támogatására számíthat, és melyekére nem. Szíria ebben a tekintetben is fontos együttműködő partnernek bizonyult. Mindezek alapján aligha kétséges, hogy az orosz politikai vezetés szoros figyelemmel követte a 2011 tavaszán kibontakozó szíriai belpolitikai válságot. Az orosz titkosszolgálatok mindent megtettek annak érdekében, hogy a

²⁹ Звягельская, 2017. 24.

Kreml pontos és hiteles képet kapjon a rövid időn belül polgárháborúvá mélyülő szíriai válságról.

Oroszország valószínűsíthető szíriai katonai jelenléte és beavatkozása azok után vált a világsajtó egyik fontos témájává, hogy 2015. augusztus 31-én egy izraeli portál, az *Ynetnews.com* ezt megszéllőztette.³⁰ A hír nem volt előzmény nélküli. Putyin már három hónappal korábban, június közepén a szentpétervári gazdasági fórumon felszólította Európát és az Egyesült Államokat, hogy fokozzák a szíriai polgárháború körülményei között egyre erősebbé váló terrorszervezet, az Iszlám Állam elleni fellépésüket. Egyúttal bejelentette, hogy Moszkva kész együttműködni a szír kormánnyal – többek között – a politikai reformok megvalósítása érdekében.³¹ Ekkor már sejteni lehetett, hogy Oroszország tartja magát a szíriai polgárháború kezdetétől képviselt álláspontjához, és kész továbbra is támogatni Háfez al-Aszad fiát és utódát, Bassár al-Aszadot. Mindezt arra hivatkozva tette, hogy álláspontja szerint az Iszlám Állammal szemben csak egyetlen erős ellenfél van jelen a konfliktusban, a szíriai kormányerők. Moszkva azt ugyan elismerte, hogy Aszad is felelős a kialakult polgárháborús helyzetért, de mindez 2015 nyarára már másodlagossá vált. Az alapkérdés ugyanis immár az, hogy vagy sikerül az Iszlám Államot felszámolni, vagy a térség a totális káoszba süllyed.

Ennek szellemében az orosz elnök diplomáciai offenzívába kezdett. 2015. június végén fogadta Hamid Karzai korábbi afgán elnököt, akivel megvitatta a belső-afgán országban kialakult helyzetet, különös tekintettel az Iszlám Állam erősödő afganisztáni befolyására.³² Majd a találkozót követő napon felhívta Barack Obamát, akivel megállapodott arról, hogy a két ország külügyminisztere különálkalmazón egyeztetni álláspontját az Iszlám Állam ügyében.³³ A megbeszélésre július végén sor is került. Eközben Putyin már pár nappal az amerikai elnökkel folytatott telefonbeszélgetése után hosszasan tárgyalt mind a szír külügyminiszterrel, mind a török államfővel. Mindkét megbeszélés tárgya az Iszlám Állam volt. Az orosz elnök a szíriai külügyminiszternek kifejtette, hogy Moszkva kész közreműködni abban, hogy „a terrorizmus elleni harcban érdekelt országok között konstruktív párbeszéd bontakozzék ki”.³⁴ A körvonalazódni látszó nagyszabású terv részleteit Szergej Lavrov orosz külügyminiszter augusztus 3-án ismertette azon a háromoldalú találkozón, amit amerikai és szaúdi partnerével tartott.³⁵ Az ambiciózus kezdeményezés egy olyan koalíció kialakítását tűzte ki céljául, amely egyesítené az Iszlám Állam ellen harcoló szíriai erőket és azok külső támogatóit. Moszkva elképzelése szerint az így kialakuló koalíció az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása alapján lépne fel. A terv további részleteit Putyin szeptember 28-án az ENSZ Közgyűlésén ismertette.³⁶

30 *Russian jets*, 2015.

31 *Страна с запасом прочности*, 2015.

32 *Встреча с Хамидом Карзаем*, 2015.

33 *Телефонный разговор*, 2015.

34 *Встреча с главой МИД Сирии*, 2015.

35 *О российско-американско-саудовской встрече*, 2015.

36 Putyin, 2015.

Azt az először az izraeliek által felröppentett hírt, hogy Moszkva vadászgépek telepítését tervezi Damaszkusz közelében, az orosz elnöki szóvivő, Dmitrij Peszkov azonnal cáfolta.³⁷ Láthatóan Moszkva a katonai beavatkozást megelőzően szerette volna minél tovább titokban tartani közel-keleti terveit. Egy idő után azonban ez egyre nehezebbé vált. Sorra bukkantak fel a vadászgépek telepítését megerősítő, különböző forrásból származó hírek. Az izraeli közlés után a görög külügyminisztérium egy magát megnevezni nem akaró forrása állította azt, hogy Washington azzal a kéréssel kereste meg őket, hogy ne adjanak engedélyt a Szíriába tartó orosz katonai gépek görög területek fölötti átrepüléséhez.³⁸ A forrás azt is jelezte, hogy egyelőre nem született az ügyben döntés. Mindazonáltal az amerikai nyomásgyakorlás világossá tette, hogy ekkor már Washington is tudott az orosz tervekről, és nem örült azoknak. Utóbb az is kiderült, hogy Moszkva a görögországihoz hasonló engedélyt szeretett volna Bulgáriától is kapni. Szófia azonban csak abban az esetben volt hajlandó a kérés teljesítésére, ha ellenőrizheti a gépek szállítmányát.³⁹ Orosz részről azonban ezt a feltételt nem fogadták el. Időközben az is kiderült, hogy Moszkvát különösebben nem lepte meg a bolgár és a görög elutasítás. Sőt, a Kreml nem is aggódott emiatt. Moszkva ugyanis már tudta, hogy Irán megnyitotta légtérét a Szíria felé tartó gépei előtt.⁴⁰

Ezekből a hírekből már szeptember közepén egyértelműen kiolvasható volt, hogy Moszkva a fegyverszállításokon túl immár nemcsak instruktorokkal és kiképzőtisztekkel hajlandó segíteni Aszad rendszerét, de kész közvetlenül is bekapcsolódni a harcokba. Az azonban továbbra sem volt világos, hogy ez milyen formában és kik ellen történik majd meg. Azt sem lehetett tudni, hogy pontosan mi is a célja ezzel Moszkvának. Az azonban már akkor is jól látszott, hogy a Kreml álláspontja következetes. Moszkva ugyanis a válság kialakulásának kezdetétől a kormányerőket támogatta. Ennek több oka is volt. Egyrészt, hogy a közel- és középkeleti térségben – Iránon kívül – az Aszad-rendszer maradt az egyetlen Oroszországgal szövetséges – vagy inkább kliens – hatalom. Másrészt – ahogy erre már korábban is utaltunk – Moszkva itt tartotta meg az egyetlen FÁK-térségen kívüli katonai támaszpontját. A tartúzi hadikikötő jelentősége a Szovjetunió felbomlását követően hosszú időn át meglehetősen csekély volt, ám párhuzamosan azzal, ahogy Moszkva elkezdte fokozni földközi-tengeri aktivitását, újra fontossá vált.

A Kreml tisztában volt azzal, hogy a támaszpont használata csak addig biztosított számára, ameddig az Aszad-rendszer fennáll. Mégsem valószínű, hogy e két ok elég lett volna ahhoz, hogy Oroszország ilyen kockázatos manőverre – katonai beavatkozásra – szánja el magát. Abban, hogy elszánta magát, alighanem két további körülmény is közrejátszott. Egyrészt az az erős orosz meggyőződés, hogy az Aszad-rendszer fennállása biztosítja leginkább a Szíriától nem túl távol eső kaukázusi térség stabilitását. A Kreml úgy látta, hogy az általa legitimnek tekintett szíriai rezsim összeomlása az eddigieknél is kaotikusabb helyzetet teremtene, már csak

37 Песков опроверг сообщения, 2015.

38 Афины заявили, 2015.

39 Россия расценивает действия, 2015.

40 Иран открыл небо, 2015.

azért is, mert Moszkva szerint Aszad mérsékelt ellenzéke nem elég erős ahhoz, hogy stabilizálni tudja a helyzetet és az ország nagy részét felügyelete alá vonja. Az orosz vezetés a beavatkozás megkezdésekor valószínűleg még úgy gondolta, hogy az Aszad-rendszer hatalmát nem lesz képes az ország egész területén helyreállítani. Ezt lehetett kiolvasni a Kremlhez közel álló külpolitikai elemző, a Valdaj-klub egyik szervezője, Fjodor Lukjanov még a beavatkozás előtt megjelent írásából.⁴¹ Ebben a mindig tájékozott szerző annak a véleményének adott hangot, hogy amennyiben Moszkva valóban katonai műveletekre szánná el magát Szíriában, azt csak egyetlen értelmes cél érdekében teheti meg. Ez a cél pedig nem lehet más, mint egy – ahogy fogalmaz – „alavita Izrael” kialakítása és megvédése. Vagyis 2015 kora őszére szíriai helyzet alakult ki, hogy Szíria korábbi egysége már nem volt helyreállítható. Egy dolgot lehet már csak tenni – fogalmazott írásában –, védelmet nyújtani az ország alaviták lakta részeinek. Ez orosz biztonsági érdek is. Ha ugyanis ez sikerül, akkor kialakítható lesz egy olyan területi sáv, amely ütközőzónaként állja majd útját az Iszlám Állam északi terjeszkedésének. A másik valószínűsíthető ok, ami miatt Moszkva kész volt Szíria ügyében a tétet emelni, az az orosz vezetésnek az a szándéka lehetett, hogy a beavatkozás segítségével megpróbálja magát a Nyugat előtt „rehabilitálni”. Putyin és környezete 2015 nyarán úgy kalkulált, hogy Oroszország két módon kerülhet ki az ukrajnai válság nyomán körülötte kialakult nemzetközi elszigeteltségből: egyrészt annak következtében, hogy a nyugati hatalmak vele szemben megmutatkozó egysége egyszer csak megtörik és értelmét veszti, másrészt pedig annak nyomán, hogy a Nyugat egy idő után kénytelen lesz szembesülni azzal a felismeréssel, hogy számára nem Oroszország jelenti a stratégiai fenyegetést, hanem az Iszlám Állam.

Moszkva 2015. szeptember 30-án kezdte el szíriai légi csapásait.⁴² A műveletek elindítása ekkor már nem okozott meglepetést. Korábban is világos volt, hogy a Kreml megkülönböztetett figyelemmel követi a szíriai eseményeket. A nyár elejétől pedig már azt is sejteni lehetett, hogy Moszkva készül valamire. Abban, hogy a Kreml végül cselekvésre szánta el magát, nyilván nemcsak az a már korábban említett geopolitikai szempont játszott közre, hogy Oroszország az Aszad-rendszer összeomlásával elveszíthette volna utolsó közel-keleti szövetségesét, együtt utolsó posztsovjet térségen kívüli katonai bázisával, az 1971-től bérelt tartúsi hadikikötővel, hanem az is, hogy a putyini politika a 2004-es ukrajnai politikai fordulattól kezdve erős bizalmatlansággal és ellenszenvvel követte a közelebbi és távolabbi környezetében végbemenő hatalomváltásokat. Ezekre a „színes forradalmakra” mint kívülről provokált illegitim fejleményekre tekintett. A hatalomváltások feltételezett külső irányítóinak végső célját pedig a putyini rendszer megdöntésében látta. Ez a fajta félelem jól nyomon követhető az elmúlt évtized orosz politikai magatartásában. Ennek első jele már 2005-ben megmutatkozott, amikor az ukrajnai „narancsos forradalmat” követően Oroszországban elrendelték a már működő civil szervezetek és alapítványok újraregisztrálását és pénzügyi ellenőrzésük megszigorítá-

41 Лукьянов, 2015.

42 A szíriai orosz katonai beavatkozás előkészítésének történetét lásd: *Сирія*, 2015.

sát.⁴³ Minderre még akkor került sor, amikor az orosz gazdaság – köszönhetően a Moszkva számára rendkívül kedvező globális energiakonjunktúrának – valósággal szárnyalt, Putyin népszerűsége pedig az egekben volt. Ennek ellenére a Kreml már akkor fontosnak tartotta, hogy felkészüljön arra a helyzetre, amikor majd szembe kell szállnia a vele elégedetlen utcai tüntetőkkel. És, hogy ne csak a rendfenntartó erőknek kelljen majd fellépniük, elkezdte megszervezni azokat az utcai „szabadcsapatokat”, amelyek majd fenntarthatják azt a hamis képzetet, hogy a Kreml válsághelyzetben is jelentős társadalmi támogatottságot élvez.

A „színes forradalmaktól” való félelem következő látványos megnyilatkozása az „arab tavasz” fejleményeihez kapcsolódott. A még 2010 végén Tunéziában elkezdődő eseménysor az első pillanattól az orosz politika figyelmének fókuszába került. Némi zavart csak az okozott, hogy az épp „tandemokratikus” korszakát élő hatalom átmenetileg többszólamúvá vált. Az akkor az elnöki posztot betöltő Dmitrij Medvegyev ugyanis semmiféle kockázatot nem látott az észak-afrikai eseményekben. Amikor 2011 januárjában a davosi világgazdasági fórumon a tunéziai fejleményekről faggatták, minden fenntartás nélkül a tüntetők pártjára állt. Kijelentette, hogy megérti a Tunisz utcáira kivonuló többbezres tömeg demokráciát, kevesebb korrupciót, jobb életminőséget és politikai jogokat követelő fellépését. Sőt, mindehhez még azt is hozzátette, hogy ezeket a problémákat az ország kormányzatának kell megoldania. „Amikor a kormányok nem tudják követni a társadalmi változásokat és elvesztik azt a képességüket, hogy népük vágyait valóra váltsák, akkor, sajnos, beköszönt a káosz és a szervezetlenség” – fogalmazott Medvegyev.⁴⁴

Eközben Putyin teljesen másképp ítélte meg az „arab tavasz” történéseit. A kettejük közti nézeteltérés 2011 tavaszán vált nyilvánvalóvá. Medvegyev ugyanis nem látott okot arra, hogy Oroszország megvétózza azt a nyugati hatalmak kezdeményezte határozattervezetet, amely biztonsági tanácsi felhatalmazást készült adni a líbiai légtérzár elrendeléséhez. Medvegyev a külügyminisztérium álláspontját is felülbírálván utasította országa ENSZ-nagykövetét, hogy a szavazáskor tartózkodjék.⁴⁵ A vétó mellett kardoskodó líbiai orosz nagykövetet pedig azonnali hatállyal felmentette.⁴⁶ Putyin azonban, aki – hitelt érdemlő sajtóforrások szerint – a biztonsági tanácsbeli szavazás előtt nem olvasta a határozattervezetet, miután megkezdődött a nyugati hatalmak líbiai beavatkozása, úgy ítélte meg, hogy a nyugati hatalmak félrevezették Oroszországot és visszaéltek Moszkva bizalmával. Medvegyev azonban meg volt győződve a katonai akció humanitárius jellegéről. Ezzel szemben Putyin úgy látta, hogy a Nyugat újabb hatalomváltásba kezdett. Rosszallásának nyilvánosan is hangot adott. Egy újságírói kérdésre válaszolva azt állította, hogy a BT-határozat nem volt teljes, abból fontos garanciális elemek hiányoztak. Szerinte,

43 Az Állami Duma több frakciójának képviselője 2005 novemberében törvényjavaslatban (*О внесении изменений в некоторые законодательные акты Российской Федерации*) kezdeményezte az oroszországi civil szervezetek ellenőrzésének megszigorítását. A lépés ellen határozottan tiltakoztak az oroszországi NGO-k vezetői, de nem találtak meghallgatásra. Lásd: *Российские НПО*, 2005.

44 Medvegyev, 2011a.

45 Medvegyev, 2011b.

46 Medvegyev, 2011c.

ha megnézzük, hogy mi került a határozat szövegébe, „rögtön világossá válik, hogy az mindenkinek lehetőséget ad a legkülönbözőbb lépések megtételére egy szuverén állammal szemben”. Majd még hozzátette, hogy mindez őt „a középkori kereszties hadjáratokra emlékezteti”.⁴⁷ Putyin kemény szavait szövívője utóbb azzal próbálta enyhíteni, hogy azok csupán a kormányfő magánvéleményét tükrözték, a külpolitika egyébként sem tartozik a miniszterelnök illetékességébe.⁴⁸ Medvegyev azonban kitartott álláspontja mellett, és ezt nem is tartotta titokban. Néhány újságíró magához kéretett és újra részletesen kifejtette Líbiával kapcsolatos álláspontját. Szerinte „mindaz, ami Líbiában történik, azzal a végtelenül felháborító magatartással függ össze, amit a líbiai vezetés művelt, továbbá azokkal a bűnökkel, amelyeket saját népével szemben elkövetett”. Végül pedig leszögezte, hogy „semmiképpen sem engedhető meg az olyan kifejezések használata, amelyek a civilizációk konfliktusához vezetnek”, és ennek kapcsán utalt a Putyin által használt „kereszties háború” fordulatra.⁴⁹

A vita ezzel akkor lezárult. Hónapokkal később azonban, amikor már javában folyt a 2012 márciusára kitűzött elnökválasztás kampánya, Putyin újra felvetette azt. Az elnöki székbe visszatérni készülő miniszterelnök a választási kampány részeként programcikkek sorát adta közre. Utolsóként külpolitikai elképzeléseit ismertette. Ez a *Moszkovszkije Novosztjiban* közölt hosszú írás⁵⁰ éppúgy kezdődhetett volna a stratégiai stabilitás szempontjából kulcsjelentőségű orosz–amerikai kapcsolatok, mint a külgazdasági szempontból meghatározó súlyú orosz–EU viszony áttekintésével. Az sem lett volna meglepő, ha a dolgozat a Moszkva számára egyre fontosabbá váló kínai reláció bemutatásával indult volna. De nem ez történt. Putyin külpolitikai programja ugyanis az „arab tavasz” fejleményeinek elemzésével kezdődött. Ez világosan jelezte, hogy az elnöki pozícióba visszatérő Putyin milyen kitüntetett jelentőséget tulajdonított már ekkor az észak-afrikai és a közel-keleti eseményeknek.

Az, hogy Moszkva elszánta magát, és katonai eszközökkel is beavatkozott a szíriai konfliktusba, aligha választható el attól, hogy Putyin szerette volna megakadályozni, hogy Aszaddal valami olyasmi történjék, mint ami történt 2011-ben Kadhafival. Ez nem abban az értelemben volt és maradt személyes ügy, hogy az orosz elnök ne tudná Bassár al-Aszad nélkül is elképzelni Szíria jövőjét, hanem abban, hogy Putyinnak elege lett a saját rendszerére is fenyegetést jelentő „színes forradalmakból”. Valószínűleg azért sem hajlandó Aszad kezét elengedni, mert demonstrálni akarja, hogy nem minden diktátor dönthető meg, vagy ha mégis, akkor sem szabad hagyni, hogy lincselő tömeg végezzen vele. De az is nyilvánvaló, hogy Moszkva szíriai eseményekbe való katonai beavatkozásának további, ennél jóval fontosabb céljai is voltak. Oroszország számára a rezsim megvédése ugyanis azt a lehetőséget is felkínálta, hogy Moszkva ne csak megőrizze közel-keleti jelenlétét, de – siker esetén – meg is erősítse azt. Továbbá arra is alkalmas eszköznek tűnt a

47 Putyin, 2011.

48 *Раскол в тандеме*, 2011.

49 Medvegyev, 2011d.

50 Putyin, 2012.

beavatkozás, hogy elterelje a hazai közvélemény figyelmét Moszkva ukrajnai kudarcáról. Az ugyanis már jó ideje kiderült, hogy Oroszországnak Ukrajnában nem sikerült eredeti céljait elérnie. Sem jelentős, az ország számos megyéjére kiterjedő szeparatista mozgalmat nem sikerült kiprovokálnia, sem a kijevi hatalmat nem tudta megdönteni, noha az új, a politikai fordulat nyomán felálló kormánynak továbbra is súlyos problémák sorával kell szembenéznie. De miután nem sikerült fordulatot kieroszakolnia Ukrajnában, és mert a konfliktus további élezése csak tovább növelte volna az Oroszországra nehezedő terheket és tovább fokozta volna elszigeteltségét, el kellett kezdeni a lassú visszavonulást. A szíriai beavatkozás alkalmasnak tűnt arra, hogy a kudarc beismerése nélkül, a hazai közönség figyelmének elterelésével – amit a központi tévécsatornák néhány hét alatt irigylésre méltó profizmussal hajtottak végre – megkezdődhessék a fokozatos kihátrálás.

Túl mindezekben, a szíriai beavatkozás korai szakaszában még az sem volt kizárható, hogy Moszkva azt nemzetközi elszigeteltségének feloldására próbálja majd felhasználni. Ez a feltételezés azonban, ahogy telt az idő, úgy vált egyre valószínűtlenebbé. Már az orosz műveletek megkezdésének módja sem erre utalt. Moszkva ugyanis úgy „lépett be” a szíriai történetbe, hogy még a legegyszerűbb egyeztetésre sem tett kísérletet a nyugati koalíció hatalmaival. Azt ugyanis nehéz lenne egyeztetésnek tekinteni, ahogyan az orosz fél a légi csapások megkezdése előtt alig egy órával arra szólította fel az Egyesült Államokat és szövetségeseit, hogy tegyék szabaddá a szíriai légteret. Később a kiválasztott célpontok is azt erősítették meg, hogy Moszkva a maga útját akarja járni. A légi csapások első napjaiban talán még lehetett azt feltételezni, hogy az oroszok elvették a célokat, de egy idő után ez már nem volt több, mint önámítás. Egy ideig azt sem lehetett kizárni, hogy az orosz légitámadások azért vesznek célba olyan, a nyugati koalícióval szövetségben álló erőket, mert Moszkva elsődleges célja az Aszad-rezsim megmentése, és miután sikerült ezt teljesítenie, megkezdte majd az Iszlám Állam erői elleni támadásait is. De mint utóbb kiderült, meglehetősen hosszú ideig tartott, amíg az orosz légi csapások célkeresztjébe, mint kitüntetett célpont, bekerült a rettegett terrorszervezet. Ahogy telt az idő, úgy vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy az orosz magatartás mindenekelőtt arra irányul, hogy kész helyzet elé állítsa a Nyugatot. Vagyis olyan helyzetet teremtsen, hogy az Egyesült Államoknak és szövetségeseinek csak és kizárólag Aszad és az Iszlám Állam között lehessen választania.

A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy Oroszország azért is léphetett be oly könnyedén a szíriai konfliktusba, mert a nyugati fellépés – már csak a helyi szövetségesek kétes hűsége és megbízhatósága miatt is – felettébb ingatag alapokon állt és részben áll ma is. Az ENSZ BT 2015. november 20-án hozott 2249. számú határozata⁵¹ ugyan feljogosítja a nyugati koalíció tagjait is a beavatkozásra, ám az ennek alapján elnyert „mandátumot” Moszkva jóval gyengébbnek tekinti, mint az általa legitimnek tartott szír kormány orosz katonai beavatkozást kezdemé-

51 Az ENSZ BT 2249. számú határozata „felhívja azokat az államokat, amelyek erre képesek, hogy (...) összhangban a nemzetközi joggal (...) minden szükséges eszközzel lépjenek fel” az Iszlám Állam és a Nuszra Front ellen.

nyező felkérését. A nyugati koalíció szíriai helyzetét tovább bonyolította, hogy a vele szövetségben lévő felkelő csoportokat katonai eszközökkel csak az Iszlám Állammal szemben védheti meg. Ugyanakkor a szír kormányerők ellen csak akkor tudna fellépni, ha azok megtámadnák az Iszlám Állam fegyveresei ellen harcoló nyugati koalíciót. Enélkül viszont nem lenne jogi alapja az Egyesült Államok és szövetségesei akciójának.⁵² A nyugati koalíció kényes jogi helyzete azonban önmagában nem ad semmiféle garanciát Moszkva sikerére.

Az már a katonai műveletek megkezdésekor világos volt, hogy a légi csapások önmagukban aligha elégségesek ahhoz, hogy stratégiai fordulatot erőszakoljanak ki. Anélkül, hogy ne lennének eredményesek a szíriai kormányerők és az iráni gárdisták levegőből támogatott szárazföldi hadműveletei, érdemi változás nem érhető el. Ezzel Moszkvában is tisztában voltak. Arra azonban a légi csapások megindításakor nem feltétlenül számítottak, hogy a szíriai kormányerők és iráni támogatóik ilyen nehezen birkóznak meg feladatukkal és csak nagyon lassan haladnak előre. Ebben a helyzetben Moszkvának lépnie kellett. És lépett is. Egy ideje már nyílt titok, hogy Oroszország – ahogy a nyugati koalíció országai is – szárazföldi erőkkel is jelen van Szíriában. Vannak köztük katonai rendészek, jórészt csecsenek, akik szunnita muszlimként könnyebben értenek szót a helyi lakosság többségét alkotó szunnitákkal. Ők a visszafoglalt területek rendjéért és biztonságáért felelnek. Jelen vannak az orosz állam megbízásából magánhadseregként tevékenykedő orosz irreguláris egységek is. Szerepük többé-kevésbé ugyanaz, mint azoké az amerikai magánerekeké, amelyek nagy számban a 2003-as iraki háború idején tűntek föl a térségben. És ott vannak Szíriában a speciális műveleti erők egységei is. Ezek az elitalakulatok részben a légi csapások célmeghatározóiként segítik a pilóták munkáját, részben a különös felkészültséget igénylő szárazföldi műveletekben vesznek részt. Mindezen erők közös erőfeszítéseként két év alatt Oroszországnak sikerült – együtt szíriai és iráni szövetségeseivel – 2017 októberére az Aszad-rezsim ellenőrzése alá vonni az ország területének közel felét. Az azonban egyelőre megjósolhatatlan, sikerül-e – és ha igen, akkor mikorra – a másik felét is megszerezni. Az azonban már ma is jól látható, hogy az átfogó politikai rendezés még ennél is nehezebb lesz. Ehhez ugyanis nemcsak a különböző belső erőknek kell egyezsége jutniuk, de a szíriai válságba különböző módon és különböző időpontokban bekapcsolódó külső szereplőknek is.

⁵² Trump beiktatásával azonban megváltozott a helyzet. Az új amerikai adminisztráció 2017 tavaszán, azt követően, hogy a maga részéről bizonyítottan találta a szíriai kormányerők vegyifegyver-használatát április 5-én Han Sejkunnál, büntetésül két nappal később cirkálórakétákkal támadást indított a szíriai kormányerők által használt homszji légbázis ellen. Hasonló támadásra került sor 2017. szeptember 7-én, amikor az amerikai légierő gépei Dajr ez-Zaur térségében bombázták a kormányerők állásait.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Афины заявили

2015 Афины заявили о российских поставках грузов в Сирию в обход Греции. In: *Lenta.ru*, 2015. szeptember 8. <https://lenta.ru/news/2015/09/08/greece/>.

Агаев

1981 Агаев, Семен Львович: *Иран в прошлом и настоящем. Пути и формы революционного процесса*. Москва, 1981.

Белоногов

2001 Белоногов, Александр Михайлович: *МИД, Кремль, кувейтский кризис*. Москва, 2001.

Ближневосточный конфликт

2003 *Ближневосточный конфликт, 1947–1967. Из документов Архива внешней политики Российской Федерации*. I–II. Отв. ред.: В. В. Наумкин. Москва, 2003.

Брутенц

1998 Брутенц, Карен Нерсесович: *Тридцать лет на Старой площади*. Москва, 1998.

Churchill, R.–Churchill, W.

1967 Churchill, Randolph S.–Churchill, Winston S.: *The Six Day War*. London, 1967.

Дроговоз

2004 Дроговоз, Игорь: *Необъявленные войны СССР*. Минск, 2004.

Фалунин

2008 Фалунин, Геннадий Семенович: Ирак–Иран: последняя «классическая» война XX века. In: *Независимое военное обозрение*, 2008. октябрь 10. http://nvo.ng.ru/history/2008-10-10/12_IrakIran.html.

Иран открыл небо

2015 Иран открыл небо для российских самолетов с гуппомощью для Сирии. In: *ТВ Центр*, 2015. сzeptember 9. <http://www.tvc.ru:8021/news/show/id/76114>.

Kelly

2008 Kelly, Michael J.: *Ghosts of Halabja: Saddam Hussein and the Kurdish Genocide*. Westport, Conn., 2008.

Кирпиченко

1993 Кирпиченко, Вадим Алексеевич: *Разведка. Лица и личности*. Москва, 1993.

Лукьянов

2015 Лукьянов, Федор: Алавитский Израиль. In: *Газета.ru*, 2015. сzeptember 10. <https://www.gazeta.ru/comments/column/lukyanov/7748267.shtml>.

Medvegyev

2011a Медведев назвал ситуацию в Тунисе «уроком для любых властей». In: *ЛИГА. Новости*, 2011. január 27. <http://news.liga.net/news/world/519180-medvedev-nazval-situatsiyu-v-tunise-urokom-dlya-lyubykh-vlastey.htm>.

2011b Медведев: РФ сознательно не наложила вето на резолюцию СБ ООН по Ливии. In: *РИА Новости*, 2011. március 21. https://ria.ru/arab_ly/20110321/356344423.html.

2011c Медведев отправил в отставку посла России в Ливии «за неадекватность». In: *Regnum. Информационное агентство*, 2011. március 19. <https://regnum.ru/news/polit/1385526.html>.

2011d Медведев назвал высказывания Путина о Ливии недопустимыми. In: *Lenta.ru*, 2011. március 21. <https://lenta.ru/news/2011/03/21/unacceptable/>.

О российско-американско-саудовской встрече

2015 О российско-американско-саудовской встрече с участием Министра иностранных дел России и Госсекретаря США Дж. Керри и Министра иностранных дел Саудовской Аравии А. Аль-Джубейра. Сочи, 11 октября 2015 года. http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/1838901.

Песков опроверг сообщения

2015 Песков опроверг сообщения об участии России в бомбардировках позиций ИГ. In: *Интерфакс*, 2015. szeptember 2. <http://www.interfax.ru/russia/464241>.

Полынов

2015 Полынов, Матвей Федорович: *Внешняя политика Горбачева, 1985–1991 гг.* Санкт-Петербург, 2015.

Построено при содействии Советского Союза

1982 Построено при экономическом и техническом содействии Советского Союза. Ред.: Скачков, С. А. Москва, 1982.

Примаков

1985 Примаков, Евгений Максимович: *История одного сговора. Ближневосточная политика США в 70-е – начало 80-х годов.* Москва, 1985.

2006 Примаков, Евгений Максимович: *Конфиденциально. Ближний Восток на сцене и за кулисами (вторая половина XX – начало XXI века).* Москва, 2006.

Putyin

2011 Путин назвал резолюцию СБ ООН по Ливии «призывом к крестовому походу». In: *РИА Новости*, 2011. március 21. https://ria.ru/arab_ly/20110321/356272787.html.

2012 Путин, Владимир Владимирович: Россия и меняющийся мир. In: *Московские новости*, 2012. február 12. mn.ru/politics/78738.

2015 Пять главных тезисов Путина на Генассамблее ООН. In: *РИА Новости*, 2015. szeptember 28. <https://ria.ru/world/20150928/1289096663.html>.

Раскол в тандеме

2011 Раскол в тандеме. Президент и премьер вступили в принципиальный спор в оценках резолюции по Ливии и действий Запада. In: *Газета.ru*, 2011. március 21. https://www.gazeta.ru/politics/2011/03/21_a_3561053.shtml.

Рогоза–Ачкасов

2005 Рогоза, Сергей Львович–Ачкасов, Николай Борисович: *Засекреченные войны, 1950–2000 гг.* Москва–Санкт-Петербург, 2005.

Россия расценивает действия

2015 Россия расценивает действия Болгарии и Греции как отказ от суверенитета. In: *Голос Америки*, 2015. szeptember 9. <https://www.golos-ameriki.ru/a/russia-greece-bulgaria/2953510.html>.

Российские НПО

2005 Российские НПО резко протестуют против попытки ужесточить контроль над гражданским обществом. In: *Regnum. Информационное агентство*, 2005. november 11. <https://regnum.ru/news/polit/543049.html>.

Russian jets

2015 Russian jets in Syrian skies. In: *Ynetnews.com*, 2015. augusztus 31. <https://www.ynet-news.com/articles/0,7340,L-4696268,00.html>.

Сирия

2015 Сирия. Как это было. Российская авиация перебрасывалась в Левант заранее. In: *Lenta.ru*, 2015. október 2. <https://lenta.ru/articles/2015/10/02/cover/>.

Страна с запасом прочности

2015 Страна с запасом прочности. Владимир Путин выступил на Петербургском международном экономическом форуме. In: *Российская газета RG.RU*, 2015. június 21. <https://rg.ru/2015/06/22/putin.html>.

Телефонный разговор

2015 Телефонный разговор с Президентом США Бараком Обамой. In: *Президент России*, 2015. június 25. <http://kremlin.ru/events/president/news/49768>.

Встреча с главой МИД Сирии

2015 Встреча с главой МИД Сирии Валидом Мүаллемом. In: *Официальный сайт Президента России*, 2015. június 29. special.kremlin.ru/catalog/countries/SY/events/49781.

Встреча с Хамидом Карзаем

2015 Встреча с Хамидом Карзаем. In: *Президент России*, 2015. június 24. <http://kremlin.ru/events/president/news/49760>.

Звягельская

2017 Звягельская, Ирина Доновна: *Ближневосточный клинч. Конфликты на Ближнем Востоке и политика России*. Москва, 2017.

ZOLTÁN SZ. BÍRÓ

THE SOVIET UNION AND RUSSIA IN THE MIDDLE EAST

Following the dissolution of the Soviet Union, Moscow's attention rapidly retreated from the Middle East, partly on account of a major drop in resources, and partly because of a devaluation of the region in political terms. Of the earlier client countries, Egypt had already distanced itself from the Soviet Union in the 1970s. As a consequence of Saddam Hussein's confrontational politics Iraq, became such an uncomfortable partner that Gorbachev did not pose any obstacle at all to the forceful bridling of Iraq after it overran Kuwait in the summer of 1990. Thereon Syria remained – in addition to Iran – the only country in the region that continued to benefit from Moscow's attention and support after the end of the Soviet Union. A number of circumstances contributed to this position: significant debts Damascus had stacked up towards Moscow; the use of Soviet arms across the Syrian army; the regional weight and importance of the country; as well as the fact that the only military base Russia finally kept outside of the CIS area was the Tartus naval base in Syria. After sketching an overview of the Soviet Union's Middle East politics with special attention to its relations with Egypt, Iraq, and Syria, this study sets out to provide a detailed introduction to the role Putin's Russia has assumed in the Syrian crisis since 2011.

Az Egyesült Államok és Szíria kapcsolatai a kezdetektől napjainkig

Az Egyesült Államok a 2011-ben kirobbant szíriai polgárháború kezdetétől Bassár al-Aszad elnök távozását sürgeti, ám a két ország közötti szembenállás jóval korábbi időkre nyúlik vissza. Nemigen található a Közel-Keleten még egy olyan ország, amely külpolitikájában olyan hosszú ideje alapvetően az Egyesült Államokkal szemben határozza meg érdekeit, mint Szíria. Az Egyesült Államok első számú regionális ellenlábas, Irán az 1979. évi iszlám forradalom óta a térség leginkább Amerika-ellenes „revizionista” hatalma. A Szíriával határos, sokáig szintén baaszista politikai erő által vezetett Irak Szaddám Huszein uralma idejének egy részében, az 1980-as évek végétől a 2003. évi amerikai invázióig volt az amerikai közel-keleti politika célkeresztjében. A Perzsa-öböl menti arab országok az előbbiekkal ellentétben pedig hosszú évtizedek óta amerikai szövetségesek. A Közel-Kelet nyugati térségében szintén hosszú ideje az Egyesült Államokkal szövetséges vagy vele együttműködő országok találhatóak. Egyiptomot 1979 óta, Jordániát 1970 óta fűzik szoros kötelékek az Egyesült Államokhoz, míg Libanon törekény és megosztott hatalmi rendszerében a függetlenné válás óta jelentős szereplők voltak egyes Nyugat- és Amerika-barát politikai erők. Szíria viszont rövid megszakításoktól eltekintve lényegében az 1946. évi függetlenné válása óta Washington regionális ellenlábas.

Szíriának ez a sajátos, más arab országokkal is összehasonlítva egyedi helyzete és Amerika-ellenessége kétségtelenül magyarázatra szorul. Jelen tanulmány célja az, hogy feltárja azokat a geopolitikai és eszmei-ideológiai tényezőket, amelyek alapját képezik az amerikai-szíriai kapcsolatokban tapasztalt állandósult konfliktusoknak. A tanulmány Szíria megalakulásától kezdve kíván rávilágítani azokra a főbb konfliktusokra, amelyek Szíriát az ország különleges geopolitikai fekvéséből és a szír államiság sajátosságaiból adódóan a második világháború után közel-keleti hatalommá váló Egyesült Államokkal szemben állandóan ütközőpályára állították. Ebben a kontextusban a következőkben különös hangsúlyt kapnak az egymást követő amerikai kormányzatok regionális stratégiái és azok szíriai vonatkozásai. Mint látni fogjuk, az amerikai-szíriai kapcsolatok állandósult konfrontációjában a reálpolitikai-geopolitikai megfontolások – a terrorizmus támogatásával és Nyugat-ellenességgel hosszú idő óta vádolt – Szíria ol-

* A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóközpontjának külső munkatársa.

daláról nézve is meghatározó szerepet játszanak, míg amerikai részről az ideológiai-eszmei tényezők minden korszakban jelentős befolyást gyakoroltak a kétoldalú kapcsolatokra.

A kezdetek: az amerikai–szíriai kapcsolatok a hidegháború árnyékában

Az első világháború utáni években a franciákkal és a britekkel való „baráti kapcsolatok megőrzése érdekében” az európai hatalmak lényegében szabad kezet kaptak az Egyesült Államoktól befolyásuk megerősítésére a Közel-Keleten, beleértve a francia mandátum alatt lévő Szíriát is.¹ Az amerikai kormányok alapvetően passzívok maradtak a Szíriát érintő legjelentősebb politikai kérdéseket illetően.² Az Egyesült Államok csupán az Arab Liga 1945. évi márciusi megalakulása után kezdte el nyíltan támogatni az arab függetlenségi törekvéseket, így a szíriai függetlenségi mozgalmat is Franciaországgal szemben.³ A formális nyilatkozaton túl pénzügyi vagy más jellegű támogatást azonban az amerikai kormányzat nem nyújtott a szíriaiak számára. Ugyanakkor az 1945–1946 folyamán a szíriaiak és a megszálló franciák között eszkalálódó erőszakos cselekmények idején az Egyesült Államok a háttérben egyre jelentősebb nyomást fejtett ki Franciaországra, hogy vonuljon ki Szíriából. Az amerikai nyomásgyakorlás és a helyi függetlenségi mozgalmak 1946 áprilisára meghozták az eredményüket, Szíria és Libanon független állammá vált, ami- ben a fentiek tükrében az Egyesült Államoknak is jelentős szerepe volt.⁴

Noha a második világháború végével az amerikai kormány a szabadság és a nemzeti önrendelkezés támogatójaként mutatta magát, a globális hatalommá előlépő Amerika számára a stratégiai érdekek érvényesítése vált meghatározóvá a Közel-Keletet illetően is. Az 1947-ben megfogalmazott Truman-doktrína⁵ pedig egyértelművé tette, hogy az amerikai stratégia legfontosabb komponense az egyre mélyülő hidegháborús környezetben a Szovjetunió globális feltartóztatása lett. Különös jelentőséget kapott az antikommunizmus, amely eszmei-ideológiai legitimitációt adott az amerikai érdekek érvényesítésére a hazai és a nemzetközi szinten egyaránt. Az egyes regionális amerikai stratégiákat döntő mértékben meghatározta ez az alapvetés, ez alól pedig a Közel-Kelet és benne Szíria sem volt kivétel.

A hidegháború elmélyülésével és az USA globális hatalommá válásával Washington számára felértékelődött a Közel-Kelet jelentősége.⁶ Washington az új

1 Gani, 2011. 92.

2 A legfontosabb politikai kérdések közé tartozott a francia uralommal is összefüggő belső megosztottság, az antikolonializmus, a Palesztinába történő növekvő zsidó bevándorlással összefüggő anticionizmus, és mindennek folyományaként az erősödő arab nacionalizmus. Gani, 2011. 93.

3 Gani, 2011. 95.

4 Dostal, 2015. 11–12.

5 Truman, 1947.

6 Nyugat-Európa és a Távol-Kelet újjáépítéséhez, valamint saját növekvő gazdaságához elengedhetetlennek látszott a közel-keleti olajforrásokhoz való zavartalan hozzáférés. Gani, 2011. 95.

geopolitikai környezetben Amerika-barát (vagyis szovjetellenes) kormányok hatalmának biztosításában és a regionális stabilitás megőrzésében látta érdekeinek érvényesülését a térségben, mindez a gyakorlatban a baloldali mozgalmak elleni fellépést és az 1945–1948 között kialakult államhatárok megőrzését jelentette, beleértve Szíria határvidékeit az amerikai szövetséges Törökországgal és az újonnan megalakult Izraellel.⁷

Az Egyesült Államok politikája Palesztinát és a zsidó bevándorlást illetően már a két világháború közti időben is egyre inkább a cionizmus támogatása felé tolódott, Roosevelt kormánya és az amerikai Kongresszus a világháború végére pedig egyértelműen kiállt egy zsidó állam megalakításának szükségessége mellett.⁸ Ennek tükrében nem volt váratlan, hogy az amerikai kormány a vonatkozó 1947. évi ENSZ-határozatban⁹ támogatta Palesztina felosztását és 1948. május 14-én elismerte Izrael Államot.¹⁰ Az Izrael Állam kikiáltását követő első arab–izraeli háborúba ugyan az Egyesült Államok közvetlenül nem avatkozott be, ám a háborút követően az arab államok szemében alapvetően Izrael-barát politikát folytatott.¹¹ Szíria számára, amely az első arab–izraeli háborúban csekély területvesztést is elszenvedett, ez meghatározó jelentőségű volt az Egyesült Államokhoz való viszonyát illetően.¹² Damaszkuszban egyre erősebb gyökeret vert az a nézet, miszerint Izrael és a cionizmus a nyugati imperializmus egyik újabb megjelenési formája, amelynek célja az arabok megosztása és meggyengítése.¹³ E percepciót pedig jelentősen alá támasztották az Egyesült Államok hamar megnyilvánuló beavatkozási kísérletei Szíria belpolitikai életébe.

Az új szír állam más arab államokhoz képest jóval instabilabb volt, és erőteljesebben érvényesült a külső fenyegetésekkel szembeni biztonság iránti igény.¹⁴ Mindennek tükrében az újonnan létrejött állam jobban ki volt téve a közvélemény preferenciáinak.¹⁵ Az első amerikai beavatkozásra már 1949-ben sor került, amikor a Truman-kormány segítséget nyújtott az Amerika-barát Huszni al-Zaim tábornok számára Shukri al-Kuwatli hatalmának megdöntésében. Al-Zaim tábornok megbízható partnernek bizonyult, ám hatalma rövid életű volt, négy hónap után katonai puccs távolította el a hatalomból. Az amerikai kormány nem sokkal ezt követően gazdasági segítyek felajánlásával igyekezett magához kötni Szíriát,¹⁶ ám a szír kor-

7 Little, 1990. 53.

8 Cleveland–Bunton, 2016. 252–253.

9 United Nations, 1947.

10 Magyarics, 2014. 500.

11 Az amerikai kormány ugyanis nem gyakorolt nyomást Izraelre a konfliktus rendezésére született ENSZ-határozatok betartására, nem ítélte el a szíriai–izraeli határon gyakori izraeli határsértéseket, sürgette az arab országokat a palesztin menekültek befogadására, anélkül hogy a visszatérés lehetőségére kilátás lett volna, és támogatta a zsidó bevándorlást Izraelbe. Gani, 2011. 108.

12 Slater, 2002. 86.

13 Rabil, 2006. 20.

14 Szíria kevés természeti erőforrással rendelkezett, történelmi előzmény nélküli határok közé került, belsőleg megosztott volt, és állandóan ki volt téve külső hatalmak beavatkozásának. Vignal, 2017. 812.

15 Gani, 2011. 111–112.

16 Committee on Foreign Affairs, 1949.

mány elutasította azt a vélt csekély gazdasági előnyök és az USA iránt táplált bizalmatlanság miatt.¹⁷

Az erőteljes antikommunizmus és szovjetellenesség az Eisenhower-kormányzatnak a térségre vonatkozó amerikai stratégiájában is megmutatkozott. A stratégiai célok közül egyértelműen a stabilitás megőrzése és a szovjet befolyás korlátozása vált Washington prioritásává, míg a térség országainak belső fejlődése – például a demokratizálódás kérdése – és valódi szuverenitásuk minősége háttérbe szorult.¹⁸ Ezt tükrözte az 1955-ben az Eisenhower-adminisztráció által szovjetellenes éllel létrehozott Közel-keleti Védelmi Szervezet (MEDO) tervezete az 1950-es évek első felében, amelyre a baloldali-nacionalista szíriai kormány meglehetősen gyanakvással tekintett, és amely egy újabb feszültségforrás volt Washington és Damaszkusz kapcsolatában.¹⁹

Az Eisenhower-adminisztráció politikája hozzájárult ahhoz, hogy Szíria közeledni kezdett a Szovjetunióhoz.²⁰ Gamal Abden-Nasszer sikere az 1956. évi szuezi válságban a brit–francia–izraeli koalíció ellenében megerősíteni látszott a Szovjetunióval való együttműködés hasznát Szíriában is. Az amerikai kormány a kommunizmus szíriai terjeszkedését látta a szovjet–szíriai közeledésben, és más vonatkozásban is a Szovjetunió térnyerésétől tartott a szuezi válság utáni Közel-Keleten.²¹ Ennek fényében hirdették meg 1957 márciusában az Eisenhower-doktrínát, amelynek értelmében az USA a Szovjetunió arab szövetségesei elleni fellépést is elvárta a közel-keleti országoktól, emellett katonai segítségnyújtást irányozott elő a régióban azoknak az országoknak, amelyekben fenyegetett a kommunista hatalomátvétel.²²

Az Egyesült Államok a szovjetbarát szíriai kormányt egyre inkább elszigetelte, válaszul viszont Damaszkusz a Szovjetunióval kívánt szorosabb gazdasági és technikai megállapodásokat tető alá hozni. Mindezt az amerikai kormány akként értékelte, hogy Szíria rövidesen a Szovjetunió csatlósává válik, ennek elkerülésére pedig 1957 folyamán fedett akciókkal a szír kormány megdöntésén kezdett el munkálkodni.²³ Az amerikai beavatkozási kísérlet azonban a szír kormány tudomására jutott, és ez éles diplomáciai konfliktushoz vezetett a két ország között.²⁴ Az arab világban ekkor végigsöprő nacionalista hullám és az amerikai kormány közvetlen beavatkozásai miatt azonban az arab kormányok vonakodtak a fegyveres beavatkozástól. Az augusztusi válság Szaúd-Arábia közvetítésének eredményeként végül

17 Gani, 2011. 107–108.

18 A stratégia legfontosabb céljai a következők voltak: a nyugati érdekeket veszélyeztető instabilitás csökkentése, a szovjet befolyás visszaszorítása, a térség nyersanyagforrásaihoz való zavartalan hozzáférés biztosítása, a régió államainak megsegítése a szovjet befolyással szemben, a szuverenitás érzésének erősítése a Közel-Keleten. Lásd: NSC 129.

19 Krajcsír, 2015. 27.

20 Campbell, 1972. 128.

21 Gani, 2011. 121.

22 Magyarics, 2014. 503.

23 Jones, 2004. 403–404.

24 A katonai erődemonstrációval tarkított konfliktusban az Egyesült Államok Törökországot és arab szövetségeseit arra ösztönözte, hogy a megfelelő időben katonailag avatkozzanak be Szíriában. Little, 1990. 72.

nem fokozódott tovább, ám a krízis következményeként az amerikaiak iránti bizalmatlanság tovább erősödött a szíriai társadalomban, egyben újabb lökést adott a baaszista ideológia nacionalizmusának. Másfelől a válság felgyorsította Szíria és Egyiptom közeledését, aminek eredményeként a két ország uniójával 1958-ban létrejött az Egyesült Arab Köztársaság.²⁵

Az Egyesült Államok üdvözölte az Egyiptom és Szíria között létrejött uniót, mivel Nasszert Damaszkuszhoz képest jóval kiszámíthatóbbnak tartotta.²⁶ Az Egyesült Arab Köztársaság 1961. évi felbomlására mindezért gyanakvással tekintett, és attól tartott, hogy Szíria radikálisan Amerika-ellenes irányba fog mozdulni. Ennek megakadályozására baráti lépéseket tett a Mamun Kuzbari vezette új jobboldali szíriai kormány együttműködésének megnyerésére.²⁷ Kuzbari minden korábbi elődjéhez képest szorosabb kapcsolatokra törekedett az Egyesült Államokkal, elsősorban a gazdasági együttműködés elmélyítését és amerikai segélyek rendelkezésre bocsátását szorgalmazva.²⁸ A gyümölcsöző szíriai–amerikai viszonyoknak azonban az Izraellel kiújuló határviták véget vetettek.²⁹ Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy Izrael kérdése még egy együttműködésre nyitott damaszkuszi kormány esetében is komoly akadálya a szorosabb amerikai–szíriai kapcsolatoknak.

A rövid életű amerikai–szíriai közeledést azonban végleg megtörte az 1963. évi márciusi újabb puccs, amelynek során a szíriai hadsereg megdöntötte a damaszkuszi kormány hatalmát.³⁰ Az új szíriai kormány alapvetően úgynevezett neobaaszista irányvonalat képviselt, vagyis a szíriai nemzeti érdekek érvényesítését tekintette elsődleges célnak akár a páranab szempontok háttérbe szorításának árán is. Az új damaszkuszi vezetés hamar, már 1963 augusztusában, az újabb határincidensek alatt nyilvánvalóvá tette, hogy elődjéhez képest erőteljesebb anticionista és Nyugat-ellenes irányvonalat fog képviselni.

A hidegháború e korai szakaszában ugyanakkor nem az izraeli–arab konfliktus volt az egyedüli feszültségforrás a kétoldalú kapcsolatokban. Az amerikai külpolitika ugyanis a szír megközelítés szerint leegyszerűsítő volt, és hiányzott belőle a Szíria belső jellegzetességeire reflektáló átgondolt stratégia. Egyrészt a hidegháborús logika által vezéreltetve minden szovjetbarát szíriai lépést túldimenzionált, másrészt a Nyugat-barátnak vélt politikai erőket azok helyi támogatottságától függetlenül segítette. Az USA ezen szelektív támogatása egyben megerősítette azt a szíriai vélekedést, miszerint az Egyesült Államok folyamatosan az Amerika-ellenes kormányzatok megdöntésén és ideológiájának aláásásán munkálkodik. E küzde-

25 Gazdik, 2006. 278.

26 Little, 1990. 73.

27 Gani, 2011. 125–126.

28 Hitelek és fejlesztési források rendelkezésre bocsátásával, valamint a politikai kapcsolatok elmélyítésével úgy tűnt, hogy az amerikai–szíriai kapcsolatok megerősödnek, ám mindez rövid életűnek bizonyult. Gani, 2011. 126.

29 Az izraeli–szíriai konfliktus 1961 októberében a Jordán folyó vizének Izrael általi elterelése miatt újult ki, 1962 folyamán pedig számos incidens történt az izraeli–szíriai határ mentén. Az amerikai kormány ezekben a vitás kérdésekben rendre Szíriára helyezett nagyobb nyomást és követelt tőle önmérsékletet. Slater, 2002. 90.

30 Isaac, 2009. 6.

lemben pedig a kommunizmusellenesség és a nyugati demokratikus rendszerek felsőbbrendűségének hangoztatása gyakran került elő mozgósító eszközként amerikai oldalról.³¹ Az Egyesült Államok viszont a szíriaiak anticionizmusára és Nyugat-ellenességére gyakran úgy tekintett, mint amelyeket alapvetően radikális ideológiai eszmék táplálnak, nem pedig Szíria reálpolitikai érdekei. Mindemellett az Egyesült Államok Szíria-politikája azt is alátámasztotta, hogy Szíria másodlagos jelentőségű állam maradt a közel-keleti amerikai stratégia számára, a közel-keleti kérdésekben rendre marginalizálta Szíriát, és alapvetően magasabb rendű globális és regionális stratégiai megfontolások határozták meg Washington politikáját Damaszkusz irányába. A következő években ismételen kiéleződő arab–izraeli konfliktusok alatt is alapvetően e regionális kérdésekben elfoglalt ellentétes álláspontok határozták meg a kétoldalú kapcsolatokat.

A hatnapos háború hatása az amerikai–szíriai kapcsolatokra

Az 1967. évi hatnapos háború a Közel-Kelet és Szíria számára meghatározó töréspontot jelentett. Az újabb háború kirobbanásának Izrael stratégiai megerősödése³² és az arab államok revansvágya voltak az alapvető mozgatórugói.³³ 1966-ban Egyiptom védelmi paktumot kötött Szíriával és Jordániával, amelynek értelmében háború esetén Egyiptom a segítségükre siet.³⁴ Ennek az évnek a februárjában egy újabb puccs eredményeként a Baasz Párt radikálisabb, szocialista irányvonala került hatalomra Damaszkuszban.³⁵

Izraellel ellentétben azonban sem Egyiptom, sem Szíria, sem Jordánia nem volt felkészülve a háborúra. E helyzeti előnyét kihasználva indított Izrael meglepetésszerű támadást a három arab ország ellen 1967. június 5-én. A hatnapos háborúban Szíria egyértelmű vereséget szenvedett Izraellel szemben: a szíriai hadsereg, beleértve a légierő nagy részét, megsemmisült, és Szíria elveszítette a stratégiaiailag fontos Golán-fennsíkot.³⁶ A háború több jelentős következménnyel is járt Szíria számára. A háborús vereség és az azt követő izraeli jogsértések³⁷ egyrészt értelemszerűen elmélyítették a szembenállást és a bizalmatlanságot Izraellel és legfőbb támogatójával, az Egyesült Államokkal szemben. Szíria belpolitikai életére fontos következménnyel járt, hogy a katonai vereség ellenére megerősödött a pragmatikus politikusként ismert, a konzervatívabb arab államokkal – Szaúd-Arábiával és Egyip-

31 Oren, 2008. 518.

32 A Johnson-kormányzat a Kennedy-kormányhoz képest jelentősen növelte az Izraelnek nyújtott gazdasági és katonai támogatást.

33 A korábbi népszerűségéből sokat veszít Nasszer az 1960-as évek közepén fegyverkezéssel, valamint erőteljes Izrael- és Nyugat-ellenes retorikával kívánta tekintélyét visszaállítani.

34 Gazdik, 2006. 281.

35 Isaac, 2009. 7.

36 Gazdik, 2006. 281.

37 Szíriát tekintve az izraeli agresszió túl idesorolandó a Golán-fennsík állandósított megszállása, az őshonos lakosság visszatérésének megakadályozása és lakóhelyére izraeliek betelepítése.

tommal – együttműködésre törekvő védelmi miniszter, Háfez al-Aszad.³⁸ Ugyanakkor Aszad számára egyértelművé vált, hogy Szíria hosszú távon a Szovjetunióban sem bízhat.

A 242. számú ENSZ biztonsági tanácsi határozattal kívánták a hatnapos háború utáni rendezés alapjait lefektetni.³⁹ Noha a határozat első pontja felszólította Izraelt a megszállt területek kiürítésére, a második pontja Izrael Állam teljes körű elismerését követelte az arab államoktól, szíriai olvasatban mintegy egymástól függővé téve a két rendelkezést.⁴⁰ A határozat továbbá csak általánosságban szólt a korábbi palesztin menekültek sorsának rendezésének szükségességéről, nem írt elő pontos menetrendet a kivonulásra, és nem rendelt szankciókat a nem teljesítés esetére. Mindezek fényében Szíria úgy értékelte, hogy a jelentős mértékben az amerikai kormány közreműködésével tető alá hozott határozat egyoldalúan Izrael érdekeit szolgálja.⁴¹ A fenti sérelmekre válaszul Szíria – ellentétben Egyiptommal és Jordániával – megszakított minden diplomáciai kapcsolatot Washingtonnal, és az Izraellel szembeni bojkott hangadója lett.

A háború után két hónappal az arab vezetők kartúmi konferenciáján az arab országok egységesen elfogadták a „három nem” politikáját, amelynek értelmében Izraellel nem kötnek békeszerződést, nem ismerik el és nem folytatnak vele tárgyalásokat.⁴² Egyiptom és Jordánia azonban Szíriával ellentétben kiindulási pontnak tekintette a 242. számú határozatot, és a William Rogers amerikai külügyminiszter által a békemegállapodás előmozdítása érdekében a térségbe küldött Gunnar Jarring nagykövetet is fogadták.⁴³ Egyiptom, Jordánia és Szíria számára azonban mások voltak a politikai és stratégiai prioritások.

A Jordánia élén álló Hasemita Husszein király egyik elsődleges célja hatalmának megszilárdítása volt az arra fenyegetést jelentő palesztin erőkkel és arab forradalmi kormányokkal szemben is. Az Izraellel való szembenállás „csupán” fontos eszköz volt, ellentétben a szíriai rezsimmel, amelyet identitása, ideológiája és alapvető biztonsági érdekei is az Izraellel szembeni revízióra sarkallták. Az Egyiptom élén álló Nasszer a háború után pedig úgy értékelte, hogy a Sínai-félsziget visszaszerzése Izraeltől csak az Egyesült Államok közreműködésével lehetséges.⁴⁴ Úgy vélte, hogy Egyiptom stratégiai érdekeire tekintettel a változatlanul megoldatlan palesztinkérdés nem jelent elháríthatatlan akadályt Izrael elismerése és a vele való kiegyezés előtt. Nasszer tehát az 1967-es háború előtti határok visszaállítását tekintette elsődleges stratégiai célnak, és immáron hajlandónak mutatkozott Izrael de facto elismerésére.⁴⁵

38 Gani, 2011. 162–163.

39 United Nations, 1967.

40 Gani, 2011.

41 Tovább növelte a szíriai sérelmeket, hogy az USA a háború után teljes körű fegyverembargót hirdetett a konfliktusban részt vevő összes országgal szemben, azonban Izrael esetében azt hamarosan feloldotta, az arab országok esetében viszont nem. Gani, 2011. 148–149.

42 Gazdik, 2017. 107.

43 Oren, 2009. 529.

44 Blanga, 2014.

45 Yahel, 2016.

A fentiek megértéséhez lényeges rámutatni a Sínai-félsziget és a Golán-fennsík között fennálló stratégiai különbségekre. A Golán-fennsík mind Izrael, mind Szíria központi területeihez és fővárosához közel eső, a Sínai-félszigethez képest jóval kisebb terület, amelynek teljes ellenőrzésére katonai szempontból mind Izraelből, mind Szíriából létfontosságú kérdésként tekintettek. Ráadásul Izrael nemcsak biztonsági, hanem történeti okokból is jobban ragaszkodott a Golán-fennsík megtartásához.⁴⁶ Ezzel szemben a Sínai-félszigetet annak nagysága és elhelyezkedése miatt Izrael jóval könnyebben feladta. Az e különbségekben rejlő lehetőséget az amerikai diplomácia is felismerte, és Egyiptom, illetve Jordánia irányában megsokszorozta diplomáciai erőfeszítéseit. William Rogers külügyminiszter 1969 és 1971 között háromszor is kísérletet tett a közel-keleti rendezés előmozdítására, ezen erőfeszítések azonban végül mindhárom arab ország esetében kudarcot vallottak.⁴⁷

Az előbbieket függvényében az egyiptomi kormánnyal ellentétben Szíria továbbra is a keményebb konfrontáció politikáját képviselte az Egyesült Államokkal szemben. 1968–1970-ben a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok mélypontra jutottak, a két fél között alig volt bármiféle diplomáciai érintkezés.⁴⁸ Az amerikai kormány szemében a szíriai politika hajlíthatatlan és kompromisszumképtelen volt, a szíriaiak az USA lépéseit az arabok megosztására és az Izraelnek való minél kedvezőbb feltételek megteremtésére irányuló törekvésként értékelték. Washington nézőpontjából azonban Szíria elszigetelése nemcsak logikusnak tűnt, hanem példastatuálásra is szolgált.⁴⁹

Úgy tűnt, hogy az 1969-ben hivatalba lépő Nixon-adminisztráció az 1967 utáni geopolitikai realitásokat is figyelembe véve a közel-keleti amerikai stratégia újragondolását tervezi. Az ebből a célból megszületett külügyminisztériumi stratégiai dokumentum nyíltan elismerte, hogy az Izraellel való különleges kapcsolat és az arab világban az amerikai érdekek hatékony védelme között olyan jelentős ellentmondás feszül, amelyet csak átfogó arab–izraeli rendezés oldhat fel. A vonatkozó dokumentum azt is felvetette, hogy az Izraelhez fűződő különleges kapcsolatot alapvetően belpolitikai és eszmei-ideológiai tényezők határozzák meg, nem az amerikai geopolitikai érdekek. A fentiek fényében a külügyminisztérium összességében az amerikai közel-keleti stratégia újragondolása mellett érvelt, ám a Nixon-adminisztráció Fehér Háza és Henry Kissinger nemzetbiztonsági tanácsadó, későbbi külügyminiszter más irányvonalat képviselt.⁵⁰ Utóbbiak elképzelésében Izrael eszközként szolgált a regionális amerikai stratégiai érdekek előmozdításában, ezért szükségesnek látszott tovább növelni az Izraelnek nyújtott amerikai támogatást.⁵¹ Ebben az összefüggésben vált a „területet a békéért” elve az amerikai külpolitika

46 Gani, 2011. 151.

47 Magyarics, 2014. 507–508.

48 A kétoldalú kapcsolatokban újabb feszültséget jelentettek az Izraelnek 1968-tól drasztikusan megnövelt amerikai fegyverszállítások, a másik oldalról pedig Szíria közreműködése egy polgári repülőgép eltérítésében 1969-ben, amelynek következményeként Washington a terrorizmus támogatásával vádolta Szíriát.

49 Gani, 2011. 149–150.

50 Uo. 153.

51 Ennek értelmében az amerikai politika az 1967 utáni határokat tekintette status quónak, amelynek megváltoztatása egyedül Izrael Állam arab országok általi elismerése útján lehetséges. Kurtzer et al., 2013. 4.

számára is alappillérré az arab–izraeli viszonyt illetően.⁵² A szíriai álláspont ezzel szemben az volt, hogy Izraelnek a nemzetközi joggal összhangban a megszállt területekről feltétel nélkül ki kell vonulnia. A nemzetközi jogra és az ENSZ-re való támaszkodás 1967 után így állandó hivatkozási alappá vált Damaszkusz számára az amerikai közel-keleti politika elleni fellépés során.

Az októberi háború és a kétoldalú kapcsolatok megmerevedése

1970 újabb jelentős fordulatokat hozott a Közel-Kelet és benne Szíria számára. Egyrésztől Nasszer elhalálásával Anvar Szadat került Egyiptom élére, aki igyekezett hamar nagyobb távolságot tartani a nála radikálisabb irányvonalat képviselő szír vezetéstől. 1970 szeptemberében Jordániában is jelentős fordulat következett be, ugyanis Husszein király kiűzte az országból a politikai hatalmát egyre inkább fenyegető Palesztin Felszabadítási Szervezetet.⁵³ A „fekete szeptember” néven elhíresült konfliktus kezdetén a palesztin fél megsegítésére Szíria megindította katonai erőit Amman felé, ám Izrael az Egyesült Államok támogatásával háborúval fenyegette meg Damaszkuszt, aminek hatására a szír kormány visszavonta csapatait.⁵⁴ A válság következtében külpolitikailag még inkább elszigetelt és belső hatalmi harcokkal telített Damaszkuszban a hadseregre támaszkodva november folyamán Háféz al-Aszad puccs révén magához ragadta a hatalmat.⁵⁵

Aszad az elődjéhez képest pragmatikusabb külpolitikával kívánta Szíria elszigeteltségét feloldani, valamint a Szovjetuniótól való függését enyhíteni. Szíria ennek keretében lépéseket tett az Egyesült Államokkal való kapcsolatának normalizálásáért, amit Washington pozitívan fogadott.⁵⁶ Emellett az Izraellel való konfliktust illetően 1972 márciusában bejelentette, hogy Szíria kész elfogadni a 242. számú határozatot.

A közeledésnek azonban mindkét fél részéről jelentős korlátai voltak. Az amerikai kormányzatban a változatlan bizalmatlanság mellett jelentős kétségek merültek fel, hogy Aszad elnöknek – amennyiben nyitottnak mutatkozik rá – lenne-e annyi belpolitikai mozgástere, hogy Izraellel megállapodásra jusson.⁵⁷ A másik oldalon viszont Szíria sem akarta túlságosan függővé tenni magát az amerikai gazdasági segítségtől. Emellett a Nixon-kormány Izrael támogatásának kérdésében továbbra is rendíthetetlennek mutatkozott, és nyilvánvaló volt, hogy az amerikai álláspont értelmében a status quo megváltoztatásához csak szíriai és egyiptomi engedmények árán lenne lehetőség. Az amerikai gazdasági segélyezési politika tehát ismételen elégtelennek bizonyult ahhoz, hogy stratégiai kérdésekben

52 Gani, 2011. 157.

53 Rabil, 2006. 48.

54 Magyarics, 2014. 510.

55 McHugo, 2014. 152–154.

56 Aszad helyreállította a közvetlen diplomáciai kapcsolatot Washingtonnal, felhagyott az amerikai termékek teljes bojkottjával, és a gazdasági együttműködésre nyitottnak mutatkozott. Gani, 2011. 167–168.

57 Uo. 173.

Damaszkuszt engedményekre bírják, és a holtpontról kimozdítják a szíriai–izraeli rendezést.⁵⁸

Szadat és Aszad a patthelyzetet érzékelve arra jutott, hogy csakis egy újabb háború árán tudják Izraelt rákényszeríteni arra, hogy tárgyalóasztalhoz üljön, a megszállt területeket visszaadja, illetve a térség stratégiai egyensúlyát megváltoztatásák. A gyakori határvillongások és egyéb fegyveres incidensek miatt feszült közel-keleti környezetben Szíria és Egyiptom a korszerű fegyverek beszerzését illetően továbbra is alapvetően a Szovjetunióra támaszkodott annak ellenére, hogy a Moszkvához fűződő politikai kapcsolatok mindkét arab állam esetében meggyengültek. Ugyanakkor a katonai együttműködés továbbra is szoros maradt Moszkvával, amit jelzett az is, hogy 1971-ben a szíriai Tartúszban állandó szovjet hadiflotta-bázis létesült.⁵⁹ Szadat és Aszad részéről végül 1973 őszén döntés született arról, hogy háborúval megkísérlik visszaszerezni az Izrael által elfoglalt területeket.⁶⁰

Az 1973. október 6-án az egyiptomi és a szíriai erők által meglepetésszerűen megindított „októberi háború” kezdetben jelentős arab sikereket hozott, ám a háború harmadik hetére az Egyesült Államok hathatós segítségével ismét Izrael került fölénybe, és már a két ellenséges arab ország fővárosát fenyegette.⁶¹ A Szovjetunió ekkor azonban közvetlen katonai beavatkozást helyezett kilátásba, amire válaszul az Egyesült Államok teljes készenlétségbe helyezte fegyveres erőit. Mindeközben az arab olajtermelő államok válaszul az Egyesült Államok izraeli támogatására olajkiviteli tilalmat hirdettek. Elkerülendő a háború további kiterjedését és a szovjet beavatkozást, az Egyesült Államok a Golda Meir vezette izraeli kormányra is jelentős nyomást gyakorolt a háború lezárása érdekében és az október 25-i, 338. számú ENSZ BT-határozat⁶² előírásainak betartására.⁶³ Szadat anélkül, hogy egyeztetett volna Aszaddal, elfogadta a tűzszüneti megállapodást, ami egyben Szíriát is rákényszerítette arra, hogy hagyjon fel a hadműveletekkel.

Noha az Egyesült Államok ismételten erőteljesen kiállt Izrael mellett, az amerikai segítségnyújtás késleltetése egyben jelzés volt Golda Meir kormánya számára, hogy Izrael alapjaiban függ az USA támogatásától, és nagyobb rugalmasságot vár el tőle a közel-keleti rendezést illetően. A háborúból a Nixon-adminisztráció azt a következtetést vonta le, hogy szükség van az Egyesült Államok aktívabb diplomáciai jelenlétére a Közel-Keleten és az arab–izraeli rendezés előremozdítására, mindenekelőtt Egyiptommal.⁶⁴ A tűzszüneti megállapodást követően szükség volt a felek szétválasztásáról szóló átfogóbb megállapodás tető alá hozására is. Henry Kissinger ingadiplomáciájának eredményeként 1974. január 18-án Egyiptom és Izrael beleegyezett a vonatkozó szétválasztási tervzetbe, a szíriai–izraeli relációt ille-

58 Lebow–Stein, 1994. 150–151.

59 Harmer, 2012. 2.

60 Schulze, 2017. 44–45.

61 Uo. 47–48.

62 United Nations, 1973.

63 Gani, 2011. 200.

64 Kurtzer et al., 2013. 3–4.

tően viszont csupán május 31-re sikerült hasonló egyezményt megkötni.⁶⁵ E különbség ismételen jól tükrözte a két arab állam vezetésének eltérő politikai érdekeit és geopolitikai szempontjait.

Szadat az Egyesült Államokkal való hosszú távú kiegyezés lehetőségét már szem előtt tartva pragmatikusnak mutatkozott a csapatszétválasztásról szóló tárgyalásokon, másfelől bízott abban, hogy politikai előnyökért cserébe az izraeliek könnyen fel fogják adni a megszállt Sínai-félszigetet. Ezzel szemben Aszad úgy értékelte, hogy a háborút lezáró tűzszünet alapvetően az amerikai érdekeket tükrözte, és Washington nem sokat tett azért, hogy Izraelt rákényszerítse a megszállt területekről való kivonulásra.⁶⁶ A Nixon-kormányzat azonban tartott attól, hogy Szíria más arab országokat is maga mellé tud állítani, megakasztva a kibontakozó egyiptomi és jordániai tárgyalásokat, így lépéskényszerbe került.⁶⁷

Ekkor jelent meg a színen Kissinger, hogy Damaszkusz és Tel-Aviv közötti ingadiplomáciájával tető alá hozza az izraeli és a szíriai csapatok szétválasztásáról szóló egyezményt.⁶⁸ Noha Kissinger közvetítőként lépett fel, a tárgyalások folyamán az izraeli érdekeket rendre erőteljesebben érvényesítette a szíriai álláshoz képest.⁶⁹ Amerikai részről Szíria bevonása a rendezési folyamatba alapvetően azt a célt szolgálta, hogy az Egyiptommal és Jordániával folyó tárgyalások ne kerüljenek Damaszkusz miatt veszélybe. Mindemellett a tárgyalások eredményeképp létrejött egy átmenetinek szánt megállapodás.⁷⁰ Ugyanakkor a legfontosabb szíriai követelések, így a Golán-fennsík teljes kiürítése és az 1967-es határok visszaállítása, továbbá a palesztin menekültkérdés rendezése továbbra sem kerültek terítékre.

A csapatszétválasztásról szóló megállapodást azonban Izrael számos alkalmalmmal megsértette, Washington viszont rendre kétségbe vonta vagy minimalizálta ezek jelentőségét. Ráadásul 1974 nyarán a palesztin gerillák és Izrael közötti konfliktus is kiújult, az izraeli válaszlépések Libanonra is kiterjedtek, Washington pedig ismét védelmébe vette izraeli szövetségését. Látva, hogy Washington alapvetően időhúzásra használja a Szíriával folytatott tárgyalásokat, a szíriai politika megmerevedett, és ragaszkodott a 242. számú határozat feltétel nélküli teljesítéséhez, továbbá a Palesztin Felszabadítási Szervezet legélénkebb támogatójává vált.⁷¹ Szíriával ellentétben Szadat jelentős kockázatot vállalva elindult az Izraellel való megbékélés útján, amely az évtized végére a Camp David-i megállapodásokhoz vezetett.⁷² Aszad és a szír közvélemény döntő többsége azonban Szadat politikájára az arab

65 Gani, 2011. 185–186.

66 Zisser, 2017. 551.

67 Gani, 2011. 183.

68 Rabil, 2006. 51.

69 E tekintetben kiemelendő a Golán-fennsík hovatartozásának kérdése, a hadifoglyok elengedése és a palesztin menekültek sorsa. Gani, 2011. 187–188.

70 A megállapodás értelmében a csapatok szétválasztását demilitarizált övezet létrehozásához kapcsolták ENSZ-megfigyelőkkel, a Golán-fennsík egy része visszakerült szíriai fennhatóság alá, ám a stratégiailag legfontosabb nyugati részeit továbbra is izraeli megszállás alatt maradtak. Rabil, 2006. 53–55.

71 McHugo, 2014. 157.

72 A Camp David-i egyezmény magában foglalta Izrael Egyiptom általi teljes körű elismerését és az Egyesült Államokkal való állandó együttműködés kiépítését. Kurtzer et al., 2013. 4–5.

ügy elárulásaként tekintett, és az Egyesült Államok védelme alatt álló közel-keleti status quo legfőbb kritikusa maradt.

A kétoldalú kapcsolatokat a fentiekén túl az is jelentősen befolyásolta, hogy Aszad az 1970-es évektől megszilárdította hatalmát, és rendszere egyre inkább autokratikus jelleget öltött. Ez egyrészt bizonyos értelemben állandóságot és kiszámíthatóságot kölcsönzött Szíria külpolitikájára nézve, másrészt időről időre amerikai részről fel lehetett vetni a rendszer elnyomó jellegét és a szabadságjogok hiányát. Washington és Damaszkusz viszonyát azonban továbbra is alapvetően nem a belpolitikai kérdések, hanem a regionális konfliktusok határozták meg.

Az amerikai-szíriai kapcsolatokban 1975-től egy újabb fegyveres konfliktus, a libanoni polgárháború is meghatározó tényezővé vált. Szíria 1976-ban az Egyesült Államok jóváhagyásával lépett közbe a szekuláris-baloldali orientáltságú Palesztin Felszabadítási Szervezet és a többségében szunnita muszlim Libanoni Nemzeti Mozgalom ellen annak érdekében, hogy megszerezze az ellenőrzést e szervezetek felett, elejét vegye a libanoni polgárháborúba történő nagymértékű izraeli beavatkozásnak és biztosítsa befolyását Libanon politikai folyamataiban.⁷³ Szíria és Izrael, illetve az Egyesült Államok érdekeinek egyezése Libanonban azonban csak időleges volt. A maronita keresztények hamar a szíriai csapatok kivonulását kívánták, Izrael pedig a palesztin betörésekre válaszul 1978-ban megszállta Libanon déli részét, ami Damaszkusz számára stratégiaileg rendkívül hátrányos volt.⁷⁴ Emellett Izrael libanoni befolyásának csökkentésében a libanoni szunniták, drúzok és síták sokkal inkább természetes szövetségesek voltak a szíriai rezsimmel, mint az izraeli és amerikai támogatást élvező keresztény maroniták. Az egészen 1990-ig elhúzódó libanoni polgárháború legfontosabb vitakérdéseiben így Damaszkusz rendre szembekerült az Egyesült Államokkal. Az amerikai-szíriai kapcsolatok Libanon miatt különösen azután váltak feszültté, hogy az Egyesült Államok 1982-ben a nemzetközi erők keretében amerikai katonákat küldött Bejrútba a libanoni kormány támogatására. Az amerikai katonai beavatkozás alatt, 1982–1983 folyamán több ízben fegyveres összetűzésre is sor került, a bejrúti amerikai főhadiszállás ellen pedig 1983. október 23-án a sírek által is támogatott síta csoport hajtott végre – többek között 241 amerikai tengerészgyalogos halálával végződő – merényletet.

A libanoni konfliktus nemcsak az izraeli-szíriai dimenzióban vált Washington számára is lényeges regionális kérdéssé, hanem a libanoni síta milíciák támogatása révén az Iráni Iszlám Köztársaság növekvő befolyása miatt is. A sah uralmának megdöntése és az iszlám forradalom után Irán lett az Egyesült Államok első számú ellenlábas a Közel-Keleten. Szíria volt az első állam, amely elismerte az új teheráni iszlamista rendszert, és az Amerika- és Izrael-ellenesség talaján állva a két ország között szoros együttműködés jött létre regionális kérdésekben, így a libanoni polgárháborút illetően is.⁷⁵ Ebben az együttműködésben központi szerepet kapott a

73 Sorby, 2011. 210.

74 Dawisha, 1984.

75 Gani, 2011. 218.

libanoni síta Hezbollah, amely az 1980-as évek elején jelentős iráni és szíriai támogatással jött létre, és amely hamar a legütőképesebb libanoni Izrael- és Nyugat-ellenes erővé (milíciává) vált.⁷⁶ Ennek tükrében Szíria részben a libanoni konfliktusban játszott szerepén keresztül az Irán regionális elszigetelésére is irányuló „Carter-doktrínában” is jelentős tényezővé lépett elő.⁷⁷

Az 1973. évi arab–izraeli háború és következményei ugyanakkor a közel-keleti szovjet befolyás gyengülését is eredményezték.⁷⁸ Felmérve a szoros szovjet–szíriai együttműködés korlátozott előnyeit, Szíriát az 1970-es évek közepétől a korábbiakhoz képest gyengébb kötelékek fűzték Moszkvához. Mindez azzal is járt, hogy az amerikai–szíriai kapcsolatokat Washingtonból nézve a hidegháború végéhez közeledve egyre kevésbé az amerikai–szovjet vetélkedés keretében értelmezték. Washington és Damaszkusz kapcsolatát ehelyett döntő mértékben a Közel-Kelet regionális konfliktusaiban, vagyis az arab–izraeli szembenállásban, a libanoni polgárháborúban, az iraki–iráni háborúban és a fentiekkel is összefüggésben a nemzetközi terrorizmussal kapcsolatban elfoglalt, alapvetően ellentétes álláspontok határozták meg. Amerikai részről az 1973-ban, illetve majd a Camp Davidben létrejött status quo védelme nyilvánvalóan reálpolitikai szempontból is jelentős előnyöket hordozott, ám Izrael kitüntetett támogatásának és védelmének állandósulása gyakran a reálpolitikai érdekeken túlmutató ideológiai töltetet is kapott. Ebben a tekintetben fontos rámutatni, hogy az egyébként szekuláris-baloldali szíriai rendszer elsősorban stratégiai okokból fontos támogatójává vált az 1970-es évektől megerősödő iszlám radikalizmus két emblematikus szervezetének, a libanoni síta Hezbollahnak és a palesztin radikális szunnita Hamásznak. E két szervezet támogatásával nemcsak jelentős belpolitikai és regionális legitimitációt szerzett az Aszad-rezsim, hanem megkerülhetetlen tényezővé tette Szíriát bármilyen regionális politikai rendezésben.

A Pax Americana a Közel-Keleten és Szíria

A hidegháború végét jelentő 1989–1991 közötti időszak a Közel-Keleten is jelentős geopolitikai változásokat hozott. Az 1989-ben az Arab Liga égisze alatt tető alá hozott taifai egyezmény alapját képezte az 1975 óta tartó libanoni polgárháború 1990. évi lezárásának.⁷⁹ Ugyanabban az évben a Szaddám Huszein vezette Irak lerohanta Kuvaitot, amire válaszul az Egyesült Államok katonai erővel, széles körű nemzetközi összefogással kiűzte Kuvaitból az iraki csapatokat. Az öbölháborúban tapasztalt széles körű regionális összefogás és azzal összefüggésben az Egyesült Államok megnövekedett térségbeli befolyása hozzájárult az arab–izraeli békefolyamat felélénküléséhez 1992–1993 folyamán. E regionális változások – amelyek egy-

⁷⁶ Addis–Blanchard, 2011. 7.

⁷⁷ A Carter-doktrína megszületését elsősorban a Szovjetunió afganisztáni inváziója hívta életre, ám az iráni iszlám forradalom is szerepet játszott annak megszületésében. Magyarics, 2014. 516.

⁷⁸ Gani, 2011. 220.

⁷⁹ Karam, 2012. 36.

ben a közel-keleti amerikai hegemonia csúcspontját is jelezték – voltak azok a legfontosabb tényezők, amelyek döntő mértékben meghatározták az amerikai–szíriai kapcsolatok alakulását a hidegháború végét követő években.

Az Arab Liga és az Egyesült Államok jóváhagyásával megszületett taifai egyezmény nemcsak megerősítette a szunnita és a síita befolyást Libanon kormányzásában, de egyben elismerte Szíria de facto protektorátusát Libanon felett.⁸⁰ Szíria katonai jelenléte alkalmat adott arra is, hogy a Hezbollahra jelentős befolyást gyakoroljon annak ellenére, hogy a síita milícia támogatásának nagy része Iránból származott.⁸¹ Mindez amellett, hogy állandó feszültségforrássá vált Washington és Damaszkusz között, komoly ütőkártyát is képezett a szíriai vezetés kezében. A Szíriának kedvező libanoni konszolidációba a régió stabilitásában érdekelt Egyesült Államok azért is egyezett bele, mert cserébe az izraeli–szíriai szembenállás rendezésében várt konstruktív hozzáállást Damaszkusz részéről.⁸² Az izraeli–palesztin konfliktus rendezésére összehívott, 1991. évi madridi kongresszuson ugyanis remény mutatkozott arra, hogy jelentős előrelépés történjen egy átfogó békemegállapodás irányába. Az Egyesült Államok és Szíria közeledéséhez azonban az előfeltételeket alapvetően az 1991. évi öbölháború teremtette meg.

Miután az idősebb George Bush-kormányzat Szaddám Huszein kuvaiti invázióját követően nyilvánvalóvá tette, hogy széles körű nemzetközi és arab támogatással, katonai erővel kívánja helyreállítani Kuvait függetlenségét, Szíria csatlakozott az Irak-ellenes nemzetközi koalícióhoz. Aszad politikája mögött részben az a megfontolás állt, hogy Szaddám Huszein inváziója a régió stabilitását és az arab egységet ásta alá, amely ráadásul alkalmat adott külső hatalmak számára a közel-keleti beavatkozásra.⁸³ Emellett az ENSZ Biztonsági Tanácsa által adott felhatalmazás, valamint a széles körű arab támogatás eleve jelentős nemzetközi legitimitációt biztosított az amerikai kormánynak. Ugyanakkor szerepet játszott benne az a reálpolitikai megfontolás is, miszerint a Szíriával szomszédos, ám ellenséges, Szaddám Huszein vezette Irak lépése veszélyeztette Szíria regionális érdekeit is. Mindemellett Aszad úgy értékelte, hogy ezúttal érdemes a hidegháborús győzelmével a hatalma zenitjén álló Egyesült Államokkal tartani. Az amerikai politika támogatásáért cserébe ugyanis maga is engedményeket várt a szíriai–izraeli konfliktus rendezését illetően. A Bush-kormányzat pedig politikai szempontból különösen fontosnak tartotta a hagyományosan radikálisan Amerika-ellenes irányvonalat képviselő Damaszkusz megnyerését a nemzetközi koalíció támogatására. Mindkét fél kalkulációjában benne volt tehát, hogy az öbölháborúban tapasztalt együttműködés alkalmat adhat a megmerevedett izraeli–szíriai viszonyban a holtpontról történő elmozdulásra.

Az amerikai–szíriai közeledéshez a Bush-kormányzat politikája jelentős részben hozzájárult. Az idősebb Bush elnök és külügyminisztere, James Baker által

80 A taifai egyezmény (*Taif Accords*, 1989), valamint az 1991-ben Libanon és Szíria között létrejött államközi egyezmények továbbra is legitímálták a szíriai csapatok jelenlétét az országban, egyúttal megkülönböztetett kapcsolatokat biztosítottak a két, formálisan szuverén ország között. Rabil, 2006. 101.

81 Perthes, 2006. 36.

82 Bahout, 2016. 11.

83 Gani, 2011. 222.

képviselt realista, ugyanakkor kooperatív külpolitika kiegyensúlyozottabb fellépést eredményezett az izraeli–palesztin konfliktusban a megelőző amerikai adminisztrációkhoz képest.⁸⁴ Emellett a Bush-kormány egyértelművé tette, hogy Szíriának a békefolyamatba történő bevonására nemcsak másodlagos eszközként tekintenek, hanem az átfogó békemegállapodás alapfeltételeként.

Az 1991 októberében lezajlott madridi békekonferencia volt az első, ahol Izrael és számos arab állam vezetője, így Aszad is szemtől szembe találkozott egymással az arab–izraeli konfliktus megoldása érdekében.⁸⁵ Noha a madridi konferencián áttörés nem történt, a találkozó alapozta meg a következő években párhuzamosan futó izraeli–jordániai, izraeli–palesztin, valamint izraeli–szír tárgyalásokat. A szíriai–izraeli tárgyalások alapját a 242. számú ENSZ BT-határozat képezte (a teljes kivonulást a biztonsági garanciákért cserébe).⁸⁶ A tárgyalásokat ugyanakkor alapvetően befolyásolta a Rabin-kormány hatalomra kerülése Izraelben 1992-ben és a Clinton-adminisztráció hivatalba lépése 1993 januárjában. Míg Jichák Rabin az elődjéhez képest nyitottabbnak mutatkozott engedmények tételére az arab–izraeli béketárgyalásokon, addig a Clinton-kormányzat a Bush-kormányhoz képest kevésbé volt kiegyensúlyozott a közvetítői szerepében. A párhuzamosan zajló titkos izraeli–palesztin és izraeli–jordániai tárgyalások, valamint az annak eredményeként megszülető oslói megállapodás és a washingtoni deklaráció kettős hatással voltak az izraeli–szír tárgyalásokra. Noha amerikai részről azt remélték, hogy a békemegállapodások lökést adhatnak a szíriai–izraeli tárgyalásoknak is, az izraeli kormány attól tartott, hogy az araboknak tett jelentős engedmények után elveszítheti belpolitikai támogatottságát. A szír vezetés pedig amiatt volt elégedetlen, mert nem átfogó arab–izraeli keretben történtek a részmegállapodások.⁸⁷ Az oslói megállapodás a fentiekén túl más szempontból is hátrányos volt Damaszkusz számára. Egyrészt az izraeli–palesztin megegyezés tükrében úgy tűnhetett, hogy az izraeli–szíriai megállapodás létrejöttét alapvetően Damaszkusz hátráltatja, másrészt a palesztin engedmények aláásták Szíria alkupozícióját. Az izraeli–szír tárgyalások ennek ellenére 1994–1995 folyamán megszakításokkal ugyan, de folytatódtak.

A Clinton-adminisztráció Izraelnek kedvező politikája, amelyet a szoros személyes kapcsolatok is erősítettek, a tárgyalások alatt egyre nyilvánvalóbbá lett.⁸⁸ A szíriai fél a legfontosabb hátráltató tényezőnek azon izraeli igényeket tekintette, amelyek részlegessé tették volna a teljes izraeli kivonulást és a szíriai szuverenitás helyreállítását a Golán-fennsíkot illetően. Ez utóbbiakat tekintve az izraeli kormány számíthatott a Clinton-kormányzat támogatására, továbbá az amerikai vezetés a szíriai fél rugalmatlanságában látta az álláspontok közeledésének a fő akadályát.

84 Az amerikai kormány részéről 1991 folyamán a jobboldali izraeli kormányra való nyilvános és jelentős pénzügyi hátrányokkal fenyegető nyomásyakorlás számottevően növelte a bizalmat az Egyesült Államok iránt az arab országokban. Rabil, 2006. 90.

85 Schulze, 2017. 43.

86 Kurtzer et al., 2013. 64.

87 Seale–Butler, 1996. 34–35.

88 Az USA közvetítésével zajló béketárgyalások ugyanis alapvetően az izraeli igényeknek megfelelő ütemezés szerint haladtak, továbbá az Egyesült Államok nem ellenezte Izrael újabb tartalmi feltételeit a tárgyalások érdemi kérdéseit illetően. Gani, 2011. 242–243.

A Clinton-adminisztráció ráadásul a Bush-kormányzat ígéretével ellentétben nem tett semmit annak érdekében, hogy a Szíriával szemben 1967 és 1979 óta érvényben lévő szankciókat feloldja, valamint átgondolja Szíria jelenlétét a terrorizmust támogató országok listáján.⁸⁹ A fenti körülmények közepette a tárgyalások 1996 tavaszára zsákutcába jutottak, a jobboldali Likud-kormány 1996. májusi hatalomra kerülésével pedig két évig szüneteltek.⁹⁰

Az 1990-es években az al-Káida és más szélsőséges iszlamista szervezetek Amerika-ellenes aktivitásának fokozódásával Washington türelme az általa terror-szervezeteknek minősített, ugyancsak szélsőséges iszlám ideológiából merítkező Hezbollahhál és Hamással, valamint támogatóikkal szemben fogytán volt. Az e szervezetekre jellemző ideológiai hasonlóság, a rájuk jellemző Nyugat-ellenesség miatt Washingtonban egyre inkább megerősödött az a percepció, hogy e szélsőséges iszlám szervezetek alapvetően a nyugati normák és a demokrácia gondolata ellen harcolnak, így nem a megoldatlan közel-keleti politikai konfliktusok rendezése jelenti az ezekkel a terrorszervezetekkel szembeni küzdelem lényegét.

Az 1998 és 2000 között hatalmon lévő Ehud Barak vezette baloldali izraeli kormány idején ugyan amerikai ösztönzésre újraindultak a tárgyalások, ám azok ismételt kudarcba fulladtak. A szíriai fél ezúttal is úgy értékelte, hogy az Egyesült Államok számára másodlagos jelentőségű ügy maradt a szíriai-izraeli rendezés előmozdítása az izraeli-palesztin kérdés mögött, ráadásul a Clinton-kormányzat mindkét vonatkozásban alapvetően ismételt az izraeli fél érdekei szerint közvetített.⁹¹ A közel-keleti rendezés érdekében a Clinton-kormány utolsó hónapjaiban tett amerikai erőfeszítések mind az izraeli-palesztin konfliktust, mind az izraeli-szír konfliktust illetően eredménytelenül végződtek, a felek pedig ismételt egymást okolták a kudarcért.⁹²

A 2000. év azonban nemcsak ezért, hanem Háféz al-Aszad halála miatt is fontos mérföldkő volt az amerikai-szíriai kapcsolatokban. A köztársasági berendezkedésű arab országokban egyedülálló módon Aszad után fia, Bassár al-Aszad került hatalomra. Ugyanebben az évben Izrael egyoldalú döntésének eredményeként kivonta katonai erőit Dél-Libanonból. Ez a későbbiekben nemcsak Izraellel szemben növelte meg a Hezbollah mozgásterét, hanem Damaszkusszal szemben is.⁹³ A következő években az amerikai-szíriai kapcsolatokat azonban alapvetően a George W. Bush-kormány hatalomra kerülése és a 2001. szeptember 11-i terrorcselekmények utáni amerikai külpolitika határozta meg. Az 1990-es évek elejének optimizmusa az átfogó arab-izraeli rendezést illetően tehát alaptalannak bizonyult. Washington szemszögéből nézve Damaszkusz nemcsak az izraeli-szír tárgyalásokat illetően maradt rugalmatlan, hanem Washington terrorizmus elleni küzdelmében ideológiai megfontolásokból is a másik oldalon állt.⁹⁴ A szír vezetés oldaláról

89 Prados, 2006. 13–16.

90 Kurtzer et al., 2013. 82.

91 Gani, 2011. 237–240.

92 Landis, 2010. 64–66.

93 Perthes, 2006. 36.

94 Rabil, 2006. 100–101.

nézve viszont az Egyesült Államok arra használta az 1991 utáni kivételes geopolitikai lehetőségeit, hogy saját és legfőbb szövetségese, Izrael regionális hatalmi pozícióját megerősítse.

Amerikai–szír kapcsolatok a Bush-doktrínától a szíriai polgárháborúig

A neokonzervativizmus eszméi által vezéreltetve a Bush-kormányzat 2001. szeptember 11. utáni stratégiájának főbb elemei: a „megelőző csapás”, a terrorizmus elleni háború és a demokrácia terjesztése Szíriát is Washington célkeresztjébe helyezte.⁹⁵ Noha a szír rezsím maga is fenyegetésként tekintett az al-Káidára és a szeptember 11-i terrortámadások után szorososan együttműködött az amerikai titkosszolgálatokkal, a Bush-kormányzat ennél többet követelt Damaszkusztól.⁹⁶ A Közel-Kelet átalakítását és demokratizálását célul tűző amerikai kormányzat arra kívánta kényszeríteni a szír vezetést, hogy határolódjon el a Hamásztól és a Hezbollahtól is, valamint kezdjen nagyszabású demokratikus reformokba. Noha Bush elnök elhíresült, 2002. évi kongresszusi beszédében Irak, Irán és Észak-Korea mellé nem sorolta Szíriát a lator államok sorába, az amerikai kormány Szíriával kapcsolatos alapvető politikája az elszigetelés volt.⁹⁷ A Bush-kormány szemében a szír rezsím legfontosabb bűnei az egyes terrorszervezetek számára nyújtott támogatás, a tömegpusztító fegyverek sorába tartozó vegyifegyver-programja, önkényuralmi rendszere és az emberi jogok megsértése, valamint a Szaddám-rezsím bukása után az egyes iraki milíciáknak nyújtott szír támogatás voltak.⁹⁸

Az Aszad-rendszerrel szembeni washingtoni ellenszenvet növelte, hogy Szíria ellenezte a Bush-kormány 2003 márciusában Irak ellen indított háborúját. 2003 tavaszán, Szaddám Huszein rezsimének megdöntése idején az amerikai kormányzat egyes szintjein a Szíria elleni katonai fellépés lehetősége is felmerült, a kormányzat legfelsőbb vezetésében azonban elvetették a beavatkozás ötletét.⁹⁹ Mindemellett 2003 decemberében az amerikai Kongresszus újabb szankciókat fogantatosított Szíriával szemben a Hezbollahnak és iraki fegyveres csoportoknak nyújtott támogatás miatt.¹⁰⁰ Szíria azonban a 2003-ban megindított iraki háború, Irán nukleáris programja és az ismételten felerősödő izraeli–palesztin konfliktus árnyékában másodlagos jelentőségű kérdés volt Bush első elnöki ciklusában.¹⁰¹

A Rafik Hariri volt libanoni kormányfő ellen 2005 februárjában elkövetett merénylet következtében azonban Szíria és libanoni jelenléte az amerikai kormányzat figyelmének középpontjába került.¹⁰² Hariri a libanoni szír jelenlét egyik fő kriti-

95 *The National Security Strategy*, 2002.

96 Rabil, 2006. 121–122.

97 Sadat–Jones, 2009.

98 Prados–Sharp, 2005. 17–19.

99 *Bush vetoes*, 2003.

100 Prados, 2006. 14–15.

101 Varga, 2014. 82–98.

102 Prados, 2006. 2.; Rabil, 2006. 168–169.

kusa volt, és jó kapcsolatokat ápolta a nyugati kormányokkal. Noha a szír rezsim érintettségére egy vonatkozó ENSZ vizsgálati jelentés szerint csak közvetett bizonyítékok utaltak, az Egyesült Államok Franciaországgal és más nagyhatalmakkal együtt jelentős nyomást gyakorolt Szíriára annak érdekében, hogy rövid időn belül vonja ki a csapatait Libanonból a még 2004 szeptemberében meghozott 1559. számú ENSZ BT-határozatnak¹⁰³ megfelelően.¹⁰⁴ Szíria a széles körű nemzetközi és libanoni nyomás hatására 2005 tavaszán eleget tett a nemzetközi követelésnek.¹⁰⁵ A Hariri-gyilkosság és az azt követő szíriai kivonulás újabb teherként jelentett az amerikai–szíriai kapcsolatokban.

Washington és Damaszkusz kapcsolatát a 2003-ban megindított iraki háború és annak következményei is megerhelték. A Bush-kormány többek között azzal vádolta a szír kormányt, hogy szemet hunyt terroristáknak a szír–iraki határon átnyúló mozgása felett, közreműködött volt iraki Baasz párttagok vagyonának szír számlákon való elrejtésében, a Szaddám-rezsim utolsó éveiben illegális olaj- és fegyverkereskedelem folyt a két ország között, és Szíria támogatást nyújt egyes iraki fegyveres csoportoknak.¹⁰⁶ A két ország közötti kapcsolatok fagyossá válását jelezte, hogy 2005 februárjában Washington hazahívta damaszkuszi nagykövétét, a szír kormány pedig ugyanezen év márciusától felfüggesztett mindenféle együttműködést a CIA-val és az amerikai védelmi minisztériummal.¹⁰⁷

Szíria azonban a Bush-kormány igyekezete ellenére nem volt nemzetközileg annyira elszigetelve, és nem csupán Iránhoz és Oroszországhoz fűződő kapcsolata miatt.¹⁰⁸ A brit kormány és az Európai Unió, noha alapvetően egyetértett az amerikaiakkal a hosszú távú stratégiai célokat illetően, a taktikai megközelítéssel viszont nem, és párbeszéd folytatását ösztönözte. Mindebben közrejátszott az is, hogy Damaszkusz nyilvánvalóvá tette, az Iránnal való együttműködése és Izraellel való éles szembenállása ellenére nyitott a békefolyamatra. Ezt megerősítette az a 2007-ben napvilágot látott hír, miszerint 2004 és 2006 között Izrael és Szíria titkos tárgyalásokat folytatott az esetleges rendezésről, ám a 2006. júliusi libanoni háború miatt megszakadtak a tárgyalások.¹⁰⁹ Noha a Hezbollah a 2000-es évek közepére, különösen Szíria Libanonból való kivonulása után, lényegében függetlenítette magát Damaszkusztól, a szír rezsim az utánpótlási útvonalak miatt továbbra is képes volt befolyásolni a Hezbollah politikáját és közvetve Libanon belügyeit is.¹¹⁰ E potenciális befolyását felhasználva Damaszkusz diplomáciai értelemben a saját javára tudta fordítani a háborút. A válságot felhasználta arra, hogy javítsa a kapcsolatait vezető

103 United Nations, 2004.

104 Prados, 2006. 3–4.

105 A kivonulást követően az ENSZ Biztonsági Tanácsa Detlev Mehlis német ügyész vezetésével bizottságot hozott létre a Hariri-mérenylet körülményeinek a feltárására. A Bush-kormány jelentős nyomást gyakorolt Szíriára annak érdekében, hogy működjön együtt a Mehlis-bizottsággal, amely végül annyit állapított meg, hogy egyes bizonyítékok Libanon és Szíria érintettségét is alátámasztották. Uo. 3–4.

106 Prados-Sharp, 2005. 17.

107 Sadat-Jones, 2009.

108 Perthes, 2006. 37.

109 *Israel and Syria*, 2007.

110 Rabil, 2006. 140–142.

európai országokkal és Libanonnal. Ennek gyümölcsei különösen a következő évtől kezdtek beérni, a 2007-ben hatalomra került Nicolas Sarkozy francia elnök ugyanis a kétoldalú kapcsolatok gyors mélyítését kezdte el szorgalmazni. Emellett a 2000-es évek közepétől nemcsak a Recep Tayyip Erdoğan vezette Törökországgal kezdtek javulni a kapcsolatok,¹¹¹ de a Perzsa-öböl menti arab országokkal és Kínával is kiengesúlyozott volt Damaszkusz viszonya.¹¹²

Szíria nemzetközi elszigetelésének kudarcra a Bush-kormány számára is egyre nyilvánvalóbbá vált, ami összefüggött azzal, hogy 2007-től jelentős hangsúlyváltás volt tapasztalható az amerikai közel-keleti stratégiában. Az iraki és az afganisztáni háború egyre nagyobb veszteségei, a Hamász és a Hezbollah befolyásának növekedése, a demokratizálásra irányuló kezdeményezések kudarcai arra ösztönözték az amerikai kormányt, hogy realistább és pragmatikusabb megközelítést alkalmazzon a térségre.¹¹³ Ennek jegyében az erővel történő demokratizálás helyett a szövetséges autokrata rezsimek stabilitásának elősegítése és az ellenséges országokkal való párbeszéd került előtérbe.

E stratégiai váltás a szíriai kapcsolatokra is hatással volt. Condoleezza Rice külügyminiszter 2007 tavaszán két ízben is találkozott magas rangú szíriai delegációval annak érdekében, hogy Irak stabilizálásához szorosabb szíriai együttműködést alakítson ki. Emellett az arab–izraeli békefolyamat újraindítása érdekében összehívott 2007. novemberi annapolisi konferenciára Szíria is meghívót kapott. A Bush-kormány Szíria-politikájában azonban alapvető változás nem következett be, amit az is jelzett, hogy a hivatali ideje utolsó időszakában újabb szankciókat léptettek életbe a szír rezsimek egyes vezetői ellen. A Bush-korszak legmeghatározóbb öröksége Szíriára nézve azonban a közel-keleti vallási-etnikai törésvonalak kiéleződéséhez való hozzájárulás lett az iraki háború és a demokráciaterjesztés kudarcot vallott politikája által. A belső feszültségek erősödése már a 2000-es évek közepén érzékelhető volt Szíriában, ám ekkor még az Aszad-rezsimek elég erősnek bizonyult azok kezeléséhez.

Barack Obama a Bush-kormányzat politikájának kemény kritikusaként a muszlim világ felé való nyitással és az Amerika hagyományos közel-keleti ellenfeivel való párbeszéd szükségességével új közel-keleti politikát hirdetett hivatali idejének legelején.¹¹⁴ A kairói beszéd, az Irán irányába tett diplomáciai nyitás, valamint az izraeli–palesztin kérdés prioritásként való kezelése a Szíriával való kapcsolatok javulásának ígéretét is magában hordozta, és ennek keretében¹¹⁵ az Obama-kormány a hivatalba lépését követően Szíria felé is tett néhány diplomáciai gesztust.¹¹⁶ Az amerikai és a szír kormányzat között 2009–2010 folyamán számos diplomáciai találkozó jött létre Washington kezdeményezésére, amivel az új amerikai kormányzat

111 Bishku, 2012.

112 Sharp, 2010. 11.

113 Sadat–Jones, 2009.

114 Varga, 2014. 110–112.

115 Többek között magas rangú diplomáciai egyeztetésekre kerülhetett sor Damaszkuszban, továbbá Obama elnök egyes szankciókat ideiglenesen felfüggesztett. Tálás–Varga, 2012.

116 Sharp, 2010. 10.

azt kívánta demonstrálni, hogy nagyobb fokú szír együttműködés esetén milyen gazdasági-politikai előnyökkel számolhat Damaszkusz.¹¹⁷

Lényeges tartalmi változás azonban nem történt a szír–amerikai kapcsolatokban. Az Obama-kormány a már korábban érvényben lévő szankciókon nem enyhített, és 2009 folyamán fokozatosan növelte a nyomást Damaszkuszra annak érdekében, hogy működjön közre Libanon stabilitásának megerősítésében és az izraeli–arab konfliktus rendezésében.¹¹⁸ 2009 folyamán ugyanis a Libanonnal foglalkozó Nemzetközi Törvényszék a Rafik Hariri-gyilkossággal összefüggésben Hezbollah-tagokat kívánt vád alá helyezni, emiatt viszont a Hezbollah az ország destabilizálásával fenyegetett.¹¹⁹ Emellett az amerikai adminisztráció újra kívánta indítani az évek óta megrekedt izraeli–szír béketárgyalásokat is. Szíria azonban úgy értékelte, hogy az amerikai kormányzattól nem kapott elég ösztönzést a magasabb fokú együttműködésért cserébe, ráadásul nemzetközi kapcsolatai bővülésével nem volt ráutalva az Egyesült Államokra. A Szíria számára legfontosabb stratégiai kérdésben, az izraeli–arab konfliktust tekintve 2009 végétől pedig egyre kevesebb remény mutatkozott az előrelépésre.¹²⁰ Emellett a Szíria legfőbb szövetségesének tekintett Irán és az Egyesült Államok viszonya 2009 nyarától ismételten gyorsan elhidegült, részben az iráni elnökválasztásokkal összefüggő teheráni erőszakhullám, de legfőképpen Irán nukleáris programja következtében növekvő amerikai–iráni ellentétek miatt. Az arab tavasz előestéjére a regionális környezet sem kedvezett tehát Szíria és Izrael, illetve ezzel összefüggésben az Egyesült Államok közeledésének.

Az arab tavasz kitörése egy olyan időszakban következett be, amikor az amerikai–szír kapcsolatok ismételten elhidegültek, a tágabb geopolitikai környezet nézve pedig az Egyesült Államok regionális befolyásának hanyatlása egyre láthatóbbá vált. Az iraki és az afganisztáni háború nyilvánvalóvá tette az amerikai kemény hatalom korlátait, ez pedig Washington mozgásterét a 2000-es évek második felére jelentősen leszűkítette, a regionális hatalmak mozgásterét viszont megnövelte.¹²¹ Az iraki háború legnagyobb nyertesei Irak jelentős meggyengülésével Irán és térségbeli szövetségesei lettek. Az immár síita politikai irányítás alá került Irakkal, a Libanonban megkerülhetetlen politikai tényezővé vált Hezbollahnal és a közöttük lévő, Iránnal ugyancsak szövetséges alavita vezetésű Szíriával a „síita félhold” a régió szunnita vezetésű országai számára kezdett fenyegető realitássá válni.¹²² Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államokkal szövetséges Törökország és Szaúd-Arábia is egyre több kérdésben Washingtontól független politikát folytatott. Ráadásul az arab tavasz még inkább felszínre hozta nemcsak a síita–szunnita törésvonalat, hanem a szunnita államok közötti érdekellentéteket is. 2011–2012 folyamán egyre

117 Kanat, 2015. 37.

118 Uo. 50–56.

119 Sharp, 2010. 19.

120 Az Obama-kormányzat kezdeti lendülete ugyanis kifulladásra látszott, és egyre inkább az előző amerikai kormányzatok Izraelnek kedvező politikájához tért vissza a leglényegesebb tartalmi kérdésekben. Varga, 2014.

121 Haass, 2006; Balogh, 2013. 178–181.

122 Gazdik, 2012. 7.

inkább körvonalazódott két egymással versengő csoport a térség szunnita államaiban, az egyik oldalon Szaúd-Arábiával, az Egyesült Arab Emírségekkel, Jordániával és a hagyományos szekuláris egyiptomi elittel a „mérsékelt” szunnita tábor, a másik oldalon pedig a Muszlim Testvériségből kinövő vagy azzal szövetséges iszlamista erő, vagyis Törökország, Katar, az egyiptomi Muszlim Testvériség és a Hamász.¹²³

Az Egyesült Államokkal különleges kapcsolatokat ápoló Izrael ugyan továbbra is megőrizte regionális katonai fölényét, ám elszigeteltségében a befolyása a regionális folyamatokra a korábbi időszakhoz képest is minimalizálódott. A fentiek mellett a Vlagyimir Putyin alatt megerősödő Oroszország a 2000-es évek közepétől igyekezett megerősíteni közel-keleti jelenlétét.¹²⁴ Noha e tekintetben Moszkva kevés konkrét eredményt ért el a 2005–2010 közötti időszakban, az Obama-kormányzat egyes regionális kérdésekben követett multilateralizmusa – mint például az iráni nukleáris kérdés – miatt hosszú távon is számolni kellett Oroszország közel-keleti befolyásával.

E geopolitikai kontextusban a 2011 tavaszán, az Aszad rendszere ellen kibontakozó belső ellenállásra új lehetőségként tekintett az Obama-kormányzat.¹²⁵ Aszad elmozdítása és egy, az Egyesült Államokkal együttműködő új damaszkuszi kormányzat a fentiek tükrében sok előnyt hordozott volna magában Washington számára. Aszad félreállításával az iráni befolyás jelentősen meggyengülhetett volna a levantei régióban, a Hezbollah is fontos támaszától esett volna el, továbbá Oroszország is jelentős regionális partnerét – és egyetlen földközi-tengeri flottabázisát – veszítette volna el. Másfelől amerikai értékelés szerint egy új, alapvetően szunnita irányítású Szíria várhatóan az Egyesült Államokkal szövetségesi kapcsolatokat ápoló szunnita hatalmi erőterek valamelyikébe sodródott volna. Az Obama-kormányzat helyzetértékelésében az amerikai hagyományoknak megfelelően a demokratizálódás ígérete és az Aszad-rezsim tömeges jogsértései is fontos szerepet kaptak.

A fentiek tükrében fontos utalni arra, hogy az USA legfontosabb arab szövetségésének tekinthető szaúdi vezetésben milyen jelentőséget tulajdonítottak az USA-val évtizedek óta szoros kapcsolatokat ápoló egyiptomi Hoszni Mubarak elnök kezének Washington általi elengedéséhez 2011 elején.¹²⁶ E lépés ugyanis igen jelentős aggodalmat váltott ki Rijádban és Perzsa-öböl menti szövetségeseiben a jövőbeni amerikai külpolitika lehetséges irányait tekintve. Mubarak bukása ugyanis egyben megnyitotta az utat a Muszlim Testvériség egyiptomi hatalomátvétele előtt, ami Egyiptom jelentősége miatt az egész térségre kihatással volt.¹²⁷ E regionális politikai környezetben az Aszad-rezsimmel szembeni fellépés amerikai támogatása arra is lehetőséget adott az Obama-kormány számára, hogy a két szunnita regionális „blokk” között egy fontos ügyben közös nevezőre hozza a feleket.

¹²³ Cook–Ibish, 2017. 4–8.; Steinber, 2014. 15–19.

¹²⁴ Sladden et al., 2017.

¹²⁵ Tálas–Varga, 2012. 2.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Gazdik, 2017. 198.

A szíriai polgárháború és annak kimenete amerikai nézőpontból tehát a kezdetektől fogva csupán részben szólt magáról Szíriáról, alapvetően az Irán, Szaúd-Arábia, Törökország és Izrael közötti változó hatalmi egyensúlyra figyelve alakította Washington a politikáját. Ebben a koordináta-rendszerben azonban hamar új tényezőként léptek elő a szíriai és az iraki zűrzavarban felemelkedő Iszlám Állam és más szélsőségesen radikális iszlamista szervezetek.¹²⁸ Az Iszlám Állam elleni fellépés annak 2014. évi iraki terjeszkedése és nyugati célpontok ellen végrehajtott nagyszabású terrorcselekményei után óhatatlanul az amerikai kormány prioritásává vált. A nyilatkozatokon túl azonban az Obama-kormányzat addig is csak igen korlátozott tényleges pénzügyi és technikai támogatást nyújtott az ellenzéki erőeknek, és az Obama elnök által vörös vonalnak deklarált vegyi fegyverek bevetése is katonai válasz nélkül maradt. Obama ugyanis el kívánta kerülni Amerika belépését egy újabb elhúzódó és bizonytalan kimenetelű fegyveres konfliktusba, így lehetővé vált, hogy Aszad 2015–2016 folyamán orosz és iráni támogatással az ország központi és nyugati területein fokozatosan kiszorítsa a mérsékelt ellenzéki és a szélsőséges iszlamista erőket. Noha az Obama-kormányzat szavakban továbbra is kitartott Aszad elnök távozásának szükségessége mellett, a szír rezsim megdöntésének realitása – különösen Oroszország 2014. évi szíriai hadba lépését követően – egyre valószínűbbé vált, és a tényleges amerikai döntéseket illetően lekerült a napirendről.¹²⁹

Az Obama-kormány által hallgatólagosan képviselt politikát az új Trump-adminisztráció még nyilvánvalóbbá tette az Iszlám Állam elleni katonai műveletek kiterjesztésével. Noha Aszad távozását a Trump-kormányzat is kívánatosnak és szükségesnek tartja,¹³⁰ Oroszország és Irán Aszad hatalmát Szíria központi és nyugati részén megszilárdító katonai műveletei továbbra is érdemi amerikai válasz nélkül maradtak. Az Aszaddal szembeni amerikai kormányzati passzivitás mögött azonban alapvetően a lehetőségek és nem a szándék hiánya áll.

A Bush-kormányzat hivatalba lépése óta Szíria nemcsak az arab–izraeli konfliktus és a terrorizmus elleni küzdelem miatt került Washingtonnal ellentétes oldalra, hanem Washingtonnak a demokrácia terjesztéséről szóló, jelentős mértékben ideológiailag vezérelt agendája miatt is. Noha ez utóbbi szempont a Trump-adminisztráció hivatalba lépésével szinte teljesen lekerült a napirendről, az első két tényező tekintetében az új amerikai kormányzat az elődjéhez képest a keményebb amerikai fellépés híve.¹³¹ A terrorizmus elleni küzdelmet tekintve az Iszlám Állam és más szélsőséges iszlamista terrorszervezetek miatt ugyan Damaszkusz és Washington bizonyos mértékig egy oldalra került, ám ez önmagában kevés lesz ahhoz, hogy Aszad és az amerikai kormány kiegyezzen egymással. Az Izraelhez fűződő amerikai kapcsolatrendszer és az Iránnal, valamint Oroszországgal szembeni amerikai stratégia összefüggésrendszerében a terrorizmussal szembeni fellépés szükséges feltétel, de önmagában véve nem elégséges hozzájárulás Szíria részéről az Amerikával való kapcsolatok rendezéséhez.

128 Varga, 2016. 5.

129 Varga, 2017. 23.

130 Greenwood, 2017.

131 Varga, 2017. 24–25.

Konklúziók

Az amerikai–szíriai kapcsolatokban hosszú időre visszanyúló ellentétekben a reálpolitikai és az ideológiai elemek egyaránt megtalálhatóak. A gyenge központi állami hatalom, az erőforrások hiánya és Szíria területi integritásának lényegi elemeit is érintő izraeli–szír konfliktus Szíria függetlenné válása óta olyan meghatározó és állandósult reálpolitikai tényezők voltak, amelyek alapvetően befolyásolták Washington és Damaszkusz kapcsolatát. Szíria Nyugat-ellenessége, anticionizmus, radikalizmushoz való vonzódása jelentős részben e reálpolitikai adottságokból nőtt ki. A hidegháború első évtizedeiben a radikalizmus jelentős részben a szocializmushoz – és a Szovjetunióhoz – való vonzódásban öltött testet, az 1970-es évektől kezdve egészen napjainkig pedig az Izraellel szembeni küzdelemben egyre jelentősebb teret kapó regionális szélsőséges iszlamista szervezetek támogatásában nyilvánult meg. Az 1980-as évektől az akkor már sűta teokratikus rendszer által irányított Iránnal elmélyülő stratégia szövetsége pedig alapvetően reálpolitikai megfontolásokon alapult.

Mindezek döntő tényezők voltak a regionális stabilitásban és a status quo fenntartásában érdekelt Egyesült Államokkal való konfrontációban. A hidegháború első évtizedeiben a status quo védelme részben a szovjet befolyás és a baloldali kormányok elleni küzdelmet jelentette. Ebben viszont jelentős szerepet kapott a baloldali-szocialisztikus mozgalmak ideológiai megközelítésből történő elítélése az amerikai politika legitimálásának céljából. A status quo védelme az amerikai külpolitikában azonban az 1960-as évektől egyre inkább Izrael erőteljes egyoldalú támogatását, 1967 után pedig az Izrael javára forduló status quo védelmét jelentette. Az Izraelnek nyújtott támogatás mértékében azonban az eszmei-ideológiai és a belpolitikai tényezők meghatározó szerepet kaptak egészen napjainkig. Az 1980-as évektől az amerikai regionális stratégia fókuszába kerülő közel-keleti terrorizmus nemcsak adott regionális konfliktusokhoz kapcsolódó biztonsági kérdésként jelent meg, hanem a nyugati identitás és politikai normák elleni ideológiai fenyegetésként is. A 2000-es évek demokráciaterjesztési kísérlete a neokonzervatív eszmére támaszkodva jelentősen befolyásolta a Szíriához fűződő kapcsolatokat is, és az arab tavaszt követően Aszad elnök távozását szorgalmazó amerikai külpolitika is jelentős mértékben a demokratizálódást és az emberi jogok védelmét tűzte ki célul. Szíria tragikus példája megerősíti, hogy az amerikai külpolitikában a fenti ideológiai elemek túlsúlyba kerülése és a regionális reálpolitikai tényezők figyelmen kívül hagyása meghatározó szerepet játszott Amerika regionális kudarcaiban és befolyásának gyengülésében, valamint a térség instabilitásának és konfliktusainak elmélyítésében.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Committee on Foreign Affairs

1949 Committee on Foreign Affairs: *Point Four Background and Program (International Technical Cooperation Act of 1949)*. 1949. július. http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pcaac280.pdf.

NSC 129

NSC 129. Memoranda. United States Objectives and Policies With Respect to the Arab States and Israel. In: *Foreign Relations of the United States, 1952–1954. The Near and Middle East*. Vol. IX. Part 1. Washington, D.C., 1955. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v09p1/d71>.

Taif Accords

1989 Taif Accords, 1989. október 22. In: *United Nations Peacemaker*. <https://www.un.int/lebanon/>.

The National Security Strategy

2002 *The National Security Strategy of the United States*. Washington D.C., 2002. <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>.

Truman

1947 Truman, Harry S.: *Recommendation for Assistance to Greece and Turkey*. <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=81#>.

United Nations

1947 *United Nations General Assembly Resolution 181. Future Government of Palestine*. 1947. november 11. 29. <https://unispal.un.org/>.

1967 *United Nations Security Council Resolution 242*. 1967. november 22. <https://unispal.un.org/>.

1973 *United Nations Security Council Resolution 338*. 1973. október 22. <https://unispal.un.org/>.

2004 *United Nations Security Council Resolution 1559: Security Council Declares Support for Free, Fair Presidential Election in Lebanon; Calls for Withdrawal of Foreign Forces There*. 2004. szeptember 2. <https://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm>.

2. Szakirodalom

Addis–Blanchard

2011 Addis, Casey L.–Blanchard, Christopher M.: *Hezbollah: Background and Issues for Congress*. Washington, D.C., 2011. (Congressional Research Service Report, R41446. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R41446.pdf>.)

Bahout

2016 Bahout, Joseph: *The Unraveling of Lebanon's Taif Agreement. Limits of Sect-Based Power Sharing*. Washington, D.C., 2016. (Working Papers. Carnegie Endowment for International Peace., http://carnegieendowment.org/files/CP_271_Bahout_Taif_Final.pdf.)

Balogh

2013 Balogh, István: *The Theory of Strategic Blowback US Strategy Towards Iran 1993–2010*. [Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem.] Bp., 2013.

Bishku

2012 Bishku, Michael B.: Turkish–Syrian Relations: A Checkered History. In: *Middle East Policy*, 19. (2012) 3. sz. 33–55.

Blanga

2014 Blanga, Yehuda U.: Nasser’s Dilemma: Egypt’s Relations with the United States and Israel, 1967–69. In: *Middle Eastern Studies*, 51. (2014) 2. sz. 301–326.

Brown

2007 Brown, Cameron S.: The Six-Day War and the Mid-East Peace Process. In: *Gloria Center Briefing*, 2007. április 18. <http://www.sixdaywar.co.uk/gloria%20-%20six%20day%20war%20and%20mideast%20peace%20process.pdf>.

Bush vetoes

2003 Bush vetoes Syria war plan. In: *The Guardian*, 2003. április 15. <https://www.theguardian.com/world/2003/apr/15/syria.usa>.

Campbell

1972 Campbell, John C.: The Soviet Union and the United States in the Middle East. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401. (1972) 126–135.

Cleveland

2016 Cleveland, William L.–Bunton, Martin P.: *A History of the Modern Middle East*. Boulder, 2016.

Cook–Ibish

2017 Cook, Steven A.–Ibish, Hussein: *Turkey and the GCC: Cooperation Amid Diverging Interests*. Washington, 2017. (The AGSIW Gulf Rising Series 2017/1. http://www.agsiw.org/wp-content/uploads/2017/02/GCCTurkey_ONLINE-2.pdf.)

Dawisha

1984 Dawisha, Adeed: The Motives of Syrian Involvement in Lebanon. In: *Middle East Journal*, 38. (1984) 2. sz. 228–236.

Dostal

2015 Dostal, Jörg Michael: Post-independence Syria and the Great Powers (1946–1958): How Western Power Politics Pushed the Country Toward the Soviet Union. In: *Syria Studies*, 7. (2015) 7–52.

Gani

2011 Gani, Jasmine K.: *Understanding and Explaining US–Syrian Relations: Conflict and Cooperation, and the Role of Ideology*. [Doctoral thesis. London School of Economics.] London, 2011. (<http://etheses.lse.ac.uk/348/>.)

Gazdik

2006 Gazdik Gyula: A közel-keleti térség. In: *XX. századi egyetemes történet*. Szerk.: Németh István. Bp., 2006. 272–294.

2012 Gazdik Gyula: Szíria az „arab tavasz” sodrában. Bp., 2012. (NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2012/7. http://nit.uni-nke.hu/downloads/Elemzesek/2012/SVKK_Elemzesek_2012_7.pdf.)

2017 Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)*. Bp., 2017.

Gerges

2013 Gerges, Fawaz E.: The Obama Approach to the Middle East: The End of America's Moment? In: *International Affairs*, 89. (2013) 2. sz. 299–323.

Greenwood

2017 Greenwood, Max: Tillerson: 'No Role' for Assad in Governing Syria. In: *The Hill*, 2017. június 4. <http://thehill.com/policy/international/327660-tillerson-no-role-for-assad-in-syria>.

Haass

2006 Haass, Richard N.: The New Middle East. In: *Foreign Affairs*, 85. (2006) 6. sz. 2–11.

Harmer

2012 Harmer, Christopher: *Russian Naval Base Tartus*. Washington, D.C., 2012. (Institute for the Study of War Backgrounder, http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Backgrounder_Russian_NavalBaseTartus.pdf.)

Isaac

2009 Isaac, Stephen: The Ba'th of Syria and Iraq. In: *The International Encyclopedia of Revolution and Protest. 1500 to the Present*. Vol. I. Ed.: Ness, Immanuel. New York, 2009.

Israel and Syria

2007 Israel and Syria 'held secret talks for two years'. In: *The Guardian*, 2007. január 16. <https://www.theguardian.com/world/2007/jan/16/israel>.

Jones

2004 Jones, Matthew: The 'Preferred Plan': The Anglo–American Working Group Report on Covert Action in Syria, 1957. In: *Intelligence and National Security*, 19. (2004) 3. sz. 401–415.

Kanat

2015 Kanat, Kinic Bugrat: *A Tale of Four Augusts – Obama's Syria Policy*. Ankara, 2015. (SETA Publications, 7.)

Karam

2012 Karam, Karam: The Taif Agreement. New Order, Old Framework. In: *Reconciliation, Reform and Resilience: Positive peace for Lebanon*. Eds.: Picard, Elizabeth–Ramsbotham, Alexander. London, 2012. 36–39.

Krajcsír

2015 Krajcsír Lukács: Az 1955-ös csehszlovák–egyiptomi fegyvervásárlási egyezmény és következményei: Nasszer „keleti nyitása”. In: *Belvedere Meridionale*, 27. (2015) 3. sz. 23–33.

Kurtzer et al.

2013 Kurtzer, Daniel C.–Lasensky, Scott B.–Quandt, William B.–Spiegel, Steven L.–Telhami, Shibley: *The Peace Puzzle: America's Quest for Arab–Israeli Peace, 1989–2011*. Ithaca, 2013.

Landis

2010 Landis, Joshua: The U.S.–Syria Relationship: A Few Questions. In: *Middle East Policy*, 17. (2010) 3. sz. 64–70.

Lebow–Stein

1994 Lebow, Richard Ned–Stein, Janice Gross: *We All Lost the Cold War*. Princeton, 1994.

Little

1990 Little, Douglas: Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958. In: *Middle East Journal*, 44. (1990) 1. sz. 51–75.

Magyarics

2014 Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története. Mítosz és valóság: Érdekek és értékek.* Bp., 2014.

McHugo

2014 McHugo, John: *Syria: A History of the Last Hundred Years.* New York, 2014.

Oren

2008 Oren, Michael: *Power, Faith, Fantasy. America in the Middle East 1776 to the Present.* New York, 2008.

Perthes

2006 Perthes, Volker: The Syrian Solution. In: *Foreign Affairs*, 85. (2006) 6. sz. 33–40.

Prados

2006 Prados, Alfred B.: *Syria: U.S. Relations and Bilateral Issues.* Washington, D.C., 2006. (Congressional Research Service Report, <https://fas.org/sgp/crs/mideast/IB92075.pdf>.)

Prados–Sharp

2005 Prados, Alfred B.–Sharp, Jeremy M.: *Syria: Political Conditions and Relations with the United States after the Iraq War.* Washington, D.C., 2005. (Congressional Research Service Report, RL32727. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL32727.pdf>.)

Rabil

2006 Rabil, Robert G.: *Syria, the United States, and the War on Terror in the Middle East.* London, 2006.

Sadat–Jones

2009 Sadat, Mir H.–Jones, Daniel B.: U.S. Foreign Policy Toward Syria: Balancing Ideology and National Interests. In: *Middle East Policy*, 16. (2009) 2. sz. 93–105.

Schulze

2017 Schulze, Kirsten E.: *The Arab–Israeli Conflict.* London, 2017.

Seale–Butler

1996 Seale, Patrick–Butler, Linda: Asad's Regional Strategy and the Challenge from Netanyahu. In: *Journal of Palestine Studies*, 26. (1996) 1. sz. 27–41.

Sharp

2010 Sharp, Jeremy M.: *Syria: Issues for the 112th Congress and Background on U.S. Sanctions.* Washington, D. C., 2010. (Congressional Research Service Report, RL33487. <http://www.refworld.org/pdfid/4d2d98572.pdf>.)

Shlaim

1996 Shlaim, Avi: The Middle East: The Origins of Arab–Israeli Wars. In: *Explaining International Relations since 1945.* Ed.: Woods, Ngaire. Oxford, 1996. 219–240.

Sladden et al.

2017 Sladden, James–Wasser, Becca–Connable, Ben–Grand–Clement, Sarah: Russian Strategy in the Middle East. In: *Rand Corporation*, 2017. <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE236.html>.

Slater

2002 Slater, Jerome: Lost Opportunities for Peace in the Arab–Israeli Conflict: Israel and Syria, 1948–2001. In: *International Security*, 27. (2002) 1. sz. 79–106.

Sorby

2011 Sorby, Karol R.: Syria and the 1975–76 Civil War in Lebanon. In: *Asian and African Studies*, 20. (2011) 2. sz. 193–213.

Steinberg

2014 Steinberg, Guido: *Leading the Counter-Revolution Saudi Arabia and the Arab Spring*. Berlin, 2014. (Stiftung Wissenschaft und Politik, Research Paper, 2014/7. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2014_RP07_sbg.pdf.)

Tálas–Varga

2012 Tálas Péter–Varga Gergely: *Stratégiai törekvések a szíriai válság kapcsán II*. Bp., 2012. (NKE Stratégiai Védelmi Kutatóközpont Elemzések, 2012/20. http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2012-20-strategiai-torekvesek-a-sziriai-valsag-kapcsan-iit-alias-p-varga-g.original.pdf.)

Yahel

2016 Yahel, Ido: Covert Diplomacy Between Israel and Egypt During Nasser Rule: 1952–1970. In: *SAGE Open*, 2016. 4. sz. 1–11. <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2158244016667449>.

Varga

2014 Varga Gergely: *Az Egyesült Államok tágabb közel-keleti stratégiája és a transzatlanti kapcsolat*. [Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem.] Bp., 2014.

2016 Varga, Gergely: *Evaluating Barack Obama's Middle East Strategy*. Bp., 2016. (Center for Strategic and Defense Studies Analyses, 2016/4.)

2017 Varga, Gergely: Beyond Pax Americana: US Strategy after the Arab Spring. In: *Corvinnus Journal of International Affairs*, 2. (2017) 2–3. sz. 19–29.

Vignal

2017 Vignal, Leila: The Changing Borders and Borderlands of Syria in a Time of Conflict. In: *International Affairs*, 93. (2017) 4. sz. 809–827.

Zenko

2012 Zenko, Micah: When America Attacked Syria. In: *Council on Foreign Relations*, 2012. február 13. <https://www.cfr.org/blog/when-america-attacked-syria>.

Zisser

2017 Zisser, Eyal: Syria – from the Six Day War to the Syrian Civil War. In: *Journal of Middle Eastern Studies*, 44. (2017) 4. sz. 545–558.

GERGELY VARGA

RELATIONS BETWEEN THE UNITED STATES AND SYRIA FROM 1946 TO THE PRESENT

Since Syria gained its independence in 1946, there has been rarely any periods without confrontation between Damascus and the United States. This essay seeks to highlight the roots of this antagonism, and examines the conflicts which put Syria with the United States on this permanent collision course. The regional U.S. strategy of consecutive administrations as well as Syria's geopolitical position and unique features of statehood will be given a special emphasis. The paper argues that realism-based national interest was crucial factor in shaping Syria's hostile approach towards the U.S., while ideological considerations were often the defining factors in the American strategy towards Damascus.

Felkelők, terroristák és az állami erőszak a szíriai konfliktusban

Szíria a Földközi-tenger keleti medencéjének partvidékén fekszik. Bár a modern Szíria, a Szíriai Arab Köztársaság területét és lakosságának lélekszámát tekintve a térségben a közepes méretű országok közé tartozik, történelmi és ideológiai jelentősége a legfontosabb arab országok közé emeli. Az ország lakossága etnikailag viszonylag homogén, vallásilag azonban nagyon tarka képet mutat: a lakosság 90 százaléka arab, a többi főleg kurd és örmény. A szunnita nagy többség (mintegy 75 százalék) mellett körülbelül 13 százalék az iszlám síta ágához, illetve elsősorban az abból elágazó alavita irányzathoz tartozók aránya.¹ A mintegy 10 százaléknyi keresztény közösség megoszlik a különböző – ortodox, nesztoriánus stb. – keresztény egyházak és felekezetek között. A 3 százaléknyi drúz lakosság, illetve a mára szinte teljesen elfogyó zsidó kisebbség a történelmi Szíria sokszínűségének emlékét őrzi (*1. térkép*). Bár az immár évek óta elhúzódó szíriai polgárháborúban milliók menekültek el – országon belül és kívül –, így nehéz pontos adatokat adni, a lakosság létszámát jelenleg 18 millióra becslik.²

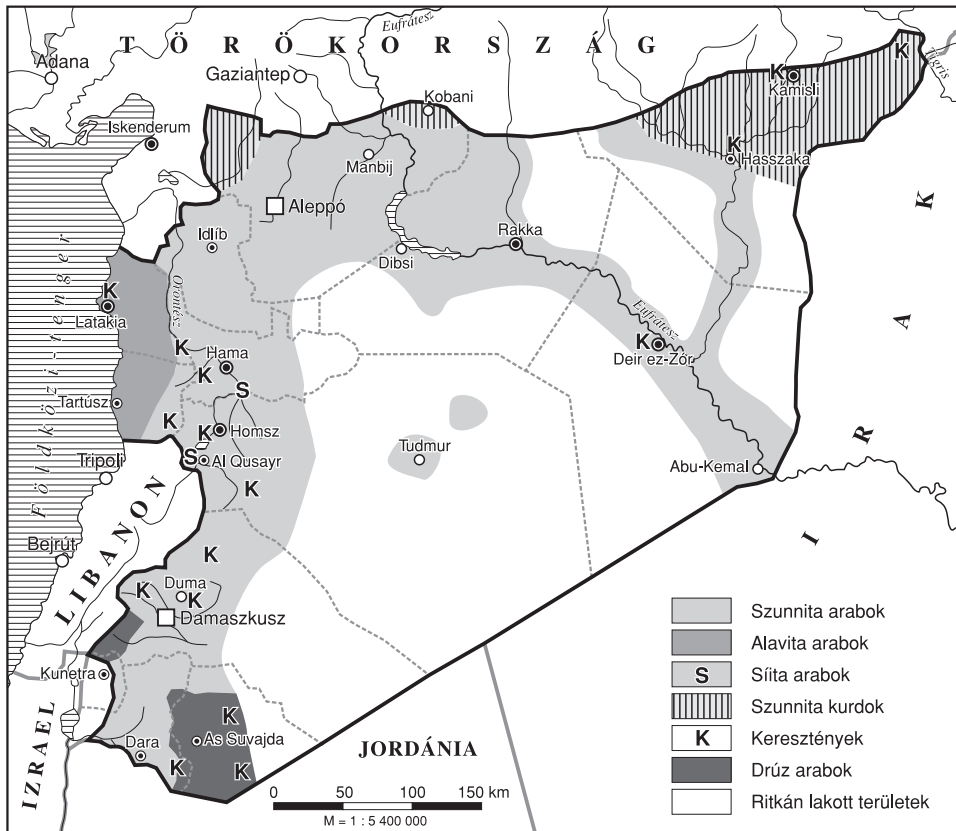
A szíriai eseményeket igen nehéz a pozitív kicsengésű „arab tavasz” kifejezéssel illetni, mivel a helyzet egészen másként alakult, mint a többi arab „forradalom” esetében. A békés tüntetések követeléseai ugyan hasonlóak voltak (demokratikus reformok, a politikai foglyok szabadon bocsátása, a korrupció felszámolása), de az Aszad-rezsim válasza, a véres leszámolás a katonaság bevetésével, nagyon gyors irányváltást eredményezett. A tüntetések erőszakkal való elfojtása két-három héten belül a tüntetőkből ellenzékét faragott, melynek programja immár az Aszad-rezsim megdöntése lett.

Az elhúzódó korlátozott polgárháborúban a szíriai társadalomnak Bassár al-Aszad kormányát támogató része a történelmi értelemben vett Szíria ókorig viszonyulóan, folyamatosan jelen lévő kisebbségeiből (keresztény, drúz, alavita) tevődik össze, eléggé heterogén képet mutatva. Ugyanakkor az általában „szíriai ellenzéként” aposztrofált számtalan különböző és folyamatosan változó csoport, me-

* A szerző szerző az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézetének tudományos főmunkatársa (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., nrozsa.erszabet@krtk.mta.hu) és a Nemzeti Közszerzői Egység docense.

1 A síta iszlám úgynevezett tizenkettes, illetve hetes (iszmailita) irányzata, valamint a nagy szúfi rendek szintén jelen vannak Szíriában, azonban lényegesen kisebb arányban.

2 *Syria; Syria. Economic Indicators* (valamennyi internetes hivatkozás hozzáférése 2017. szeptember 20.).

1. térkép. Szíria etnikai és vallási viszonyai

lyek még a legszélesebb értelemben sem tartoznak egybe, szintén a sokféleséget jelenítették meg, miközben nagyon is modern politikai célokat fogalmaztak meg. Az országot 1970 óta vezető arab nacionalista Baasz Párttal szemben a szunnita többség körében megfogalmazódott vallási hivatkozással történő ellenállás 1982-ben az úgynevezett hamái mészárlással ért véget. Ennek következtében a szíriai társadalomnak a kormányzatot támogató, igen jelentős szegmense számára az „arab tavasz”, azaz az ellenzéki politikai erők győzelme a „szunnita bosszú” rémképpel fenyegetett.³ A polgárháborúvá szélesedő harcok során számos olyan esemény történt (fegyveres összecsapások, kisebbségek elűldözése, vegyi fegyverek használata stb.), melyek ezt alátámasztani látszottak. Miközben a kormányzat a terroristákkal szembeni fellépésről beszélt, az ellenzéki csoportok és számos külföldi vélemény állami terrorizmust emlegetett.

3 Landis, 2012. 72–84.

A terrorizmus definíciós problémái

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások tagadhatatlanul új lökést adtak a terrorizmus elméleti és gyakorlati kutatásának, melyben az egyik központi kérdés a terrorizmus fogalmának meghatározása volt. Bár ennek során az elmúlt években számos meghatározás fogalmazódott meg,⁴ konszenzusos megoldás, egyetlen definíció máig nem született. „A terrorizmust – a szó legtágabb értelmében – akár a történelem állandó kísérőjelenségének is nevezhetnénk. A modern értelmezés azonban szűkül azáltal, hogy a terrorizmus politikai jellege kerül előtérbe, amennyiben a terrorizmus elsősorban az államrend vagy a nemzetközi politikai társadalom hatalmi rendje ellen irányul.”⁵

A terrorizmus aktorai, a terrorcselekmények elkövetői között az egyének és szervezetek mellett külön csoportként említhetők egyes államok is. Az állami terrorizmus kérdése azonban még több bizonytalanságot vet fel, amennyiben a terrorizmus definíciójának hiányában nehezen megállapítható, hogy az erőszak alkalmazása meddig minősül a rend fenntartásának, illetve hol az a pont, amikor ez már nem legitim.⁶ A terrorizmus jellemzői között a célpontoknak (szimbolikus objektumok, személyek, csoportok, elsősorban a civil lakosság), az eszközöknek (robbantások, öngyilkos merényletek, járművel a tömegbe hajtás stb.) és a nyilvánosságnak (a média és a közösségi háló egyre szélesebb használata) kiemelt jelentősége van, miközben a legfontosabb cél a félelem légkörének megteremtése. A Közel-Keleten és Szíriában, illetve annak közvetlen környezetében a terrorizmus motivációi között elsősorban a vallási szélsőségeséget és az etnikai nacionalizmust jelölik meg.⁷

Szíria és a terrorizmus

Bár a terrorizmus fogalmát és jelenségét a modern korhoz kapcsoljuk, és napjaink egyik legnagyobb fenyegetéseként észleljük, a terrorizmus motivációihoz hasonló okokból (etnikai, vallási, politikai stb.) végrehajtott radikális cselekmények, merényletek az emberiség egész történetét végigkísérik. Az arab–iszlám történelemnek is vannak olyan, jól ismert eseményei, melyeket ma a 'terrorista' jelzővel illetnénk. Ezek közül kettőt emelünk itt ki, melyek közvetlenül Szíriához kapcsolódnak.

Az iszlám történetének első nagy politikai küzdelme, „polgárháborúja” (a nagy *fitna*) a negyedik 'igaz úton járó' kalifához, Ali ibn Abí Tálibhoz és az Ali kalifaságát (656–661) megkérdőjelező Muávija ibn Abí Szufjánhoz fűződik, aki 639-től

4 Lásd például: Józsa, 2002. 85–104.

5 Haskó, 2002. 13.

6 A nemzetközi kapcsolatok elemzésében az állami terrorizmussal kapcsolatosan két irányzat létezik: az egyik azt képviseli, hogy ha egy állam saját civil lakosságával szemben politikai okokból erőszakos cselekményeket hajt végre, állami terrorizmusról beszélünk. A másik irányzat szerint állami terrorizmus nem létezik, hiszen az erőszak monopóliuma az államé, melynek a rend fenntartása és a közösség védelme kapcsán kötelessége is azt használni.

7 Józsa, 2002. 95.

Szíria kormányzója volt.⁸ Muávija 657-ben a sziffíni csatában⁹ szállt szembe Alival a közösség vezetéséért. Azonban csata helyett a döntést végül tárgyalókra bízták, ami miatt Alit híveinek egy része elhagyta, mondván, hogy a közösség élére való kiválasztottság isteni és közösségi kérdés, amit nem lehet két személy tárgyalásaira bízni. A *kháridzsiták* (kivonulók) lettek az iszlám első szektája, maga a csata pedig az iszlám történelem meghatározó eseménye, tulajdonképpen a kettéhasadás pillanata. Ennek következményeként került sor a muszlim közösség történetét alapjaiban meghatározó politikai merényletre:¹⁰ 661-ben egy pénteki napon a déli imára menet a *kháridzsiták* egyike megátadta Alit, aki belehalt sérüléseibe.

A másik, Szíriához kötődő és Európában is jól ismert 'terrorista' fogalom az aszaszinok szektájához és annak tevékenységéhez kapcsolódik, mely a 12. században érte el a csúcspontját. Az 'aszaszin' kifejezés, mely a nyugat-európai nyelvekben az 'orgyilkost' jelenti, valójában az úgynevezett nizári ismailitákat jelöli, akik a perzsiai alamúti központjukból terjeszkedtek Szíria felé és vetették meg lábukat ott egy olyan időszakban, amikor az iszlám kalifátuson belüli versengés és megosztottság Szíria területén is kaotikus állapotokat eredményezett.¹¹ A bagdadi központi vezetés hatalma jelentősen meggyengült, de a térségbeli fő kihívója, az egyiptomi síta Fátimida állam is hanyatlott, miközben a szíriai helyi dinasztiák egymással vetélkedve igyekeztek hatalomhoz jutni. Az első kereszties hadjárat (1096–1099) gyors győzelme ennek volt köszönhető. A nizári ismailiták – kezdetben szövetségben a keresztiesekkel – a bagdadi központ és a Fátimida állam számára is komoly kihívást jelentettek. A 10. században megjelenő ismailitaellenes kampány baljós szándékokat, erkölcstelen tanelveket és szabados szokásokat tulajdonított az ismailitáknak.

A „fekete legenda” a 14. századra állandósult, amiben nagy szerepe volt vezetőjüknek, Rasíd ad-Dín Szinánnak, aki a Hegy (Nagy) Öregje/Hegy Öreg néven vonult be a történetírásba és a legendákba. Ezt vették át a keresztiesek és az európai utazók is, elsőként Marco Polo. Nevük (*hasísijín* – aszaszin) eredete homályos, de általában az arab 'hasís' (fű) szóval hozzák kapcsolatba. A korai arab – ismailitákkal vitatkozó – iratokban a kifejezést valószínűleg metaforikusan alkalmazták „alacsonyrendű csöcselék” értelemben. A szó szerinti értelmezés a középkori európaiak elképzelése, amely később a romantizáló irodalomban éledt újra.¹² Alapjául egyrészt a nizári ismailitákhoz fűződő politikai merényletek, másrészt azok a történetek szolgálnak, melyek arról szólnak, hogy a harcosok lojalitását és elkötelezettségét bódító oldattal és ennek hatása alatt a paradicsom megjelenítésé-

8 Muávija annak az Abú Szufjánnak volt a fia, aki Mekka egyik vezetője volt, amikor Mohamed az első ki nyilatkoztatásokat kapta, és a muszlim közösségnek ki kellett vándorolnia Medinába.

9 A sziffíni csata helyszíne az Iszlám Állam szíriai „fővárosától”, Rakkától mintegy 45 kilométerre nyugatra, az Eufrátesz partján található.

10 Maga a merénylet Kúfában, a mai DéHrakban történt. Ali Nadzsafban van eltemetve, sírja a síta iszlám egyik legszentebb zarándokhelye.

11 Daftary, 2006, 2009.

12 Lásd például Jókai Mór: *Minden poklokon keresztül* című regényét. <http://mek.oszk.hu/00800/00843/html/jokai37.htm>.

vel érték el.¹³ „Ennélfogva a nizāri iszmá'ilitákat a középkori európai források kábítószeres orgyilkosok szektájaként ábrázolták, akik esztelen gyilkosságokat és bűntetteket forraltak ki.”¹⁴

A Muszlim Testvérek

A Közel-Kelet modern kori történetének legjelentősebb politikai iszlám mozgalma a Muszlim Testvérek.¹⁵ A mozgalmat Egyiptomban, 1928-ban Haszan al-Banna alapította, azzal a céllal, hogy a fennálló politikai intézményrendszert megváltoztassák, az idegen hatásokat kiküszöböljék, és a Koránra épülő alkotmányt vezessenek be. Filozófiájukban nagy szerepet játszott a társadalmi igazságosság és a gazdasági függetlenség.¹⁶ A Muszlim Testvérek mozgalmanak helyi szervezetei megtalálhatók szinte mindegyik arab országban, és bár mára létezik transznacionális ernyőszervezetük is, az egyedi, helyi szervezetek tevékenysége általában sokkal láthatóbb. Máig a legfontosabb és legismertebb az egyiptomi Muszlim Testvérek, amelynek működését többször betiltották már, de a Muszlim Testvérek családjához tartozik például a palesztin Hamász is.

A Muszlim Testvérek szíriai szervezetét¹⁷ az 1940-es évek közepén Musztafa al-Szibái és Mohamed al-Mubárák al-Tajjib alapította, Haszan al-Banna eszméinek hatása alatt. A mozgalom az 1950–1960-as években helyet kapott a parlamentben. „Szokásos” programja mellett arra a szunnita elégedetlenségre épített, mely az alavita kisebbség hatalomba jutása miatt megfogalmazódott.¹⁸ A szunnita frusztráció egyrészt a baaszista rendszer diktatórikus uralma, másrészt pedig a baaszista vezetés – szunnita szemmel – szektáriánus viselkedése miatt erősödött fel. 1964–1965-ben a szunnita többségű városokban, Homszban és Hamában hatalmas tüntetések törtek ki, melyeket a hadsereg leverte. Részben ezekre a sérelmekre válaszul a Muszlim Testvéreken belül egy olyan radikális csoport alakult – *Mudzsáhidín*, majd *al-Táli'a al-mukátíla* („harcos élcsapat”) néven –, mely 1976 februárjától kezdve alavitákat gyilkolt meg azzal a céllal, hogy a baaszista rezsimet a szektáriánus ellentétek előtérbe állításával és a feszültségek kiélezésével megrendítse, mondván, „a gyilkolás az egyetlen nyelv, melyen kommunikálni lehet az állammal”.¹⁹

1979 júniusában került sor a Muszlim Testvérek által végrehajtott mérsárlásra az Aleppói Tüzérségi Akadémián, ahol egy, a szervezethez tartozó szunnita tiszt egy sürgős gyűlésre hívta a kadétoakat, ahol 35 alavita hallgatót mérsároltak le. 1980. június 26-án Háfez al-Aszad ellen kíséreltek meg egy – sikertelen – merényletet, amire

13 Legutóbb például: Bartol, 2005.

14 Daftary, 2006. 28–29.

15 A szervezet neve magyarul két alakban vált ismertté: a Muszlim Testvériség az angol Muslim Brotherhood fordítása, míg a Muszlim Testvérek az arab al-Ikhwán al-Muszlimún magyar megfelelője.

16 Gazdik, 2017. 43–48. (Az 1920-as évektől jelentkező eszmeáramlatok főbb jellemzői című fejezet.)

17 A szíriai Muszlim Testvérekről bővebben lásd: Lefèvre, 2013.

18 Dam, 2011. 160–180.

19 Dam, 2017. 49.

válaszul Aszad testvére, Rifaat a palmyrai börtönben lévő Muszlim Testvéreken „állt bosszút”. 1979–1982 között a szíriai Muszlim Testvérek a baaszista rezsim ellenében megfogalmazódó iszlamista ellenzék – 1980-tól az úgynevezett Szíriai Iszlám Front – vezető ereje volt. 1982 februárjában Háfez al-Aszad rezsimje leverte Hamában a Muszlim Testvérek harcosai által vezetett felkelést, melyben a becslések szerint 5–25 ezer ember halt meg. A „hamái mészárlás” a Muszlim Testvérek végét jelentette Szíriában: az életben maradt vezetők külföldi száműzetésbe vonultak.

Szíria – egy polgárháború környezete

A szíriai „arab tavasz” okai között több, a nemzetközi és/vagy a regionális rend változásával is kapcsolatos tényezőt említhetünk. Az arab nacionalista-szocialista Baasz Párt legfőbb ideológiai támasza, a Szovjetunió felbomlott, így előbb a szocialista ideológia, majd a 2003-as iraki háborúval a baaszista ideológia is látványos vereséget szenvedett. A társadalom agrárszegmésében, mely az ókorig visszamenően ellenpontját képezte a tengerparti kereskedővárosoknak, megrendült a rendszer vezetésébe vetett bizalom, sőt valójában a rendszer alapját képező társadalmi szerződés egyik fontos eleme, a központi vezetés, a Baasz Párt és a vidéki földművelő lakosság közötti hallgatólagos megállapodás bomlott meg. (Ennek a háttérben az állt, hogy 2006-tól sorozatos aszály sújtotta a régiót, de a központtól várt támogatás, segítség elmaradt.) Ehhez járult az évtizedek óta erősödő szunnita frusztráció – egy olyan regionális környezetben, ahol az 1980-as évektől markáns iszlamizálódás tapasztalható a mindennapokban –, amely miatt egyre erősebb ellenérzés alakult ki az országot vezető alavita kisebbséggel szemben. Bár ez a kisebbség politikájában és kormányzásában kifejezetten szekuláris volt és maradt a mai napig, a szunnita többség értelmezésében diktatórikus hatalmuk nagyon is szektariánus formában jelent meg. Mindez egyben azt is mutatta, hogy az egész rendszer alapjaiban rendült meg.

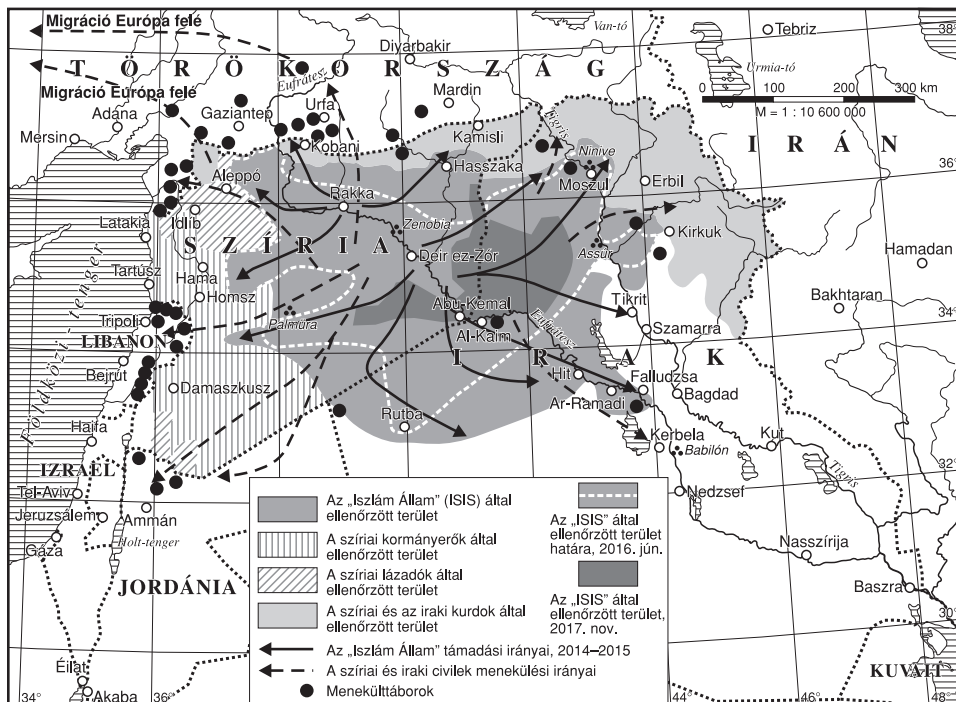
Azonban éppen a társadalom sokszínűségének eredményeként az Aszad-rezsim máig nem bukott meg, sőt – külső támogatással ugyan, de – újra erősödni látszik. Ebben nagy szerepet játszott a kisebbségek félelme, amelyek a szunniták haragjával szemben még mindig a rezsimben látták túlélésük biztosítékát. De ugyanúgy szerepe volt annak is, hogy a szunnita többség ellenállása több különböző okból jelentkezett, melyek között a vallás, a vallási meggyőződés csak az egyik tényező volt. A szunnita többség ugyanis számtalan különböző csoportból tevődik össze – mind életkörülményeit (városi/vidéki, ipari/kereskedő/agrár stb.), mind politikai céljait (igazságosság, az agrártámogatás helyreállítása, a rezsim menesztése, a hatalom megszerzése stb.), mind eszközeit (békés tüntetések, politikai aktivitás, fegyveres ellenállás, terrorcselekmények stb.) illetően.

A szíriai „arab tavaszban” az események gyorsan eszkalálódtak: a tüntetések katonai erővel való elfojtása belpolitikailag két-három héten belül a tüntetőkből ellenzék, sőt fegyveres ellenzék hozott létre, melynek soraiban terrorista módszereket is alkalmazó csoportok is megjelentek. Ezek megerősödését nagyban előse-

gította az a tény, hogy a külvilág, elsősorban „a Nyugat” nem volt hajlandó beavatkozni az eseményekbe.

Hamar nyilvánvalóvá vált az is, hogy a „nyugatos” ellenzéknek esetenként semmilyen befolyása nem volt arra, ami Szírián belül zajlott, és nem állt módjában megvédeni a kisebbségeket sem, ami gyors hitelvesztésükhöz, majd a politikai színtérről való teljes eltűnésükhöz vezetett. Maalulában, Szíria egyik legrégebbi ortodox keresztény központjában, a Szent Tekla-kolostorból például tizenhárom apácát raboltak el, és tartottak fogva, amíg később egy fogolycserében vissza nem nyerték szabadságukat.²⁰ De a fegyveresek megrongáltak és megszentelténítettek számos keresztény műemléket és emlékhelyet is, kereszteteket égettek, szerzetesek és apácák sírjait dúlták fel kincsek után kutatva.²¹ A keresztények tömegesen menekültek el, így például Homsz városában az eredetileg 160 ezerre tehető keresztény lakosság 2013-ra mintegy ezer főre apadt.²²

Az ördögi kör így zárult be: a külső beavatkozás elmaradása az ellenzéki csoportok radikalizálódásához és a mérsékelt, esetenként demokratikus elemek háttérbe szorulásához vezetett, aminek következményeként a nemzetközi közösség, különösen a nyugati országok nem kívántak olyan szervezetek győzelmében

20 Syria troops, 2014.

21 Syrian government says, 2014.

22 International Religious Freedom Report.

szerepet játszani, amelyek minden bizonnyal a Nyugat ellen fordultak volna, és adott esetben egy radikális, vallási ideológiájú Szíriát építettek volna fel.

Paradox módon, amit az ellenzéki követeléseknek nem sikerült kicsikarni – a külföldi beavatkozást –, azt az Iszlám Állam fellépése és megerősödése elérte: az Egyesült Államok vezetésével és arab szövetségeseinek részvételével 2014 szeptemberében megindultak a légi csapások az Iszlám Állam érdekeltségei és bázisai ellen Szíriában.²³ A szíriai ellenzék szemszögéből azonban a légi csapások nem a tervezett hatást érték el, tekintve hogy az Iszlám Államot támadva az Aszad-rezsimet szabadították fel az ellenzék egyik fontos katonai potenciált jelentő szegmensének nyomása alól, amit a rezsim azonnal ki is használt, és saját légierőjével más ellenzéki csoportokat kezdett támadni (2. *térkép*). Mindez odavezetett, hogy a szíriai ellenzék egyenesen elítélte az Iszlám Állam elleni támadásokat, és azt követelte, hogy az Egyesült Államok és arab szövetségesei az Iszlám Állam helyett az Aszad-rezsim állásait támadják.²⁴

Terrorista szervezetek Szíriában

Arra a kérdésre, hogy *ki a terrorista?*, a jelenlegi szíriai helyzetben meglehetősen nehéz válaszolni. Az identifikáció és az ellenfél legitimitációja szempontjából legalább három csoportot lehet azonosítani: 1. magát a szíriai kormányzatot (rendszer); 2. a fegyveres cselekményeket (is) végrehajtó, a kormánnyal szembeszálló csoportokat; valamint 3. a nemzetközi közösség által terroristaként számon tartott két szervezetet, a Nuszra Frontot (*Dzsabhat al-Nuszra*, 2016-tól új néven Szíria Felszabadításának Frontja – *Dzsabhat Fath al-Sám*, 2017 elejétől ismét új néven Szíria Felszabadításának Szervezete – *Haj'at Tahrir al-Sám*)²⁵ és az Iszlám Államot.

A szíriai kormány

A szíriai kormányt több állam és az ellenzéki szervezetek is állami terrorizmussal vádolják, aminek igazolására a civil lakossággal szembeni támadásokat említik.²⁶ Tekintettel azonban arra, hogy a nemzetközi médiát Bassár al-Aszad szinte az események kezdetén kitiltotta az országból, a tájékoztatás többnyire a közösségi hálón terjedő képekből és információkból állt, vagy az országon kívül lévő szervezetek, menekültek beszámolóira épült. Ez ugyan a dokumentált atrocitások tényén és a halálos áldozatok számán nem változtatott, azonban számos bizonytalanságot vett fel az elkövetők és a körülmények tekintetében. Az egyik kiemelkedő példát a

23 2014. szeptember 22. – 2015. január 4. között az USA és szövetségesei 665 légi csapást hajtottak végre az Iszlám Állam ellen Szíriában.

24 *Islamic State*, 2014.

25 Hay'at Tahrir al-Sham (Formerly Jabhat al-Nusra). In: *Mapping Militant Organizations*, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/493>.

26 Szíria 1979. december 29-e óta szerepel az Egyesült Államok „terrorizmust támogató országok” listáján. *States sponsors of terrorism*, <https://www.state.gov/j/ct/list/c14151.htm>.

vegyi fegyveres támadások jelentették, melyek kivizsgálására az ENSZ szakosított szervezete, a hágai székhelyű OPCW (Organization for the Prohibition of Chemical Weapons – a Vegyifegyver-tilalmi Egyezmény Szervezete) ellenőroket küldött Szíriába. Emlékezetes, hogy először 2012 végén érkeztek hírek feltételezett vegyifegyver-használatról, és Bassár al-Aszad 2013 júliusában ismerte el először nyilvánosan, hogy Szíria valóban rendelkezik vegyi fegyverekkel, de azokat nem vetnék be a szíriai lakossággal szemben, hanem az esetleges külső támadások elhárítására tartják fenn.

Bár a vegyifegyver-támadásokról szóló hírek ellentmondásosak voltak – felmerült az is, hogy az ellenzék egyes erői vetettek volna be vegyi fegyvert –, 2013. augusztus 18-án ENSZ-ellenőrök csoportja érkezett Szíriába, hogy kivizsgálja az eseteket. Ekkor került sor egy újabb, a korábbiaknál sokkal nagyobb támadásra a Damaszkusz keleti részében fekvő Ghúta városrészben, ahol az internetre is feltett video tanúsága szerint egy vélhetően vegyi fegyvernek minősülő gázzal végrehajtott támadásban több százan veszítették életüket. Miközben a szíriai ellenzék a kormányzati erőket vádolta a támadással, az tagadta a vádat, sőt az ellenzéki erőket vádolta ugyanezzel. A helyszínre érkező ellenőrök csak a vegyifegyver-támadás tényét tudták megállapítani, de a támadás körülményeit nem.

A rezsim „állami terrorizmusa”²⁷ akkor került ismét előtérbe, amikor egy Caesar fedőnevű katonai fényképész nyilvánosságra hozta a rezsim börtöneiben készült fényképeit, melyeket a kínzások áldozatairól készített.²⁸ Ennek kapcsán került sor 2017 márciusában első és egyedülálló módon arra, hogy egy (európai) spanyol bíróságon pert indítsanak a szíriai állammal szemben állami terrorizmus vádjával. A vád szerint a szíriai rezsim kilenc tagja elrabolt, megkínzott és meggyilkolt Szíriában egy teherautósofórt. Bár korábban voltak kezdeményezések arra, hogy Bassár al-Aszadot és a rezsimjét emberiség elleni bűntettek vádjával bíróság elé állítsák, azonban Szíria nem tagja a Nemzetközi Büntetőbíróságnak, és Oroszország és Kína megvétóztak minden olyan határozatot, mely a kérdést a Nemzetközi Büntetőbíróság elé utalta volna.²⁹

Az ellenzéki fegyveres csoportok

Az ellenzéki radikális – militáns, iszlamista és/vagy dzsihádistá – csoportok tevékenységének megítélése a terrorizmus szempontjából nagyon összetett kérdés. Egyrészt magának a terrorizmus definíciójának már említett problémái miatt, másrészt mert az Aszad-kormány és szövetségesei, Oroszország és Irán szempontjából minden ellenzéki, lázadó csoport terroristának minősül.³⁰ Továbbá a számtalan fegyveres csoport, melyek részvétele és relevanciája a szíriai polgárháború egyes

27 Meg kell jegyezni, hogy a 2015-től bekapcsolódó Oroszországot és Iránt szintén sok forrás vádolja állami terrorizmussal, amikor a kormányerőknek nyújtott támogatás keretében végrehajtott légi csapások nemcsak a két megjelölt terrorista szervezetet és más ellenzéki erőket, de a polgári lakosságot is támadják.

28 *They were torturing to kill*, 2015.

29 *Spanish court*, 2017.

30 Lásd például: Lendman, 2017.

szakaszaiban folyamatosan változott (a létrejövétel és a megszűnés két végpontja között), egy folyamatosan átalakuló viszonyrendszerben működött: az eseti alapon kötött szövetségek és egymás elleni fegyveres összecsapások mellett és közepette az egyikhez tartozó harcosok gyakran részt vettek egy másik szervezet akcióiban, vagy akár csatlakoztak egy másik szervezethez.

A polgárháborús helyzetben a vallási ideológiára hivatkozó szalafita szervezetek viszonylag hamar a felkelés egyik legfontosabb erőcsoportjai lettek, összesen több tízezer harcosukkal. Azonban – ideológiai közel állásuk ellenére – a fenti megállapítás rájuk is vonatkozik, azaz nem tekinthetők egy tömbnek. A Nuszra Frontnál és az Iszlám Államnál „pragmatikusabbnak” tekintett Iszlám Front nevű szalafita „ernyő” alatt megjelenő *Ahrár al-Sám* (Szíria szabadjai),³¹ a *Dzsajjs al-Iszlám* (az iszlám hadserege), a *Szukúr al-Sám* (Szíria sólymai)³² és más csoportok fegyveres műveletei többnyire a kormányerőket célozták és nem a polgári lakosságot. Így őket általában a nemzetközi vélemény nem tartja terrorista szervezeteknek, nem szerepelnek az Egyesült Államok és/vagy az Európai Unió által vezetett terroristalistákon. Azonban vezetőik és tagjaik maguk is céltáblái és áldozatai voltak a Nuszra Front vagy az Iszlám Állam által elkövetett terrormerényleteknek.³³

A szíriai polgárháború nagy visszatérője a Muszlim Testvérek voltak. Múltbeli tevékenységük, sorsuk elegendő legitimációnak tűnt ahhoz, hogy az ellenzéki csoportok között komoly szerepet játszassanak. Azonban a harmincévnyi távollét után az idős vezetőkkel, akik nem voltak képesek megszólítani a fiatal szíriaiakat, valamint a Muszlim Testvéreknél sokkal radikálisabb, sőt brutálisabb csoportok (Nuszra Front, Iszlám Állam) mellett a Testvérek nem váltak meghatározó tényezővé.³⁴

A magukat iszlamista/szalafita/dzsihádi alapon megfogalmazó fegyveres ellenzéki szervezetek között meg kell említeni a legnagyobb szekuláris csoportot, a Szabad Szíriai Hadsereget (*al-Dzsajjs al-Szúri al-Hurr*), mely szintén változó, de a török beavatkozás óta ismét egyre erősödő jelenlétet mutat; valamint a szíriai kurdok fegyveres alakulatait, amelyekhez az Iszlám Állam elleni harc tulajdonképpen fordulata, Kobane felszabadítása fűződik.³⁵

Az Iszlám Állam és a Nuszra Front

Az Iszlám Állam története 1999-ig vezethető vissza, de az a szervezet, amelyet ma Iszlám Államként ismerünk, az Iraki al-Káidából, majd annak utódjaiból, az Iraki Iszlám Államból, illetve a 2013-ban megalakult Iraki és Szíriai Iszlám Államból jött létre,

31 Ahrar al-Sham. In: *Mapping Militant Organizations*, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/523>.

32 Suqour al-Sham. In: *Mapping Militant Organizations*, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/525>.

33 2014-ben az Iszlám Állam merényleteinek az Ahrár al-Sám több vezetője is áldozatul esett. Ahrar al-Sham. In: *Mapping Militant Organizations*, <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/groups/view/523>.

34 Bővebben: Lefèvre, 2015.

35 Bővebben lásd: Arany–N. Rózsa–Szalai, 2014.

annak átnevezésével és átszervezésével.³⁶ Az első éveiben Jordániához és Afganisztánhoz kötődő csoport Irakban Szaddám Huszein 2003-ban bekövetkezett bukása után kezdett tevékenykedni, míg Szíriában 2013-tól kellett vele számolni.

A szíriai terjeszkedés első szakaszában az al-Káida és az akkor még Irakban tevékenykedő Iraki Iszlám Állam együtt kezdeményezték és támogatták Szíriában egy, az al-Káidához kapcsolódó szervezet, a Nuszra Front megalakulását. Az Iraki Iszlám Állam, illetve az al-Káida néhány afganisztáni harcosa is az alapító tagok között voltak. A Nuszra Front megalakulását egy videóüzenetben jelentette be, majd első merényletét 2012 januárjában követte el Damaszkuszban, és a tevékenysége gyorsan kibontakozott, többek között kormánytisztviselők ellen elkövetett öngyilkos merényletek formájában. A csoport új „színt” hozott a szíriai forradalomba, azonban tevékenysége még ellenzéki körökben is olyan ellentmondásos és a forradalom önképére nézve káros volt, hogy egyesek a szíriai titkosszolgálat kreációjának tartották.³⁷

2012 nyarára azonban Szíria egyik legerősebb fegyveres szervezetévé nőtte ki magát, melyben a külföldi harcosok mellett immár a szíriaiak alkották a nagy többséget. 2013 áprilisában az Iraki Iszlám Állam vezetője, Abú Bakr al-Bagdádi bejelentette, hogy szervezete kiterjeszti tevékenységét Szíriára is, ennek megfelelően a neve Iraki és Szíriai Iszlám Állam lesz, és egyesül a Nuszra Fronttal. A Nuszra Front vezetője, Abú Mohamed al-Dzsúláni azonban tagadta a két szervezet egyesülését, és megerősítette hűségesküjét Ajman al-Zaváhirinek, az al-Káida vezetőjének. Bár erre válaszul Zaváhiri felszólította Bagdádít, hogy számolja fel az Iraki és Szíriai Iszlám Államot,³⁸ ez nem történt meg, sőt a kiterjesztett szervezet nemcsak hogy nagyon népszerű volt a szíriai al-Káida tagok között, hanem jelentős számuk át is állt Bagdádihoz. Ezzel a támogatással maga mögött Bagdádi visszautasította Zaváhiri felszólítását, így az al-Káida és a később Iszlám Államra átnevezett szervezet között a hivatalos kapcsolatok megszakadtak.

A Nuszra Front és az Iszlám Állam működése Szíriában nagyon bonyolult és változatos volt, amit tovább bonyolított mindkettő viszonya az al-Káidához. A kezdeti támogatás hamarosan rivalizálásba, sőt egymás elleni fegyveres leszámolásba csapott át. 2013 őszétől a két szervezet folyamatos harcban állt, melynek során 2014-ben az Iszlám Állam megölte a Nuszra Front Idlib tartományi vezetőjét, Abú

36 A szervezet alakulásának történetéhez, a nevek változásaihoz részletesebben: Arany-N. Rózsa-Szalai, 2016. 13–55.

37 Pierret, 2017.

38 „Meghallgattam mindkét fél és mások üzenetét is. Ennek megfelelően, miután konzultáltam testvéreimmel Khorászánon [Afganisztán–Pakisztán régióján] belül és kívül, és miután Allahtól támogatást és iránymutatást kértem, hogy képessé tegyen eloltani a zendülés és a két fél közötti vita tüzet, a Mindenható segítségével megoldottam az ügyet a következőképpen: (...) Abu Bakr al-Bagdádi sejk helytelenül tette, hogy engedély vagy tanács kérése és értesítés nélkül bejelentette az Iraki és Szíriai Iszlám Állam létrejöttét. (...) Abu Mohammed al-Dzsúláni sejk helytelenül tette, hogy engedély vagy tanács kérése és értesítés nélkül bejelentette az Iraki és Szíriai Iszlám Állam elutasítását és kimutatta kapcsolatát az al-Káidával. (...) Az Iraki és Szíriai Iszlám Államot fel kell számolni, az Iraki Iszlám Állam pedig folytatja működését. (...) A Nuszra Front az al-Káida csoport független része, [amely] az al-Káida központi irányítása alatt áll. (...) A két félnek be kell szüntetni minden tettekkel vagy szavakkal végrehajtott egymás elleni támadást.” Idézi Arany-N. Rózsa-Szalai, 2016. 26–27.

Mohamed al-Anszárit és családját, de az al-Káida szíriai képviselőjének, Abú Khálid al-Szúrinak a halála is az Iszlám Államhoz fűződik. Az Iszlám Állam agresszív tevékenysége a többi ellenzéki csoporttal szemben is megnyilvánult, ami bizonyos ellenzéki csoportoknak immár az Iraki és Szíriai Iszlám Állam ellen irányuló „második szíriai forradalmában” öltött testet.

Rakka elfoglalásának körülményei 2013-ban szintén az Iszlám Állammal szembeni ellenérzéseket erősítették: a várost ugyanis különböző ellenzéki erők – köztük a Nuszra Front – együttesen foglalták el a szíriai kormánycsapatoktól. Azonban az Iraki és a Szíriai Iszlám Állam kikiáltásakor a városban tartózkodó Nuszra Front-harcosok azonnal átálltak és a továbbiakban merényletekkel és a helyi lakosság megfélemlítésével átvették a hatalmat. Rakka az Iraki és Szíriai Iszlám Állam, majd az Iszlám Állam kalifátusának fővárosa lett.

A szíriai polgárháború további szakaszában a Nuszra Front egyre visszább szorult, részben az Iszlám Állam, részben a kormányzati támadások következtében. Az Aszتانában meginduló tárgyalásokon nem vehetett részt, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a Szíria jövőjéről folytatott megbeszéléseken sem képviseltetheti magát, ugyanis minden nemzetközi kezdeményezésben különös kivételként említették a Nuszra Frontot és az Iszlám Államot, mint azokat a terrorista szervezeteket, melyek csakis és kizárólag célpontot jelenthetnek.

2016 júliusában azonban a Nuszra Front vezetője, al-Dzsúláni egy videóüzenetben bejelentette, hogy engedélyt kért az al-Káida vezetőjétől, hogy csoportja elszakadhasson az al-Káidától és innentől a szervezet új néven (Szíria Felszabadításának Frontja – *Dzsabhat Fath al-Sám*) szerepel. A lépés és annak elfogadása indokául a külső hatalmak bombázásait hozták fel, melyek – vélekedésük szerint – a Nuszra Front támadásának jelszavával a civil szíriai polgári lakosságot támadják. A szervezetnek a becslések szerint jelenleg mintegy öt-tízezer tagja van, nagy többségük szíriai.³⁹

Az Iszlám Állam ezzel szemben 2015-re a szíriai fegyveres ellenzéki mozgalmak legerősebbjévé fejlődött. Szíriai terjeszkedésének szimbolikus csúcspontja a szíriai kurdokkal vívott többhetes harc volt Kobane városáért, ami egyben első nagy vereségük helyszíne is lett.⁴⁰ Kezdetben az Aszad-kormány számára az Iszlám Állam nem volt több, mint a számtalan ellenzéki csoport egyike, amely a Nuszra Front és az ellenzéki csoportok között jelen lévő Muszlim Testvérek árnyékában nem rendelkezett jelentősebb vonzerővel.⁴¹ Ezt a helyzetet azonban az Iszlám Állam jól kihasználta, és miközben az ellenzéki csoportok a kormányerőkkel harcoltak, az Iszlám Állam a gyengébb csoportokat egymás után számolta fel. (Így került összeütközésbe a Nuszra Fronttal is, illetve a csak spirituálisan jelen lévő al-Káidával.) Mindez az ellenzéki csoportok sokaságával küzdő kormányzat számára komoly „segítség” volt, miközben a közvetlen összecsapást még sokáig (2014 nyaráig) el tudták kerülni. Ez a helyzet közvetve az Iszlám Állam megerősödéséhez is

39 *Syrian Nusra Front announces*, 2016.

40 Bővebben: Arany-N. Rózsa-Szalai, 2014.

41 Lefèvre, 2015.

kedvező feltételeket biztosított, olyannyira, hogy egyes ellenzéki erők egyenesen azzal vádolták a szíriai kormányt, hogy támogatja az Iszlám Állam előretörését. A rezsim és az Iszlám Állam együttműködésének további bizonyítékeként emlegették, hogy más térségbeli kormányzatokhoz hasonlóan a damaszkuszi kormány is vásárlója volt az Iszlám Állam területén kitermelt, ezért csak „feketén” eladható, így nagyon olcsó olajnak, amivel jelentősen hozzájárult az Iszlám Állam bevételeihez, azaz fenntartásához is. Eközben Bassár al-Aszad számára az Iszlám Állam brutalitása hivatkozási alapul szolgált arra, hogy ő valójában a terroristák ellen küzd, így harca – mind a nyugati, mind a hagyományos arab társadalmi rend értelmében – legitim. Ugyanakkor minél több ellenzéki csoporttal számolt le az Iszlám Állam, az Aszad-kormánynak annál kevesebb ellenzéki csoporttal kellett szembenéznie.

Az első közvetlen összecsapásra az Aszad-kormány és az Iszlám Állam között 2014 nyarán került sor, amikor az Iszlám Állam harcosai megtámadtak és elfoglaltak egy Rakka melletti katonai támaszpontot és légibázist (Tabka). Ezt követően az Iszlám Állam megindult Damaszkusz, Homsz és Hamá stratégiai fontos városai ellen, végül pedig elfoglalta Palmyrát, ami a nemzetközi figyelmet a szervezet egy új bevételi forrására, a műkincs-kereskedelemre irányította. Ennek a helyzetnek volt köszönhető, hogy Oroszország végül tevőlegesen belépett a szíriai polgárháborúba. Az orosz és iráni műveletek azonban nemcsak a kormányzat ismételt térnyeréséhez vezettek, hanem nagy szerepet játszottak abban, hogy az Aszad-kormánnyal szemben megfogalmazódott a civil lakosság elleni támadások vádjá, amellyel visszakanyarodtunk az állami terrorizmus kérdéséhez. Az Aszad-kormány és az Iszlám Állam összecsapásainak folyamatában – az eddig békés, a kormány ellenőrzése alatt álló területeken – sor került több merényletre is: 2016 májusában több, autóba rejtett pokolgép robbant, illetve öngyilkos merényletet hajtottak végre Tartúsban és Dzsablában.⁴²

A terrorizmus alkonya Szíriában?

2017 végén a szíriai polgárháború olyan szakaszba jutott, amikor a meg-megszakadó genfi és asztanai tárgyalásokon bizonyos rendezési elvek körvonalazódni látszottak. Egyrészt úgy tűnik, hogy Bassár al-Aszad és kormánya nélkül a jelenlegi realitások közepette nincs megoldás, azaz Aszaddal és a Baasz Párttal, ha átmenetileg is, de számolni kell Szíria közeljövőjét illetően. Másrészt a fontosabb pozíciókat kiharcoló fegyveres ellenzéki csoportok, miközben visszaszorultak Idlib tartományba, ahol közvetlen török beavatkozás is folyik, ott ülnek a tárgyalóasztalnál. Így szerepük egy esetleges szíriai rendezésben rövid és középtávon megkerülhetetlen. Ezek a fejlemények továbbra is két terrorista csoportot jelölnek meg közös ellenfélként, az Iszlám Államot és a Nuszra Frontot (*Dzsabhat al-Sám/Haj'at Tahrír al-Sám*). Mint láttuk, az utóbbi névváltásaival, az al-Káidától való elszakadásával egyre inkább mint belső szíriai erő pozicionálja magát, és úgy tűnik, megindult a politikai

⁴² *Syrian Government condemns*, 2016.

pártosodás útján, ami a térségben nem példa nélküli. A Nuszra Front immár nemcsak hajlandó, de kifejezett szándéka részt venni az új Szíria létrehozásában. Ezt a változást egyelőre a nemzetközi közösség, de a szíriai politikai erők egy része sem ismeri el.

Az Iszlám Állam 2017 végére gyakorlatilag elveszítette legnagyobb bázisait: Moszul (Irakban) elesett, Rakka felszabadítását október végén bejelentették. A nagy kérdés, hogy miközben az Iszlám Állam hálózata – legalábbis „magányos farkasok” merényleteinek formájában – továbbra is működik, valamint Szíriában az Iszlám Állam még mindig képes ellentámadásokra, illetve új területek el- vagy visszafoglalására, mi következik majd azután, hogy teljes területét elveszítette. Mi lesz a harcosaival? És főleg, mi lesz azzal a környezettel, melyben az Iszlám Állam sikeresen lépett fel, azaz, hogy a szíriai rendezésben részt vevők képesek lesznek-e a szunnita muszlim közösségek sérelmeit és aggodalmait hitelesen kezelni és megoldani?

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Arany–N. Rózsa–Szalai

2014 Arany Anett–N. Rózsa Erzsébet–Szalai Máté: *Kobane – eltérő érdekek és percepciók csatája*. Bp., 2014. (KKI Tanulmányok, T-2014/2.)

2016 Arany Anett–N. Rózsa Erzsébet–Szalai Máté: *Az Iszlám Állam kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet*. Bp., 2016.

Bartol

2005 Bartol, Vladimir: *Alamut*. Bp., 2005.

Daftary

2006 Daftary, Farhad: *Az iszmá'iliták rövid története*. Bp., 2006.

2009 Daftary, Farhad: *Aszaszin legendák. Az iszmá'iliták mítoszai*. Bp., 2009.

Dam

2011 Dam, Nikolaos van: *The Struggle for Power in Syria. Politics and Society under Asad and the Ba'th Party*. London, 2011.

2017 Dam, Nikolaos van: *Destroying a Nation. The Civil War in Syria*. London, 2017.

Gazdik

2017 Gazdik Gyula: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805–2013)*. Bp., 2017.

Haskó

2002 Haskó Katalin: A terrorizmus történeti fejlődése. In: *Válaszok a terrorizmusra, avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*. Szerk.: Tóth Péter. Bp., 2002. 13–24.

International Religious Freedom Report

US Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor: *International Religious Freedom Report for 2013*. <http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper>.

Islamic State

2014 Islamic State: Syria Rebels Warn of Backlash over US Air Strikes. In: *BBC News*, 2014. október 15. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-29510994>.

Józsa László

2002 Józsa László: Globális terrorizmus – fogalmi keretek. In: *Válaszok a terrorizmusra, avagy van-e út az afganisztáni „vadászattól” a fenntartható globalizációig*. Szerk.: Tálas Péter. Bp., 2002. 85–104.

Landis

2012 Landis, Joshua: The Syrian Uprising of 2011: Why the Assad Regime is Likely to Survive to 2013? In: *Middle East Political Council Journal*, 19. (2012) 1. sz. 72–84.

Lefèvre

2013 Lefèvre, Raphaël: *Ashes of Hama. The Muslim Brotherhood in Syria*. New York, 2013.
2015 Lefèvre, Raphaël: *Islamism Within a Civil War: The Syrian Muslim Brotherhood's Struggle for Survival*. Washington DC, 2015. (Rethinking Political Islam Series.) https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Syria_Lefevre-FINALE-1.pdf.

Lendman

2017 Lendman, Stephen: Russia Effectively Smashing US-Supported Terrorists in Syria. In: *Global Research*, 2017. október 2. <https://www.globalresearch.ca/russia-effectively-smashing-us-supported-terrorists-in-syria/5611568>.

Mapping Militant Organizations

Mapping Militant Organizations. Stanford University. <http://web.stanford.edu/group/mappingmilitants/cgi-bin/>.

Pierre

2017 Pierret, Thomas: Salafi Jihadism and the Syrian Civil War: National and International Repercussions. In: *Salafism after the Arab Awakening: Contending with People's Power*. Eds.: Cavatorta, Francesco–Merone. Fabio. London, 2017. Chapter 9.

Spanish court

2017 Spanish court to investigate Syrian 'state terrorism' by Assad Regime. In: *The Guardian*, 2017. március 27. <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/27/spanish-court-syria-state-terrorism-assad-regime-mrs-ah>.

Syria

Syria. In: *CIA World Factbook*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>.

Syria. Economic Indicators

Syria. Economic Indicators. In: *Trading Economics*. <https://tradingeconomics.com/syria/indicators>.

Syria troops

2014 Syria troops retake Christian town of Maalula. In: *Radio The Voice of Russia*, 2014. április 14. http://voiceofrussia.com/news/2014_04_14/Syria-troops-retake-Christian-town-of-Maalula-5235/.

Syrian Government condemns

2016 Syrian Government condemns terror attacks on Jabla, Tartus. In: *Sputnik News*, 2016. május 23. <https://sputniknews.com/middleeast/201605231040087374-attack-syria-government/>.

Syrian government says

2014 Syrian government says Maaloula's sites sacked by rebels. In: *Al-Monitor*, 2014. május 5. <http://www.al-monitor.com/pulse/security/2014/05/syria-maaloula-damage-christian-sites.html#>

Syrian Nusra Front announces

2016 Syrian Nusra Front announces Split from al-Qaeda. In: *BBC News*, 2016. július 29. <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-36916606>.

'They were torturing to kill'

2015 'They were torturing to kill': inside Syria's death machine. In: *The Guardian*, 2015. október 1. <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/01/they-were-torturing-to-kill-inside-syrias-death-machine-caesar>.

ERZSÉBET N. RÓZSA

INSURGENCE, TERRORISM, AND STATE VIOLENCE IN THE SYRIAN CONFLICT

The prolonged Syrian civil war has reflected the long-standing heterogeneity of the Syrian society. This also applies to the various groups which have been conventionally defined as the 'Syrian opposition' although these movements substantially differ from each other in many respects. After the internal tensions escalated into a full-scale civil war, the Assad regime started talking about military actions against terrorism, while the opposition groups and most foreign observers blamed 'state terrorism' for the widespread violence occurring in the country. Trying to find a working definition of 'terrorist' in a rapidly changing operative situation, the article analyses the actors of the Syrian conflict and argues that three main groups can be identified as responsible of violence: the Syrian state defined as the Assad regime and its military apparatus; opposition groups also performing armed resistance against the government; and finally those organizations, the al-Nusra Front and the Daesh, which have been recognized as terrorist groups by the international community.

A „Kutya” árnyékában

A tatárok és a délszláv országok a 13. század második felében¹

A most ismertetendő kötet szerzője, Aleksandar Uzelac a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa. Kutatási területe a középkori Szerbia, a nomádok jelenléte Délkelet-Európában, az Arany Horda balkáni befolyása (a balkáni mongol hegemónia időbeli határai a 13. század második fele és a 14. század közepe), illetve a szerb–bolgár kapcsolatok. A szerző doktori disszertációjában a mongolok balkáni politikáját vizsgálta. Az említett téma, az Arany Horda, a Balkán-félsziget, a bolgár és a szerb államok, a Palaiologoszok által kormányzott Bizánci Birodalom eseménytörténete, illetve a mongolokkal való kapcsolatrendszerük kevésbé ismert a magyar és a nemzetközi szakirodalomban. A magyar történeti irodalomban legutóbb Vásáry István érintette a kérdést angol nyelvű monográfiájában, amikor is az egyes balkáni államok katonai szervezetének nomád elemeit vizsgálta.² Uzelac felhasználta Vásáry munkáját, s általában el lehet mondani, hogy igen jól tájékozott a magyar források és szakmunkák terén is.

A most ismertetendő könyv jól felépített, összesen nyolc nagyobb és egy kisebb, összefoglaló jellegű fejezetből áll. A szerző a Bevezetésben előbb a korszakra vonatkozó hazai és idegen nyelvű forrásokat és szakmunkákat tekinti át, majd a vizsgált terület földrajzi adottságait és a korszakra vonatkozó alapvető fogalmakat ismerteti. Az egyes kútfőket eredetük szerint csoportosítja, megkülönbözteti a szláv, a latin („nyugati” és magyar) és a muszlim, „keleti” forrásokat. Az egyes forráscsoportokat is további részekre bontja. A szláv nyelven íródott kútfők közül a keleti óorosz évkönyveket (*letopiszok*) és délszláv forrásokat emeli ki. Utóbbiak közül az egyik legfontosabb *A szerb királyok és érsekek életrajza*, amelynek első részét Danilo érsek állította össze a 14. század első felében. Ez az egyetlen fennmaradt délszláv forrás a szerb uralkodók kapcsolatáról az északnyugati bolgár területekkel és Nogaj emírrrel. A latin nyelvű források közül a szerző felhasználta a földrajzilag is közeli Magyar Királyság krónikáit, Rogeriust és Spalatói Tamást, akiknek munkái a magyarországi tatárjárás megismerése szempontjából is felbecsülhetetlen értékűek. A muszlim történeti és földrajzi irodalom tárgyalása kapcsán pedig kifejti, hogy a legbővebb ismeretei a térségről a muszlim hatalmak közül a mamlúk Egyiptomnak lehettek, amely a korszakban intenzív kapcsolatban állt az Arany Hordával (*Bajbarsz-al-Mansúri* és *An-Nuvajri* egyiptomi történetírók nevét tartotta fontosnak itt kiemelni). A Balkán-félsziget földrajzi helyzetét ismertelve Uzelac külön kiemeli a Duna kulturális és gazdasági szerepét, valamint hogy a folyó elválasztotta a

1 Uzelac, Aleksandar: *Pod senkom Psa. Tatari i južnoslovenske zemlje u drugoj polovini XIII veka*. Beograd, Utopija, 2015. 324 p.

2 Vásáry, István: *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans 1185–1365*. Cambridge, 2009.

térség államait a sztyeppétől és a nomádoktól. Kitér a kommunikáció és a hadjáratok szempontjából két fontos útvonalra: ezek közül az egyik a *Via militaris* vagy *Via diagonalis*, amely Belgrádot kötötte össze Konstantinápolyal, míg a másik a Nišig vezető *Via de Zenta*, amelyet a mongolok is használtak 1242 nyarán a Magyar Királyságból való távozásuk során.

A *Vihar Délkelet-Európa felett* című fejezetben Uzelac egy eseménytörténeti áttekintést ad a mongolok első megjelenéséről Kelet-Európában, a Kelet- és Közép-Európa ellen vezetett 1241–1242-es tatárjárásról, a Szerbiát és Bulgáriát ért mongol „kalandozásról”, amely a Konstantinápolytól nem messze, a frankoktól elszenvedett vereséggel zárult. Ezt követően képet kapunk *Dzsocsi ulusza*, az Arany Horda tatár állama kialakulásának egyes állomásairól (*A tatár befolyási övezet létrehozása*). Az események már a Balkán-félsziget államait is érintették, tudniillik egy kelet-európai nomád államalakulat tartós létevel kellett számolniuk. A szerző tisztázza, hogy kezdetben az Arany Horda uralkodója is de jure függött a Nagy Mongol Birodalom Karakorumban székelő nagykánjától, amit a nagykán nevével ellátott éremletek is tanúsítanak. Möngke Temür (1266–1280) uralkodása idején jelennek csak meg a saját névre veretett érmék, amelyekben már az uralkodó káni titulusa is szerepel, ezzel jelezve a jogi önállóságot.

A *kísértés ideje* című fejezet a bolgár és a szerb állam egymáshoz való viszonyát, valamint a szomszédos hatalmakhoz (Magyar Királyság, Nikaiai Császárság) fűződő kapcsolatokat tárja az olvasók elé. Uzelac a Második Bolgár Cárság feletti magyar jogigényre IV. Béla titulaturáját hozza fel bizonyítékkul, illetve a király johannitáknak címzett egyik oklevelét, amelyben a lehetséges ellenségek között a bolgárok is szerepelnek. A szerző a kelet-európai mongol invázió egyik számottevő következményének tartja a kunok betelepülését és asszimilációját a Balkán-félszigeten.

A következőkben az Arany Hordán belül egy önálló entitás, Nogaj „állama” megjelenéséről értekeznek a szerző (*Nogaj és kora*). Nogaj emír az Arany Horda „szürke eminenciása” volt, szállásterületei a Dontól az Al-Dunáig terjedő térségben feküdtek, s emellett befolyását kiterjesztette az említett balkáni államokra, ami főként abban nyilvánult meg, hogy beleszólt az illető államok belpolitikájába, trónküzdelseibe. Nogaj hatalmának megalapozásában nagy szerepe volt a bizánci császárral, VIII. Palaiologosz Mihállyal való kapcsolatfelvételnek, ami az Arany Horda uralkodójától függetlenül történt.

Az *Állam az államban* című fejezetből kitűnik, a Dzsingisz kán törzséből (bordzsigin) származó emír jelentős szerepet játszott a kánválasztásokban is, ami végső soron az Arany Horda 13. századi történelmének egyik legfontosabb szereplőjévé avatta. Rendkívüli hatalmát mutatja Uzelac szerint a ’melik’ és ’uap’ titulusok megjelenése a neve mellett az arab és a szláv forrásokban. A szerző az európai források alapján megpróbál pontos képet alkotni Nogaj szállásterületének pontos kiterjedéséről, ehhez pedig a terület korabeli földrajzi adottságait is számba veszi. Az emír személyiségének bemutatásakor a szerb történész Nogajnak a muszlim valláshoz való hozzáállását vizsgálja, s kifejti, hogy a kor sok más szereplőjéhez hasonlóan a muszlim hit elfogadásában elsősorban pragmatikus szempontok vezettek, ami ugyanakkor a mongol hagyományokhoz való ragaszkodásából fakadóan nem vont maga után vallási türelmetlenséget más vallásokkal szemben. Ezt azzal támasztja alá, hogy Nogaj ortodox vagy nyugati keresztény vallású feleségei – mind Eufroszina, mind Jajlak³ –

3 A magyar szakirodalomban Kovács Szilviának jelent meg tanulmánya Nogaj nyugati keresztény feleségéről, Jajlak katonáról, akit még a ferencesek kereszteltek meg, s aki támogatta misszióikat. Kovács Szilvia: A ferencesek és Jajlak katun. In: *Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai*. Szerk.: Tóber Márta–Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 151–162.

szabadon gyakorolhatták hitüket Nogaj udvarában. Nogaj legyőzése után a tatár befolyás meggyengült a Balkán-félszigeten.

Uzelac újra megerősíti, hogy a „Kutya”, azaz Nogaj balkáni befolyása a bizánci császárral kötött szövetségen nyugodott, amely 1282-ben VIII. Mihály halálával véget ért (A „Kutya” árnyékában). Erre az emír székhelyén, Szakcsiban talált, Nogaj által kibocsátott érméket hozza fel bizonyítékként, amelyek görög nyelvű feliratai a Konstantinápolyval való szoros kapcsolatra utalnak. Másrészt erre mutat az a körülmény is, hogy 1285-ben tatár támadás érte a bizánci fővárost, ami a tatárok vereségével végződött. A fejlemények bemutatásakor – a térség nagyhatalmi viszonyainak ismeretében – a szerző külön kitér ezen időszak szerb–bolgár és bolgár–tatár kapcsolatainak történetére.

A kötet végén az *Egy korszak vége* című fejezet a Nogaj és egykori védence, Toktakán közötti ellenségeskedést mutatja be a 13. század utolsó évtizedében, ami az előbbi vereségével végződött. Feltárja a kettejük közötti viszály okait, az Arany Hordán belüli különböző érdekcsoportok (muszlim, buddhista) rivalizálását, az eltérő oldalon való beavatkozásukat a két kereskedőállam, Velence és Genova közötti háborúban, Nogaj törekvését hatalmának formális elismertetésére, amiről ugyancsak érmék tanúskodnak. A továbbiakban leszármazottainak sorsát mutatja be a Nogajjal való leszámolást követően. A családhoz tartozók többnyire a nogaji befolyás alatt álló Második Bolgár Cárság területére menekültek.

A *Záró megjegyzésekben* – a korábbi fejezetekben vizsgált témák rövid összefoglalása mellett – a szerző hangsúlyozza, hogy a balkáni mongol befolyás nem járt együtt katonai megszállással, ugyanis a mongolok megelégedtek a legfőbb hatalom elismerésével és az adó beszolgáltatásával. A tatár befolyás sikere mögött a balkáni államok egységének hiányát nevezi meg.

A kötet a magyar vonatkozások szempontjából is figyelmet érdemel, elsősorban 1241–1242, a tatárok magyarországi hadjáratához kötődő események délkelet-európai kontextusával kapcsolatosan, valamint a magyar királyok Szerbiával és Bulgáriával fenntartott viszonya szempontjából. Ezenkívül képet kaphatunk a Mongol Birodalom hódítási stratégiájáról, a birodalomnak a határvidéken található országokkal fenntartott kapcsolatairól, amelyek során a mongolok nem törekedtek katonai megszállásra, hanem elegendőnek tartották a kívülről történő politikai-hatalmi beavatkozást. A könyvben megjelenített tudományos szempontok és eredmények hasznosíthatóak a Mongol Birodalom – vagy akár az Arany Horda – más peremterületeinek vizsgálata során is.

Szmutkó Sándor*

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola medievisztika doktori programjának hallgatója (szmutko.sandor@gmail.com).

Kereskedők és intézmények a 16–19. században¹

A kötet egy több mint tízéves, a Trentói Egyetem Gazdaságtudományi Kara és a Bruno Kessler Olasz–Német Történelemkutató Intézet közötti együttműködés fontos állomásaként 2009-ben rendezett, az Alpokon átnyúló kereskedelem szereplőit és intézményeit bemutató konferencia előadásából készült tanulmányokat közli.² A két kutatóközpont közötti együttműködés már a múlt század hetvenes éveinek a végén elkezdődött, s azóta a Trentói Egyetem kutatói német kollégáikkal közösen számos publikációt jelentettek meg és több hasonló témájú konferenciát szerveztek.

Az első tanulmányban egy olyan – az 1993-ban közgazdasági Nobel-díjat elnyert Douglass North koncepciójára építő – alapvető kijelentés olvasható, amely kis túlzással az egész kötetre vonatkoztatható. Eszerint a kora újkorban azokban a térségekben mutatható ki fokozott mértékű fejlődés, amelyekben sikerült megteremteni a piaci rendszer hatékony működéséhez szükséges intézményi háttérrel. Említhető itt a megfelelő jogi intézményrendszer, a gazdasági szabadság garantálása, a mai fogalmaink szerinti standardizálási törekvések, valamint a politikai önkénynek a gazdasági szférából történő visszaszorítása.

A tanulmány az Alpok közép-keleti térségében kimutatható gazdasági tevékenységről nyújt átfogó képet. Az itteni gazdasági központokból (Verona, Bergamo, Bolzano/Bozen, Hall és Villach) működtetett üzleti hálózat kiterjedt az Adria északi térségére, Anconáig (Senigallia) bezárólag, délnyugati irányban magában foglalta Lombardiát és Toscanát, észak felé pedig aktív hálózat állt fenn a délnémet központokkal (Augsburg, Nürnberg, Ulm), Lipcsével, valamint az osztrák centrumokkal (Bécs, Salzburg, kresmi vásárok). A kötet bevezetőjeként szolgáló tanulmány hangsúlyozza, hogy a gazdasági tevékenységeket megőrkítő írásbeliségnek, illetve az azt végző jegyzőknek központi szerepük volt. A gazdasági szereplőknek – többek között – ennek köszönhetően állt rendelkezésére a megfelelő intézményi háttér. A tanulmány második részében ennek az írásbeliségnek a forrásairól, illetve az ezt célzó eddigi kutatásokról adnak áttekintést a szerzők (Bonoldi, Andrea–Leonardi, Andrea–Occhi, Katia: *Mercanti e mercati in area alpina: elementi per un confronto*, 7–28.)

1 *Interessi e regole. Operatori e istituzioni nel commercio transalpino in età moderna (secoli XVI–XIX)*. A cura di Bonoldi, Andrea–Leonardi, Andrea–Occhi, Katia. Bologna, Società editrice il Mulino, 2012. 334 p. (Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento. Quaderni, 87.)

2 Itt szeretnék köszönetet mondani prof. Andrea Bonoldinak, amiért rendelkezésemre bocsátotta a kötetet. A Trentóban végzett kutatásaimat a „Campus Hungary rövid távú tanulmányút felsőoktatási munkatársaknak” kutatói ösztöndíj segítségével folytattam. Köszönetet kell még mondanom Katia Occhinak a trentói levéltárakban és könyvtárakban végzett kutatásaim során nyújtott szakmai segítségéért.

A kötet további öt írását a forrásbázis szempontjából egy lazán összefüggő blokknak is tekinthetnénk, mivel mind az öt publikáció a bolzanói Kereskedelmi Bíróság (*Magistrato Mercantile*) anyagait vizsgálja. Andrea Bonoldi tanulmányának bevezető gondolata, hogy Észak- és Közép-Itáliában a jogrendszer expanzióját és a hivatali struktúra differenciálódását eredményezte a gazdasági törvények betartását, illetve a kereskedők közötti viták megoldását célzó törekvés. Ennek egyik megnyilvánulása volt, hogy a jelentősebb centrumokat vezető „lokális kormányzatok” már a korszak elején létrehozták a gazdasági ügyeket intéző szervezeteket, vagy legalábbis egy külön ezzel a szférával foglalkozó bírói tisztséget hívtak életre. Bonoldi szerint a források közül kiemelt figyelmet érdemelnek azok a megoldási módszerek, amelyek a különböző üzleti szereplők közötti viták elsimítását szolgálták. A kereskedelmi és pénzügyi központokban követett jogi eljárások döntő szerepet játszottak a preindusztriális Európa gazdasági rendszerében. A 12–14. században Champagne volt az északnyugat-európai és a mediterrán régiók közötti gazdasági hálózat, valamint a Kelettel fenntartott kapcsolatok legfőbb centruma. Mindezzel együtt Champagne reprezentálja legjobban a fent említett jogi eljárásrendszert az említett korszakban. A továbbiakban a szerző Champagne idevonatkozó funkcionálisát Jeremy Edwards és Sheilagh Ogilvie koncepcióján keresztül mutatja be. A fejezet második felében visszatér a jog- és a gazdaságtörténet érintkezési területén elhelyezkedő kérdéskör általános kifejtéséhez.

A tanulmány második része a címben megjelölt témára fókuszál. A *Magistrato Mercantile* tagjait azok közül a kereskedők közül választották, akik a lokális szinten túlmutató kapcsolatokkal rendelkeztek. A tagság a német és az olasz kereskedők közötti szigorú rotációs elven alapult. Claudia Medici (Tirol grófnője), érzékelve a harmincéves háború okozta destabilizációt, 1635-ben a vásárokat is érintő speciális privilégiumat adományozott a városnak. Ennek részeként a gazdasági bíróságként funkcionáló kereskedelmi hatóság tevékenységét szabályozó jogi kereteket is konkretizáltak. A bolzanói kereskedelmi bíró hivatalának anyagait több kutató is vizsgálta a közelmúltban. Bonoldi kutatása impozáns forrásbázison alapszik: az 1633 és 1850 közötti időszakból 13 ezer üzleti érintkezésből származó per anyaga maradt fenn.

A szerző kiemelten foglalkozik két rövidebb időszak anyagaival. Az 1630-as években, valamint a 17–18. század fordulóján vizsgálja a német és az olasz kereskedők részesedését a periratokban. Ennél még érdekesebb a forráscsoport tipizálása. Eszerint az iratok két legnagyobb csoportját a fizetési követelések (61, illetve 74 százalék); és az áruhitelek (21, illetve 15 százalék) alkotják. Bonoldi a vitás ügyek tárgyát is elemzi. A perek leggyakoribb okaként a hiteltörlesztés elmaradásából, valamint a csődből származó tartozásokat jelöli meg. A váltók részesedése jelentősen változik a két időszakban: míg az 1630-as években az ügyeknek csak 16 százalékát képezik, addig a századfordulón már a legnagyobb csoportként mutathatók ki (42 százalékkal). Mindez jól példázza, hogy az említett pénzforgalmi eszköznek milyen mértékben nőtt a jelentősége a korszakban. A szerző vizsgálja még a követelések pénzbeli értékét, valamint zárásként az üzleti szereplők hovatarozását. A rendelkezésre álló adatok szerint a leggyakrabban veronai, bolzanói, augsburgi, trentói, velencei és roveretói üzletemberek jelennek meg az elemzett anyagban (Bonoldi, Andrea: *Mercanti a processo: la risoluzione delle controversie tra operatori alle fiere di Bolzano*, secc. XVI–XVIII, 29–58.).

Stefano Barbacetto Bolzano gazdasági fejlődése szempontjából szintén kiemeli a kereskedelmi hatóság létrejöttének (1633) jelentőségét. A város kiemelkedően jó földrajzi elhelyezkedésének – a Brenner- és a Reschen-hágók irányából déli irányban ereszkedő útvonalaknak, illetve összeköttetésének az Adige és az Inn völgyével – köszönhetően már a korábbi évszázadok során a Tiroli Grófság üzleti centruma lett. A kissé talán hosszúra sikerült

bevezető után a szerző egy konkrét esetet vesz elemzés alá. Az ügy érdekessége, hogy az öt évet felölelő (1709–1714) iratokban említett egyik olívaolaj-szállítmány Francesco Tucci apát birtokáról származott. Az egyébként jogi doktor apát tanácsadóként is működött az udvarnál, és a Bécsbe útnak indított szállítmány „címzettje” saját maga volt. A közzétett adatokból mindenesetre a Lucca–Bolzano–Bécs vonallal leírható térségből valóban értékes információkat nyerünk (Barbacetto, Stefano: *L’olio lucchese dell’abate Tucci. Intorno alla giurisdizione del Magistrato mercantile di Bolzano*, 59–86.).

A következő tanulmány Bonoldiéhoz hasonlóan a forráscsoport általános elemzését végzi el. Egy általános bevezető után rövid, de az összefüggéseket kiválóan megvilágító alfejezetben az áruforgalom mögötti pénzügyi tranzakciókra térnek ki a szerzők. Hangsúlyozzák, hogy a kora újkori pénzügyi eljárások gyökereit a kereskedelmi forradalom időszakában kell keresnünk. A tanulmány második tematikai része a Milgrom–North–Weingast szerzőtrío által rendkívül improvizatív módon elsőként használt játékelmélet alkalmazhatóságát vizsgálja a bolzanói forrásokra vonatkoztatva.³ A fogolyelmélet alkalmazása során például a kereskedelmi jog teljesen új megvilágításba kerül. A gazdasági tevékenység erkölcsi megközelítésének, illetve a behaviorista személyiségelméletnek az ötvözését láthatjuk ezekben a fejtegetésekben, a játékelméletnek megfelelő és kissé néha bonyolultnak tűnő képletek alkalmazásával (Andreozzi, Luciano–Faillo, Marco–Gaffeo, Edoardo: *La magistratura mercantile della fiera di Bolzano (1635–1851): un’analisi economica*, 87–107.).

Az európai gazdaságtörténet kiemelkedő kutatója, Markus A. Denzel a kereskedelmi ágenseknek a 18. századi bolzanói vásárokon végzett tevékenységét vizsgálja. A kereskedelmi ügynökök szerepe meghatározó jelentőségű volt az európai gazdasági rendszerben. Nemcsak az árucseré szintjén működtek közvetítőkként, hanem a hitelszférában is nélkülözhetetlen volt a jelenlétük. Az egyre inkább imperszonalissá váló üzleti tranzakciókban egyre nagyobb jelentőségre tett szert a bizalmi faktor. Az ágensi tevékenységet részletesen szabályozták Bolzanóban, s ebben is nagy változást hoztak az 1633–1635. évi privilégiumok. A kereskedelem kiemelt jelentőségének köszönhetően évről évre nagy számban adtak be kérvényt a kereskedelmi bírósághoz ágensi tevékenység végzésére. Az 1720-as évektől már azt is részletesen szabályozták, hogyan lehet valakiből ágens. A továbbiakban Denzel kiterjedtebb üzleti tevékenységet végző ügynökök pályáján keresztül mutatja be ezt a szférát. A tanulmány második felében a konfliktusokat és azok megoldási módozatait vizsgálja (Denzel, Markus A.: *I sensali nelle fiere di Bolzano nel Settecento*, 109–136.).

Cinzia Lorandini megközelítésmódja áttételesen az Andreozzi–Faillo–Gaffeo által jegyzett tanulmányhoz közelít. Lorandini az üzleti bizalom szerepét elemzi a hitelezés és a pénzváltás területén. A 18. században nemzetközi szinten mozgó üzleti szereplők döntési mechanizmusában központi szereppel bírt, hogy milyen információkat tudnak „beszerezni” a piacon mozgó cégekről. Ilyen módon *bizalom* helyett valójában inkább megbízhatóságról beszélhetünk, amely központi eleme volt a céges döntéseknek. A szerző a trentói és a rovetói kereskedőknek a bolzanói *Magistrato Mercantile* anyagaiban fennmaradt ügyeit elem-

³ Milgrom és szerzőtársai a champagne-i vásárok jogi anyagaira alkalmazták először a játékelmélet(ek) idevonatkozó alfajait. Tanulmányuk központi gondolata, hogy az újkori modern állam felemelkedése előtt a (vásári) bírák voltak azok, akik érvényre juttatták a vonatkozó gazdasági törvényeket, illetve áttételesen ezek az „intézmények” ösztönözték az üzleti szereplőket szabálykövető viselkedésre, a kereskedők pedig a bírák tevékenységének köszönhetően tájékozódhattak potenciális partnerük megbízhatóságáról. Milgrom, Paul R.–North, Douglass C.–Weingast, Barry R.: The Role of Institutions in the Revival of Trade: The Law Merchant, Private Judges, and the Champagne Fairs. In: *Economics & Politics*, 2. (1990) 1. sz. 1–23.

zi. A kiemelt források messzemenő következtetések levonására sajnos kevésbé alkalmasak, mivel a közölt adatok szerint a két város kereskedőinek éves átlagban együttesen is alig több mint egy ügyük került bejegyzésre. Módszertani szempontból a tanulmány valódi értéke, hogy a függelék öt ábráján a kiemelt peres iratokban előforduló személyek és cégek közötti üzleti hálózatot mutatja be, mindezt úgy, hogy egyúttal időbeli síkon is ábrázolja az egyes ügyeket (Lorandini, Cinzia: *Informazioni e istituzioni: le basi di costruzione della fiducia nel commercio della seta trentino-tirolese tra Sei- e Settecento*, 137–170.).

A kötet további öt tanulmánya tovább ágítja a térbeli kereteket, a szerzők ezekben az írásokban már az északkelet-itáliai térség gazdasági viszonyait vizsgálják. Ezeken belül az első három tanulmány hasonló módszertani alapokat követ. Katia Occhi egy velencei kereskedő-vállalkozó, Tomaso di Vettor Tasca üzleti hálózatát elemzi. A Tasca család bemutatásából kiderül, hogy az üzleti és a rokoni hálózatok összefonódásának köszönhetően a Tascának – és így áttételesen Tomaso Tascának is – az ibériai térségben, Franciaországban és a német területeken is voltak kapcsolataik. Tomaso üzleti tevékenysége során inkább az észak-itáliai, az osztrák és a délnémet üzleti központokra koncentrált. Occhi munkájának külön értéke, hogy mintegy a vizsgált hálózatot követve bolzanói és velencei levéltári források mellett a Tiroli Tartományi Levéltár dokumentumait is elemzés alá vonta. A tanulmány zárásaként Occhi közli Tascának 1649-ben Velencében lejegyzett inventáriumát (Occhi, Katia: *Da Venezia a Bolzano: le attività commerciali del magistrato di fiera Tomaso di Vettor Tasca, 1624–1649*, 171–205.).

Francesco Vianello a Velence–Trentino–Tirol vonallal leírható gazdasági régiót vizsgálja a Capponi család, illetve a velencei Capponi–Pezzetta társaság tevékenységén keresztül a 16. század második kétharmadában. A Capponik eredetileg egy Cremia nevű kisvárosból származtak, üzleti tevékenységük Giovanni Capponinak köszönhetően lendült fel, aki azután, hogy letelepedett Velencében, a Pezzettákkal társult. Giovanni halála után a Capponi üzleti hálózatában az 1570–1580-as években is megmaradt az északi irány szerepe Trento, Caldonazzo, Bolzano és Hall súlyponttal. A tanulmány zárásaként egy 1594-es lista olvasható a Capponi-cég hitelezőiről. A korábban felsoroltak mellett viszonylag nagy számban jelennek meg partnerek Bressanone/Brixenből, Merano/Meranból, Roveretóból és Innsbruckból (Vianello, Francesco: *Mercanti di pianura e consumi di montagna. Aspetti del commercio tra la Terraferma veneta e l'area trentino-tirolese nel XVI secolo*, 207–229.).

Claudio Lorenzini a tolmezzói és venzonei gyökerekkel rendelkező Biancone család kapcsolatrendszerét vizsgálja a 16. század második felében és a 17. század elején. Az elemzés középpontjában Paolo Biancone üzleti és rokoni hálózata áll. A két hálózattípus érintkezési pontjait a Biancone és a Susanna családszövetségen keresztül mutatja be a tanulmány, amely emellett kitér egy 1602-es útleírásra. A szerző szerint a forrás jelentőségét az adja, hogy a Közép-Európa és Észak-Itália közötti, döntően az élőállat-exportra épülő úthálózat fontos szakaszait mutatja be (Lorenzini, Claudio: *Di Paolo Biancone e degli altri. Mercanti, reti commerciali e risore fra Valcanale e Canale del Ferro tra la fine del Cinquecento e il primo seicento*, 231–258.).

Aleksander Panjek a Görz–Gradiscái Grófság (Gorizia), valamint Karintia közötti üzleti és politikai kapcsolatrendszerét vizsgálta a borkereskedelem alapján. A tanulmány egy rendkívül hasznos térkép is közöl a Trieszt és a Tarvisio (Terfis) közötti úthálózatról a 17. század első feléből, jelölve egyúttal a vámhelyeket is. Nyugaton a térkép magában foglalja a Tagliamento-völgy északi csomópontját, Venzonét, illetve az Adriánál Aquileiát és Monfalconét is. Panjek a rendelkezésre álló források alapján két évet emelt ki (1645, 1675–1676), amelyekben az árupályák mellett a szállított bor mennyiségét, illetve az áru értékét elemzi

(Panjek, Aleksander: *Politiche e pratiche commerciali tra Gorizia e Carinzia: gli insuccessi della diplomazie del vino nel Seicento*, 259–287.).

A kötet záró tanulmánya, Werner Dobesch írása a Panjek által vizsgált térségben mozog, de már a 18. század második felében elemzi a tereziánus korszak vámrendeleteinek hatását a karintiai, a stájer, valamint a friuli és a karni régiók közötti kapcsolatokra. A dolgozat a korábbiaktól (is) kedvezőbb forrásadottságoknak köszönhetően rendkívül adatgazdag feldolgozás (Dobesch, Werner: *Verso nuovi lidi. Commercio e mercanti nell'area delle Alpi sud-orientali tra riforme daziarie teresiano-giuseppine e blocco continentale*, 289–310.).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a kötet írásai hozzájárulnak annak a – bevezető tanulmányban is említett – tételnek az igazolásához, miszerint a kora újkorban azokban a régiókban bontakozott ki nagyobb mértékű áruforgalom, ahol létrejött a szükséges intézményrendszer és a megfelelő jogi szabályozás. Az írásokban elemzett esetek ezt a sokszínű folyamatot mutatják be új megközelítésben.

Tózsza-Rigó Attila*

* A szerző a Miskolci Egyetem BTK Közép- és Kora Újkor Történeti Tanszékének habilitált egyetemi adjunktusa (3515 Miskolc-Egyetemváros, B/2. épület).

Társadalmi egyenlőtlenségek és elégedetlenségek a titói Jugoszláviában¹

Az 1980-as években Jugoszlávia súlyos gazdasági válságba esett, majd ennek következtében a gazdasági-társadalmi és idővel a nemzeti törésvonalak mentén egyaránt erősen megosztott országgá vált. E törésvonalak a történetírói megközelítésekre is hatást gyakoroltak, és befolyásolták a titói Jugoszlávia utolsó évtizedeiről és az erőszakos felbomlásáról szóló szakmunkákat. A Rory Archer, Igor Duda és Paul Stubbs szerkesztésében *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism* címmel 2016-ban megjelent tanulmánykötet e szemléletmód meghaladásaként a regionális és az etnikai különbségek, különbözőségek helyett az egy adott közösségen és osztályon *belüli* társadalmi differenciálódást és elégedetlenséget helyezi a vizsgálódás fókuszába.

A tizenegy történész és társadalomtudós (kulturális antropológus, szociológus, közgazdász) kilenc, terjedelmében és mondanivalójában egyaránt kiegyensúlyozott tanulmányt tartalmazó kötet a *Southeast European Studies* tizenkettedik részeként a nagy presztízsű angol *Routledge* kiadó gondozásában jelent meg. A Florian Bieber, a grazi Délkelet-Európa Kutatóközpont professzora szerkesztette sorozat deklarált célkitűzése, hogy meghaladja a Balkán-félsziget történetéhez kapcsolódó sztereotip, negatív és erőszakos képet. Ennek megfelelően köteteikben a térség történelmi folyamatait tágabb kontextusba helyezve, kurrens perspektívákra fókuszálva, valamint multi- és interdiszciplináris aspektust alkalmazva mutatják be, a történettudomány mellett a jog- és politikatudomány, a szociológia, az antropológia és a közgazdaságtan módszereit hívva segítségül. A jelen kötet ennek megfelelően az 1970–1980-as évek jugoszláv hétköznapjainak dilemmáira és ellentmondásaira összpontosítva (oktatási helyzet, lakásviszonyok, az életszínvonal alakulása, a társadalmi mobilizáció csatornáinak beszűkülése) az egyén és a társadalom, valamint az egyén és az állam viszonyrendszerére kíván reflektálni az újszerű és újonnan elérhető források alapján. Mindezzel a tanulmányok szerzői és a kötet szerkesztői Jugoszlávia társadalomtörténetének továbbgondolására és további tudományos vitákra kívánnak ösztönözni.

Habár a szerkesztők a tanulmányokat külön nem csoportosították egy-egy alfejezetbe, az írások sorrendje tudatos koncepcióra utal, az első négy tanulmány a jugoszláv társadalom egészére jellemző társadalmi jelenségeket, illetve azok egy-egy jellemző szegmensét járja körbe tudományos alapossággal. A szociológiából és kulturális antropológiából a Kaliforniai Egyetemen (San Diego) doktori fokozatot szerző Ana Dević a nacionalizmusok és a jugoszlávizmus fiatalokra gyakorolt hatását elemezve helyesen állapítja meg, hogy Jugoszlávia pozíciói a nemzetközi piacokon alapvetően változtak meg az 1980-as évek elejére: az ország gazdasági téren újra a perifériára került. Miközben a kedvezőtlen gazdasági és

¹ *Social Inequalities and Discontent in Yugoslav Socialism*. Eds.: Archer, Rory–Duda, Igor–Stubbs, Paul. London–New York, Routledge, 2016. 198 p.

pénzügyi folyamatok kiélezték a regionális különbségeket és a tagköztársaságok közti ellentéteket, különösen a fiatalabb generációkra gyakoroltak kedvezőtlen hatást: az évtized végére a munkanélküliek 70 százaléka a 27 év alattiak köréből került ki. Identitáskeresésük azonban nem feltétlenül és nem azonnal manifesztálódott az egymást kizáró nacionalizmusokban, sokkal inkább egyfajta jugoszláv tudat kialakulását eredményezte.

Dević fenti állítását három példa részletes bemutatásával támasztja alá. Egyrészt, a populáris kultúrában egyre népszerűbbé váló rockbandák gyorsan bővülő piaca a köztársasági határokon átnyúló, pánjugoszláv hálózatok kialakulását eredményezte, a zenészek is büszkén jugoszlávként definiálták magukat (lásd az ikonikus *Bijelo dugme* és *Zabrajeno pušenje* együtteseket). Másrészt, míg 1971-ben mindössze 200 ezren vallották magukat jugoszlávnak, a tíz évvel későbbi népszámláláson már 1,2 milliónyian, az 1985-ös közvélemény-kutatás becslése szerint 1,5 milliónyian – főképpen az etnikailag vegyesen lakott bosznia-hercegovinai területeken és a város lakó fiatalok. A tanulmány szerzője mindezt a Jugoszláv Kommunista Szövetségének vezetőségében megnyilvánuló, a jugoszlávizmussal egyre inkább ellenséges megnyilvánulásokra adott reakciókkal is összefüggésbe hozza. Harmadrészt, az 1980-as évek közepén végzett közvélemény-kutatások arra is utalni látszanak, hogy a lakosság abszolút többsége (90 százalék) jónak vélte az interetnikus kapcsolatokat. Sőt a szövetségi vezetés gazdasági reformjait még az évtized végén is hasonlóan magas arányban támogatták (Horvátországban és Szerbiában 70 százalék, Bosznia-Hercegovinában 90 százalék). Az etnikai feszültségeket a mindennapi életben az 1980-as évtized végéig nem érzékelték, bár a párt- és állami vezetés ezzel ellentétes nyilatkozatairól természetesen tudomással bírtak. A kialakult gazdasági nehézségekért a „másik” etnikai csoport vádolása a médiában csak 1987–1988 fordulóján vált domináns témává – mindez a recensens szerint két 1986-os eseménnyel, az úgynevezett *akadémiai memorandum* kiadásával és Slobodan Milošević szerbiai pártvezetővé választásával is összefüggésben állhatott. A nacionalizmus hirtelen előtérbe kerüléséért a felelősséget Dević nagyrészt az értelmiség hozzáállásában látja, miközben „rémisztő iróniaként” értékeli, hogy mindez akkor történt, amikor a fiatal generációk önazonosságukat egyre növekvő mértékben a transznemzeti és a pánjugoszláv eszmékben találták meg (Dević, Ana: *What nationalism has buried: Yugoslav social scientists on the crisis, grassroots powerlessness and Yugoslavism*).

A jugoszlávizmus közös identitásteremtő lehetőségeit és az egymást kizáró nacionalizmusok közösségromboló hatását bemutató írást Brigitte Le Normand tanulmánya követi, amely a vendégmunkások mint transznacionális jugoszláv munkásosztály egyes aspektusait járja körbe. A kanadai történész a jugoszláv vendégmunkásokat (*gastarbajteri*) olyan diverz hátterű csoportként definiálja, amely hasonló közös tapasztalattal és a fennálló jugoszláv rendszer hitelére káros hatású frusztrációval rendelkezett. Helyesen állapítja meg, hogy a vendégmunkások intézménye kezdetben hasznos szelepet töltött be a társadalmi feszültségek levezetésében, később azonban már a szocialista berendezkedés erózióját okozta, tekintve hogy reális alternatívát kínált a hivatalos gazdasági modellel szemben, az egyén szintjén pedig olyan vágyakat indukált, amelyeket a jugoszláv állam már nem tudott kielégíteni. A recensens újszerűnek értékeli, hogy Le Normand a levéltári források és az oral history módszerén túl a Jugoszláv Filmarchívum 1964–1982 közötti filmjeit is bevonta elemzése tárgyába, sőt azokat a portugál filmművészet hasonló tematikájú alkotásaival is párhuzamba állította. A jugoszláv rendezők egyébként a vendégmunkásokat általában önző, túlonatambiciózus, a jugoszláv társadalomra veszélyes elemekként ábrázolták, bár a rendszerkritikusabb munkák érzékeltették áldozatvállalásaikat és burkolt rendszerkritikát is megfogalmaztak, összességében azonban egyáltalán nem sikertörténetként jelentek meg (Le Normand, Brigitte: *The gastarbajteri as a transnational Yugoslav working class*).

Rory Archer tanulmányában a társadalmi egyenlőtlenségek egy újabb jellemző megnyilvánulására, az 1980-as évek belgrádi lakásviszonyaira hívja fel az olvasó figyelmét. A magyar olvasó számára legkönnyebben talán tanácsi lakásokként értelmezhető társadalmi tulajdonú ingatlanokból ugyanis éppen az azokat építő és szegényebb munkások részesültek legkevésbé, maga a kiutalás módja pedig a korábban is meglévő patrónus-kliens viszonyrendszeret rögzítette. Miközben Belgrád lakásainak megközelítőleg fele volt társadalmi tulajdonban, abban csak a fővárosi munkásosztály fele lakott (a szakképzetlenek 20 százaléka, a szakmunkások 22 százaléka), szemben a politikai vezető állásokat betöltők 80 százalékaival, sőt ez utóbbi réteg gyakran saját második ingatlannal, magánlakással is rendelkezett (amelyet busás áron munkásoknak adott ki, a törvényesség határát súrolva, albérletbe). A társadalmi tulajdonú lakások esetében – a fentiekből egyértelműen következően – földrajzi elkülönülés is megfigyelhetünk: míg a gazdasági, a társadalmi és a politikai elit lakta negyedekben 70–90 százalékos volt az arányuk, a hagyományosan munkásnegyedekben az ingatlanoknak mindössze 38–45 százalékát alkották. Miközben számos példán keresztül rámutat a rendszer nagyszámú ellentmondására, Archer többször, egyébként helyesen, jelzi, hogy a fenti anomáliák nem csak a főváros esetében voltak megfigyelhetők, és a problémát a korszak társadalomkutatói is észlelték, de érdemi megoldás nem született. Sőt, a városi lakásépítés lelassulása mellett a növekvő városba áramlás csak tovább súlyosbította a helyzetet, így az 1970–1980-as évek fordulójától a városokban többen laktak szegényebb körülmények között, mint a falvakban. A kontrasztot pedig a tengerpartokon, hegyi nyaralóhelyeken épült számos nyaraló (*vikendica*) még inkább láthatóvá tette (Archer, Rory: *'Paid for by workers, occupied by the bureaucrats': housing inequalities in 1980s Belgrade*).

Az általánosabb témákat követően három tanulmány az etnikai alapú elkülönülés (*ethnicised differentiation*) témaköréből villant fel egy-egy példát. Julija Sardelić, a firenzei European University Institute posztdoktora a roma kisebbség sajátos helyzetét vizsgálja. Mint ismeretes, a romákat Jugoszláviában etnikai kisebbségként tartották számon, integrációjukra viszonylag nagy hangsúlyt helyeztek, mindez azonban Sardelić szerint nem jelenti azt, hogy tisztán etnikai fogalmakkal le lehetne írni a jugoszláv társadalomban betöltött helyzetüket. Úgy véli, hogy a kisebbséget gazdasági-társadalmi és etnikai egyenlőtlenségek egyaránt sújtották. Mintegy esettanulmányként, a szlovéniai lapok cikkeit elemezve arra a következtetésre jut, hogy a romákra nemcsak etnikai, hanem kulturális értelemben is *másként*, deviáns, problémás csoportként tekintettek; gazdasági-társadalmi helyzetüket „roma életmódként” kulturálisan újraértelmezték. A jugoszláviai romák a látszólagosan kedvező helyzet ellenére azonban még etnikai értelemben sem foglaltak el más kisebbségekkel összehasonlítható pozíciót, Jugoszlávia felbomlását követően pedig még rosszabb helyzetbe, az állampolgársággal nem rendelkezők státuszába kerültek (Sardelić, Julija: *Roma between ethnic group and an 'underclass' as portrayed through newspaper discourses in socialist Slovenia*).

Isabel Ströhle egy gazdasági értelemben szintén alsóbbrendű társadalmi osztály (*underclass*), a koszovói falusi albánok kérdéskörét vizsgálja. Tanulmányában rámutat arra, hogy a modernizáció éppen akkor érte el ezt a meglehetősen elszigetelt réteget, amikor Jugoszlávia egyre súlyosabb gazdasági és társadalmi válságba került. Az albánkérdés kiéleződésének és az etnikai radikalizálódás egyik okát a Regensburgi Egyetem kelet- és délkelet-európai történelmével foglalkozó tanszékének előadója ebben látja. Alátámasztani látszik ezt az is, hogy az 1990-es évek albán ellenállási mozgalmi területileg éppen a gazdaságilag leginkább elmaradott vidékeken voltak a legerősebbek (Ströhle, Isabel: *Of social inequalities in a socialist society: the creation of a rural underclass in Yugoslav Kosovo*).

Goran Musić egy lokális közösség, Belgrád Rakovica negyedének munkásságának radikalizálódásán keresztül a szerb nacionalizmus felerősödéséhez szolgál fontos mikroszintű vizsgálatokkal. A szerző több helyen pontosítja a szerb munkásmozgalom és a Szerbiai Kommunisták Szövetsége közt meglévő, eddig kevésbé árnyaltan elemzett kapcsolatot, miközben rámutat a mikroszinten, a gazdasági reformok kapcsán folytatott vállalati viták és a makroszinten, Jugoszlávia alkotmányos berendezkedéséről folyó viták összetett kapcsolatára. Való igaz, hogy a spontán szerveződő 1988. október 4-i tüntetésen a rakovicai munkások egyedül Slobodan Miloševićet nem fűtyülték ki, de nem automatikusan és nem minden rezerváltság nélkül sorakoztak fel a támogatói sorában. A munkásosztály és a szerb nemzet – a médiában megjelenő sematikus kép ellenére – a hivatalos pártnyelvben csak az 1990-es évek elejére vált egymás szinonimájává (Musić, Goran: *They came as workers and left as Serbs: the role of Rakovica's blue-collar workers in Serbian social mobilisations of the late 1980s*).

A kötet zárásaként egy-egy tanulmány erejéig a szerzők a populáris kultúra és a fogyasztói társadalom témakörét járják körbe. Ana Hofman és Polona Sitar az 1970–1980-as évek celebjeinek világába kalauzolja el az olvasót, és megismertet a különösen a városba áramló falusi népesség körében népszerű, a népzene és a popzene elemeit ötvöző zenei stílus (a későbbi *turbofolk*) énekesnőinek ambivalens társadalmi státuszával, önképével és felemelkedési stratégiáival. A giccsbe hajló műfaj sztárjai egyszerre szimbolizálták a szocialista egyenlőség nőideálját és a sikeres kapitalista vállalkozó figuráját, pontosabban fogalmazva mindkét elvárásnak meg kellett felelniük. Mindez komplex és rugalmas alkalmazkodási stratégiák követésére ösztönzött. Egyéni társadalmi státuszuk emelkedésével identitásuk és önpozicionálásuk is jelentősen módosult, miközben egyfajta kortárs tündérmese hőseiként az egyébként éppen ekkor jelentősen átalakuló és saját identitását kereső társadalom mítoszait és ideáit is megtestesítették (Hofman, Ana–Sitar, Polona: *Buy me a silk skirt Mile! Celebrity culture, gender and social positioning in socialist Yugoslavia*).

Igor Duda a turizmus, a fogyasztói kultúra és a haladásba vetett hit kérdéskörét boncolgatja az 1969–1971 között futó, a jugoszláv társadalom elé görbe tükröt tartó *Naše malo misto* (Kisvárosunk) tévésorozat részeinek elemzésével. Az elképzelt dalmáciai város lakói egy-egy tipikus jugoszláv személyiséget formáznak meg, a humor, a szatíra és az irónia segítségével olyan mindennapi életjelenetekkel foglalkoznak, amelyek a magyar olvasó számára is ismertek lehetnek (a béremelés kérdése, a munkásüdülők nyújtotta olcsó üdülési lehetőség és a társadalmi szocializáció, a nyaralóhelyek szegényes infrastruktúrája, a külföldi, jelen esetben olaszországi bevásárlás és a könnyen korrumpálható határőr figurája – hogy csak néhányat említsek). Mindezek révén a tanulmányban a jugoszláv – és talán nem csak a jugoszláv – társadalom korabeli kispolgári aspirációit ismerhetjük meg, eleveníthetjük fel (Duda, Igor: *When capitalism and socialism get along best: tourism, consumer culture and the idea of progress in Malo misto*).

A kötetet olvasva pedig a szerzők és a szerkesztők együttes célkitűzésének megfelelően fontos adalékokkal gazdagodnak a titói Jugoszlávia késői időszakára és annak társadalmára, társadalmi rétegzettségére vonatkozó ismereteink. Mindeközben az újszerű források beemelésével az egy adott társadalmi osztályon és közösségen belüli differenciálódással, az egyéni és közösségi stratégiák, útkeresések dilemmáival, problémáival is szembesülünk. A mikroszintű vizsgálódásokból a kötet végére egy jugoszláv összkep is kirajzolódik.

Vukman Péter*

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Újkori Egyetemes Történelmi és Mediterrán Tanulmányok Tanszékének habilitált egyetemi adjunktusa (6722 Szeged, Egyetem u. 2.).

MTA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

HU ISSN 0083-6265

Kiadja az MTA BTK Történettudományi Intézet

A kiadásért felel Fodor Pál igazgató

A szerkesztési, tördelési munkálatokat
az MTA BTK TTI tudományos információs
témacsoportja végezte

Vezető: Kovács Éva

Térképek: Nagy Béla

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy